

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 13
Том 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

**Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук
відповідно до Наказу МОН України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вереш М. Т. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гвоздяк О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голик С. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гжесяк Ян – д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща

Девіцька А. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Добровольська О. Я. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземної філології та перекладу,
Національний транспортний університет

Мафтин Н. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Павлак Мірослав – д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школа в Коніні, Конін, Польща

Печарський А. Я. – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Попович Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти
та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Рогач Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Фабіан М. П. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чендей Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чик Д. Ч. – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методики їх викладання,
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 1 від 07.02.2020 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23097-12927Р,
видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

**ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)**

© Ужгородський національний університет, 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Азарова Л.Є., Пустовіт Т.М., Горчинська Л.В. ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИВЧЕННІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ.....	7
Bobro M.P. THE CONCEPT LIFE IN UKRAINIAN NATIONAL LINGUISTIC WORLDVIEW AS REPRESENTED BY UNIVERSAL IMAGES.....	12
Бутко С.Г. «ВИСОТА» У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	17
Вінтонів Т.М., Романюк Л.В. КОНОТАТИВНІ ВИЯВИ ІМПЕРАТИВНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.....	22
Вітюк В.В. СТРУКТУРУВАННЯ ПРАВОПИСНОГО МАТЕРІАЛУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СУЧАСНИМИ ГРАФІЧНИМИ ОРГАНІЗАТОРАМИ.....	28
Гайдук Н.А., Кудлай В.О. ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ФРЕЙМОВО-ПОЛЬОВОЇ МОДЕЛІ БАЗОВИХ ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ.....	33
Голі-Оглу Т.В., Півень Н.М. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ РУХУ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В ХУДОЖНЬОМУ УКРАЇНОМОВНОМУ ТЕКСТІ.....	38
Дьолог О.С. ЛЕКСИЧНІ АНГЛІЦИЗМИ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ СУЧАСНОЇ МОВНОЇ МОДИ.....	43
Єрмоленко С.І. СПЕЦИФІЧНІ ФОРМИ ВОКАТИВА В ДИТЯЧИХ КОЛИСКОВИХ ПІСНЯХ.....	48
Кабиш М.Ю. СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ЗАСОБІВ ЗВУКОПИСУ МОВИ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА.....	53
Кекало Ю.В. МОВНА АСИМЕТРІЯ І СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ В КОНФЛІКТІ МІЖ ОСОБАМИ РІЗНОЇ СТАТІ.....	57
Кулібаба М.О. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА «ГОРИЗОНТАЛЬНІ ПОВІТРЯНІ ТЕЧІЇ»: СКЛАДНИКИ ТА ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	62
Купіна І.О. СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ «ГРАНИЧНІСТЬ ІНТЕНСИВНОСТІ ДІЙ ЛЮДИНИ».....	68
Левун Н.В., Степаненко О.К. ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В МОВІ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ».....	73
Левченко Т.М. ЗАПОЗИЧЕННЯ В МОЛОДІЖНОМУ СЛЕНГУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ).....	77
Мірошниченко І.Г. ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТИЛІСТИЧНИХ ФІГУР У СТИСЛИХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОГО МАС-МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ.....	83
Пачева В.М. МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАПОРІЗЬКО-НАДАЗОВСЬКИХ ГОВІРОК.....	87
Поздрань Ю.В., Зозуля І.С., Франчук Н.Л. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ.....	94
Романюк І.А. РЕФЛЕКСИ ІНДОСВРОПЕЙСЬКОГО ПРЕФІКСА <i>ARO</i> *- У КЛАСИЧНИХ МОВАХ.....	99
Самойленко В.В. СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ДЕМІНУТИВІВ У СУЧАСНИХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ.....	104
Самойленко О.В. ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	108
Скрипник Н.І. ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ.....	112
Хомчак О.Г., Волкова І.В. КОГНІТИВНІ КОМПОНЕНТИ КОНЦЕПТУ <i>ГРОЗА</i> В БУДЕННІЙ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ.....	117
Чубань Т.В., Кардаш Л.В. ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ ПРИСУДКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «ЧЕРНЕЦЬ І КНЯЗЬ» ЮРІЯ ХОРУНЖОГО).....	121
Юрчак Г.М. ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)».....	127

РОЗДІЛ 2

РОМАНСЬКІ МОВИ

Лісовська Р.К., Ричка Т.І. ОСОБЛИВОСТІ РЕФЕРУВАННЯ В АСПЕКТІ АЛГОРИТМІЧНОГО УЗАГАЛЬНЕННЯ.....	132
Опашнюк Н.К. ХАРАКТЕРНІ РИСИ ІДІОСТИЛІО Г. ШЕВАЛЬЄ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «CLOCHEMERLE»).....	136
Suvorova S.A., Chyghykova I.V., Halchenko I.O. COMPOSITION AND GENERAL CHARACTERISTICS OF TEXT CATEGORIES.....	141
Тарасюк І.В. ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ТИПАЖУ BOVO PARISIEN.....	147

РОЗДІЛ 3

ТЮРКСЬКІ МОВИ

Isayeva R. FUNCTIONS OF INTRODUCTORY CONSTRUCTIONS IN THE LITERARY TEXT IN AZERBAIJAN LANGUAGE.....	152
Киор В.И. ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ДЕКОДИРОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ОБРЯДОВЫХ ТЕРМИНОВ ГРЕКОВ ПРИАЗОВЬЯ.....	156
Тімкова Т.М. СПЕЦИФІКА ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ <i>ДОЩ</i> У ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	161

РОЗДІЛ 4

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

Ларченко Д.І. ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СКЛАД ІНДОНЕЗІЙСЬКОЇ МОВИ.....	167
--	-----

РОЗДІЛ 5

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

Бенькевич Г.А. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛАТИНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЯК НОСІЇВ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ЛЮБОВ».....	172
Zapotichna R.A., Romanyuk O.M. ALTERNATIVE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES AT HIGHER EDUCATION ESTABLISHMENTS WITH SPECIFIC TRAINING CONDITIONS.....	177
Телеки М.М., Синиця В.Г. ФУНКЦІЇ ТОПОНІМА ЯК КОМПОНЕНТА ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СЛОВСПОЛУЧЕННЯ.....	181

CONTENTS
SECTION 1**UKRAINIAN LANGUAGE**

Azarova L.Ye., Pustovit T.M., Horchynska L.V. USAGE OF THE MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN STUDING PHRASEOLOGY AT THE CLASSES OF UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN.....	7
Bobro M.P. THE CONCEPT LIFE IN UKRAINIAN NATIONAL LINGUISTIC WORLDVIEW AS REPRESENTED BY UNIVERSAL IMAGES.....	12
Butko S.H. “ <i>BHCOTA</i> ” IN OLD UKRAINIAN LINGUISTIC WORLDVIEW.....	17
Vintoniv T.M., Romaniuk L.V. THE CONNOTATIVE PURPOSES OF IMPERATIVE EXPRESSIONS IN MODERN LINGUISTICS.....	22
Vitiuk V.V. STRUCTURING THE SPELLING OF THE UKRAINIAN LANGUAGE MATERIAL BY MODERN GRAPHIC ORGANIZERS.....	28
Haiduk N.A., Kudlai V.O. PRINCIPLES OF CONSTRUCTING A FRAME-FIELD MODEL OF BASIC POLITICAL CONCEPTS.....	33
Holi-Ohlu T.V., Piven N.M. LEXICAL AND GRAMMAR CATEGORY OF MOTION AND ITS REALIZATOIN IN UKRAINIAN FICTIONAL TEXTS.....	38
Doloh O.S. ANGLICISMS IN VOCABULARY AS A SPECIFIC OF MODERN LANGUAGE FASHION.....	43
Yermolenko S.I. SPECIFIC FORMS OF VOCATIVE IN CHILDREN’S CRADLE SONGS.....	48
Kabysh M.Yu. THE STYLISTIC FUNCTIONS OF EXPRESSIVE SOUND REPETITION OF OLEKSANDR DOVZHENKO’S PROSE WORKS.....	53
Kekalo Yu.V. LANGUAGE ASYMMETRY AND STEREOTYPIZATION IN CONFLICT BETWEEN DIFFERENT PERSONS.....	57
Kulibaba M.O. LEXICAL-SEMANTIC GROUP “HORIZONTAL AIR FLOWS”: COMPONENTS AND THEIR FUNCTIONING.....	62
Kupina I.O. SEMANTIC STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH MEANING LIMIT OF THE INTENSITY OF HUMAN ACTION.....	68
Levun N.V., Stepanenko O.K. PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE NOVEL «MARUSIA CHURAI» BY LINA KOSTENKO.....	73
Levchenko T.M. BORROWINGS IN YOUTH SLENG (ON MATERIAL OF UKRAINIAN MASS MEDIA).....	77
Miroshnychenko I.H. PRAGMATIC PECULIARITIES OF STYLISTIC FIGURES IN THE COMPRESSED TEXTS OF UKRAINIAN MASS MEDIA DISCOURSE.....	83
Pacheva V.M. MORPHOLOGICAL FEATURES OF UKRAINIAN ZAPORIZHZHIAN-NADAZOVIA SUBDIALECTS.....	87
Zozulia I.Ye., Franchuk N.L. MODERN TENDENCIES IN THE METHOD OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES.....	94
Romaniuk I.A. REFLEXES OF THE INDO-EUROPEAN PREFIX <i>APO</i> *- IN THE CLASSIC LANGUAGES.....	99
Samoilenko V.V. SPECIFICS OF THE USE OF DIMINUTIVE FORMS IN THE MODERN CHILDREN’S LITERATURE.....	104
Samoilenko O.V. PECULIARITIES OF UKRAINIAN MEDICAL TERMINOLOGY.....	108
Skrypnyk N.I. FORMATION OF SPEECH COMPETENCE OF FUTURE TEACHER IN THE PROCESS OF STUDYING UKRAINIAN PHRASEOLOGY.....	112
Khomchak O.H., Volkova I.V. COGNITIVE COMPONENTS OF THE THUNDERSTORM CONCEPT IN AWAKENING STUDENTS’ CONSCIOUSNESS.....	117
Chuban T.V., Kardash L.V. FORMS OF EXPRESSION OF PREDICATES IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF YURIY HORUNZHY’S STORY «MONK AND PRINCE»).....	121
Yurchak H.M. APPLICATION OF THE TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING OF STUDENTS IN THE PROCESS OF STUDY OF DISCIPLINE «UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL COMMUNICATION».....	127

SECTION 2

GERMANIC LANGUAGES

Lisovska R.K., Rychka T.I. FEATURES OF REVIEWING IN THE ASPECT OF ALGORITHMIC GENERALIZATION.....	132
Opashniuk N.K. GABRIEL CHEVALIER'S IDIOSTYLE FEATURES (A CASE STUDY OF "CLOCHEMERLE" NOVEL).....	136
Suvorova S.A., Chyghykova I.V., Halchenko I.O. COMPOSITION AND GENERAL CHARACTERISTICS OF TEXT CATEGORIES.....	141
Tarasiuk I.V. FEATURES OF THE MODELLING OF LINGUOCULTURAL TYPE OF BOBO PARISIEN.....	147

SECTION 3

TURKIC LANGUAGES

Isayeva R. FUNCTIONS OF INTRODUCTORY CONSTRUCTIONS IN THE LITERARY TEXT IN AZERBAIJAN LANGUAGE.....	152
Kyor V.Y. ETHNIC AND LINGUISTIC DECODING OF SOME CEREMONIAL TERMS OF GREEK POPULATION RESIDING IN PRYAZOVIE REGION.....	156
Timkova T.M. SPECIFICITY OF VERBALIZATION OF CONCEPT <i>RAIN</i> AT THE TURKISH LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD.....	161

SECTION 4

LANGUAGES OF THE PEOPLES OF ASIA, AFRICA, INDIGENOUS PEOPLES OF AMERICA AND AUSTRALIA

Larchenko D.I. PHRASEOLOGICAL COMPOSITION OF INDONESIAN LANGUAGE.....	167
--	-----

SECTION 5

CLASSICAL LANGUAGES SOME INDO-EUROPEAN LANGUAGES

Benkevych H.A. PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF LATIN IDIOMS WITH THE NOTION OF "LOVE".....	172
Zapotichna R.A., Romanyuk O.M. ALTERNATIVE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES AT HIGHER EDUCATION ESTABLISHMENTS WITH SPECIFIC TRAINING CONDITIONS.....	177
Teleky M.M., Synytsia V.H. FUNCTIONS OF TOPONYMS AS A COMPONENT OF TERMINOLOGICAL COLLOCATION.....	181

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2'243'373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.1>

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИВЧЕННІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

USAGE OF THE MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN STUDING PHRASEOLOGY AT THE CLASSES OF UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN

Азарова Л.Є.,*orcid.org/0000-0002-2631-8151**доктор філологічних наук, професор,**завідувач кафедри мовознавства**Вінницького національного технічного університету***Пустовіт Т.М.,***orcid.org/0000-0001-9343-3240**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри мовознавства**Вінницького національного технічного університету***Горчинська Л.В.,***orcid.org/0000-0002-4614-4371**старший викладач кафедри мовознавства**Вінницького національного технічного університету*

У статті розглянуто особливості використання інноваційних мультимедійних технологій під час вивчення фразеології на заняттях з української мови як іноземної. Виділено аудіовізуальний метод як найбільш доступний для використання та дієвий, оскільки відеоматеріали забезпечують високу інформативну ємність матеріалу, наочне наповнення уроку, підвищують інтенсивність та якість проведення заняття, стимулюють пізнавальну активність студентів, надають можливості для формування мовної, мовленнєвої, соціокультурної компетенції. Зосереджено увагу на особливостях презентації української фразеології у групі іноземних студентів на матеріалі мультиплікаційного короткометражного фільму. Авторами доведено, що лінгвокультурологічний аспект автентичного відеоматеріалу сприяє кращому формуванню комунікативної компетенції іноземних студентів. Проаналізовано найбільш вживані фразеологічні одиниці, що мають яскраво виражене емоційно-експресивне забарвлення і здавна вважаються однією зі специфічних рис кожної мови. З'ясовано, що українські фразеологізми є вдалим засобом прикраси або надання соціальної оцінки тексту, оскільки в багатьох фразеологізмах розкрито позитивне ставлення до праці, освіти, науки, а також засуджуються боягузтво, егоїзм, жадібність, брехливість та інші людські вади. Запропоновано методичні матеріали до заняття із використанням сучасного короткометражного мультиплікаційного фільму, перегляд якого супроводжено передтекстовими, притекстовими та післятекстовими завданнями, спрямованими на засвоєння фразеологічних одиниць та їх активне використання в спілкуванні. Стверджено, що застосування інноваційних технологій під час вивчення фразеологізмів студентами-іноземцями сприяє їхній адаптації в україномовному середовищі, дає змогу розширити знання про національну культуру народу, мову якого вони вивчають.

Ключові слова: мультимедійні технології, українська мова як іноземна, мультиплікаційний фільм, короткометражний фільм, студенти-іноземці, фразеологія, передтекстові, притекстові, післятекстові завдання.

The article considers the main features of the usage of the innovation multimedia technologies in the process of studying the phraseology at the classes of Ukrainian language as a foreign. The audiovisual method is highlighted as the most accessible for use as well as efficient, because audio footage provides high informative capacity of the material, visual completion of the lesson, increases the intensity and quality of the sessions, stimulates students' cognitive activity, provides opportunities for the formation of language, speech and sociocultural competence. The attention is focused on the features of the presentation of the Ukrainian phraseology in a group of foreign students on the material of a short animated film. The authors has been proved that linguocultural aspect of authentic video material contributes to the better formation of communicative skills of foreign students. The most commonly used phraseological units have been analyzed, which have a pronounced emotional and expressive color and have long been considered one of the specific features of each language. Ukrainian phraseology has been found out as a good means of decorating or social evaluating text, since many phraseological units reveal a positive attitude to work, education, science, and condemn cowardice, selfishness, greed, falsehood, and other human flaws. Methodical materials have been suggested for the class using modern short animated film, the watching of which was accompanied by pre-text, text and post-text tasks aimed at assimilation

of phraseological units and their active use in communication. It is confirmed that the usage of the innovative technologies in the study of phraseology by foreign students provides their adaptation in the Ukrainian-speaking environment, allows to expand knowledge about the national culture of the people whose language they study.

Key words: multimedia technologies, Ukrainian language as a foreign, animated film, short animated film, foreign students, phraseology, pre-text, text, post-text tasks.

Постановка проблеми. Нині процес викладання української мови як іноземної потребує інтеграції найбільш перспективних інноваційних проєктів, запровадження та поширення в практиці нових ідей, засобів, які сприяють підвищенню показників досягнень технологізації навчання. З огляду на це під інноваційними педагогічними технологіями розуміємо набори форм, методів, прийомів і засобів у навчальному процесі, що підтримують етапи реалізації педагогічних інновацій [1, с. 63–64]. Тому так важливо стежити за постійним розвитком педагогічних технологій, оновлювати та вдосконалювати навчальну діяльність, використовувати прогресивні методики у навчанні іноземних студентів.

Надважливою складовою частиною оновлення сучасного процесу навчання є широке застосування мультимедійних технологій, зокрема використання їх під час вивчення фразеологічних одиниць на заняттях з української мови як іноземної. Використання вищезазначених технологій значно підвищує ефективність освітнього процесу, оскільки сприяє розвитку у студентів-іноземців власних творчих здібностей, формує здатність до саморозвитку, самоосвіти, пошуку та засвоєння інформації, полегшує сам процес навчання та засвоєння знань, робить його більш різноманітним, цікавим для студента [2, с. 141].

В останнє десятиліття для багатьох лінгвістів і методистів дослідження різних аспектів фразеології є актуальними як з теоретичного, так і з практичного боку, про що свідчить наукова література з вивчення специфіки стійких висловів [3, с. 63].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему застосування різних видів інноваційних технологій у викладанні української мови як іноземної, зокрема у процесі вивчення фразеології, порушено в наукових розвідках таких дослідників, як: М. Ходаковська, Д. Дочинець, Л. Омельницька, О. Немерцова, Г. Манаєва, І. Гончар, О. Кряхтунова, Н. Баско, Г. Кузь, Н. Ядловська, Т. Лагута, Н. Скиба, Ю. Шепель, Л. Береза та ін. Лінгвісти акцентують увагу на важливості вивчення фразеології іноземними студентами; досліджують фразеологічний матеріал української мови в чужомовній аудиторії; указують на основні методи, способи формування мовної компетенції засобами фразеології у процесі вивчення української мови як іноземної; вивча-

ють особливості інноваційних технологій формування лінгвокраїнознавчої компетентності іноземних студентів; розробляють методику роботи з відеоматеріалами; розглядають особливості презентації української фразеології на матеріалі художніх та мультиплікаційних фільмів.

Постановка завдання. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. позначилися активізацією уваги до фразеології різних мов, оскільки фразеологічні утворення становлять країнознавчу цінність і відображають національну культуру [4, с. 25]. На сучасному етапі накопичено значний науковий досвід у дослідженні фраземіки сучасної української літературної мови, проте роль мультимедійних технологій у вивченні фразеологічних утворень на заняттях з української мови як іноземної до цього часу комплексно не вивчено, що і зумовлює актуальність нашого дослідження, пов'язану з необхідністю здійснення сучасного підходу до розв'язання зазначеної проблематики, яка сприятиме глибшому вивченню фразеологічного складу мови в чужомовній аудиторії. **Метою** розвідки є дослідження особливостей використання інноваційних мультимедійних технологій у вивченні фразеологізмів на заняттях з української мови як іноземної, зокрема, презентації української фразеології на матеріалі короткометражного мультиплікаційного фільму.

Виклад основного матеріалу. Як показав аналіз зібраного матеріалу, зацікавлення фразеологічними виразами, яке виявляють студенти-іноземці, отримавши базові знання з української мови, є цілком закономірним. Кожен, хто хоче добре оволодіти нерідною мовою, прагне наблизити своє мовлення до розмовного рівня носіїв цієї мови. А це передбачає вільне і доцільне використання в мовленні фразеологічних одиниць. Часто потребу в знаннях із фразеології студенти усвідомлюють лише після спроб «вільної» комунікації із носіями мови [5, с. 4].

Методисти пропонують поєднувати (де це можливо) стійкі вислови зі змістом кожного конкретного навчального тексту, з яким працюють іноземці. Загалом, бажано добирати матеріал, що розкривав би прямі й переносні значення фразеологічних одиниць, а також створювати ситуації, у яких доречним було б використання певних фразеологічних виразів [6, с. 80].

На відміну від традиційного, інноваційний метод передбачає швидке та інтенсивне оволо-

діння змістом, коли вивчення теоретичних моментів зводиться до мінімуму або взагалі відсутнє. Основна увага приділяється «живому» спілкуванню, тобто розмовній мові, яка вивчається під час природного комунікативного контакту, організатором та учасником якого є викладач. При цьому студент, який вивчає мову, виконує роль суб'єкта цього спілкування та є учасником міжкультурної комунікації [7, с. 128].

У процесі навчання іноземних студентів українських фразеологічних одиниць і формування вмінь будувати комунікацію за допомогою цих мовленнєвих конструкцій авторами виділено аудіовізуальний метод як найбільш доступний для використання та дієвий, оскільки «інформація, що передається через образи, засвоюється ефективніше» [8, с. 21]. Відеоматеріали забезпечують високу інформативну сміливість матеріалу, наочне наповнення уроку, стимулюють пізнавальну активність студентів, підвищують інтенсивність та якість проведення заняття; надають можливості для розвитку мовної, мовленнєвої, соціокультурної компетенції студентів.

Багато дослідників наголошують, що «відео може мати сильний емоційний вплив на студентів, а також може стати стимулом для створення додаткової мотивації у подальшій навчально-пошуковій та творчій діяльності» [9, с. 3]. Тому цей фактор має особливу цінність, оскільки фразеологічний компонент є емоційно забарвленим зворотом мови. Зауважимо також, що використання автентичних відеоматеріалів, зокрема мультиплікаційних фільмів на уроках української мови як іноземної, сприяє формуванню зацікавленості студентів, розвитку у них двох видів мотивації: самомотивації, коли фільм цікавий сам по собі, та мотивації, яка досягається тим, що студентам буде доведено, що вони можуть зрозуміти мову, яку вивчають. Крім того, перегляд відеофільмів сприяє розвитку різних видів психічної діяльності студентів і перш за все уваги та пам'яті, оскільки для того, щоб зрозуміти зміст фільму, студентам необхідно докласти певних зусиль. Так мимовільна увага переходить у довільну, а інтенсивність уваги впливає на процес запам'ятовування [10, с. 115].

Відеофільми також мають велику інформативність «зорового і звукового рядів», а також «динамізм зображення», що дає змогу не тільки створити комунікативні ситуації, які наближені до умов реального спілкування, а й ознайомити студентів із нормами мовної взаємодії і особливостями комунікативної поведінки носіїв мови [11, с. 106]. Однак без керівної ролі викладача й системи спеціально розроблених вправ

та завдань заняття дидактичної мети не досягне. Тому в процесі роботи з будь-яким текстом в іноземній аудиторії, у тому числі і з відеотекстом, методисти виділяють три етапи: передтекстовий, текстовий і післятекстовий.

На передтекстовому етапі необхідно вмотивувати студентів, а також зняти можливі утруднення у сприйнятті навчального матеріалу, підготувати до успішного виконання завдань. Викладач має звернути увагу студентів на те, що у фільмі присутня невідома їм інформація. Зокрема, після оголошення назви фільму можна запропонувати студентам запитання, що сприяють формуванню навичок мовного прогнозування: Що ви знаєте з цієї теми? Як ви думаєте, що побачите у фільмі?

На другому етапі використовуємо низку засобів з метою розвитку комплексних комунікативних навичок, а також елементи однієї з форм контролю рецептивних навичок – аудіювання. На цьому етапі продуктивними, на нашу думку, будуть такі завдання, як:

- стоп-кадр (зупинка фільму, запитання: «Про що йшлося?»);

- «мовчазний перегляд» (показ частини фільму без звуку);

- відновлення тексту/діалогу фільму та ін.

Головною формою роботи на післятекстовому етапі є використання вихідного тексту як основи та опори для формування продуктивних умінь у різних видах мовлення. Студенти отримують завдання, спрямовані насамперед на розвиток продуктивних умінь в усному мовленні, а також організують їхню мовленнєву діяльність. Наприклад, завдання описати кадри фільму (без звуку) за ланцюжком, так званий «Сніжний ком», поставити запитання щодо змісту кадру (кадрів), виправити неправильну інформацію, описати ті фрагменти фільму, де було представлено нову інформацію. Продуктивними також є завдання творчого характеру. Наприклад, на екрані відтворюють тільки звуковий ряд анімації без відеосупроводу, а студенти мусять описати ситуацію, сказати, що робить кожен із діючих персонажів. Потім, навпаки, демонструють відео без звуку, а студенти озвучують передбачуваний текст.

Використання творчих завдань стимулює розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання та письма. Тому для домашнього завдання може бути запропоновано складання міні-проектів на основі інформації з переглянутого відеофільму. Це може бути, наприклад, підготовка дискусії або рольової гри, в основу якої покладено сюжет або ситуацію з відеофільму. Можна також запропонувати сту-

дентам написати свою історію, придумати інший кінець, продовжити сюжет та інше.

Пропонуємо розглянути роботу з фразеологічним матеріалом під час демонстрації мультиплікаційного фільму «Злидні» автора Степана Ковалю (2015 р.) на занятті УМІ «Розвиток навичок мовлення на матеріалі текстів із країнознавства» на першому курсі.

Передтекстові завдання:

Завдання 1. Мультфільм «Злидні» ознайомить вас з українським національним побутом, традиціями та звичаями українців. Що б ви хотіли побачити в мультфільмі?

Завдання 2. Прочитайте нові слова, з'ясуйте їхнє значення за словником. Запишіть їх.

Злидні, кінь, корова, свиня, кури, гуси, собака, кіт, господарство, город, сопілка, яма, гриб, риба, ліс, озеро, болото, вареники, пиріг, розвалюватися, завести, вибратися, заздрити.

Завдання 3. Від поданих дієслів утворіть фрази за зразком.

Зразок: Дивитися (кого? що?) – *подивитися фільм, виставу, фото, картини.*

Грати (кому? чому?), допомагати (кому? чому?), прати (кого? що?), готувати (кого? що?), жити (де?), летіти (куди? звідки?), ремонтувати (що?), іти (куди? звідки?), їсти (що?), руйнувати (кого? що?), знайти (кого? що?), заздрити (кому? чому?).

Завдання 4. Доберіть антоніми до поданих слів.

Веселий, руйнувати, іти, високий, зламати, чоловік, веселитися, брати, закрити, багатий, вечір, працюючий, ремонтувати.

Завдання 5. У мультфільмі ви побачите українську родину: *чоловіка Петра, дружину Марічку, їхніх дітей та сусідів. Усі вони живуть у селі, у горах Карпатах, на Заході України.*

Як ви думаєте, які вони? Як виглядають? Що роблять? Як відпочивають? Що люблять їсти? Як живуть? Які проблеми можуть мати? Як їх розв'язуватимуть? Яка, на вашу думку, українська родина?

Завдання 6. Прочитайте фразеологізми, з'ясуйте їхнє значення. Які з них можна використати для характеристики позитивного героя, а які – негативного?

Світла голова, золоті руки, ні риба, ні м'ясо, грати першу скрипку, майстер на всі руки, як з гуски вода, ходячий довідник, байдики б'є, вусом не поведе, як риба у воді, робота горить у руках, біла ворона, пройти крізь вогонь і воду, стріляний горобець, він на цьому собаку з'їв, ні за холодну воду не братися.

Притекстове завдання:

Завдання 7. Стоп-кадр на другій хвилині фільму. Про що йдеться? Перекажіть, що сталося. Як ви думаєте, що буде далі?

Післятекстові завдання:

Завдання 8. Дайте відповіді на запитання:

1) *Хто такі Петро та Марічка?* 2) *Де вони живуть?* 3) *Що робить Петро? А Марічка?* 4) *Хто живе біля них? Які вони?* 5) *Які проблеми почалися в Петра та Марічки? Чому?* 6) *Як Петро розв'язав проблему?* 7) *Яких сусідів мали Петро та Марічка?* 8) *У кого залишилися злидні? Чому?*

Завдання 9. Після перегляду мультфільму порівняйте ваші передбачення (завдання 5) з тим, що ви побачили. Проаналізуйте, зробіть висновки.

Мої передбачення	Факти з мультфільму
...	...

Завдання 10. Перегляньте мультфільм ще раз, випишіть фразеологізми, які почули, поясніть їхнє значення. У яких ще ситуаціях можна використати ці фразеологізми? Наведіть приклади.

Завдання 11. Прочитайте подані фразеологізми та їхнє значення. У яких ситуаціях із мультфільму їх можна використати? А в ситуаціях вашого життя?

Жити душа в душу – дружно.

Золоті руки – майстер, професіонал.

Лити сльози – плакати.

Злидні годувати – жити в бідності.

Як грім з ясного неба – несподівано, неочікувано.

Не сидіти, склавши руки – не зупинятися, продовжувати працювати.

Не падати духом – не втрачати надію на краще.

Ударити лихом об землю – забути біду, горе; не журитися.

Завдання 12. Ви вже познайомилися з героями мультфільму: Петром, Марічкою, їхніми сусідами. Знаєте, які вони, як виглядають, як живуть, які проблеми мають та як їх розв'язують.

Чи були подібні ситуації у житті людей вашої країни? Розкажіть, використавши фразеологізми, які ви знаєте.

Завдання 13. Знайдіть на YouTube мультфільм про життя людей вашої країни з елементами національного побуту, одягу, страв та ін., напишіть коментар до нього українською мовою, використавши фразеологізми.

Завдання 14. Підготуйтеся до дискусії на одну із запропонованих тем.

Що посієш, те й пожнеш.

За чужим поженешся – своє втрадиш.

Сусід спати не дає: добре живе.

Чого немає, того й хочеться.

Мультиплікаційний фільм «Злидні» може бути використаний на заняттях з української мови для слухачів підготовчого відділення та студентів першого курсу. Автори статті намагалися представити різноманітні інтерактивні завдання, що сприяють розвиткові вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності: читанні, аудіюванні, говорінні, письмі. Саме за таких умов можливе досягнення головної мети, що ставить перед собою викладач, – не лише оволодіння студентами іноземними лексико-граматичними конструкціями української мови, а й формування передусім навичок комунікації українською мовою, якнайшвидше подолання мовного бар'єру, забезпечення можливості стати активними співрозмовниками, готовими до живого спілкування в українському середовищі.

Висновки. Отже, натепер використання мультимедійних засобів презентації навчального матеріалу під час вивчення фразеологічних одиниць значно збагачує заняття з української мови

як іноземної, робить їх більш значущими для студентів і підтримує зацікавленість у вивченні українських фразеологізмів, які урізноманітнюють виклад матеріалу, забезпечують активізацію вивчення лексики, використання яких підсилює емоційно-експресивне забарвлення висловлювань. Тому інноваційні технології варто використовувати в процесі комунікативно спрямованої мовленнєвої підготовки іноземних студентів. Це дасть можливість розвинути їхню самостійність, активність, здатність до пошуку та використання нової інформації.

Проблема використання мультимедійних технологій у методиці викладання української мови як іноземної залишається відкритою і потребує подальшого вивчення. Перспективи досліджень вбачаємо в актуалізації викладачами лінгводидактичного інноваційного потенціалу аудіовізуального методу й упровадження його в навчальний процес, оскільки цього вимагають швидкоплинні умови інформаційного суспільства та сучасні реалії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Береза Л. Особливості інноваційних технологій формування лінгвокраїнознавчої компетентності іноземних студентів у процесі навчання української мови. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2015. № 4 (26). С. 63–70.
2. Дочинець Д., Омельницька Л. Використання мультимедійних технологій у викладанні української мови для іноземних студентів. *Актуальні питання організації навчання іноземних студентів в Україні* : IV Міжнародна науково-методична конференція, 2–4 травня 2018 р. Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя. Тернопіль, 2018. 152 с.
3. Азарова Л.Е., Горчинская Л.В. Фразеологизмы как аспект изучения лексики иностранными студентами. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 11. С. 61–67.
4. Азарова Л.Е., Горчинська Л.В., Пустовіт Т.М. Особливості вивчення фразеологізмів у викладанні української мови як іноземної. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 30(69). 2019. № 4. С.25–34.
5. Мартинишин Н. Фразеологізми з дієсловами руху як лінгводидактичний матеріал у курсі української мови як іноземної. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 58. С. 13–15.
6. Крысенко Т.В. Самостоятельная работа по лексике и фразеологии в иностранной аудитории. *Русская филология. Украинский вестник*. 2006. № 1–2. С. 79–81.
7. Черногорская Н. Традиционные и инновационные технологии в методике преподавания русского языка как иностранного. *Филологические науки*. 2017. Вып. 3 (23). С. 125–129.
8. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку (на материале русского языка как иностранного). Москва : Русский язык, 1989. 219 с.
9. Кряхтунова О.В. Методика работы с видеоматериалами в иностранной аудитории : методическое пособие для преподавателей русского языка подготовительного факультета. Астрахань, 2011. 56 с.
10. Ходаковская М.А. Художественные и мультипликационные фильмы при обучении фразеологии на уроках РКИ. *Актуальные научные исследования в современном мире*. 2017. Вып. 3 (23). С. 114–118.
11. Макаровских А.В. Формирование интереса к изучению иностранного языка и будущей профессии через аутентичные материалы: на примере обучения студентов-химиков Томского политехнического университета. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2012. № 7 (18) : в 2-х ч. Ч. II. С. 106–108.

THE CONCEPT LIFE IN UKRAINIAN NATIONAL LINGUISTIC WORLDVIEW AS REPRESENTED BY UNIVERSAL IMAGES

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УНІВЕРСАЛЬНИМИ ОБРАЗНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

Bobro M.P.,

orcid.org/0000-0003-4086-4607

Candidate of Philological Sciences,

*Associate Professor of the Department of General and Applied Linguistics
of V.N. Karazin Kharkiv National University*

The article considers representation of the concept LIFE in Ukrainian national linguistic worldview by universal images. The analysis of Ukrainian lexemes and idioms taken from the relevant dictionaries of the Ukrainian language by continuous sampling method made it possible to single out the following universal images: movement, up – down, heart, soul, fire, water, somatisms, colour images and zoonyms. The study shows that movement is one of the most productive universals that has a great potential for expressing the image constituent of the analysed concept. Life conceptualization in Ukrainian national worldview is related to such movement aspects as its direction, trajectory (which determine close connection between the category of movement and the category of space) and intensity. The direction of movement defines the evaluative potential of the image: the oppositions “up – down”, “right – left”, “straight – crooked” are linguocultural universals that correlate with the evaluative opposition “good – bad” which is fundamental for people’s world perception. The opposition “up – down” represents life in Ukrainian linguistic worldview not only through the image of movement but also through static staying up or down. The universals *soul*, *heart* as denoting life in Ukrainian linguoculture prove to be close in their semantics and often are synonymous. An important factor in life presentation by the images of fire and water is the quantity (for fire it concerns the heat discharged). Among somatisms, *head* has the closest connection with a person’s biological life, physical state while *hands*, *feet*, *neck* and *back* are related to the kind of life when a person has to work hard and too much. The most important for colour conceptualisation of life is the white colour that correlates with light and actualises visual world perception. Zoonyms mostly represent a person’s emotional states, primarily negative that are motivated by the conception of the chthonic world.

Key words: linguoculturology, linguistic worldview, concept, universal, life.

У статті розглянуто універсальні образи, що репрезентують концепт ЖИТТЯ в українській мовній картині світу. У результаті аналізу лексики та фразеології української мови, вилученої з відповідних словників методом суцільної вибірки, було визначено, що образ руху є однією з найбільш продуктивних універсалій, що має великий потенціал як маніфестант образного складника аналізованого концепту. Встановлено, що в українській національній картині світу концептуалізація життя пов’язана з такими аспектами руху, як напрям, траєкторія (що зумовлюють тісний зв’язок категорії руху з категорією простору) та інтенсивність. Напрямок руху визначає оцінний потенціал цього образу: опозиції «верх – низ», «правий – лівий», «прямий – кривий» є лінгвокультурними універсаліями, що корелюють із базовою для світосприйняття людини оцінною опозицією «гарний – поганий». Опозиція «верх – низ» репрезентує життя в українській мовній картині світу не лише через образ руху, а й через образ статичного перебування наверху чи внизу. Універсалії *душа*, *серце* на позначення життя в українській лінгвокультурі виявляються близькими за змістом і часто виступають синонімічними. У репрезентації життя образами води і вогню важливим виявляється кількісний показник (для вогню кількість стосується виділеного тепла). Серед соматизмів найбільший зв’язок із біологічним життям, фізичним станом людини, виявляють соматизми *голова* та меншою мірою *ноги*, тоді як *руки*, *ноги*, *шия*, *спина* пов’язані із способом життя, за якого людина надмірно працює. Колірна концептуалізація життя виявляє найбільший зв’язок з ахроматичним кольором білий, що є співставним із світлом і актуалізує візуальне сприйняття світу. Зооніми найчастіше репрезентують емоційні стани людини, здебільшого негативні, що мотивуються, зокрема, уявленнями про хтонічний світ.

Ключові слова: лінгвокультурологія, мовна картина світу, концепт, універсалія, життя.

Studying the special features of reality representation in national worldviews is one of the leading trends of modern linguistic research. Among different approaches to the problem is the one dealing with concept studies. Concepts are mental units that accumulate the results of people’s cognitive activity. Being a unit of consciousness, the concept is difficult to get direct access to, so scientist have to deal with linguistic material that represents concepts in a particular

language. Words and idioms are among the linguistic units that give relevant information about the concept they represent. By their lexical meaning, words that name the concept give a definite idea of the concept’s main features while idioms give wider information concerning the ethno-specific features of reality perception by the people who speak the given language.

The concept LIFE is a universal, as it is hard to imagine a culture, which would not have the idea

of life and the relevant linguistic means of expressing it. “Universals ideally are generalizations that capture properties <...> that are essential to and stable across all possible languages” [24, p. 1]. Linguocultural universals are fundamental human concepts that form a common conceptual basis for the development of different cultures, their thinking and languages [27]. At the same time, different nations, different cultures have some specific features of life perception. “The universal and the culture-specific is reflected in the language as a system, which, when analyzed, makes a certain worldview... The cultural-linguistic specifics and the cultural-linguistic universals are not incompatible and do not counteract. They coexist” [11, p. 86].

The concept LIFE in national worldviews has been studied on the data of various languages: Ukrainian, English, German, Russian, Chinese and others. The structure of the concept has been determined; the mythological ideas that form the basis of some cultural connotations have been established; the poetic images that describe life and the metaphorical representation of the concept have been analyzed [4; 10]. The studies of the concept LIFE in Ukrainian linguoculture are mainly based on phraseology or paroemias. The particular research aspects include Ukrainian national stereotypes and their correlation within the social, temporal and existential theme classes [5]; the ideographic structure of the concept, its associative complex and connection with microconcepts like soul, fate and others [9]; the archetypes and *gestalts* that reflect life perception [1]; the anthropocentric character of the concept [12].

However, life is such a broad, all-encompassing phenomenon that there still are aspects that have not been fully studied. Universal image components as representing the concept LIFE in Ukrainian linguoculture have not as yet become the object of linguistic studies. Including new material to the research also helps to reveal some data that has not as yet been paid attention to. The aim of the present article is to describe the features of the image representation of the concept LIFE by universal image components in linguistic worldview of Ukrainian people. The study is based on Ukrainian words and idioms (both mainly verbal) that represent human life.

The analysed material made it possible to single out the following universals that represent life in Ukrainian linguistic culture: *movement, up – down, heart, soul, water and fire*, somatic components, colour images and zoonyms. All of them can be found in different cultures as the image components representing various concepts. Yet, in every culture the particular verbal and cultural realisation of such representa-

tion can have some special features. For example, the colour scheme can have some differences as well as the significance of a particular colour.

The idea of life as movement is not new. “To live means to constantly move forward” [2]. Movement is a universal concept, which can be found in various cultures. “Really, there is nothing as familiar and inherent to us as *movement*, which is the main property, the main sign of life – whether in philosophical, semiotic, historic etc. as well as in the ordinary “experienced-by-man” sense” [6, p. 6].

In Ukrainian linguoculture the idea is expressed by the verbs of movement like *ходити, бігати*, which can be used about people with the meaning “to be alive, to stay alive, to be in good health” (see also the idioms with the same meaning *по землі ходити; по світі ходити*) or about life itself (*життя біжить; життя йде; життя тягнеться*). Occasional comparisons with non-related cultures make it possible to find some similarities and differences in their world perception. For example, movement metaphors about life are used both in Ukrainian and English cultures: *...життя біжить дуже швидко, і ніколи людині зупинитися на хвилину; Життя йде далі.; ...людське життя тягнеться надто довго для одного кохання...; The Government recognises that rural life goes in cycles, with ups and downs; My life runs much more smoothly*. The same applies to the use motion verbs about people to denote the state of health (*Мій дід ще бігає, як бравий козак; My father ... is 85... He still walks, pretty slowly, and we take him off shore*), while their use to denote the state of being alive looks like more common for Ukrainian national worldview (*Чоловік мій Федір ще шкандибає, а дідові Оникієві вже не шкандибати, царство йому небесне*).

Walking is a typical movement type that represents life in Ukrainian worldview. The verb *ходити* and its derivatives become components of numerous idioms denoting various aspects of human life, such as age, wealth or poverty, social position, family life and others: *входити в літа; ходити босим; ходити у передовій; ходити по бабах; ходить як під обухом; ходити по лезу бритви, під Богом ходити*. The intensity of walking can be different and depends on the age of the person. Slower movement characterizes older people and is represented by verbs like *шкандибати, лазити*, while fast movement is characteristic of children and young people: *бігати, швендяти*; see also *молодість летить вільною пташкою, а старість лазить черепашкою*. However, when we speak about life, not people, the situation is just the opposite: in childhood, life

(time, years) goes very slowly and is described by verbs such as *тягну́тися*. Later the intensity grows (verbs like *проходи́ти*) and the older the person becomes, the faster life moves on – it runs or even flies by (verbs like *бігти, літати*).

Movement intensity is an important factor in the image representation of life. Besides describing the physical state of human beings, it also denotes a specific way of a person's life – very busy, devoid of rest. The idea is expressed by verbs such as *ганя́ти, біга́ти, мота́тися* that denote fast, intensive and mostly chaotic movement: *ганяє мов неприкаяний; бігає як скажений; мотається як худе цуцня*.

The idea of busy life, full of constant work can be expressed not only by the intensity of movement but also by its direction. The circular movement commonly means infinite, endless movement, as the circle is a universal sign for infinity [21, p. 32]. In sign language used by the deaf community, for example, repeated circular movement means “an activity which lasts a long time or a continuing situation” [26, p. 346]. As concerns busy, restless life in Ukrainian linguoculture, it is represented by the idea of movement in circles with the verbs like *крути́тися, верті́тися*: *крутиться як білка в колесі; вертиться як чорт у боклазі; крутиться як муха в окропі*. On the other hand, the same idea can be manifested by verbs denoting constant, endless vertical chaotic repeated movement: *товче́ться як чорт у попелі; товче́ться як галка на гнізді; товче́ться як у ступі*.

Movement direction suggests the interconnection of two universal concepts: movement and space. “The division of space into passed and not yet passed is impossible without movement, and movement itself cannot be understood without such space division” [6, p. 8]. Besides the already considered horizontal circular movement, there are also “left-right” movement and space images. Here, the idea of movement is closely related to the image of way (*шлях, дорога*). “The notions *movement* and *way* are universal and functionally significant for reconstruction of any model of the world” [16, p. 5].

The “left-right” paradigm in representing life can be traced in such idioms as *стояти на неправильному шляху; повернути на путь праведних; стояти на правильній дорозі; стати на правильну путь; ходити наліво*. As seen from the examples, here the idea of space location becomes secondary, giving way to the evaluative potential of the relevant space designators: right is good, left is bad [20]. According to D. Casasanto, it is body-specific representation of good and bad. In his paper, it is argued that such

universal world perception is related to a certain “lopsidedness” of human body: most people have a dominant hand it is usually the right one. Therefore, they “interact with their environment more fluently on one side of body-centered space than the other” [18, p. 353]. The idea is proved by some experiments, showing that left-handers are more likely to associate left with something positive than right-handers. On the other hand, the general “right – good, left – bad” idea represented by linguistic means is perceived as correct by both right- and left-handers, for it is part of the linguistic worldview as it is given to them [18].

Related to the “left-right” paradigm is the universal “straight-crooked” paradigm as a manifestation of the same “right-bad” or “norm-antinorm” oppositions. “It is ... apparent in the etymologies of the words in various languages for “right” and “left”: right is often derived from a root meaning “straight”, while left is often associated with “crooked” [23, p. 79]. In Ukrainian, idioms with the components *прямий (рівний)* and *кривий* denote, respectively, the right and wrong way of life: *по кривому шляху поїхав; круті повороти; зійти з прямої дороги*. The idea of crookedness can also be expressed by verbs and nouns denoting the corresponding movement direction or trajectory: *збочувати зі шляху; давати гаку*.

Another space-related universal image is the opposition *up – down*. According to G. Lakoff, this spatial metaphor, like the others described above, is related to our body functioning [20]. However, the “good-bad” associations of this one, unlike the “right-left” perception for the right-handed and the left-handed, remains stable [18]. Up is always good, down is always bad. In Slavic culture, up symbolises wellbeing, fertility, liveliness, wealth, while down is associated with deficiency, death. Accordingly, the movement up and more often down represents changes in health (*вставати з ліжка; занепадати; здохнути* (dialect); *спустетися* (dialect), the last three meaning “to be very ill”), wealth (*піднятися; вставати на ноги; пропадати; підупадати; припасти* (dialect), meaning accordingly “to become wealthy”, “to become poor”), person's social position (*птаха високого польоту; скотитися вниз*), emotions (*упадати* meaning “to grieve”, *повісити голову*), freedom or subjugation (*вставати з колін; схилити голову*).

Very important “up-down” correlations are “up – God, Heaven” and “down – the underworld”. The former is present in static metaphors designating a person's emotional state, which unlike dynamic “up-down” metaphors are mainly positive: *раювати; не чути землі під собою; добре, як у небі; перебувати на сьомому небі*. It can also be

traced in the idioms denoting the kind of life when a person has to work too much: *не мати коли на небо глянути; і вгору глянути ніколи; не мати коли й угору глянути*. Besides suggesting the body position – when a person works, the head usually looks down at the work – the above idioms represent the action of looking up as praying, communicating with God. A similar idea can be found in English: “... *he had so much business to do on earth, that he had no time to look up to heaven*”.

The universal images of heart and soul are also quite productive in the image representation of the concept LIFE. Though these two are quite different – heart is a physical object while soul is immaterial and cannot be seen or felt – they are very close to each other due to their direct connection with life. As for heart, this connection is quite straightforward: heart is the body organ, which is essentially important for the body’s staying alive. With soul it is not as explicit, but can be revealed through etymology. In case of the Ukrainian word *душа*, the connection with life is based on the notion of breathing: the lexeme *дихати* is still used in modern Ukrainian with the meaning “to live”. In English, for example, the verb *breath* also means “to be alive”, but the lexeme *soul* is thought to be related to the Greek *psychē* (*ψυχή*) – “life, spirit, consciousness” [22].

Another indicator of the “heart-soul” connection in Ukrainian linguoculture is the interchangeability or synonymy of the lexemes *душа*, *серце* in idioms describing person’s various emotional states: *легко на душі/серці; відпочити серцем/душею; душа/серце болить; душа/серце тремтить*. This interchangeability is especially significant when the action named by the verb is directly inherent for only one of them. For example, physical damage is normal for heart as a physical organ but can hardly be expected for something immaterial like soul. However, in Ukrainian we find the following: *душа/серце розривається навпіл; кривавиться серце/душа; душа/серце рветься на дві половинки*. The same metaphors are not much characteristic of English.

Fire and water are two of the basic elements and they can be both life-giving and ruinous. In Ukrainian national worldview the idea of the duality of fire is based on the amount heat it gives, which shows through the gradation *hot – warm – cold*, with *warm* representing the norm: *згоріти; ледь живий та теплий*. The same semantics motivates the way people’s material position is described (*холод та голод; гріти руки* “get money”) as well as laziness (*працює як кіт на печі*) or way of living (*як на вулкані жити; варитися в котлі*). The idea

of the life-giving heat in Ukrainian linguoculture is peculiarly realised through the image of stove (*піч*) as a symbol of mother principle, native home, the continuity of life: *лежати на печі, сидіти в запічку*. The image of water as representing biological life is positively connotated, symbolising health and physical strength, recovery after illness: *росте як з води; як з води вийшов*. Negative social and emotional aspects of living are represented in relation to exceeding the quantity norm, when water correlates with alcohol, blood, sweat, tears: *п’є як воду, кров ріками тече, проливати ніт; обливатися сльозами*. As regards sweat and tears, the English language, in contrast, accentuates the fact rather than big quantity (for example, *sweat* “to work hard” is much more common than *drop* or *shed sweat*).

Somatisms, such as head, hands, feet, back and others, represent biological and social life aspects, personal characteristics and emotions of people. The head is universally associated with biological life aspects (being alive): *голова ціла на плечах, зложити голову*. Idioms with the components *руки* and *ноги*, which are the most mobile, active body organs, describe a person’s health: *насилу ноги носять; рука не піднімається; на ногах* (“in good health”). In English, the same idea is associated with legs/feet: *be on your last legs; be back on one’s feet*.

The idea of hard, exhausting work in a person’s life is expressed in Ukrainian linguistic worldview through the idea of physical damage to such body parts as navel (*пуп*), tendons (*жили*), hands (*руки*) or bending the prototypically straight body parts (neck, back, backbone): *надривати пупа; рвати жили; рвати руки; гнути хребет; гнути шию як віл у ярмі*. In the English linguistic worldview, the idea of work can also occasionally be represented by idioms with somatic components, but it is mainly hands, and there they describe the process of work rather than its intensity and difficulty. The material position of a person is expressed by means of the somatisms throat (*горло*), and stomach (*живіт*) through their connection with food: *наїдати черево; горлом пхас; з горла лізе; аж з горла пре*. The same idea is represented in English, but with the help of the somatism mouth (*live from hand to mouth*).

World perception through colour and zoonym metaphors is a universal phenomenon, but the colour scheme and the animalistic images can significantly differ from culture to culture. The dominant colour-based image denoting life in Ukrainian linguoculture is the image *білий світ* that means “life in all its forms and manifestations”. White colour here represents the fundamental universal opposition “light – dark” that is based on man’s visual per-

ception of the world around. The English equivalent of the Ukrainian *білий світ* – *the wide world* – is related to size, accentuating the openness, unlimitedness of the world. That idea is also expressed in the Ukrainian idioms *світ білий замкнувся*, but the visual aspect appears paramount. In such visual world perception, characteristic of Ukrainians, the images “white”/“light” are related to the ability to see the world around, which occurs as a very important factor. It being impossible to see the life and the outside world is a key motivator of the figurative representation of suffering, negative emotions, poor health: *не бачити світу білого* (meaning “to suffer, feel unhappy”); *світ білий крутиться перед очима* (meaning “to feel bad”), *на білий світ би не дивився* (meaning “to lose the will to live because of grief and unhappiness”).

Language units with animalistic components conceptualise mostly social life aspects and a person’s emotional state. They are obviously marked axiologically, the positive or negative evaluation being connected to the cultural connotations of the rel-

evant animal. For example, such animals as snake, toad, mouse, crow are associated with the chthonic world: *ворон ловити, гадюка ссе коло серця*. Their localisation close to a person’s heart also actualises the opposition “warm – cold” that correlates with “life – death” opposition. The metaphoric representation of a person’s emotional state is related to the image of bird in an open or closed space: *жити як вільна пташка, битися наче птах у клітці*.

Thus, the analysed universal images proved quite productive in representing the concept LIFE in Ukrainian national linguistic worldview. The comparisons with the English worldview showed that the more abstract and wide universals like *movement, up – down* are similar in their presentation of the analysed concept in the two worldviews, while somatisms, colour images and zoonyms are more likely to be specific in their realisation in a particular culture. Including data from other linguocultures to the research will make it possible to find out more about the universal and culture-specific features of national worldviews.

REFERENCES:

1. Близнюк О.О. Концепти «життя» і «смерть»: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17. Київ, 2008. 20 с.
2. Владзімірський М. Афоризми. URL : http://aphorism.org.ua/subrazd.php?page=1&pages_block=1&rid=4&sid=265.
3. Грушак О.М. Метафоричне представлення концепту LIFE в англomовній афористичі. *Молодий вчений*. 2017. № 4.3 (44.3). С. 62–65.
4. Демидкина Е.А. Фразеологизмы, паремии и афоризмы как средство объективации концепта “Leben” в немецкой языковой картине мира : дис. ... канд. филол. Наук : 10.02.04. Саратов, 2007. 264 с.
5. Іванова І.Б. Фразеосемантичне поле «життя/смерть»: національні стереотипи та їх кореляції : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Київ, 2008. 19 с.
6. Концепт движения в языке и культуре. Москва : Издательство «Индрик», 1996. 384 с.
7. Корпус текстів української мови. URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx#>.
8. Корпус української мови. URL: <http://korpus.org.ua/>.
9. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концепт ЖИТТЯ в українській фраземіці : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2007. 463 с.
10. Лі Джіанпінг. Концепти «життя» та «смерть» в російській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Харків, 2009. 15 с.
11. Ніколенко А.Г. Етнокультурна сутність мовної свідомості і культурні концепти як феномен лінгвокультури. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія Філологія. Педагогіка. Психологія*. 2013. Вип. 27. С. 82–88.
12. Саєвич І.Г. Антропоцентричний вимір концепту ЖИТТЯ. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 10. «Проблеми граматики і лексикології української мови»*. 2015. Вип. 12. С. 67–72.
13. Словник української мови. В 11 томах. Т. 1–11. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
14. Фразеологічний словник української мови / Редкол. (голова) Паламарчук Л.С. Кн. 1–2. Київ : Наукова думка, 1993.
15. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. Том I–III. *Етнографічний збірник*. Том X, XVI, XXIII, XXVII, XXVIII. Львів : Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1901–1910.
16. Цивьян Т.В.: ДВИЖЕНИЕ и ПУТЬ в балканской модели мира. Исследование по структуре текста. Москва : Индик, 1999. 376 с.
17. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Видавнича група «Основа», 1993. 175 с.

18. Casasanto D. Embodiment of abstract concepts: good and bad in right- and left-handers. *Journal of Experimental Psychology: General*. 2009, Vol. 138, No. 3. P. 351–367.
19. English corpus. URL: <https://www.english-corpora.org/iweb/>.
20. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago, London : The University of Chicago Press, 1980. 242 p.
21. Lima M. *The Book of Circles: Visualizing Spheres of Knowledge*. New-York : Princeton Architectural press. 2017. 272 p.
22. New world encyclopedia. URL: <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Soul>.
23. Seuren P. *From Whorf to Montague: Explorations in the Theory of Language*. New York : Oxford University Press, 2013. 418 p.
24. Siemund P. *Linguistic universals and language variation*. Berlin/New York : DE GRUYTER MOUTON, 2011. 472 p.
25. The free dictionary. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com/>.
26. Tobin Y. A semiotic approach to compare and contrast signed versus spoken language. *Psycholinguistics: scientific and technological challenges*. Porto Alegre, 2010. P. 341–349.
27. Wierzbicka A. *Understanding cultures through their key words*. Oxford. New York : Oxford University Press, 1997. 317 p.

УДК 811.161.2'373-112:2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.3>

«ВИСОТА» У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

“ВІСОТА” IN OLD UKRAINIAN LINGUISTIC WORLDVIEW

Бутко С.Г.,

orcid.org/0000-0002-4778-2914

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української мови

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Статтю присвячено вивченню структурно-семантичних і функційних особливостей одиниць лексико-словотвірного гнізда зі стрижневим словом «високий». Вербальні репрезентанти зазначеної характеристики в різних дискурсах набувають специфічних семантичних і функційних властивостей, що зумовлені суспільно-політичними, історичними, релігійними та іншими чинниками.

Джерелом дослідження є «Словник української мови XVI – першої половини XVII століть». Залучений до аналізу матеріал, що містить головним чином книжну лексику різнодискурсивної належності, з огляду на морфемну будову поділено на прості однокореневі слова та складні слова-композиції.

Важливою детермінантою, що зумовлює семантичні властивості лексико-словотвірного гнізда, є релігійна свідомість, що вплинула на формування змістових параметрів фрагмента мовної картини світу, об'єднавчим елементом якого є «висота». Богоцентричність виявляється у значній кількості лексем із коренем вис- (виш-) на позначення Бога.

Орієнтованість писемних текстів на релігійний дискурс зумовлює кореляцію семантики лексеми «висота» з біблійною картиною світу, в основі якої лежать християнські уявлення про два світи – людський та божественний, земний і небесний, нижній і верхній. Це засвідчує і зафіксована в словнику відповідна фразеологія, що увиразнює паралельність, ізоморфність цих двох світів.

Прикметники з компонентом висок- на позначення фізичних характеристик людини є маркерами вертикальної моделі світу, а сам прикметник «високий» може характеризувати простір, кількість, виражати духовно-релігійні або морально-етичні поняття, набуваючи в певних контекстах позитивно-оцінних або негативно-оцінних конотацій. Тісний взаємозв'язок формально-граматичної структури і світоглядно-концептуальної семантики демонструють дієслова з коренем вис-. Композиції з компонентами висок- і висок- виявляють дискурсивну маркованість, що засвідчує вживання лексем у контекстах різної жанрово-стилістичної належності.

Ключові слова: висота, високий, релігійна картина світу, староукраїнська мовна картина світу, історична лексикологія.

The article presents a study of the structural-semantic and functional features of the units of the derivational family with the core word “високий” (vysoky, “high”). In different discourses, the verbal representatives of the above characteristic acquire specific semantic and functional properties which are determined by social and political, historic, religious and other factors.

The source of the research material is the dictionary of the Ukrainian Language of the late 1500-s – early 1600-s (Словник української мови XVI – першої половини XVII століть). The analyzed material, which includes mainly bookish vocabulary of various discourse types, has been divided into simple cognate words and compound words.

An important factor that determines the semantic properties of the derivational family is the religious consciousness, which has influenced the formation of the sense-bearing parameters of that part of the linguistic worldview whose uniting element is height (висота). Many lexemes with the root вис- (виш-) that denote God point to the phenomenon of being God-centred.

The way written texts are oriented towards religious discourse determines the correlation of the semantics of the word висота with the Biblical worldview. The latter is based on the idea of the two worlds – human and divine, earthly and heavenly, lower and upper. The idea is also present in the dictionary's relevant phraseology that accentuates the parallelness, isomorphism of the two worlds.

The adjectives with the component висок- that denote physical properties of man are markers of the vertical world model while the adjective високий itself can describe space or quantity, express spiritual and religious or moral and ethical notions, acquiring pejorative or majorative connotations in certain contexts. The close interrelation of the formal grammatical structure and the conceptual worldview semantics can be seen in the verbs with the root вис-. The compounds with the components висок- and висоц- are discourse marked, which is proved by the use of the lexemes in text of different styles.

Key words: height, high, religious worldview, old Ukrainian linguistic worldview, historical lexicology.

Постановка проблеми. Час і простір як базові категорії будь-якої світоглядної системи є одними із чинників пізнавальної діяльності людини. Вони знаходять своє відображення в різних мовних картинах світу, формують ключові лексико-семантичні поля і є важливими не лише для вербалізації часово-просторових параметрів світу, а й для характеристики соціальних, релігійних, морально-етичних, політичних аспектів життя людини.

Однією з просторових характеристик пізнавальної дійсності є «висота», вербальні репрезентанти якої в різних дискурсах набувають специфічних семантичних і функційних властивостей, що зумовлені суспільно-політичними, історичними, релігійними та іншими чинниками. Особливо цікавим для вивчення специфіки оцінно-семантичної категоризації світу крізь призму «висоти» є староукраїнський період мовної картини світу від середини XIV до кінця XVIII століття, що й досі залишається маловивченим, що й зумовлює актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню особливостей мовної реалізації просторових явищ у текстах різних дискурсів присвячена велика кількість робіт як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, які вивчали категорію простору в міфологічному (О. Подосинов, С. Толстая, В. Топоров, Т. Цив'ян), лінгвокультурологічному (А. Гуревич, С. Лутава, Є. Чекарева), лінгвокогнітивному (А. Вежбицька, В. Гак, І. Кобозева, О. Кубрякова, Н. Таценко), лінгвофольклористичному (Р. Агеєва, Н. Данилюк, Н. Іовхімчук, О. Юдін), художньо-стилістичному (А. Моргун, Л. Прокопович) та інших вимірах. Особливої значущості з огляду на визначену тему набувають розвідки, у полі зору яких є проблема вербальної організації та параметризації простору, що знайшла своє відображення в працях Р. Гжегорчикової [1], І. Довбні [2], А. Зембінської

[3], О. Кардашук [4], Я. Лінде-Усекневич [5], О. Хавкіної [6] та інших, у яких на матеріалі слов'янських і неслов'янських мов розглянуто специфіку мовної об'єктивації різних характеристик і якостей простору як базового складника мовної картини світу.

Метою студії є вивчення структурно-семантичних та функційних особливостей лексем із коренем вис- та його аломорфами (*виж-*, *виш-*, *вищ-*). **Завдання статті** полягають у формуванні лексико-словотвірного гнізда зі стрижневим словом «високий», визначенні структурно-семантичних особливостей його складників, аналізові дискурсивної маркованості та з'ясуванні світоглядних чинників формування семантики одиниць із коренем вис- та його аломорфами. Джерелом дослідження є «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.», що фіксує мовний матеріал, розвиток і функціонування якого відбувалися в переломну епоху, ознаменовану зміною державного устрою, суспільно-політичних обставин, культурно-релігійного життя і, звісно, мовної ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залучений до аналізу матеріал з огляду на морфемну будову доцільно поділити на дві групи – прості однокореневі слова (*високий*, *висота*, *вышина*, *выше* тощо) та складні слова (композиції) з першою частиною висок- (*высоц-*, *выжей-*, *вышей-*, *вышше-*, *выше-*, *вышше-*). Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. фіксує такі лексеми, уживані в пам'ятках цього періоду: а) прикметники: *високий/высокъ*, *высочайший*, *высочкий*, *вышейший*, *вышний*, *вышший/выжший/высий*; б) іменники: *выжшина*, *высота*, *высокость*, *вышина*, *вышка*; в) прислівники: *выже/выжей/выжше*, *высоко*, *высоце*, *выше/вышше/вышшей*; г) прийменники: *выжей*, *выше/вышей/вышше/*

вышь; г) дієслова представлені всього трьома одиницями: *возвысити, возвышати, выситися*.

Слід підкреслити, що аналізований матеріал містить головним чином книжну лексику різнодискурсивної належності. Важливою детермінантою, що зумовлює її семантичні властивості, є релігійна свідомість. Саме релігійний чинник суттєво впливав на формування змістових параметрів фрагмента мовної картини світу, об'єднавчим елементом якого є «висота». Якщо базовою ознакою міфопоетичної моделі світу є антропоцентричність, то відмінною рисою релігійного світогляду є богоцентричність, що фактично й задає параметри світобудови та людського життя. Не випадково серед найменувань Бога словник фіксує чимало назв, семантика яких пов'язана з висотою, небом: *Всевышний* (1, с. 24), *Высокий* (2, с. 50), *Вышний* (2, с. 116), *Вышний*, *Выжший*, *Вышний* (2, с. 121), *Вышешня* (про Божу Матір) (2, с. 109), а ціннісні життєдіяльні настанови тогочасної людини мають вертикальну спрямованість і пов'язані з молитвою, Господом, небом.

Про кореляцію семантики слова «висота» з біблійною картиною світу свідчать іменники на позначення сакрального простору. Серед значень лексем *вышина, выжшина* словник фіксує «узгір'я, пагорб, пагорок», проте наведені у відповідних словникових статтях ілюстративні контексти дають змогу стверджувати, що йдеться не про форми рельєфу, а про культові місця: «*Розрушили те(ж) вышины, крушили балваны*» (2, с. 114) або «*офероваль те(ж) оферы и кадилъ на выжшынахъ и на пагорка(х) и на каждо(м) древе листовно(м)*» (1, с. 163). Як зазначає В. Віхлянець, у Біблії висотами називаються місця для поклоніння, які влаштовували на пагорбах і горах. Висоти являли собою складні будівлі, що містили капища або просто палатки, священностовпи, боввани, вівтарі [7]. Функціонування в староукраїнській мовній картині світу слова *висота*, що відтворює біблійні значення, зумовлюється високою питомою вагою писемних текстів, орієнтованих передусім на релігійний дискурс.

Така орієнтація є визначальною для релігійної моделі світу загалом. В її основі лежать християнські уявлення про два світи – людський та божественний, земний і небесний, нижній і верхній, що реалізуються в опозиціях «людина – Бог», «земний світ – небесний світ», оскільки «сутність, існування, природа, призначення людини розуміються виходячи із визнання вищого сакрального первня (духів, богів, божества або єдиного особистого Бога) і його особливих взаємин з людиною» [8, с. 299]. У християнстві «Бог є вищою

реальністю, Творцем усього сушого – природи і людини <...> християнська релігія – це зв'язок людини з Богом, божественне начало, що визначає характер життя й еволюції народів; людина – образ і подоба Бога, вінець творіння, цар природи, іскра Бога (носій Божого духу); духовна сфера (релігія, Церква, заповіді Ісуса Христа) – основа життя суспільства <...> земне життя – підготовка душі до життя вічного» [9, с. 38].

Паралельність існування світів, людського й божественного, яскраво засвідчує фразеологія, зафіксована в словнику, наприклад: *Вышний Єрусалимъ* – «царство небесне, небо, небеса» (2, с. 115), *высокии ворота* – «ворота до раю» (3, с. 234), *высокость небесныхъ краинъ* – «небеса» (2, с. 53). Вислів *высокии ворота* репрезентує одну з характерних рис релігійної свідомості з притаманною їй алегоричністю мислення – перенесення назв просторових ознак на морально-етичні якості людини, особливості її поведінки, порівняймо: *просторныи ворота, широкии ворота* – «шлях гріха і спокуси» і *тѣсныи ворота, узкии ворота* – «сподвижницьке життя, що веде в царство небесне» (3, с. 234).

У староукраїнській мовній картині світу, складники якої зумовлені специфікою релігійної свідомості, символічного значення набувають різні поняття, пов'язані з «висотою». Одне з них позначене стійким висловом *палець вышний* – «вказівний палець» (2, с. 116). У Феодоритовому слові зазначено: «А два перста имети наклонена, а не разпростерта, и тем указ тако: то образует две естестве, божество и человечество, Бог по божеству, а человек по вочеловечению, а в обоимъ съвершен. Вышний же прѣст образует божество, а нижний человечество: понеже съшед от вышних и спасе нижня. То съгбение прѣсто утолкует: преклони бо небеса и сниде нашего ради спасения (Макарий, IV/2, с. 218, примеч. 142)» [цит. за: 10, с. 132]. Отже, вишний палець, тобто вказівний, у разі хрещення символізує Бога, середній – людину, а розташування пальців указує на преклоніння людини перед Богом і прохання про допомогу. Окрім того, на нашу думку, цей жест був ніби кодом для утаємничених і наближав таким чином людину до Бога: «*А протяженіємъ дво(х) палцовъ, вышнего и сре(д)него, показується таємница, Ба слова втѣленіє*» (2, с. 116).

Вертикальну модель світу, спрямованість людського погляду й устремління угору, в небо, у вишину, до Бога засвідчують прикметники на позначення фізичних характеристик людини, зокрема *высокозрачный* – «далекозорий» (2, с. 51), *высоконогий* – «довгоногий» (2, с. 52).

Загалом прикметник *высокий/высокъ* як конститутивний елемент староукраїнської мовної картини світу характеризує простір (високий, випуклий, високо розташований, великий), кількість (значний за кількістю, інтенсивністю; який стосується проби дорогоцінного металу), виражає поняття духовно-релігійні (райський, божественний; Всевишній (як епітет Бога)) або морально-етичні (важливий за своїм значенням; шляхетний, достойний, гідний; винятковий, важливий; зарозумілий, гордівливий; урочистий (про спів)) (2, с. 48–50).

У координатах релігійної картини світу «висота» сприймалася як невід’ємна ознака Бога, тому певні поведінкові риси людини, спрямовані на самоутвердження й самопіднесення, трактувалися як її прагнення поставити себе вищою від Бога, що підлягало осуду. Підтвердженням цього можуть слугувати такі контексти: «*взявши такую смѣлость на(д) предание сты(х) w(т)ць са(м) w себе хотячи быти, а по(д)несишия у високоумие де(и) ствующи в ѿркви во чтения(х) и моления(х)... мене еп(с)кпа своего не вспоминаешь... и во все(м) свово(л)но пребываешь*» (2, с. 54) або «*Христос бог, избавитель нашъ, борячи високо возносивый помысл сынов Зеведеовых, седалища десно и шуе просящих, ... помысл таковой... осудил*» (2, с. 51). Тут, можливо, необхідно вести мову про тяглість середньовічного уявлення про божественне походження влади як релігійної, так і світської. Як зазначає Іоанн Златоуст у праці «Бесіди на псалми», «Павло в посланні до римлян вельми мудро доводить, що розділення всіх людей на начальників і підлеглих є справа премудрості Божої <...> Якщо ти знищиш цей порядок, то все загине <...> Пророк каже, що належить виносити велику подяку Богові й за те, що є царі, і за те, що є судді» [11, с. 551].

Якщо ж людина прагнула чогось, що є прерогативою небесного начала, то це порушувало субординацію у відносинах «людина – Бог». Прикладом цього є фразеологічно зв’язане словосполучення *въносити въ высоту* – «перевищувати (певні якості чого-небудь)», що імпліцитно вказує на норму й перевищення норми: «*рогъ за(с) е(ст) в^s писмѣ стоѿм) знѣкъ силы. Не въноси́те в^s высоту рога ва́шего*» (2, с. 55). Як мовний засіб вираження морально-етичної характеристики людини прикметник *высокий* та його похідні здебільшого мають негативно-оцінну конотацію, наприклад: *высокий* – «зарозумілий, гордовитий» (2, с. 49), *высоко* – «гордовито, зарозуміло» (2, с. 51), *высокоумный* – «високодумний, зарозумілий» (2, с. 54), *высоколтавецъ* – «зарозумі-

лець» (2, с. 51), *высокомыслный* – «зарозумілий» (2, с. 52) та ін.

Композити з першою частиною *высоко-* можуть мати як позитивно-оцінні, так і негативно-оцінні значення, порівняймо: *высоколтающий* – «який високо літає (образно)» (2, с. 51), *высокомовный* – «пишномовний, високомовний» (2, с. 51), *высокооснованный* – величний, високий» (2, с. 52) та *высоковозносивый* – «зарозумілий, гордовитий, високомірний» (2, с. 51), *высоколтавецъ* – «зарозумілець» (2, с. 51), *высокомыслный* – «зарозумілий, високодумний» (2, с. 52). Натомість складні слова, що мають першим компонентом слово *высоце-*, похідне від старопольського *wysoce* «дуже, вельми, надзвичайно», уживаються лише із позитивно-оцінною, урочисто-піднесеною семантикою: *высоцевслѣбный* – «високодостойний» (2, с. 55), *высоцемудрый* – «вельми мудрий, вельми розумний» (2, с. 56), *высоцеславный* – «преславний» (2, с. 56), *высоцечучоный* – «високоосвічений» (2, с. 56). За нашими спостереженнями, композити зі словом *высоце-* функціювали в пам’ятках переважно офіційно-ділового стилю. Лексеми іншої моделі, з частиною *высоко-*, уживалися в текстах або конфесійного, або художнього стилів, що зумовлювало, з одного боку, різну оцінність семантики, а з іншого – перенесення просторово-фізичних характеристик на морально-етичні. На нашу думку, така дискурсивна маркованість спричинена особливостями тогочасної мовної ситуації, адже Люблінська унія надала особливий статус польській мові як мові, за допомогою якої можна було підвищити своє соціальне становище, збагатитися, побудувати кар’єру [7, с. 75].

У контексті сказаного цілком зрозумілою є наявність у словах аналізованого словотвірного гнізда семантики, що характеризує становище людини в суспільній ієрархії, наприклад: *высокий* «(який належить до привілейованих верств суспільства), знатний, славний, великий; (який має велику владу, високу посаду) великий, могутній» (2, с. 50), *вышший* «(важливіший за становищем у суспільстві, духовній ієрархії), вищий, знатний; (який має більші повноваження) верховний, вищий» (2, с. 120), *высота* «(про владу, соціальне становище), висота» (2, с. 54), *высокость* «маєстат, шляхетність, велич; (висока суспільна значущість чогось), велич» (2, с. 53).

Наявні в аналізованому словнику дієслова з коренем *выс-* дають змогу дійти висновків щодо взаємозв’язку формально-граматичної структури і світоглядно-концептуальної семантики слова, вписаної в координати тогочасної мовної картини

світу. Порівняймо значення лексем *возвысити* «возвеличити, прославити; (зробити кого-небудь значнішим) піднести» (3, с. 169) і *выситися* «1. (чим) Гордиться, пишатися. 2. (на кого) Ставити, вважати себе вище від кого-небудь» (2, с. 40). Обидва слова мають оцінні конотації: у першому випадку – позитивні, піднесені, у другому – негативні, на що вказують і контексти: «*Єрославъ зиданіємъ ѿрковны(м) кієвъ и черніговъ оукраси, Константін же єдину соборную ѿрковъ писаніємъ възвыси*» (3, с. 169) і «*Доколи же, о папо, высиши на Христа, будет бо от него на грѣшники помста*» (2, с. 40). Зумовленість оцінної семантики граматичною структурою слова була відома ще в давньоруській мові, адже, як зазначають В.Н. Колесов і Н.В. Кара, «частка *ся* фіксує спрямованість оцінки, маркує негативний

член опозиції» [13, с. 14]. Відповідно, дія, спрямована на самого діяча, оформлена за допомогою дієслова з часткою *-ся*, оцінюється негативно, що впливає з певних моральних і поведінкових стереотипів суспільства.

Висновки і перспективи подальших пошуків. Отже, важливим складником староукраїнської мовної картини світу є фрагмент, репрезентований номінаціями з коренем *вис-* та його аломорфами. Такі номінації відображають визначальні для релігійної свідомості уявлення про світ. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в залученні нових джерел фактичного матеріалу, виявленні інших складників просторової організації світу та побудові лексико-семантичної парадигми із загальним значенням «простір» у староукраїнській мовній картині світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гжегорчикова Р. Понятийная оппозиция верх–низ (пол. 'wierzch' – 'spyd') и языковая модель пространства. *Логический анализ языка. Языки пространств* / Отв. ред.: Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина. Москва : Языки русской культуры, 2000. С 78–83.
2. Довбня І.П. Еволюція бінарної структури простору у французькій, англійській та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». Київ, 2011. 21 с.
3. Ziemińska A. Parametryczne przymiotniki wymiaru w historii języka polskiego: analiza rozwoju semantycznego. Praca doktorska. Katowice : Uniwersytet Śląski, 2015. 274 s.
4. Кардачук О.В. Семантичне поле простору як фрагмент мовної картини світу. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Філологія. Мовознавство»*. 2009. Т. 98, вип. 85. С. 35–38.
5. Linde-Usiekniewicz J. Określenia wymiarów w języku polskim. Warszawa, 2000. 267 s.
6. Хавкіна О.М. Функціонально-семантичне поле параметричності в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. : 10.02.01 «Українська мова». Запоріжжя, 2008. 23 с.
7. Вихлянец В.П. Библиейский словарь: более 4500 слов. Москва : Коптево, 1998. 495 с. URL: <https://www.bible-center.ru/ru/dict/vpvdict/v> (дата звернення: 13.01.2020).
8. Основы религиоведения / Ю.Ф. Борунков, И.Н. Яблоков и др.; Под ред. И.Н. Яблокова. Москва : Высш. Шк., 1994. 368 с.
9. Малікова О.В. Відображення мовно-концептуальної картини світу християн у християнському теологічному дискурсі. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ : КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2014. Вип. 50 (2). С. 34–41.
10. Успенский Б.А. Крестное знамение и сакральное пространство: Почему православные крестятся справа налево, а католики – слева направо? Москва : Языки славянской культуры, 2004. 160 с.
11. Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, Архиепископа Константинопольскаго. Санкт-Петербург : Издание С.-Петербургской Духовной Академии, 1899. Т. 5. 1007 с.
12. Фаріон І. Мова – краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст. 2-ге вид. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. 212 с.
13. Колесов В.В., Кара Н.В. *Честь, слава, хвала* в давньоруських текстах Київської доби. *Мовознавство*. 1983. № 4. С. 9–17.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Вип. 5: В. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; / відп. ред. Д.Г. Гринчишин. Львів, 1998. 258 с.
2. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Вип. 6: В–Г. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; / відп. ред. Д.Г. Гринчишин. Львів, 1999. 255 с.
3. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Вип. 4: В. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; / відп. ред. Д.Г. Гринчишин. Львів, 1997. 259 с.

КОНОТАТИВНІ ВИЯВИ ІМПЕРАТИВНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

THE CONNOTATIVE PURPOSES OF IMPERATIVE EXPRESSIONS IN MODERN LINGUISTICS

Вінтонів Т.М.,

orcid.org/0000-0002-2210-3970

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Київського університету імені Бориса Грінченка

Романюк Л.В.,

orcid.org/0000-0001-5295-4429

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування

Донецького національного університету імені Василя Стуса

У сучасній лінгвістиці поняття «імперативність» нерідко вживають як інтуїтивно зрозуміле. Імперативність розуміємо як сукупність деяких обов'язкових значень, які вможливають виокремити імперативні висловлення з-поміж інших, а також сформулювати специфіку семантики імператива. Однією з умов імперативності є значення каузального впливу. До обов'язкових компонентів імперативності зараховано значення каузативності, перформативності, контрольованості. Без цих семантичних складників висловлення не може бути охарактеризований імператив, навіть якщо він має дієслівну імперативну форму. Спонування також кваліфікують як мету імперативного висловлення або як ситуацію, покладену в основу імператива. Іноді спонукальність (директивність) та імперативність використовують як синонімічні поняття. Категорію спонування вважаємо більш загальною категорією.

У будь-якій мові наявні кілька типових способів вираження спонування, зокрема й непрямі мовні акти, суть яких полягає в тому, щоб зняти категоричність, притаманну імперативності, але досягти максимально схожого перлокутивного ефекту, тобто виконання бажаної дії. Основною умовою ввічливості є усунення категоричності й надання адресатові (виконавцю) свободу вибору. Засоби вираження імперативності не обмежені морфологічними формами наказового способу, оскільки імперативність може бути виражена за допомогою індикатива.

Конотація щодо імператива – це компонент спонукального висловлення, за допомогою якого реалізовано зв'язок імперативної форми як мовної одиниці з контекстами її вживання.

Структура конотації ґрунтована на асоціативно-образних складниках висловлення і його стилістичному маркуванні, пов'язуючи денотативний і конотативний зміст імператива.

Ключові слова: висловлення, експресія, імператив, категорія спонування, перформативне висловлення.

In modern linguistics, the term “imperativeness” is often used intuitively. Imperativeness is the collection of some binding meanings that makes it possible to distinguish imperative utterances from others, as well as to formulate the specifics in semantics of the imperative. One of the conditions for imperativeness is the meaning of causal influence. The compulsory components of imperativeness are the meanings of causality, performativity, controllability. Without these semantic constituents, expression cannot be characterized by an imperative, even if it has a verbal imperative form. Directive is also the purpose of the imperative utterance or as the context underlying imperative. Sometimes directivity and imperativeness are used as synonymous terms. We consider the directiveness to be a more general category.

In any language, there are several typical ways of expressing an imperativeness, including indirect speech acts, that remove the categoricalness inherent in imperativeness but to achieve the most similar perlocutive effect, that is, to perform the desired action. The basic condition of politeness is to eliminate categoricalness and to give the addressee (the performer) the freedom of choice. The means of imperative expression are not limited to morphological forms of the imperative mood, since imperativeness can be expressed by means of an indicative.

The connotation of the imperative is a component of the utterance used to link the imperative form as a linguistic unit with its contextual uses.

The connotation structure is based on the associative components of the utterance and its stylistic marking that links the denotative and connotative content of the imperative.

Key words: utterance, expression, imperative, category of imperativeness, performative utterance.

Постановка проблеми. Поняття «імперативність» нерідко вживають як інтуїтивно зрозуміле. У дефініціях трапляються не лише перерахування часткових значень (наказ, прохання, благання), але й максимально узагальнені, розмиті визначення (на зразок «наявність імпульсу до вчинення

дії» тощо). Попри значну увагу до питань імперативності впродовж останніх десятиліть проблема імператива остаточно не розв'язана. Натепер не описано механізму транспозиції способу в площині функційно-семантичних категорій, наявна кількість варіантів кваліфікацій та класифікації

спонукальних висловлень підтверджує необхідність поглибленого вивчення цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функційно-семантичній категорії імперативності присвячена робота А.І. Ізотова «Імперативність як прагмалінгвістичний феномен» [5, с. 13–14], у якій автор виокремлює:

1) категорійну (пряму) імперативність: імперативна семантика виражена специфічними граматичними (морфологічними та синтаксичними) формами;

2) некатегорійну (непряму) імперативність: імперативну семантику передають невластиві імперативними способами.

Некатегорійну імперативність диференціюють на експліцитну (імперативна семантика виражена через запитання, оптативність або майбутній час індикатива) та імпліцитну (імперативну семантику передає пропозитивний зміст висловлення). Однак, на наш погляд, досить складно об'єднати в одну категорію висловлення на зразок: *Купіть хліба!* (категорійна імперативність); *Чи не могли б ви купити хліба?* (експліцитно некатегорійна імперативність); *Ми хочемо хліба!* (імпліцитно некатегорійна імперативність).

У всіх трьох наведених висловленнях можна виокремити загальну семантичну частину – спонукальність (директивність) і бажаність, а також загальну іллокутивну мету – вплив на поведінку адресата. Але, на нашу думку, цих двох умов не досить для того, щоб визначити всі три висловлення імперативними.

О.В. Бондарко розробив поняття імперативної ситуації [6, с. 80], а Л.О. Бірюлін – багатопланову модель структури змісту імперативних висловлень [5]. Спираючись на їхні роботи і на дослідження В.Ю. Гусєва [7] і В.Б. Касевич [10], імперативність розуміємо як сукупність деяких обов'язкових значень, які вможливають виокремити імперативні висловлення з-поміж інших, а також сформулювати специфіку семантики імператива.

Категорія імператива була об'єктом вивчення в працях В.В. Виноградова, І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, Б.М. Кулика, В.М. Русанівського, М.С. Скаба, Л.В. Бережан, О.Л. Даскалюк, О.В. Нарушевич-Васильєвої, С.В. Харченко, О.С. Шатілової, Н.В. Швидкої та ін.

Мета статті – визначити конотативні вияви імперативних висловлень у сучасній лінгвістиці. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати статус імператива в сучасній лінгвістиці, описати граматичну природу імперативних висловлень у сучасній українській мові;

проаналізувати конотативні вияви імперативних висловлень у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу. Однією з умов імперативності є значення каузального впливу. Уживання імперативної форми (морфологічної або синтаксичної) – це граматичний спосіб висловити значення каузативу. Форма імператива на кшталт *купи, купи́ть* позначає, «каузує дію, названу основою, для того чи того виконавця» (особа й число імператива є семантичними, а не узгоджувальними категоріями). Відмінність від морфологічного каузатива полягає в тому, що в імперативі збігається план змісту і план вираження – дія не названа (*ти його смішиши* – каузує *сміятися*), а проголошення і є дія (*Розсміши його* – я тебе каую змусити його *сміятися*). Це зближує імперативні висловлення з перформативними. Перформативність на лексичному рівні виражена особливими лексемами, проголошення яких реалізує ситуацію (*клянусь, проголошую*). На граматичному рівні перформативність представлена імперативними формами, висловлення з імперативом є дією – каузальним впливом на адресата. Контрольованість, під якою зазвичай розуміють залежність/незалежність ситуації від волі суб'єкта (тобто агентивності суб'єкта), є ще одним необхідним компонентом імперативності [7]. Контроль прескриптора (або, принаймні, припущення про наявність контролю) над виконавцем – необхідна умова успішності імперативного висловлення (іншим важливим аспектом контролю є те, що виконавець має бути в змозі контролювати виконувану дію) [4, с. 13–18].

Для того щоб визначити категорію імперативності, потрібно описати семантичні складники значення імперативності (а не функційні підтипи й не способи вираження).

Обов'язковими компонентами імперативності є такі значення: 1) каузативність; 2) перформативність; 3) контрольованість.

Без цих семантичних компонентів висловлення не може бути охарактеризований імператив, навіть якщо він має дієслівну імперативну форму.

Досить часто імперативність визначають через спонукування, наприклад, як засіб спонукування. Спонукування також кваліфікують як мету імперативного висловлення або як ситуацію, що є основою імператива. Іноді спонукальність (директивність) та імперативність використовують як синонімічні. Категорію спонукування представляємо як більш загальну й абстрактну категорію.

Презумпція спонукування охоплює чотири типи умов: 1) цей акт тлумачать як спробу впливу

особи (прескриптора) домогтися того, щоб особа, яка впливає (виконавець), виконала щось; 2) прескриптор хоче, щоб виконавець зробив щось; 3) момент часу вчинення дії виконавцем має відбуватися пізніше за момент часу проголошення спонукання; 4) наявні попередні умови: а) виконавець у змозі виконати щось; б) прескриптор вважає, що виконавець спроможний зробити щось; в) виконавець навряд чи зробить це з власної волі за нормального перебігу подій; г) стан, який є результатом дії, не є обов'язковим семантичним компонентом імперативності.

На нашу думку, замість бажаності доречніше говорити про значення повинності. Каузована ситуація видається мовцеві можливою, але не обов'язково бажаною. Так само виконавець не завжди бажає виконувати прескрипцію, але найчастіше змушений це робити.

Засоби вираження імперативності не обмежені морфологічними формами наказового способу. Наприклад, імперативність може бути виражена за допомогою індикатива: *Береш швабру і драєш підлогу! А ну швидко взяв швабру!* Ці висловлення відповідають умовам імперативності: каузація, перформативність, відсутність пропозиції й асерція. Єдина відмінність цих форм від власне імперативних з афіксом *-и-* – у додатковому емоційному забарвленні і в меншій частоті вживання. У прикладах *Відходимо назад!* (Українська правда. 12.08.2014) і *Пішли дими!* (Українська правда. 12.08.2014) (у значенні *Встановить димову завісу*) додаткове значення емоційності не марковане, воно характерне для специфічної мовної ситуації, яка покладена в основу функційно-семантичного мікрополя наказу, проте воно повністю відповідає вимогам категорії імперативності. Те саме стосується інфінітива (*Стояти! Лежати!* (Цензор.net. 18.08.2017) *Посилити нагляд!* (Цензор.net. 18.08.2017)) і недієслівних форм імператива (*Кругом!* (Дзеркало тижня. 08.09.2012); *Відхід двісті! Сапери на ґрунт!* (Гордон. 12.01.2015)). Ці та наведені вище приклади передають імперативну семантику засобами інших граматичних категорій, їх можна вважати некатегорійними засобами об'єктивації імперативності. Однак немає жодної необхідності зараховувати до імперативних вислови на зразок: *Вам би підсилити спостереження! Чи не приєднаєте ви багнети?*

Очевидно, деякі імперативи зазнають переформулювання відповідно до вимог категорії ввічливості (але при цьому вони втрачають категоричність): *Передайте сіль!* – *Чи не передасте сіль?* Тоді як в інших одиницях не спосте-

рігаємо подібного переформулювання (оскільки є загроза втрати змісту і розуміння ситуації); імператив *Лягай!* у ввічливій формі *Чи не ляжете ви?* викличе комічний ефект, а не каузацію необхідної ситуації.

Якщо проблема згаданих вище непрямих мовленнєвих актів не викликає такого, то фраза *Ми хочемо їсти, яка в контексті може мати значення Дайте нам їсти*, але так само *Дайте нам їсти* може передбачати *Ми хочемо їсти*, і питання про те, яке ж значення первинне і чому цей приклад ілюструє категорію імперативності, а не оптативності, залишається відкритим. Не кожне імперативне висловлення має на увазі бажаність каузованої дії (*Починайте поліглюїн ≠ Я хочу, щоб ви почали капати поліглюїн*), а бажаність дії (*Перекурити б!*) не завжди безпосередньо пов'язана з каузацією.

Загалом відзначимо, що в будь-якій мові наявні кілька типових способів вираження спонукання, зокрема й непрямі мовні акти, суть яких полягає в тому, щоб зняти категоричність, притаманну імперативності, але досягти максимально схожого перлокутивного ефекту, тобто виконання бажаної дії. Основною умовою ввічливості є усунення категоричності й надання адресатові (виконавцю) свободу вибору (іноді уявну). Ситуації прохання (*Купи хліба!*), поради (*Прийми ліки!*) і запрошення (*Приходь до нас в гості!*) є окремими різновидами директивних мовленнєвих актів і часто розглядані як окремі випадки категорії імперативності. У таких мовних ситуаціях можливе використання імператива, проте такі ситуації й утворені ними функційно-семантичні мікрополя керовані дискурсивною категорією ввічливості. У цих трьох мовних ситуаціях Мовець може вибрати мовну стратегію – ввічливу або категоричну, і вибір зазвичай залежить від екстралінгвальних чинників. Якщо мовець вибирає ввічливу стратегію (*Ти не купиш хліба? Прийняв би ти ліки!; Тобі краще прийняти ліки!; Ви б хотіли прийти до нас у гості?*), то він автоматично використовує питальну форму (часто із запереченням), умовний спосіб, іноді додаткові формули ввічливості (*Чи не будете ви такі люб'язні передати сіль?*), а ситуація часто переорієнтована з адресата на мовця (*покажіть документи – дозвольте поглянути на ваші документи; поверніть книгу – чи можу я отримати книгу назад? дайте ваш телефонний номер – Чи не міг би я записати ваш телефонний номер?*) [12, с. 112]. Категорія ввічливості також вимагає нівелювати контроль мовця, і цим вона прямо суперечить категорії імперативності. Категорія ввічливості передбачає вживання опта-

тива, для якого характерна відсутність контролю (на противагу імперативу).

У використанні ввічливої стратегії спостерігаємо розрив між наміром мовця і формою його висловлення. Очевидно, що подібна стратегія не може бути застосована до всіх директивних висловлень, у низці ситуацій вона недоречна (*Готуйте операційне поле!*), інколи – факультативна (*Пред'явіть документи!*), в окремих випадках – обов'язкова або вкрай бажана (*Ви не могли б повторити домашнє завдання?*). Загалом же у контекстах її використання зазнає нівеляції імперативність. Не будь-яке директивне висловлення є імперативним, імперативні висловлення – це підклас директивних, незважаючи на те, що в них загальна інтенція, імперативні висловлення мають специфічну форму вираження й специфічну семантичну організацію.

З іншого боку, постають запитання, які теж іноді зараховують до засобів вираження імперативності, це конструкції на зразок: *Що я повинен робити?; Коли мені приходить?; Хто повинен прийти?* тощо.

Погоджуємося, що наявні «спонукальні питання» (як існує керування діями адресата, так само наявний і запит на подібне керування), а також те, що в подібних запитаннях уживають морфологічні форми імператива. Проблема лише в тому, чи збережена при цьому імперативна семантика, чи вона втрачена, як, наприклад, у так званому «поступливому імперативі» (*Що не кажіть, різниця є, відразу в очі кидається* (Українська правда. 01.09.2018); «умовному імперативі» (*Як ти не крути, але мені не пара* (Українська правда. 10.02.2018)), «драматичному імперативі» (*Їй прийшла шалена думка випроводити негідника, а він візьми і стукни її по голові* (Високий замок. 11.03.2012), «гномічному імперативі» (*На чужий коровай очей не поривай* (200 народних прислів'їв і приказок, с.7)). «Імперативні запитання» є, на нашу думку, ще однією спробою «осягнути неосяжне», тобто об'єднати всі випадки вживання морфологічної форми імператива загальним значенням. Можливо, було б доцільніше вважати, що в низці випадків імперативне значення втрачено й замінено іншими значеннями.

Конотація (від лат. *con* – «разом» + *notatio* – «позначення, зауваження», англ. – *connotation*) – супровідне, додаткове значення мовної одиниці, забарвлення, забарвленість. Спроби лінгвістів пояснити це поняття образними засобами призвели до використання таких синонімів до слова «конотація», як експресивно-емоційно-оцінні

«обертони» [3, с. 204]; «відтінки», «гра слів», «гра пропозицій»; «додаткові значення», «семантичне прирощення або нюанси» [13, с. 4–8]; «другорядна сема», «ореол слова» [17, с. 259]; «непредметні складники» значення, «емоційні нашарування», експресивно-стилістичне «забарвлення» [19, с. 254–255], семантична «асоціація» [2, с. 67]; «співзначення», семантичні «регістри» (зокрема, й стилістичні) [14, с. 236]. Термін «конотація», що виник у логіці й семіотиці [8], набув широкого застосування в лінгвістиці, де його почали використовувати для позначення емотивного, оцінного стилістичного забарвлення мовної одиниці. У лінгвістичних працях репрезентовано багато підходів до визначення конотації, проте й натепер дефініція цього поняття залишається нечіткою й розмитою. Відсутність термінологічної єдності у визначенні зазначеного явища зумовлена його складністю й багатоаспектністю. Більшість лінгвістів донедавна вважала конотацію (стилістичну функцію, прагматичний зміст, прагматичний компонент змісту, семантичну асоціацію тощо) необов'язковим, додатковим до сигніфікативного й денотативного значення мовної одиниці. Сучасним дослідженням притаманна тенденція до трактування конотації як обов'язкового складника мовного значення за умови його реалізації в мовній практиці, де кожному компоненту мови притаманний усталений набір конотативних ознак, які обмежують його вживання певними сферами й ситуаціями спілкування. Конотація щодо імператива – це компонент спонукального висловлення, за допомогою якого реалізовано зв'язок імперативної форми як мовної одиниці з контекстами її вживання, тобто з тими комунікативними ситуаціями, у яких вона функціонує: «всі мовні сутності, що містять конотацію, – своєрідні прагматичні «напівфабрикати», які, реалізуючись у висловленні, надають йому суб'єктивної модальності» [14, с. 236].

Уважаємо, що в граматичному плані мовна сутність полягає в денотативному змісті одиниці як елемента мовної системи й не містить конотативного змісту. Денотацію форм наказового способу *йди, йдїть* становлять такі компоненти змісту, як «дія» + «спонукування» + «адресат». Денотація імператива спільної дії *їдемо, ходїмо* має структуру: «мовець» + «дія» + «спонукування» + «адресат». Виникає закономірне запитання: чи можна імперативну форму вживати у висловленні тільки з денотативним значенням, без конотації? Теоретично це можливо: нейтральне спонукування в типовій ситуації (без емоцій, відповідно до мовного етикету, за від-

сутності будь-яких акцентів) на кшталт *Напиши листа*. Але мовна практика засвідчує, що живе спілкування людей у спонукальних ситуаціях обов'язково передбачає суб'єктивне ставлення мовця до вибору форми імперативного висловлення, засобів впливу на адресата, до вибору індивідуальних інтенцій. Будь-яке імперативне висловлення має в певному комунікативному акті відповідний конотативний зміст. У цьому ми бачимо вияв мовної особистості, зв'язок імператива й соціуму. Новітні дослідження конотації репрезентують це явище з погляду структури й соціальної детермінованості. Так, у роботах М.Є. Сторожевої [18] проаналізовано внутрішньомовні й позамовні складники лексичної конотації, запропоновано їхню класифікацію. Описуючи структурні елементи конотації, дослідниця доходить висновку: «Конотація – будь-яка додаткова інформація в значенні слова, пов'язана з його функціонуванням, тобто з типовим набором комунікативних ситуацій, у яких воно вжите... Усі інші терміни, які трапляються в літературі, а саме: «стилістичне значення», «емоційно-експресивне нашарування», «експресивно-стилістичне забарвлення», «прагматичний зміст», «семантична асоціація» тощо називають основними компонентами, складниками конотації. Структура конотації ґрунтується на асоціативно-образних компонентах висловлення і його стилістичному маркуванні, пов'язуючи денотативний і конотативний зміст імператива. Опис структурних елементів конотації має підґрунтям і такі підходи до класифікації її елементів: а) підстави «близькості конотативних елементів до лексичного значення слова» [11, с. 77]; б) підстави типів контексту [20 та ін.] і мовленевих актів [див.: 17]; в) підстави конкретизації переданої інформації (екстралінгвальних чинників) [див.: 3 та ін.].

Аналіз спеціальних праць засвідчує, що питання структури конотації неоднозначно потрактовані в сучасній лінгвістиці. Дослідники єдині лише в тому, що конотація є складною побудовою, утворюваною з певної кількості різних складників, причому кожен дослідник пропонує свій набір елементів конотативного значення [3 та ін.].

Узагальнення наявних у літературі підходів дає підстави виявити деякі блоки конотативної інформації: емотивно-оцінний, функційно-стилістичний, національно-культурний, мотиваційний. Усередині кожного блоку встановлено певну множинність компонентів, але відсутня термінологічна єдність їхнього маркування. Наприклад, для

позначення функційно-семантичного компонента конотації, пов'язаного з умовами спілкування, що вказує на сферу вживання слова, використовують різні терміни: стилістичний (В.А. Малишева, В.Н. Телія); соціально-жанровий (К.А. Долинін); жанрово-стилістичний (Д.М. Шмельов). Усередині цього блоку виявлено такі компоненти: стилістичне забарвлення, що засвідчує належність слова до функційного певного стилю (К.А. Долинін); діахронне забарвлення, що виявляє належність слова до тієї чи до тієї епохи (історизм, архаїзм тощо); забарвлення, пов'язане з біологічними, психологічними або із соціальними ознаками носія – стать, вік, професія тощо (К.А. Долинін, Д.М. Шмельов, Є.М. Сторожева); регіональне забарвлення слова (діалектизми) тощо. У загальній структурі конотації імператива (КІ) виокремлено різновиди функційно-семантичних відтінків: 1) ступінь категоричності спонування (від наказу до прохання); 2) оцінні, зокрема й модальні значення: (згода/незгода; дозвіл/заборона; упевненість/непевненість; перевага; застереження; бажаність; загроза); 3) емоційне забарвлення: позитивне (радість, схвалення, співчуття, іронія), негативне (невдоволення, гнів, зневага, роздратування, сарказм тощо); 4) експресивні відтінки (урочистість, грайливість, невимушеність, нетерплячість, наполегливість, фамільярність); 5) стилістична належність (наукова мова, поезія, розмовний стиль, жаргони).

Зауважимо, що між емоційними й експресивними відтінками немає чіткої межі. Усі види конотативних значень перебувають у тісному взаємозв'язку з категорією оцінки. У встановленні конотативних мікрокомпонентів дослідники враховують, що конотація – це відображення функціонування мовного елемента в різних комунікативних умовах, тому основні чинники комунікативної ситуації необхідно враховувати в класифікації компонентів конотації. Проте саме конотативне значення забезпечує іллокутивну і перлокутивну функції імператива. О.Г. Ревзіна окреслює коло актуальних проблем, пов'язаних із поняттям «конотація», наголошуючи, що не розв'язана натепер проблема референційного статусу конотативних значень, а також залишається відкритим питання «про місце конотативних значень у структурі мовного знака» [16, с. 440].

Зацікавлення проблемами емоційно-експресивного потенціалу мовних одиниць особливо зросло в останнє десятиліття, поняття конотації вивчають у різних галузях мовознавства: гендерній лінгвістиці, лінгвокультурології й теорії функційно-семантичних полів.

Узагальнивши різні підходи, робимо такі **висновки:**

1) конотація відображає ставлення мовця до позначуваного, а тому є індикатором суб'єктивності висловлення;

2) поява додаткових значень імператива зумовлена трьома основними чинниками: асоціативне переосмислення денотативного значення, інтенція мовця, комунікативна ситуація загалом;

3) КІ представлена сукупністю оцінних, емотивних, експресивно-образних і функційно-стилістичних відтінків спонування. Конотація імператива виявляє власний, індивідуальний досвід контакту мовця зі співрозмовником, а тому імперативна форма зазнає в мові лінгвістичної змістової або емоційної модифікації щодо вихідного граматичного й словникового значення. Таку модифікацію позначають термінами «забарвлення» або «забарвленість» [див.: 16]. Відмінності в цих поняттях убаємо в тому, що «забарвлення» – це конкретне супровідне

значення імператива, створюване умовами контексту, а «забарвленість» – поняття абстрактне, що охоплює й ступінь категоричності спонування, і стилістичну належність, і емоційно-експресивні відтінки спонукальної семантики. Наприклад, висловлення *Говорімо один одному компліменти!* має відтінок заклику, забарвлення узагальненого адресата через афористичність, нашарування модального значення бажаності тощо. І всі ці відтінки створюють загальну забарвленість спонування, включно й поетичний стиль, і некатегоричність, і експресію побажання. Термін КІ використовуємо в нашій роботі в широкому розумінні як емоційно-експресивні та стилістичні відтінки спонукальної семантики. Отже, конотація є обов'язковою умовою репрезентації імператива.

Перспективним постає подальше дослідження засобів вираження імперативності в текстах різних стилів і жанрів, аналіз імперативних висловлень різносистемних мов у зіставному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Азнаурова Э.С. Очерки по стилистике слова. Ташкент : Фан, 1973. 405 с.
2. Апресян Ю.Д. Расстаться, разлучиться, разоиться, распрощаться. *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Москва : Проспект, 1995. С. 963–966.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд., стер. Москва : Едиториал УРСС, 2004. С. 204.
4. Бергельсон М.Б. Проблема контроля в побудительных высказываниях. Функционально-типологические аспекты анализа императива. Ч. 2. *Семантика и прагматика повелительных предложений* / под ред. Бирюлина Л.А., Храковского В.С. Москва : Ин-т языкозн. АН СССР, 1990. С. 13–14.
5. Бирюлин Л.А. Семантика и прагматика русского императива. Helsinki : Slavica Helsingiensia, 1994. 229 с.
6. Бондарко А.В. Структура императивной ситуации (на материале русского языка). *Функционально-типологические аспекты анализа императива*. Москва : Наука, 1990. Ч. 2. С. 4–9.
7. Гусев В.Ю. Типология специализированных глагольных форм императива : дисс. канд. филол. наук : 10.02.20. Москва, 2005. 296 с.
8. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка. *Новое в лингвистике*. Вып. I. Москва, 1960. С. 264–389.
9. Изотов А.И. Императивность как прагмалингвистический феномен: на материале чешского языка. Москва : Едиториал УРСС, 2008. С. 13–14.
10. Касевич В.Б. Императивность, каузативность, перформативность. *Функционально-типологические аспекты анализа императива*. Москва : АН СССР, Ин-т языкознания, 1990. Ч. 2. С. 85–90.
11. Кожина М.Н. Стилистика русского языка. Москва : Просвещение, 1983. 223 с.
12. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации: сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций. Москва : Языки славянских культур, 2009. 512 с.
13. Лекант П.А. О коннотативных смыслах высказывания. Грамматическое значение предложения и семантика высказывания. Москва, 1987. С. 4–8.
14. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой; Ин-т языкознания АН СССР. Москва : Сов. энцикл., 1990. С. 236.
15. Разилова З.Р. Типы волеизъявительных предложений в современном русском языке : дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Ленинград, 1955. 276 с.
16. Ревзина О.Г. О понятии коннотации. Языковая система и её развитие во времени и пространстве. Москва : Изд-во МГУ, 2001. С. 440.
17. Современный русский язык : учебник для филологических специальностей университетов / Под ред. В.А. Белошапковой. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Высш. шк., 1989. 800 с.
18. Сторожева Е.М. Социальная обусловленность идиомного компонента лексической коннотации : автореф. дисс. на соискание учен. степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». Пермь, 2009. 249 с.

19. Шмелёв Д.Н. Значение и употребление формы повелительного наклонения в современном русском литературном языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1955. С. 8.
20. Шмелёв Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. Москва : УРСС, 2008. С. 254–255.
21. Ebeling C.L. On the verbal predicate in Russian. The Hague, 1956. 212 p.
22. Високий замок. URL: <https://wz.lviv.ua>.
23. Гордон. URL: <http://gordonua.com>.
24. Дзеркало тижня. URL: <https://dt.ua>.
25. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua>.
26. 200 народних прислів'їв і приказок / Укл. С.В. Невський. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2015. 80 с.
27. Цензор.net. URL: <https://censor.net.ua>.

УДК 378.016:811.161.2'35-028.22

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.5>

СТРУКТУРУВАННЯ ПРАВОПИСНОГО МАТЕРІАЛУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СУЧАСНИМИ ГРАФІЧНИМИ ОРГАНІЗАТОРАМИ

STRUCTURING THE SPELLING OF THE UKRAINIAN LANGUAGE MATERIAL BY MODERN GRAPHIC ORGANIZERS

Вітюк В.В.,

orcid.org/0000-0003-4981-9925

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії і методики початкової освіти

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті акцентовано увагу на важливості мовної підготовки студентів педагогічних вишів на сучасному етапі модернізації вищої освіти в Україні. Зазначено, що після затвердження нового Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та нової редакції «Українського правопису» питання мовної вправності студентів, вдосконалення їхньої правописної грамотності, вироблення умінь комунікативно доцільно користуватися засобами мови у різних життєвих і професійно-педагогічних ситуаціях набуває особливої актуальності.

У науково-методичній розвідці рекомендовано у процесі вивчення української мови в закладах вищої освіти застосовувати традиційні та інноваційні форми, методи, прийоми та засоби навчання. Визначено один зі шляхів удосконалення правописних умінь і навичок студентів у закладах вищої педагогічної освіти – впровадження сучасних графічних організаторів, які спонукають студентів глибоко вникнути в суть теми (проблеми), зрозуміти її, осмислити, проаналізувати, узагальнити, структурувати матеріал і візуально його представити, а отже, підвищують інтерес до правопису української мови та позитивну мотивацію до його вивчення. У статті охарактеризовано концептуальну таблицю, зведену таблицю, діаграму Венна, кластер, фішбоун, хмари слів-термінів, визначено їх мету й алгоритм проведення, передбачено очікувані результати роботи, проілюстровано на прикладах орфографічного та пунктуаційного матеріалу відповідно до нової редакції «Українського правопису». Підкреслено значущість застосування сучасних графічних організаторів у процесі лінгвістичної та лінгводидактичної підготовки студентів закладів вищої освіти в період реформування вищої та мовної освіти в Україні. Запропоновано у перспективі подальших досліджень впроваджувати графічні організатори для цілісного вивчення змін у новій редакції «Українського правопису» з метою формування правописної компетентності студентів закладів вищої педагогічної освіти.

Ключові слова: правопис, графіка, орфографія, пунктуація, діаграма Венна, кластер, фішбоун.

The article is focused on the importance of language training of students of pedagogical universities at the modern stage of the modernization of higher education in Ukraine. It is noted that after the approval of the new Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language" and the new edition of "Ukrainian spelling", language skills of students, improving their spelling literacy, developing skills communicatively appropriate to use the language in different life and professional-pedagogical situations special relevance.

In scientific and methodological intelligence, it is recommended that in the process of studying the Ukrainian language in higher education institutions apply traditional and innovative forms, methods, techniques and teaching aids. One of the ways to improve the spelling of students' abilities in institutions of higher pedagogical education is defined – the introduction of modern graphic organizers that encourage students to delve deeply into the essence of the topic (problem), understand it, comprehend, analyze, generalize, structure the material and visually present it, and consequently, they increase interest in the spelling of the Ukrainian language and a positive motivation for learning it. The article describes the conceptual table, pivot table, Venn diagram, cluster, fishbone, word cloud of terms, their goals and algorithm of implementation are defined, expected work results are provided, illustrated with spelling and punctuation material in accordance

with the new edition of Ukrainian Spelling. The importance of the use of modern graphic organizers in the process of linguistic and linguodidactic training of students of higher educational institutions during the reform of higher and linguistic education in Ukraine is emphasized. It is proposed that in the future, further research, introduce graphic organizers for a holistic study of changes in the new edition of Ukrainian Spelling in order to formulate the spelling of the competence of students of higher education institutions.

Key words: spelling, graphics, spelling, punctuation, Venn diagram, cluster, fishbone.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Модернізація вищої освіти, сучасний підхід до вивчення української мови у вишах мають пізнавально-практичне спрямування, тобто зорієнтовані на формування у студентів комунікативної компетентності, на виховання мовної особистості, яка бездоганно володіє лінгвістичними знаннями, уміннями створювати власні висловлення різних стилів і жанрів мовлення. У нинішніх лінгвістичних дискусіях помітне місце посідають питання нового Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (25 квітня 2019 р. № 2704-VIII) [1] та нової редакції «Українського правопису, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 437 від 22 травня 2019 р. [2]. Тому нині слушною є думка Ю. Шевельова про те, що мета орфографії – «формулювати, як писати те, що є в мові, а не реформувати мову засобами правопису» [3, с. 10].

У наш час питання мовної вправності студентів, їхньої правописної грамотності набуває особливої актуальності, адже часто доводиться спостерігати, як студенти, напам'ять вивчивши правила, не завжди користуються ними під час вибору написань, покладаються на слух або зорову пам'ять, не мають належних навичок швидко й безпомилково застосовувати теорію на практиці, тобто немає зв'язку між теоретичними знаннями та практичними вміннями й навичками у здобувачів освіти. Актуалізувати наявні орфографічні та пунктуаційні знання, краще зорієнтувати у темі за рахунок виокремлення ключових понять, відтворення правописних правил, візуально представити власні розумові процеси та їх результати, впорядкувати та структурувати правописний матеріал допоможуть сучасні графічні організатори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наш час лінгводидакти (О. Біляєв, Л. Симоненкова, М. Вашуленко, М. Бардаш, Н. Шкурятяна, О. Хорошковська, І. Хом'як, Л. Райська, О. Коломійченко, О. Караман, С. Яворська, М. Николин, О. Антончук та ін.) приділяють значну увагу вивченню правопису в закладах загальної середньої та вищої освіти. Аналіз наукових джерел засвідчив, що дослідники пропонували різні підходи до орфографічних вправлянь: роботи над орфографічними помилками (О. Біляєв); авторські розробки

вивчення правопису іменників, прикметників, числівників, займенників, прислівників, дієприкметників, дієприслівників, прийменників, часток (М. Бардаш); опрацювання орфографічного матеріалу на фонетико-орфоепічній основі (Л. Симоненкова, М. Вашуленко, О. Караман); систему вправ залежно від лінгвістичної природи написань в умовах близькоспоріднених мов (О. Хорошковська); технологію формування у школярів орфографічних навичок у зв'язку з різними структурними рівнями української мови в умовах інтерференційного мовленнєвого середовища (І. Хом'як); навчання української орфографії у зв'язку з вивченням будови слова і словотвору в школах із російською мовою навчання (С. Яворська, О. Коломійченко); технологію застосування методу вправ і його місце на уроках вивчення орфографії (О. Антончук). Проте, незважаючи на певні здобутки в методиці навчання правопису української мови, проблема формування правописної компетентності у студентів закладів вищої педагогічної освіти потребує подальшого вирішення.

Мета статті – описати сучасні графічні організатори, за допомогою яких можна структурувати правописний матеріал української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальною в методиці вивчення української мови є проблема вдосконалення правописних умінь і навичок студентів, підвищення їхнього мовленнєвого рівня, вироблення у них умінь комунікативно виправдано користуватися засобами мови у різних життєвих і професійно-педагогічних ситуаціях. На сторінках методичних журналів і посібників питанню правописної грамотності здобувачів освіти приділяється значна увага. Проте рівень правописної грамотності студентів сучасних вишів залишається невисоким.

Керуючись визначенням Л. Щерби про загальну грамотність, О. Текучов вирізняє абсолютну орфографічну грамотність, якою володіє обмежене число спеціалістів, і відносну, властиву практично всім освіченим людям [4, с. 137]. Під відносною грамотністю розуміється володіння певним обсягом орфографічних і пунктуаційних умінь порівняно із загальною кількістю чинних у мові правописних правил. До того ж варто зауважити, що не всі вивчені у школі правила утри-

муються в пам'яті людини, дуже часто багато хто пише інтуїтивно, не задумуючись. Проте всі носії мови, незалежно від посад, які вони обіймають, участі у суспільному житті, користуються мовою. Очевидно, найголовнішим є те, щоб людина будь-якого віку та фаху володіла комунікативними вміннями, могла точно, переконливо, за потреби образно та емоційно передати власні думки, зацікавити слухача своєю інформацією, переконати його в чомусь. Вирішити це завдання можна лише за умови комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення української мови, інтеграції традиційних та інноваційних форм, методів, прийомів і засобів навчання.

Одним зі шляхів удосконалення вивчення правопису в закладах вищої педагогічної освіти вважаємо впровадження сучасних графічних організаторів. Під графічними організаторами ми розуміємо графічне представлення інформації на папері або моніторі у вигляді таблиць, схем,

діаграм тощо. Графічні організатори спонукають студентів глибоко вникнути в суть теми, зрозуміти її, осмислити, проаналізувати, узагальнити матеріал і візуально його представити.

Види графічних організаторів є різними. Вони розрізняються за завданнями і за організацією освітнього процесу. Найявні графічні організатори для збирання інформації, послідовності, систематизації й структурування понять, ідей, уявлень або когнітивні графічні організатори категоризації, класифікації відношень, оцінки, розв'язання проблем, вибору кращого рішення, підготовки проекту, структурування тексту, підготовки творчого письмового завдання тощо [5].

Рекомендуємо під час вивчення правопису української мови застосовувати концептуальну таблицю, зведену таблицю, Т-таблицю, діаграму Венна, дискусійну сітку Елвермана, картографування тексту, кластер, фішбоун, відеоскрайбінг, хмари тегів (слів-термінів-орфограм-пунктограм), кроссенс та ін.

Таблиця 1

Лінії порівняння	Пишемо разом	Пишемо із дефісом	Пишемо окремо
складні іменники			
складні прикметники			
складні займенники			
складні числівники			
складні прислівники			
прийменники			
сполучники			
частки			

Таблиця 2

Правила	Назва орфограм	Правила
пишемо	Написання апострофа	не пишемо
1) після приголосних б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р перед я, ю, є, ї , які позначають сполучення звука [j] з наступним голосним: <i>комп'ютер, інтерв'ю, прем'єр, кар'єра, Рив'єра, Донаг'ю, Монтеск'є та ін.</i> ; 2) після кінцевого приголосного в префіксах, перед я, ю, є, ї : <i>ад'юнкт, ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура, диз'юнкція.</i>	' / ' ✗	1) перед йо : <i>курйоз, серйозний</i> ; 2) коли я, ю позначають пом'якшення попереднього приголосного перед а, у : <i>бязь, бюджет, бюро, кювет, мюрид, тюнітр, пюре, фюзеляж, кювет, рюкзак, рюш, Барбюс, Бюффон, Вюртемберг, Мюллер, Гюго.</i>
пишемо	Написання знака м'якшення	не пишемо
1) після приголосних д, т, з, с, л, н перед я, ю, є, ї, йо : <i>кондотьєр, конферансьє, ательє, марсельєза, мільярд, сеньйор, дуєнья, віньєтка, каньйон, В'єнтьян, Кордильєри, Севілья, Готьє, Лауазьє, Мольєр, Ньютон, Реньє, Віньї</i> ; 2) у низці слів після л перед приголосним та в кінці деяких слів за традицією або відповідно до вимови: <i>альбатрос, джоуль, кольт, магістраль, фільм; Альберта, Базель, Булонь, Дельфи, Кромвель, Нельсон, Рафаель, Чарльз, Шампань і т. ін.</i>	Ь / Ь ✗	1) перед я, ю , коли вони позначають сполучення м'якого приголосного з а, у : <i>мадяр, нюанс, Дюма.</i>

Концептуальну таблицю використовуємо для того, щоб навчити студентів узагальнювати матеріал, розвиваємо у них уміння аналізувати та порівнювати два чи більше правописних понять, правил тощо.

Концептуальну таблицю укладаємо за таким алгоритмом:

1. По горизонталі записуємо те, що аналізується, порівнюється, а по вертикалі – лінії порівняння. Ці лінії порівняння студенти формулюють самостійно.

2. По горизонталі записуємо пропозиції студентів стосовно ліній порівняння. Колективно можна укласти одну лінію порівняння, а інші лінії студенти укладають самостійно.

Наприклад, під час вивчення теми «Правопис складних слів» пропонуємо студентам опрацювати нову редакцію українського правопису [2, с. 32–47] та заповнити подану концептуальну таблицю 1.

У **зведеній таблиці** лінії та об'єкти (поняття) порівняння студенти визначають самостійно, категорії порівняння можна виділяти як до ознайомлення із правописним матеріалом, так і після його прочитання. За допомогою зведеної таблиці можна швидко узагальнити великий обсяг інформації. Подаємо приклад зведеної таблиці, яку можна укласти під час вивчення теми «Правопис слів іншомовного походження» (табл. 2).

Кластер має на меті навчити графічної організації матеріалу, що дає змогу унаочнити думки, які виникають щодо певної теми, у процесі читання тексту, пошуку взаємозв'язків між окремими поняттями, спільного дослідження інформаційного поля теми.

Алгоритм укладання кластера:

1. У центрі чистого аркуша паперу (дошки), документа Word, слайду Power Point записуємо назву орфограми чи пунктограми.

2. Навколо назви орфограми чи пунктограми пишемо правила.

3. До записаних правил добираємо приклади слів, речень.

Результат роботи – структура, схема, яка графічно відображає міркування студента щодо висвітлення конкретної правописної теми. Рекомендуємо застосовувати кластер під час вивчення орфографічного та пунктуаційного матеріалу. Наприклад, пропонуємо студентам продовжити поданий початок кластера (рис. 1), відтворивши та узагальнивши правила написання букв на позначення голосних звуків у префіксах, коренях, суфіксах, закінченнях, складних словах (сполучні голосні). Правила потрібно проілюструвати прикладами.

Діаграма Венна – це структура, схема у вигляді 2–3 кругів, що перетинаються, для графічного відображення спільного та відмінного в правописі слів.

Алгоритм укладання діаграми Венна:

1. Викладач об'єднує студентів у пари й дає завдання заповнити діаграму Венна.

2. Студенти будують два або три великі круги, які частково накладаються один на один так, щоб посередині утворився спільний простір, у якому міститиметься інформація, властива обом або трьом орфограмам (пунктограмам), які порівнюються. Студенти укладають список ознак (правил) правописного матеріалу. Спільні ознаки студенти вписують у спільну частину кругів, а відмінні – у відповідні круги.

3. Студенти об'єднуються у групи, порівнюють та доповнюють свої діаграми, викладач перевіряє їх фронтально.

Рекомендуємо застосувати діаграму Венна під час вивчення теми «Пунктуація складного речення». Завдання: визначити спільні та відмінні пунктуаційні знаки у безсполучниковому, складносурядному, складнопідрядному реченнях.

Фішбоун – структура, яка дає змогу наочно визначити в процесі аналізу правописного матеріалу конкретні причини, актуальні проблеми,

Рис. 1

фаху він не був, «мусить досконало знати свою соборну літературну мову і вимову та соборний правопис» [6, с. 20]. Не тільки в школі, але й поза нею він має спілкуватись «взірцевою рідною літературною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення» [6, с. 37].

Перспективою подальших досліджень є впровадження графічних організаторів для цілісного вивчення змін у новій редакції українського правопису, апробація, експериментальна перевірка ефективності застосування графічних організаторів для формування правописної компетентності студентів закладів вищої педагогічної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2704-19> (дата звернення: 05.07.2019).
2. Український правопис у новій редакції. URL: <https://mon.gov.ua> (дата звернення 03.06.2019).
3. Шевельов Ю. «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941)», *Сучасність*, 1987, С. 159–165.
4. Текучев А. Методика преподавания русского языка в средней школе : учебник для высших педагогических учебных заведений. Москва : Просвещение, 1980.
5. Левина Л.М. Организация самостоятельной работы студентов в условиях перехода на двухуровневую систему высшего профессионального образования. Новгород, 2010. 96 с. URL: <http://www.unn.ru/books/met.files/LevinaLM.pdf> (дата звернення 03.06.2019).
6. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Жовква, 1936. 71 с.

УДК 811.161.2'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.6>

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ФРЕЙМОВО-ПОЛЬОВОЇ МОДЕЛІ БАЗОВИХ ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ

PRINCIPLES OF CONSTRUCTING A FRAME-FIELD MODEL OF BASIC POLITICAL CONCEPTS

Гайдук Н.А.,

orcid.org/0000-0001-6292-6376

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри слов'янської філології та перекладу
Мариупольського державного університету*

Кудлай В.О.,

orcid.org/0000-0001-6289-5645

кандидат наук із соціальних комунікацій,

*доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності
Мариупольського державного університету*

У статті проаналізовано та систематизовано основні етапи побудови фреймово-польової моделі концептів ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ як базових у межах політичного дискурсу. Такі концепти певною мірою відбивають стрижневі концептуальні поняття сучасного українського політичного дискурсу. Вони формують ядро національної картини світу, а саме національної політичної картини світу, яка, увібравши всю сукупність знань, уявлень народу про політичну дійсність, є інформаційною базою його когнітивної свідомості. Антропоцентрична скерованість сучасної мовознавчої парадигми активізує дослідження, пов'язані з вивченням глибинних психоментальних і пізнавальних механізмів функціонування мови, у низці яких особливу увагу науковців привертає когнітивна лінгвістика. Концепти як операційні одиниці цієї науки нині досліджують у декількох напрямках, а саме психолінгвістичному, логіко-семантичному, лінгвокогнітивному, лінгвокультурологічному. Специфіка вербалізації концептів, їхня функційна домінанта завжди залежать від характерології відповідних дискурсів – наукового, художнього, педагогічного та ін., де особливої ваги набуває політичний дискурс, який у сучасній Україні став центром не лише соціальної, а й пильної наукової уваги. Під час вивчення когнітивної структури концепту необхідне застосування комплексного підходу. Такий підхід поєднує принципи теорії фреймового аналізу і польової організації елементів концепту у вигляді ядрових і периферійних площин. Основними етапами конструювання фреймово-польової моделі є виявлення аспектів аналізованих концептів за допомогою аналізу словникових дефініцій, потім – аналіз семантичних множників, контекстуально-інтерпретаційний аналіз прикладів мовної вербалізації лек-

сем, а також аналіз мовних засобів вербалізації концептів, а саме синонімічних рядів як засобів мовної об'єктивації концепту, що відображає різні сторони вивчення змісту концептів.

Ключові слова: концепт, фрейм, фреймово-польова модель, мультикультуралізм, толерантність, гуманізм, плюралізм.

The basic stages of constructing the frame-field model of the concepts of HUMANISM, PLURALISM, MULTICULTURALISM, TOLERANCE as basic within the limits of political discourse are analyzed and systematized in the article. These concepts reflect to some extent the core conceptual concepts of contemporary Ukrainian political discourse. They form the core of the national picture of the world, namely, the national political picture of the world, which having absorbed all the knowledge and the people's ideas about political reality is the information base of their cognitive consciousness. The anthropocentric orientation of the modern linguistic paradigm stimulates studies related to the study of the profound psychosocial and cognitive mechanisms of language functioning, in which a number of scholars are receiving particular attention from cognitive linguistics. Concepts as operating units of this science are being explored in several directions today, namely psycholinguistic, logical-semantic, linguocognitive, linguocultural. The character of the concepts verbalization, their functional dominance, always depend on the nature of the relevant discourses – scientific, artistic, pedagogical, etc., where political discourse, which in modern Ukraine has become the focus of not only social but also scientific attention, becomes very important. In studying the cognitive structure of the concept, it is necessary to apply a comprehensive approach. This approach combines the principles of frame analysis theory and the field organization of concept elements in the form of core and peripheral areas. The basic stages of constructing a frame-field model are the identification of aspects of the analyzed concepts through the analysis of dictionary definitions, then – the analysis of semantic factors, contextual-interpretation analysis of examples of linguistic verbalization of lexemes, as well as the analysis of linguistic means of verbalization of concepts, namely synonyms activation of the concept, reflecting its different sides of learning the content of concepts.

Key words: concept, frame, frame-field model, multiculturalism, tolerance, humanism, pluralism.

Постановка проблеми. В українському суспільстві останнім часом відбулися відчутні модернізаційні зрушення в політичній сфері. Глибину, особливості характеру і масштаб цих зрушень – непростих, суперечливих, а нині й мілітарно зумовлених – певною мірою відбивають стрижневі концептуальні поняття сучасного українського політичного дискурсу – базові політичні концепти. Вони формують ядро національної картини світу, а саме національної політичної картини світу, яка, увібравши всю сукупність знань, уявлень народу про політичну дійсність, є інформаційною базою його когнітивної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антропоцентрична скерованість сучасної мовознавчої парадигми активізує дослідження, пов'язані з вивченням глибинних психоментальних і пізнавальних механізмів функціонування мови, у низці яких особливу увагу науковців привертає когнітивна лінгвістика. Концепти як операційні одиниці цієї науки нині досліджують у декількох напрямках: психолінгвістичному (О. Залевська, І. Штерн, М. Болдирев, О. Єфименко) [10], логіко-семантичному (Л. Адоніна, В. Карасик) [3], лінгвокогнітивному (А. Бабушкін, О. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін, Я. Яремко) [8; 9] та лінгвокультурологічному (Д. Арутюнова, С. Воркачов, Г. Слишкін) [1] та ін., де у межах останніх виявляють загальні закономірності у формуванні ментальних уявлень, а концепти витлумачуються С. Воркачовим як «духовні сутності, здатні забезпечувати зв'язок між різнопорядковими ідеями світу» [1], що завжди мають ціннісну маркованість (В. Карасик, Г. Слишкін) [3; 9].

Постановка завдання. Специфіка вербалізації концептів, їхня функційна домінанта завжди залежать від характерології відповідних дискурсів – наукового, художнього, педагогічного тощо, де особливої ваги набуває політичний дискурс, який у сучасній Україні став центром не лише соціальної, а й пильної наукової уваги. Проте нині з огляду на глобалізаційні процеси інтеграції українського етносоціуму в простори європейських демократичних цінностей особливої ваги набувають політичні концепти ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ, які слугують єдиною ланкою між вищим та нижчим рівнями свідомості та забезпечують екзистенційну рівновагу в систематичі особистісних і загальнолюдських цінностей. У цьому аспекті названі концепти в єдності їхніх когнітивно-ціннісних і прагматичних параметрів ще не вивчалися, що зумовлює **актуальність** дослідження.

Під час вивчення когнітивної структури концепту необхідне застосування комплексного підходу. Такий підхід поєднує принципи теорії фреймового аналізу і польової організації елементів концепту у вигляді ядрових і периферійних площин. Отже, основною **метою** нашого дослідження є виявлення та систематизація етапів побудови фреймово-польової моделі концептів ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ як базових у межах політичного дискурсу. А основними етапами конструювання фреймово-польової моделі виступатимуть:

1. Перший етап дослідження – виявлення аспектів аналізованих концептів за допомогою

аналізу словникових дефініцій, аналіз семантичних множників – складається з двох частин. У першій частині першого етапу дослідження компонентному аналізу піддаються словникові тлумачення лексем *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність*. У результаті виявлено семантичні множники (будь-яке слово дефініції словника: сигналом для уналежнення слова до дескриптора слугує наявність у них спільного семантичного множника, зафіксованого в системі на вищих рівнях), що утворюють значення. Друга частина першого етапу – компонентний синтез є логічним завершенням компонентного аналізу – об'єднання семантичних компонентів. У його результаті семантичні множники були систематизовані та згруповані відповідно до загальних семантичних ознак. Аналіз дає змогу зробити висновок про те, що вони відображають такі аспекти дійсності: 1) суспільно-політичний; 2) а) особистісно орієнтований (зовнішній); б) особистісно орієнтований (внутрішній); 3) філософський; 4) юридичний; 5) історичний.

2. Другий етап – контекстуально-інтерпретаційний аналіз прикладів мовної вербалізації лексем – передбачає безпосередній аналіз прикладів мовної вербалізації лексем *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність* за суспільно-політичним, особистісно орієнтованим, філософським, юридичним, історичним аспектом.

3. Третій етап – аналіз мовних засобів вербалізації концептів, а саме синонімічних рядів як засобів мовної об'єктивації концепту, що відображає різні сторони вивчення змісту концептів [3; 8]. У результаті аналізу словникових тлумачень синонімів *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність* виявляються інтегральні семантичні множники, на підставі яких формуються синонімічні ряди, співвідносні з аспектами семантичного простору ключових лексем (а саме синонімічні ряди за суспільно-політичним, особистісно орієнтованим, філософським, юридичним, історичним аспектом).

4. Четвертий етап – побудова лінгвокогнітивної фреймово-польової моделі концептів.

5. П'ятий етап – порівняльний аналіз структурних позицій ядрових і периферійних слотів та ознак концептів із метою опису універсальних і етноспецифічних компонентів концептів.

Такі етапи дослідження концептів виділяють у своїх роботах А. Загнітко [2], М. Кузнецов [6], Ю. Караулов [4], З. Попова [8], І. Стернін [8], А. Мартинюк [7] та інші. Розглянемо їх детальніше.

Аналізовані концепти як багатоаспектні (багатокомпонентні) явища мають фреймову

організацію, що становить структуру даних для репрезентації стереотипної ситуації [8]. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики визначає фрейм як організацію уявлень, що зберігаються в пам'яті (людини і/або комп'ютера), плюс організацію процесів обробки і логічного висновку [8].

Як елементи фрейму виокремлюються слоти (в термінології А. Мартинюка – термінали), кожен з яких орієнтований на конкретизацію певного аспекту фрейму за допомогою заповнення характерними прикладами і даними [7]. Слоти фрейму заповнені заздалегідь заготовленими значеннями, тобто «відомостями про деталі, які не обов'язково мають бути наявними у будь-якій конкретній ситуації» [7]. Такі значення можуть служити для аргументації за допомогою прикладів, представляти інформацію загального вигляду й описувати найбільш імовірні випадки, вказувати на способи проведення корисних узагальнень тощо [7]. У цій роботі слоти визначено і структуровано відповідно до аспектів досліджуваних концептів ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ. Так, за твердженням М. Нікітіна, «зміст, структура і членування свідомості на концептуальні одиниці зумовлені, врешті-решт, структурою реального світу і ще більше – структурою та змістом сукупної діяльності суспільної людини в реальному світі» [8]. Виявленню аспектів аналізованих концептів посприяв метод аналізу словникових дефініцій, а також метод аналізу семантичних множників, що проводився за аналогією до компонентного аналізу.

Оскільки «ядро концепту найкраще відображає семантика ключової лексеми, що іменує концепт» [6], то ключовими словами, які репрезентують концепти ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ, є відповідні лексеми *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність*. На першому етапі дослідження компонентному аналізу піддалися словникові тлумачення цих лексем. Під компонентним аналізом у нашій роботі розуміється «метод дослідження змістової сторони значущих одиниць мови, що розробляється в рамках структурної семантики і має на меті розкладання значення на мінімальні семантичні складники (семантичні множники)» [6]. Слідом за М. Кузнецовим, вважаємо, що логічним завершенням компонентного аналізу є компонентний синтез, тобто етап об'єднання семантичних компонентів: «після розкладання вихідного ідеального змісту на низку абстракцій-ознак й усвідомлення кожної з них

окремо має настати етап об'єднання цих абстрактій шляхом зведення їх у єдиній мовній структурі. Причому якщо на першому етапі (на етапі розкладання єдиного змісту на окремі смисли) діє модель виокремлення та відбору одиниць, то на другій стадії до дії вступає модель синтаксичних зв'язків і відношень, яка з'єднує окремі абстракції в єдине ціле» [6, с. 6].

Таким чином, у ході компонентного аналізу (**перша частина першого етапу**) лексем *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність* були виявлені семантичні множники, що утворюють значення. За методикою Ю. Караулова та ін. [4, с. 3] семантичним множником вважається будь-яке слово дефініції словника: сигналом для уналежнення слова до дескриптора слугувала наявність у них спільного семантичного множника, зафіксованого в системі на вищих рівнях. У процесі компонентного синтезу (**друга частина першого етапу**) вони були систематизовані та згруповані відповідно до загальних семантичних ознак. Аналіз дав змогу зробити висновки про те, що вони відображають певні аспекти дійсності. У результаті в семантичному просторі лексем було виокремлено такі аспекти значень, за якими здійснювався другий етап дослідження: 1) суспільно-політичний (семантичні множники: політичний, економічний, правовий, суспільство, суспільне життя); 2) а) особистісно орієнтований (зовнішній); б) особистісно орієнтований (внутрішній); 3) філософський: своя воля, об'єктивна необхідність, закони розвитку природи і суспільства; 4) юридичний; 5) історичний.

Слід зазначити, що аналіз дефініцій і семантичних множників дає загальні уявлення про смисло-вий зміст концептів ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ. Отже, виокремлені аспекти семантичного простору розглянутих лексем структурують когнітивний простір відповідних концептів.

Ключові лексеми концептів, наявні в текстових фрагментах, піддано контекстуально-інтерпретаційному аналізу. На наш погляд, особливості репрезентації розглянутих концептів виявляються в контексті, «статус якого з примітивного поняття «оточення» переходить до статусу лінгвогносеологічного обґрунтування діалектичної єдності, цілісності і дискретності мови, розкриває рух думки людини в комунікації» [2, с. 185]. На думку В. Карасика, за допомогою контекстуального аналізу виокремлюються асоціативно пов'язані смислові ознаки [3, с. 346]. О. Кубрякова вважає, що концептуальний аналіз має містити зіставлення всіх доступних засобів репрезентації кон-

цепту в системі мови і мовлення, що уможливить виявлення основного змісту концепту і принципи організації мовного матеріалу [5].

Для когнітивістів контекст не належить системі мови, але є визначальним для виявлення мовного значення, тобто «значення слів співвідносяться з певними когнітивними контекстами – когнітивними структурами, або блоками знання, які стоять за цими значеннями і забезпечують їх розуміння» [5, с. 15]. Таким чином, значення певного слова стає зрозумілим тільки в рамках когнітивного контексту.

У результаті контекстуально-інтерпретаційного аналізу прикладів (**другий етап**) у когнітивному просторі концептів (у кожному з його аспектів або фреймів) були виявлені та названі слоти. Основним прийомом контекстуально-інтерпретаційного аналізу була сполучуваність лексем, які репрезентують концепт у мовленнєвих прикладах. Особливості сполучуваності лексем *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність* зі словами, що їх оточують, піддалися смисло-вому узагальненню. Отже, ім'я слота базується на контекстуальній сполучуваності слів *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність*.

У ході когнітивної інтерпретації розглянутих прикладів у рамках слота були сформульовані значення слота, його смислові ознаки (за З. Поповою, І. Стерніним – «концептуальні ознаки»). Згідно з М. Нікітіним, ознаки концепту формують його зміст: «У змістовому плані концепти являють собою різного ступеня складності структуровані сукупності ознак» [8, с. 12]. Таким чином, багатоаспектна модель концептів ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ містить велику кількість структурних елементів – слотів, кожен з яких виражає знання про стереотипні умови реалізації того чи іншого аспекту концепту в мовленні.

Третім етапом вивчення змісту концептів є аналіз мовних засобів вербалізації концептів, а саме синонімічних рядів лексем *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність*. Цікавим є когнітивний аспект осмислення синонімії, де синонімічний ряд розглядається як засіб мовної об'єктивації концепту, що відображає різні його сторони [3; 8]. Під синонімією в нашій роботі розуміється повний або частковий збіг окремих елементів (семантичних множників) смислової структури мовного знака [2]. За твердженням А. Загнітка, «синоніми – це слова (здебільшого однієї частини мови) або їхні окремі значення, що постають найменуванням того самого поняття; а також стійкі словосполучення,

афікси, словотворчі типи, граматичні форми, зокрема, синтаксичні конструкції, що за повної або часткової формальної відмінності мають тотожні чи майже тотожні значення; слова зі значеннями, що повністю або частково збігаються» [2, с. 185]. Критеріями визначення синонімів, за А. Загнітком, є їхня повна або часткова взаємозамінність і можливість тлумачення однаковим або майже однаковим чином [2, с. 185].

У результаті аналізу словникових тлумачень синонімів *гуманізм, плюралізм, мультикультуралізм, толерантність* були виявлені інтегральні семантичні множники, на підставі яких було сформовано синонімічні ряди, співвідносні з аспектами семантичного простору ключових лексем (а саме синонімічні ряди за суспільно-політичним, особистісно орієнтованим, філософським, юридичним, історичним аспектами). Аналіз синонімічних рядів дав змогу виокремити найбільш значні аспекти когнітивного простору концептів ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ у плані їхнього мовного вираження.

У результаті **четвертого етапу** – власне побудови лінгвокогнітивної фреймово-польової моделі отримуємо фреймово-польову модель концептів ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ, яка містить ядро у вигляді найбільш значущих фреймів (аспектів), ближню і дальню периферію, куди входять менш актуалізовані фрейми концептів. Ступінь абстрактності ознак збільшується з віддаленістю від ядрової зони, тобто є меншою у ближній периферії і більшою у дальній периферії. Внутрішня структура кожного фрейму, своєю чергою, також має польову організацію; ядро представляють найбільш домінантні слоти, ближня і дальня периферія містить менш значущі слоти того чи іншого фрейму. У нашій роботі основним принципом побудови моделі ядра і периферії концептів доцільно вважати частотність вербалізації і кількісний підрахунок для виявлення основних і факультативних концептуальних ознак: що вищий відсоток частотності прикладів, які актуалізують ознаку, то ближчим є її розташування до ядра концепту, і навпаки, що нижчий відсоток частотності, то далі розташовується ознака в області периферії концепту [3].

Таким чином, за допомогою порівняльного аналізу структурних позицій ядрових і периферійних слотів та ознак лінгвокогнітивної фрей-

мово-польової моделі концептів в українській мові видається можливим здійснити **п'ятий етап** – виявити національно-специфічні риси базових політичних концептів ГУМАНІЗМ, ПЛЮРАЛІЗМ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ з метою опису універсальних і етноспецифічних компонентів концептів української мови.

Висновки. У дослідженні запропоновано алгоритм лінгвокогнітивного аналізу базових політичних концептів, який становить єдність 5 етапів: перший етап – виявлення значеннєвої специфіки концептів за допомогою компонентного аналізу та синтезу, що уможливило ідентифікацію й систематизацію семантичних множників та встановлення актуальних аспектів семантики концептів: суспільно-політичного, особистісно орієнтованого (зовнішнього і внутрішнього); філософського; юридичного; історичного.

Другий етап містив безпосередній контекстуально-інтерпретаційний аналіз прикладів мовної вербалізації концептів за названими аспектами, який дав змогу виявити характерні слоти концептів у межах кожного аспекту, що прислужилось у конструюванні фреймово-польової моделі базових концептів українського ПД.

Третій етап скеровано на аналіз синонімічних рядів як засобів мовної об'єктивізації концептів, що відображає різні сторони їхнього змісту й ілюструє рівень сенсової атрактивності.

На четвертому етапі відбувається власне побудова лінгвокогнітивної фреймово-польової моделі концептів. Ознаки, що формують зміст концептів, утворюють ядрову, напівпериферійну та периферійну зони.

П'ятий етап присвячено порівняльному аналізу структурних позицій ядрових і периферійних слотів та ознак концептів з метою опису універсальних і етноспецифічних компонентів концептів. У результаті встановлено ієрархію активності концептів у сфері українського політичного дискурсу, де домінує суспільно-політичний аспект, особистісно орієнтований і філософський аспекти перебувають на серединних щаблях, найменш значущими є юридичний та історичний аспекти.

Перспективи подальшого опрацювання цієї проблематики пов'язуємо з розширенням амплітуди базових концептів політичного дискурсу, а також із проєкцією запропонованого алгоритму дослідження у площини інших дискурсивних сегментів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа. Краснодар, 2002. 142 с.
2. Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 2. Донецьк : ДонНУ, 2012.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
4. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. Москва : Наука, 1981. 366 с.
5. Кубрякова Е.С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова память. *Логический анализ языка: Культурные концепты*. Москва : Наука, 1991. С. 83–90.
6. Кузнецов Н.С. Человек: потребности и ценности. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1992. 145 с.
7. Мартинюк А.П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. 196 с.
8. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ: Восток – Запад, 2007. 314 с.
9. Слышкин В.В. От текста к символу: лингвокультурные концепты в сознании и дискурсе. Москва, 2000. 256 с.
10. Штерн І.Б. Вибрані топіки і лексикон сучасної лінгвістики. Енцикл. словник для фахівців з теоретич. гуманіт. дисциплін та гуманіт. інф-ки. Київ : «АртЕк», 1998. 336 с.

УДК 80: 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.7>

**ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ РУХУ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ
В ХУДОЖНЬОМУ УКРАЇНОМОВНОМУ ТЕКСТІ**

**LEXICAL AND GRAMMAR CATEGORY OF MOTION AND ITS REALIZATION
IN UKRAINIAN FICTIONAL TEXTS**

Голі-Оглу Т.В.,

orcid.org/0000-0002-7474-2563

кандидат філологічних наук, доцент,

*завідувач кафедри української мови та слов'янської філології
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»*

Півень Н.М.,

orcid.org/00000002-6528-592X

кандидат педагогічних наук,

*доцент кафедри української мови та слов'янської філології
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»*

У науковому дослідженні представлено інтегрований підхід до семантичного аналізу лексико-граматичної категорії «рух» на рівні україномовного художнього тексту. Особливості інвентаризованого в статті фактичного матеріалу зумовили залучення як провідної методики елементів компонентного і контекстуального аналізів, що забезпечують різноаспектний підхід і обґрунтованість висновків. Джерелом фактичного матеріалу виступає оповідання І. Нечуя-Левицького «Афонський пройдисвіт».

Систематизація дієслівних одиниць руху в дослідженні проводиться відповідно до трьох основних принципів, зокрема: денотативного (тематичного), що ґрунтується на природній фрагментизації навколишнього світу; парадигматичного, що полягає у виокремленні в семантиці дієслів спільних з ідентифікатором і специфічних структурних компонентів значення; синтагматичного, що базується на обов'язковому розгляді в ході компонентного аналізу кількісних показників семантичної дієслівної валентності, а також її семантичного наповнення, у процесі чого семантику мовної одиниці можна розбити на певні структурні компоненти (семи).

З огляду на семантичну розмаїтість і валентність дієслів руху в оповіданні І. Нечуя-Левицького «Афонський пройдисвіт» у науковій роботі виокремлено лексико-семантичні групи проаналізованих одиниць: 1) дієслова руху, що не мають оцінної семи, однак можливою є поява такого компонента в конкретному контексті; 2) дієслова руху, до структури семантики яких входить сема або семи раціональної оцінки; 3) стилістично марковані дієслова руху, що, окрім оцінної, мають сему стилістичної віднесеності.

Функціональна умовність такої типології є очевидним фактом, оскільки у межах інвентаризованого фактичного матеріалу під час студіювання представленої проблеми було сформовано групу дієслівних одиниць руху з високим рівнем конкретизації і багатокомпонентністю семантики, які водночас мають ознаки кількох лексико-семантичних груп, що свідчить про складність і багатогранність проведеного в науковій роботі аналізу.

Ключові слова: лексико-граматична категорія руху, компонентний аналіз, контекстуальний аналіз, дієслова руху, сема, семантика, сегментація навколишньої дійсності.

The research represents an integrated approach to the semantic analysis of the lexical and grammar category of "motion" at the level of Ukrainian fictional text. The peculiarities of the actual material analyzed in the article stipulated application of the dominating method of elements of component and contextual analyses, that ensure multifold approach and validity of conclusions. The source of actual material was "The Athon swindler", a story by I. Nechuy-Levitskyi.

Systematization of the verbal units of motion in the investigation was done in accordance with three basic principles, particularly: denotative (thematic), which is based upon natural fragmenting of the surrounding world; paradigmatic principle that lies in semantic detaching of the verbs common with the identifier and specific structural components of the meaning; and syntagmatic, which is based upon the obligatory analysis of quantitative indices of verbal semantic valency and also its semantic filling, in the process of which semantics of a language unit can be divided into some structural semes.

The following lexical and semantic groups of the analyzed units were detached in "The Athon swindler", a story by I. Nechuy-Levitskyi from the point of view of semantic variety and valency of the verbs, denoting motion: 1) the verbs of motion that do not possess evaluating seme, however, appearance of such component in a particular component seems to be very likely, 2) the verbs of motion, the structural semantics of which contains seme or semes of rational evaluation; 3) stylistically marked verbs of motion which possess stylistically attributed semes alongside with semes of evaluation.

The functional stylistic character of such typology is an obvious fact as within the inventory actual material at investigating of the problem set a group of verbal units of motion with high level of concretization and multi-component semantics was detached, having simultaneously the signs of several lexical and semantic groups, it witnessing the complexity and variety of the analysis, described in the article.

Key words: lexical and grammar category of motion, component analysis, verbs of motion, seme, semantics, segmentation of surrounding reality.

Постановка проблеми. Проблема лексико-граматичної категоризації навколишньої дійсності в мові здавна цікавила науковців, адже головним засобом спілкування між людьми і формою реального існування свідомості є мова, що складається з фонетичної структури, лексичного складу і граматичної будови. Слова в мові виконують не лише роль знаків певних предметів, ознак і дій, а ще є засобом вираження певних понять, відображають різні реальні і потенційні зв'язки та взаємини між компонентами об'єктивного світу.

Оскільки фундаційними категоріями будь-якої національної картини світу виступають предметність і процесуальність, велику увагу дослідники приділяли і приділяють питанню виникнення і формування двох центральних лексико-граматичних груп слів у межах мовної картини світу – іменників і дієслова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дієслово виражає узагальнене поняття дії як процесу, дія є відображенням у нашій свідомості матеріального руху. Дієслово як лексико-граматичний розряд вирізняється багатством семантичної структури, складністю системи граматичних форм, різноманітністю лексико-граматичних і граматичних показників.

Дієслова руху виступали об'єктом студіювання в роботах вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, зокрема в таких ракурсах: загальнограматичному (О. Бондарко, Л. Буланін [1], В. Задорожний [2], С. Обнорський [3], В. Русанівський [4], С. Соколова [5; 6] та ін.); зіставному (Т. Возний [7], В. Гак [8], А. Смольська, О. Бондар [9] та ін.); порівняльно-історичному (В. Сидорець [10]); семасіологічному (Т. Білявич [11], Н. Лахно [12] та ін.), проте аналіз функціональних можли-

востей використання дієслівних одиниць руху в межах художнього тексту залишився поза увагою дослідників, хоча такий аспект наукового студіювання сприяє визначенню функціональних особливостей одиниць зазначеного лексико-граматичного розряду загалом, а також окреслює труднощі передачі ідеї руху засобами іншої мови під час перекладу та визначає можливість і доцільність застосування різних видів міжмовних трансформацій.

Аналізуючи семантичні властивості дієслова, В. Русанівський [4, с. 64–80] доводить, що воно виражає ознаку динамічну, активну, виконувану предметом або властиву предметів. М. Степанова вважає, що дієслова можна поділити на такі, що означають дію, стан і перехідність з одного стану в інший, проте в практичній площині поділ дієслів на такі групи здебільшого є умовним, навіть певною мірою спонтанним [13, с. 210].

Низка дослідників дотримуються думки, що, крім властивості виражати дію, процес і стан, дієслово може ще позначати рух (В. Сидорець [10, с. 210], В. Пітінов, Б. Снелл), відношення, властивість, якість (М. Стеблін-Каменський, І. Хлебнікова), існування (Г. Гельбіг [13]), положення (Г. Брінкман). В. Русанівський [4] підкреслює, що дієслово виражає динамічну ознаку (дію чи стан) у процесі її тривання, розгортання або становлення.

Частота вживання дієслів у різних стилях мови неоднакова, зокрема в науковому стилі, наприклад, дієслово посідає за частотними характеристиками третє місце після іменника і прикметника [4, с. 50]. Студіювання питання частотності вживання дієслів руху в художніх текстах українською мовою не вирізняються масштабністю і детальністю з причини нескінченної розмаїтості

індивідуально-стилістичних реалізацій, а також жанрової варіативності.

Постановка завдання. З огляду на стан проблеми метою представленої розвідки є типологізація дієслів на позначення руху в лексико-граматичному аспекті, з'ясування особливостей вживання дієслів руху виокремлених груп в україномовному художньому тексті – оповіданні І. Нечуя-Левицького «Афонський пройдисвіт».

Виклад основного матеріалу. Сучасна типологізація дієслівного лексичного матеріалу ґрунтується переважно на трьох основних принципах: 1) денотативному (тематичному), що враховує насамперед природний розподіл реальної дійсності на фрагменти (дієслова руху, дієслова мовлення, дієслова відчуття, дієслова сприйняття, дієслова мислення, дієслова звучання тощо); 2) парадигматичному, що полягає у виділенні в значеннях слів (у разі їх порівняння з ідентифікатором) тотожних і диференційних компонентів (аспектуальні групи дієслів, що позначають різні способи дії, модальні дієслова тощо); при цьому враховується не лише денотативне значення дієслова, а й сигніфікативне; 3) синтагматичному, що базується на врахуванні кількості і семантичного змісту дієслівних валентностей; семантика мовної одиниці є дискретною, тому її можна розбити на конкретні семи.

Під час вивчення великих пластів дієслівної лексики доцільно застосовувати всі три розглянуті принципи. Проте у разі поділу дієслів на основні семантичні класи й підкласи варто, на наш погляд, надати перевагу насамперед денотативному (тематичному) принципу. Подальше членування цих класів і підкласів може відбуватися за синтагматичним і парадигматичним принципами.

Будь-який з розглянутих принципів потребує звернення до компонентного аналізу мовних значень, який базується на досить добре розроблених прийомах дистрибутивного, зіставного і трансформаційного аналізу.

Як відомо, дієслова руху – це категорія дієслів, що позначають рух, пересування в просторі і мають подвійні форми недоконаного виду. До них належать: *бігти – бігати, везти – возити, вести – водити, гнати – ганяти, їхати – їздити, йти – ходити, котити – катати, лізти – лазити, летіти – літати, нести – носити, пливти – плавати* тощо. Основна різниця між дієсловами в наведених вище парах полягає в тому, що перший елемент у кожній парі позначає дію, що здійснюється в одному напрямку, безперервно, у певний момент (дієслова певного руху, дієслова односпрямованого руху, або моторно-

некратні дієслова), а інший – дію без указівки на напрям або односпрямований, але переривчастий рух, або безперервний, але різноспрямований рух (дієслова невизначеного руху, дієслова неодноспрямованого руху, або моторно-кратні дієслова). Порівняймо: «...назустріч їм **ішов** *Копронідос*» [14, с. 305] (односпрямований рух) – «*Ви богобоящий муж, до церкви **ходите**, богу молитесь*» [14, с. 330] (різноспрямований рух); «... **приніс** в дар матерії на рясу...» [14, с. 321] (одноразовий рух у певний момент) – «*Відома річ, хто потаєнці **носить** чорноризцям червінці...*» [14, с. 328] (неодноразовий переривчастий рух, у різні проміжки часу в одному напрямку). Розрізняються своїм значенням і префіксальні дієслова, утворені від некратних і кратних дієслів. Порівняймо: «*От і... зовиця **приїхала** до мене в гості!*» [14, с. 323] (приїхала і знаходиться тут) – «*Блукаючи по селах, він колись **заїздив** і в Мар'янівку до самого таки отця Палладія*» [14, с. 300] (заїздив і поїхав далі).

З огляду на таку семантичну розмаїтість дієслів руху, можемо в тексті оповідання І. Нечуя-Левицького виділити такі лексико-семантичні групи, скориставшись класифікацією М. Мініної [15, с. 74–75], у межах якої виділяються групи дієслів руху за оцінним компонентом (аксіологічною характеристикою):

1) дієслова руху, семантика яких не містять оцінних сем, проте вони можуть з'являтися в певному контексті: укр. *бігати, крокувати* тощо. Вони характеризують рух як певну дію з різних позицій: спрямованості, швидкості, способу виконання дії; укр. «*Супружниця **підступала** до кожного ченця по черзі*» [14, с. 305]; «*Палладій... **установив** з канати й ледве потрапив у двері...*» [14, с. 327]; «*Кожний чернець **вставав** з місця і хрестив її великим хрестом*» [14, с. 305]; «*Отець Палладій **записував** у книгу «жертви» бабок...*» [14, с. 296]; «*Після чаю та пуншів Мелетія застелила стіл скатертиною, **принесла** дві тарілки пирогів, **поставила** тарілки з шинкою...*» [14, с. 309]; «*Копронідос **виніс** до чаю пляшку рому*» [14, с. 307]; «*Мелетія **наливала** й **принесила** стакани безперестанку*» [14, с. 308] – у фразі міститься контекстуальна позитивна ситуативна оцінка позаконтекстно нейтральної дії; «***Виловив** у цьому монастирі усю вартішню рибу; треба задалегідь вибиратись під другий монастир*» [14, с. 332] – фіксуємо контекстуальну негативну оцінку повторюваної дії, що мала нищівні результати тощо.

2) Дієслівні одиниці руху, значення яких містить сему раціональної оцінки, вони характеризують процес як дію, відповідну або невідповідну

нормі. Ця група розпадається на кілька підгруп за такими ознаками:

а) «пересуватися без мети, без напрямку»: укр. *блукати, вештатися, гуляти* тощо; оцінка таких дієслів може бути як позитивною (укр. *гуляти*), так і негативною (укр. *блукати.*); укр. «*Блукаючи по селах, він колись заїздив і в Мар'янівку до самого таки отця Палладія*» [14, с. 300]; «*Він довго блукав по селах на Україні...*» [14, с. 293]; «*Чи я в монастирі, чи на полі брані ходжу по трупах убієнних?*» [14, с. 312]. Проте контекст може вносити до оцінки серйозні зміни, наприклад, укр. *блукати думками* у значенні «мріяти» дає нейтральну або позитивну оцінку. Це відбувається тоді, коли дієслово вживається в переносному значенні, яке не є співвіднесеним із значеннями «пересуватися, ходити»;

б) «спосіб здійснення дії»; до цієї підгрупи входять дієслова: укр. *тупцяти, длатися* тощо. Їх значення містять негативну оцінку, оскільки описують різні способи здійснення процесу ходіння, які відрізняються від стандартного; укр. «*Отець Єремія тихісінько закрався до стільчика, взяв його в руки, приставив до груби, виліз на стілець і без найменшого шелесту одчинив дверці в каглі*» [14, с. 318]; «*– Який Копронідос пішов та й десь дляється?*» [14, с. 332]; «*...тупцяв коло його...*» [14, с. 321]; «*...бо вже чув од людей прочан, що мандрували на прощу в Єрусалим*» [14, с. 307];

в) «швидкість руху»: укр. *мчати, повзати, плентатися* тощо; укр. «*Єремія схопився, як опечений, вхопив у руки матерію та й побіг швиденько до вікна*» [14, с. 321]; «*Копронідос одскочив аж у куток і звалив додолу і пальмові гілки, і камінці з Йордану*» [14, с. 326]; «*... спокусник, неначе веселий дідько, виплигнув з келії...*» [14, с. 321]; «*Копронідос неначе на крилах вилетів з келії*» [14, с. 315]; у цій групі кількісно в оповіданні І. Нечуя-Левицького «Афонський пройдисвіт» переважають дієслова, що вказують на більшу за норму швидкість руху; це, вочевидь, мотивується жанровими особливостями досліджуваного тексту (гумористичне оповідання), а отже, наявністю в ньому лексичних елементів, що створюють комічний ефект.

3) Стилістично марковані дієслова руху, які позначають:

а) «рух без мети, різноспрямований»; укр. «*Мир загруз і бабляється у гріхах, як свиня в барлозі...*» [14, с. 309]; «*...ворушилися думки в голові Єремії, і він усе стояв серед келії...*» [14, с. 319]; «*Копронідос замовк і неначе трохи заметушився*» [14, с. 300]; «*... хоч би з грошового лапіги,*

що не любить вештатися та ходить, мов качка...» [14, с. 296];

б) «односпрямований рух, віддалення від об'єкта»; укр. «*Є там у стіні в великій церкві дірка, вона йде під землю просто в саме пекло*» [14, с. 307].

в) «односпрямований рух у напрямку до об'єкта»; укр. «*Само щастя лізло в руки*» [14, с. 320]; «*...молитва не йшла йому на серце, бо серце неначе зачинилось і замерло для молитви*» [14, с. 320] – фіксуємо метафоризованість переносного значення дієслова руху, що в наведеному контексті змінює свій лексико-семантичний статус і позначає мисленеву діяльність; «*Другого дня після вечерні отець Палладій з отцями Ісакієм, Єремією та Тарасієм прямували до брами по густій алеї монастиря*» [14, с. 305];

г) «швидкість, темп руху (високий, низький)»; укр. «*Тепер боляри шугнули за границю до Парижа...*» [14, с. 201]; «*А болярині кинулись на суєту...*» [14, с. 303]; «*... обіззався отець Палладій і кинувся до шинки...*» [14, с. 309]; «*Отець Тарасій не ждав навіть, поки його попросить хазяїн, і кинувся на поросся, як вовк на ягницю*» [14, с. 309];

д) «особливий спосіб руху» (нестандартний); укр. «*За дверима зашелестів келейник*» [48, с. 318]; «*Само щастя лізло в руки*» [14, с. 320]; «*Та такий товкущий, непосидящий, що все товчеться то по келії, то по саду*» [14, с. 295]; «*Три кінці чорної намітки клобука метлялись на спині, як метляються на вітрі стрічки в дівчат*» [14, с. 302]; «*Незабаром удверях з'явилась не дуже молода, але гарна з лиця таки добра товстуля, низька, кругленька, і, неначе клубок, помаленьку покотилась з дверей по килимку*» [14, с. 305].

Слід відзначити, що під час компонентного аналізу семантики дієслів руху з оповідання І. Нечуя-Левицького «Афонський пройдисвіт» було зафіксовано мовні одиниці, які можна віднести до кількох груп одночасно, тобто вони містять у своїй семантиці цілий набір сем, що вказують і на напрямок руху, і на спосіб руху, і на його швидкість. Найбільшу кількість таких багатосемних дієслів руху в зазначеному творі становлять одиниці, до складу семантики яких входить додаткова сема раціональної оцінки, що характеризує процес як дію, відповідну або невідповідну нормі, стандарту, зокрема: «*Він ухопив на виделку здоровий шмат поросятини й нагрів півтарілки начинки*» [14, с. 309] – обидві одиниці руху містять семи: «односпрямований рух у напрямку до об'єкта», «швидший за норму», «нестандартний спосіб виконання дії»; «*Вхоплять, закинуть*

у тюрму» [14, с. 332] – набір сем, що характеризують рух: «рух, здійснений з конкретною метою – покарання», «несподіваний, швидший за норму», «нестандартний спосіб виконання дії», «волюнтаристський, без згоди об'єкта»; «*Отець Єремія причинив двері*» [14, с. 318] – фіксуємо семи: «неповнота дії», «повільний темп», «обережність як відхилення від норми способів дії», «цілеспрямованість»; «... *молився Єремія й накинув хусточку на свій скарб...*» [14, с. 318] – можемо виділити такі оцінні семи: «односпрямований рух у напрямку об'єкта», «швидкість, вища за норму», «нестандартний спосіб дії – недбалість, поспішність, спровоковані прагненням приховати об'єкт від чужого ока», «цілеспрямованість» тощо.

Наявність зазначеної групи в межах інвентаризованого в дослідженні фактичного матеріалу, на нашу думку, свідчить про його різноплановість, і як наслідок, цей лексичний матеріал може бути об'єднаний в одну групу, яка перетворюється на спрощений перелік досить різноманітних слів, пов'язаних між собою лише на дуже високому рівні абстракції. Це, своєю чергою, ускладнює процес застосування представленої типології дієслів руху на рівні зіставної семантики, у межах зіставного і/або порівняльно-типологічного методів здійснення аналізу мовного матеріалу, адже утруднює визначення системних відмінностей між мовами, що зіставляються; проте такий компонентний аналіз на лексико-семантичному рівні сприяє можливості чіткого визначення особливостей перекладу одиниць руху, їхнього перекладацького потенціалу і рівня доцільної трансформаційності під час перекладу.

Висновки. Лексико-граматична категорія руху є результатом когнітивної, а отже, і культуротвірної діяльності мовної спільноти, що набуває свого втілення на різних рівнях національного буття, зокрема і в художній літературі.

Семантика дієслів руху в українській мові на різних етапах її формування вирізнялася багатокомпонентністю і розмаїтістю, зокрема в оповіданні І. Нечуя-Левицького «Афонський пройдисвіт» дієслова руху за аксіологічною характеристикою можемо об'єднати в три численні групи: 1) одиниці, семантика яких не містить оцінного компонента (семи), проте він може з'являтися в конкретному художньому контексті («спрямованість», «швидкість руху», «спосіб виконання» тощо); 2) одиниці руху, значення яких містить сему раціональної оцінки, що фіксує відповідність чи невідповідність руху нормі («пересування без мети, без напрямку», «нестандартний спосіб здійснення руху», «швидкість руху, що не відповідає нормі» тощо); 3) стилістично марковані дієслова руху, що, окрім оцінної семи, мають стилістичні обмеження вживання і/або стилістичну віднесеність («рух без мети, різноспрямований», «односпрямований рух, віддалення від об'єкта», «односпрямований рух у напрямку до об'єкта», «швидкість, темп руху (високий, низький)», «особливий спосіб руху» тощо). Віднесеність дієслівної одиниці руху до певної групи за семантичною і стилістичною ознаками є умовною, адже в процесі дослідження зафіксовано кількісно найбільшу лексико-семантичну групу, одиниці якої мають цілий набір сем, що характеризують рухові дії в різних планах; зазначений факт певною мірою ускладнює процес інвентаризації мовного матеріалу.

Розглянута проблема не вичерпується представленим дослідженням, тому подальші наукові студії можуть бути спрямовані на залучення до компонентного аналізу інших лексико-граматичних розрядів слів, що позначають рух; розгляд структурних особливостей одиниць руху; проведення генетичного аналізу, зокрема і в зіставному вимірі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарко А.В., Буланін Л.Л. Русский глагол : пособие для студентов и учителей. Ленинград : Просвещение, 1967. 234 с.
2. Задорожний В.Б. Незавершені процеси акцентних перетворень у групі дієслів на *-ити*. *Мовознавство*. 2005. № 2. С. 59–68.
3. Обнорский С.П. Очерки по морфологии русского глагола. Москва, 1953. С. 158–162.
4. Русанівський В.М. Дієслово – рух, дія, образ. Київ : Радянська школа, 1977. 230 с.
5. Соколова С. Аспектуальні категорії українського дієслова на тлі інших слов'янських мов. *Українська мова*. 2003. № 2. С. 61–70.
6. Соколова С. Час та його відображення в граматичних категоріях дієслова. *Мовознавство*. 1995. № 4–5. С. 11–17.
7. Возний Т.М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською. Львів : Вища школа, 1981. 176 с.
8. Гак В.Г. Типология аналитических форм глагола в славянских языках. *Вопросы языкознания*. 1997. № 2. С. 47–58.

9. Смольська А.К., Бондар О.І. Еволюція семантики дієслів руху в аспектах типологій української та сербської мов. *Мовознавство*. 2003. № 2–3. С. 138–144.
10. Сидорець В.С. Современные восточнославянские неоднословные наименования действия с десистематизированным компонентом в системно-функциональном сопоставительном аспекте. *Вопросы языкознания*. 1999. № 6. С. 66–78.
11. Білявич Т.Л. Дієслівна багатозначність у процесі розвитку мови. *Мовознавство*. 1999. № 1. С. 46.
12. Лахно Н. Особливості семантичної структури дієслів лексико-семантичного поля руху. *Українська мова*. 2005. № 3. С. 38–45.
13. Степанова М., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. Москва : Высшая школа, 1978. 259 с.
14. Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів : у двох томах. Київ : Дніпро, 1977. Т. 2. С. 293–334.
15. Употребление глаголов движения в русском языке / под ред. Л.П. Юдиной. Москва : Издательство МГУ, 1972. 238 с.

УДК 811.111=161.2'1

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.8>

ЛЕКСИЧНІ АНГЛІЦИЗМИ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ СУЧАСНОЇ МОВНОЇ МОДИ

ANGLICISMS IN VOCABULARY AS A SPECIFIC OF MODERN LANGUAGE FASHION

Дьолог О.С.,

orcid.org/0000-0002-9305-2453

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Сучасне мовознавство велику увагу приділяє дослідженню комунікативної природи мови. Вивчення питання про те, як людина використовує мову як знаряддя спілкування, набуває сьогодні все більшої актуальності. Саме тому дана стаття присвячена проблемі сучасної мовної моди, що виявляється в офіційному і повсякденному спілкуванні українською мовою. Зокрема, розглянуто використання лексичних англійців у сучасному українському мовленні. Англійці досліджуються як певна особливість сучасної мовної моди. У статті поданий аналіз використання новітніх англійців у сучасному українському мовленні з погляду мовної моди. Розглянуто поняття теоретичної моделі мовної моди, подано опис її основних характеристик. Зазначено, що мовна мода – це культурологічне, соціальне та соціолінгвістичне явище. Не існує стандартів мовної поведінки і об'єктів, які б були первинно і внаслідок власних внутрішніх властивостей модними. Проте вони стають такими тоді, коли набувають модних значень. У статті зазначається, що сучасність – фундаментальна цінність у структурі мовної моди. Сучасність асоціюється з прогресивністю, готовністю до змін і творчості, вона протистоїть рутині й консерватизму. Проблема поширеного розповсюдження англійців є сьогодні актуальною для багатьох сучасних мов, у тому числі і для сучасної української мови. Лексика завжди перебуває під суттєвим впливом позамовної дійсності і найбільш повно відображає динаміку зміни мови та схильність її до модних тенденцій. На сучасному етапі розвитку сучасної української літературної мови мода на запозичені англійські слова і словосполучення є достатньо активною. У ході дослідження проблеми використання англійських елементів у сучасному українському мовленні звернено увагу на випадки невмотивованого використання англійських найменувань навіть за наявності українських відповідників. У статті представлено приклади адаптації лексичних англійців до української мовної системи. Зазначено, що активне вживання англійців в українському офіційному і повсякденному мовленні є однією з рис сучасної мовної моди.

Ключові слова: мова, мовна мода, англійцізм, мовна адаптація, інновації, запозичення, лексична інтерференція, неологізм.

Modern philology pays a lot of attention for learning about communicative nature of language. Learning how people are using language for communication is getting more important today than before. Because of it this article is about modern language fashion which is used in formal and informal communication in Ukrainian language. For example there are information about using of anglicisms in modern Ukrainian language. Anglicisms are explored as a kind of specific of modern language fashion. In this article is analysis of using of new anglicisms in modern Ukrainian language from the point of language fashion. Also there is information about technical model of language fashion and information about its main characteristics. Also is mentioned, that language fashion is culturological, social and sociolinguistic phenomenon. There are no rules or standards of language behavior and objects, which could be fashioned because of its characteristics. But they become fashioned when those gets fashioned meanings. In this article is also mentioned that modernity is important in the structure of language fashion. Modernity is associated with progress and readiness for changes, its stay against routine and conservatism in language and society. Problem of using of anglicisms is relevant for many modern languages. Ukrainian language is not an exception. Vocabulary is always under hard control of extralinguistic reality,

and represents dynamics of changes of language and modern tendencies in it also. On the present stage of development of modern Ukrainian literary language the process of fashion of borrowing of English words and idioms is active enough. Also in studying of problem of using anglicisms in modern Ukrainian language is paid attention on causes of unmotivated using of English terms in situation when there are Ukrainian analogues of it. There are in this article also examples of adaptation of lexical anglicisms to Ukrainian language system. Also is mentioned that active using of anglicisms in Ukrainian formal and informal language is one of characteristic of modern language fashion

Key words: language, language fashion, Anglicism, speech adaptation, innovations, borrowing, language interference, neologism.

Постановка проблеми. Останнім часом у сучасній лінгвістиці спостерігається процес подолання формальних підходів до мови і мовлення. Це означає зміну пріоритетів та все більш посилений інтерес до проблеми «людина в мовленні», до дослідження комунікативної природи мови, прагматичних аспектів мовних явищ. Можна стверджувати, що в цілому парадигма сучасної лінгвістики спрямована на дослідження того, як людина використовує мову як знаряддя спілкування, а також того, як у мовних одиницях віддзеркалена сама людина у всьому розмаїтті її виявлень.

Найрізноманітніші галузі життєдіяльності людини – економічну, психологічну, естетичну, мовну – об'єднує цілісне та універсальне явище – мода. Мода як категорія досліджується різними науковими дисциплінами і водночас має міждисциплінарний характер. Варто відзначити суттєві досягнення і можливості в цій галузі в історії і теорії культури, естетики, економіки, психології, соціології, етнографії, семіотики. Здається, жодну з зазначених, а також багатьох інших дисциплін і проблемних галузей науки неможливо ігнорувати у ході дослідження мовленнєвої моди, оскільки кожна з них визначає якусь певну грань цього лінгвокультурного явища. Проте слід відзначити, що роль певних наук у дослідженні зазначеної категорії не є однаковою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Часто мовну моду презентують як категорію, що представлена всюди, але не має певних чітких меж (О. Албул, Ю. Бічай, І.Т. Вепрева) [1, с. 15; 2, с. 7]. Як вважають сучасні науковці (І.Т. Вепрева, О.В. Клепач, В.І. Толстих, Я. Щепанський тощо), для розуміння сутності мовної моди необхідно побудувати її теоретичну модель. В останніх наукових дослідженнях зазначається, що головна особливість теоретичної моделі полягає в тому, що вона передбачає певну структуру, котра відображає внутрішні відношення реальності [3, с. 14].

Постановка завдання. У ході вивчення мовної мови проблемними є питання щодо того, як визначити мовну моду, як достовірно і надійно окреслити її межі та відокремити її від того, що мовною модою не є. Отже, по-перше, слід визначити, що являє собою мовна мода. По-друге, варто

розглянути приклади використання іншомовних (англомовних) лексем як проявів сучасної мовної моди. Метою даної статті є аналіз використання новітніх англіцизмів у сучасному українському мовленні з погляду мовної моди. При цьому передбачаємо розглянути поняття теоретичної моделі мовної моди, конструювання та опис її основних характеристик.

Виклад основного матеріалу. Мовна мода – це культурологічне, соціальне та соціолінгвістичне явище. Саме тому провідна роль у вивченні цієї категорії належить культурології, соціології, соціолінгвістиці, тобто лінгвокультурології, оскільки саме вона, навіть маючи справу з окремими галузями культурної та мовленнєвої реальності, завжди розміщує їх у цілісний ситуативний контекст, у рамки певної лінгвокультурної ситуації [4, с. 21].

Попри повсякденне слововживання, мода належить не світу слів, фраз, жестів і світу речей, а світу людей. Фрази і речі не змінюються самі собою під впливом моди. Їх змінюють люди, надаючи їм значення, що взаємодіють між самими людьми та культурою. Мода стосується найрізноманітніших проявів життя, свідомості і поведінки людини, культури та мови певних спільнот.

Створити модель мовної моди – це уявити мовну моду не у вигляді лексичних одиниць, а у вигляді ідеалізованого або ідеального об'єкта, що виступає як схематичний образ реальних об'єктів, безмежних у своїх властивостях, зв'язках та стосунках з іншими об'єктами. Ці об'єкти віддзеркалюються в поняттях, з яких складається процес ідеалізації. Ідеалізація – одна з форм наукової абстракції, без якої не обходиться жодна наука [1, с. 15].

Лінгвокультурні зразки (соціокультурні правила поведінки) мають дві сторони. Перша полягає в тому, що їх треба наслідувати, друга – у тому, що їх хочуть наслідувати. У першому випадку ці правила (зразки) виступають як мовленнєві норми, у другому – як соціокультурна цінності. В одних випадках домінує нормативна сторона, в інших – ціннісна. Іноді ці дві сторони за одних правил настільки тісно переплітаються, що неможливо зафіксувати, де закінчується одна і починається друга. Цінність, яку наслідують

всі, часто набуває нормативного, обов'язкового характеру. І навпаки, норма за певних обставин може стати цінністю [3, с. 17].

У мовній моді, як і в багатьох інших соціокультурних регуляторах, прийнято виділяти нормативну і ціннісну природу, проте переважає в ній природа ціннісна. Якими б не були серйозними вимоги мовної моди, санкції за її порушення не дуже суворі, неможливо їх порівняти з санкціями за порушення багатьох моральних і правових норм.

Думка про те, що мода змінна, непостійна, легковажна, є загальноприйнятою і не підлягає оскарженню. Цим часто зловживають не лише журналісти, але й науковці. Проте, попри часті зміни, функціонування самої моди – процес стабільний. Зміна мовної моди, як і її наявність – стабільна ознака всіх мов і культур на всіх етапах їхнього розвитку. Імовірно, існує певне ціннісне ядро, яке і створює відповідну стабільність.

Таке ядро включає в себе набір основних модних цінностей, які визначаються як атрибутивні (внутрішні) цінності моди. І лише в тому випадку, коли певні стандарти і об'єкти мають весь набір цих внутрішніх для мовної моди цінностей, можна говорити про те, що вони мають модні значення, тобто є модними. До таких цінностей прийнято відносити сучасність, універсальність, демонстративність, причетність до певної професійної або певної вікової спільноти. Модні мовні стандарти й культурні об'єкти являють собою озвучене в мовленні зовнішнє втілення атрибутивних цінностей. На них орієнтована вербальна поведінка учасників моди [4, с. 53].

Не існує стандартів мовної поведінки і об'єктів, які б були первинно, тобто внаслідок власних внутрішніх властивостей, модними. Проте вони стають такими тоді, коли набувають модних значень. Очевидно, що одні класи стандартів і об'єктів більше схильні до знакової модної функції (лексика), інші – менше.

Сучасність – фундаментальна цінність у структурі мовної моди. Коли якась категорія оцінюється як сучасна, то така оцінка викликає в нашій свідомості позитивні асоціації. Сучасність асоціюється з прогресивністю, готовністю до змін і творчості. Використання в сучасній українській мові таких слів, як *консалтинг*, *лізинг*, *демпінг*, *маркетинг*, *акція*, *піар*, *паблік рілейшнз*, *саміт*, *екзит-пол*, *ріаліті-шоу*, *дилер*, *брокер*, *кліпмейкер*, *нюзмейкер*, вважається модним не тому, що вони мають іншомовне походження, а тому, що вони відображають престижну (прибуткову) практику.

Не можна заперечувати важливої ролі схильності до нового в життєдіяльності людини.

У функціонуванні мовної моди цей чинник має певне значення, проте не може пояснити феномен мовної моди.

По-перше, прагнення до нового отримує найрізноманітніші форми. Очевидно, що далеко не будь-яке нововведення належить до розряду модних. По-друге, модні мовні стандарти часто обираються з традицій, тому новизну слід розуміти дуже умовно. Це те, що є новим порівняно з попереднім стандартом, але не з усією культурною традицією в цілому. По-третє, навіть нові стандарти можуть зберігатися впродовж тривалого часу, оскільки модний цикл може відбуватися досить довго. По-четверте, природному прагненню до нового у людини протистоїть не менш природне прагнення до стереотипу. Основним є певне співвідношення цих двох прагнень, зумовлених історичними, культурними, соціально-психологічними чинниками.

Кожна епоха диктує власну моду, у тому числі і на вживання певних лексем. Епоха кінця ХХ – початку ХХІ століття ознаменувалася модою на активне використання в повсякденному і офіційному мовленні англійських слів і словосполучень [5, с. 43].

Проблема поширеного розповсюдження англіцизмів є сьогодні актуальною для багатьох сучасних мов, у тому числі і сучасної української мови.

Лексика завжди перебуває під суттєвим впливом позамовної дійсності і найбільш повно відображує динаміку зміни мови та схильність її до модних тенденцій. Кількісне збільшення запозиченої лексики (особливо англійського походження) на межі ХХ – ХХІ ст. зумовлене такими позамовними чинниками, як суспільно-політичні, економічні зміни в країні, інтеграція в міжнародні та інформаційні сфери. На сучасному етапі розвитку сучасної української літературної мови мода на запозичені англійські слова і словосполучення є достатньо активною.

Досліджуючи проблему використання іншомовних елементів, часто можна побачити приклади бездумного та невмотивованого використання англійських найменувань навіть у тих випадках, коли легко можна знайти прості і точні українські відповідники, наприклад: *кеш* (укр. *готівка*), *сервіс* (укр. *обслуговування*), *прайм-тайм* (укр. *найкращий час*), *тінейджер* (укр. *підліток*), *бартер* (укр. *товарообмін*), *пресинг* (укр. *тиск*), *екшн* (укр. *дія*), *сейл* (укр. *розпродаж*) тощо.

Відомо, що використання великої кількості іншомовних слів призводить до втрати мовної унікальності. Запозичення необхідні лише тоді, коли мова не має власного лексичного засобу. Однією

з найактивніших галузей залучення в українське мовлення нової іншомовної лексики є реклама та засоби масової інформації. Саме через мову реклами і ЗМІ в українській лексичний склад потрапляє значна кількість запозичень. Як уже зазначалося вище, особливо інтенсивно такий процес відбувається в останні десятиліття. Одним із чинників цього є відкритість споживчого ринку для товарів іноземного виробництва, які мають іншомовні (переважно англійські) назви.

Щоденне постійне теле- та радіомовлення пропонує рекламу численних іноземних товарів, часто таких, для позначення яких в українській мові немає відповідників. У мові відбувається безпосереднє запозичення з іноземної (англійської) мови. При цьому слід відзначити, що реклама має на меті залучення уваги україномовних покупців, тому часто під англійською назвою маскуються звичайні поняття, які мають водночас і українські найменування, наприклад: *дайджест* (укр. *огляд*), *спрей* (укр. *розбрискувач*), *фрістайл* (укр. *вільний стиль*), *нюзреліз* (укр. *випуск новин*), *кілер* (укр. *убивця-найманець*), *паркінг* (укр. *стоянка*), *постер* (укр. *об'ява*), *дайвінг* (укр. *пірнання*), *ліфтинг* (укр. *підтяжка*), *флаєр* (укр. *листівка*), *дистриб'ютор* (укр. *розповсюджувач*), *арттерапія* (укр. *лікування мистецтвом*), *бебі-бум* (укр. *сплеск народжуваності*), *фастфуд* (укр. *швидка їжа*), *консумація* (укр. *споживання*), *консумент* (укр. *споживач*), *дефростер* (укр. *розморозувач*), *сек'юриті* (укр. *охорона, охоронець*), *секонд-хенд* (укр. *поношені речі*), *фрізер* (укр. *морозильник*), *дисконт* (укр. *знижка*), *лізинг* (укр. *оренда*), *файл* (укр. *папка*) тощо.

Зрозуміло, що вживання іншомовних і часто не дуже зрозумілих слів, але модних і привабливих, є доцільним саме з погляду рекламування товарів, у чому зацікавлені рекламодавці. Проте з лінгвістичної точки зору запозичення іншомовних номінацій такого типу є недоцільним, оскільки в українській літературній мові на позначення подібних реалій існують власні слова, звичні і зрозумілі носіям української мови [6, с. 31].

Водночас варто зазначити, що подальшу долю подібних новітніх англомовних запозичень важко передбачити. Цілком вірогідно, що певна частина їх увійде до складу української літературної мови (як свого часу це відбулося із словами «футбол», «бокс», «волейбол», «хокей» тощо). І в цьому випадку завдання лінгвістів полягає в максимально уважному підході до оцінки таких лексичних надходжень. При цьому слід звертати увагу на мовну традицію та стилістичні особливості рідної мови. Керування процесом надходження

в літературну мову іншомовних запозичень має здійснюватися продумано та обережно. Не можна вважати правильним за сучасних умов глобалізації та інтеграції оголошення тотальної війни всім іншомовним запозиченням.

Аналізуючи вживання англіцизмів як явище сучасної мовної моди, потрібно звернути увагу на ще одну особливість їхнього вживання в теле- і радіорекламі. Саме в ній з метою залучення максимальної кількості потенційних покупців використовуються численні англіцизми-варваризми. Специфіка цих сучасних варваризмів, які щоденно повторюються в рекламі на телебаченні, радіо чи на рекламних щитах, полягає у тому, що вони є англо-американськими назвами товарів, котрі у великій кількості присутні на українському споживчому ринку. При цьому спостерігається досить вільне узгодження англіцизмів-варваризмів з українськими лексемами в роді та числі (наприклад: *новий «Dirol complit» подвійної дії*, *нова «Rexona»*, *новий «Lady Speed Stick»*, *новий «Old Spice Active Zone»*, *новий «Palmolive»*, *«Pampers» знає*, *«Gillet Series» найкращий* тощо).

Використання англо-американських варваризмів являє собою негативне явище сучасного періоду. В англійській мові всі ці найменування базуються на семантиці, зрозумілій носіям англійської мови. Потрапляючи в українське слововживання, запозичені назви абсолютно не мають внутрішньої форми для носіїв української мови (*Only you – тільки ти*, *Happy meal – щаслива їжа*, *Complete plus herbal – повної дії плюс трави*, *Dove – голубка*, *Total protection – повний захист*, *Always – завжди*, *Vanish – зникати* тощо).

Уживання чужомовної лексеми в українській мові завжди потребує певної адаптації до власних мовних законів. Численні англіцизми, що зараз уживаються в нашому усному та писемному мовленні, проходять певні етапи адаптації. Сьогодні в усній та писемній українській мовній практиці (зокрема, у мові засобів масової інформації та реклами) все активніше використовуються гібридні композити, перша основа яких становить іншомовну лексеми в неадаптованій формі, часто навіть в іншомовній графіці. Це різновид вкраплень, тобто уживання в тексті з певною змістовою або стилістичною метою слів у звуковій та графічній формі мови-джерела.

Сучасні неологізми, що використовуються в українському мовленні під впливом засобів масової інформації та реклами, можна класифікувати на такі групи:

– неологізми, які використовуються у тексті зі збереженням графіки мови-джерела (варва-

ризми): *SMS (Short Message Service), PR (Public Relations), VIP (Very Important Person), Lady Speed Stick, Rexona Crystal, UMC, Gillet Series, Happy Meal, Mc Donald's, Gala, Viscas, ICTV, Word, Microsoft, Old Spice, Vanish* тощо;

– неологізми, транслітеровані кирилицею (макаронізмами). При цьому одне слово може бути і варваризмом, і макаронізмом: *SMS/СМС, PR/ПР (піар), VIP/віп* тощо;

– складні неологізми, де запозичені основи поєднуються з питомими: *SMS-повідомлення* (з подальшою його трансформацією у *SMS-ка*), *Дах-арктика, Gala-лимон, Orbit білосніжний, Rex відбілюючий* тощо;

– неологізми з нестабільною орфографією: *месидж/месідж/меседж, офшор/офф-шор/оф-шор, іміджмейкер/імідж-мейкер, мас-медіа/масмедіа, Пенсі-Кола/Пенсі Кола* тощо;

– неологізми, які активно беруть участь у словотворенні: *PR-щик, PR-відділ, політ-PR, віпмісія, офшорний, бартерний, дисконтний, ваучерний, рейтинговий, спонсорувати, спонсорство, ріелторський, екстримний, мультимедійний, серверний, сканувати, провайдерський, іміджмейкерський* тощо [5, с. 67].

Мовна мода, що диктує вживання англіцизмів, є лінгвокультурною категорією, котра корелюється з мовним смаком суспільства, впливає на розвиток мови та визначає напрямок динаміки такого розвитку.

У ході аналізу запозичених слів у мові прийнято вважати, що порівняно з іншими частинами мови найчастіше запозичуються іменники. Це пов'язано з тим, що нові поняття, проникаючи в повсякденне життя, часто не встигають отримати нову назву на національній основі, а використовуються з уже наявною (англійською). Інші самостійні частини мови запозичуються рідше. Але запозичені іменники-англіцизми часто входять до граматичної системи української літературної мови, набувають граматичних ознак та починають брати участь у творенні інших частин мови. Саме у такий спосіб утворилися такі слова:

– прикметники: *гендерний, ф'ючерсний, офшорний, блістерний, бартерний, інтерфейсний, трансгенний, мультимедійний, дистриб'юторський, дилерський, брокерський, ріелторський, рейтинговий, хітовий, моніторинговий, консалтинговий* тощо;

– дієслова: *сканувати, дисконтувати, пресингувати, спонсорувати, шунтувати, моніторити, факсувати* тощо;

– дієприкметники: *сканований, зомбований, приватизований, ламінований, спонсорований* тощо.

Проте мовленнєва практика останніх років свідчить, що сьогодні часто стали запозичуватися й службові частини мови. Наприклад, вигуки, які, вважається, використовуються в національній традиції і не запозичуються, стали також предметом активного запозичення. Українська мова має цілу низку вигуків, що презентують найрізноманітніші емоції. Але англійські *о'кей!, вау!, супер!, упс!, соррі!, пліз!* стали дуже популярними і модними в повсякденному українському мовленні.

Висновки. Отже, мовна мода – змінний ідеал використання мови, відповідний до характеру епохи і загального мовного смаку суспільства. Саме тому мовна мода завжди має конкретну соціальну і конкретну історичну основу, віддзеркалює у своєму розвитку специфіку суспільної свідомості та об'єднує членів певної спільноти на певному етапі її історії. Мовна мода – це специфічна лінгвокультурна категорія, особлива форма соціальної регуляції та саморегуляції поведінки особи й суспільства в цілому. Активне вживання англіцизмів в українському офіційному і повсякденному мовленні є однією з рис сучасної мовної моди. Отже, за умови збереження комунікативності і функціонально-стилістичних обмежень запозичення стає одним із джерел поповнення сучасного словника української мови. Певний арсенал запозичених одиниць поступово стає частиною загальноновживаної лексики. При цьому адаптація неологізмів відбувається переважно через мовлення реклами і засобів масової інформації, оскільки реклама і ЗМІ сьогодні є надзвичайно поширеними та мають певний вплив на населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Комих Н.Г. Мода як соціальний феномен в сучасному соціокультурному дискурсі. *Збірник наукових праць з гуманітарних дисциплін «Славута»*. Київ, 2018. С. 14–21.
2. Шестопалова Ю.А. Еволюція ідеалу краси в динаміці української моди : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.01. Київ, 2007. 164 с.
3. Ткаченко О.Б. Українська мова: сьогоднішня й історична перспектива. Київ, 2014. 512 с.
4. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації. Київ, 2008. 363 с.
5. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ, 2003. 156 с.
6. Карпіловська Є.А. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій. *Українська мова*. 2008. № 1. С. 24–35.

СПЕЦИФІЧНІ ФОРМИ ВОКАТИВА В ДИТЯЧИХ КОЛИСКОВИХ ПІСНЯХ

SPECIFIC FORMS OF VOCATIVE IN CHILDREN'S CRADLE SONGS

Єрмоленко С.І.,

orcid.org/0000-0003-3182-9164

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

У статті на матеріалі збірок «Дитячий фольклор (народна творчість)» (1986), «Дитячий фольклор (колискові пісні та забавлянки)» (1984) з'ясовано специфічні форми вокатива, якими найчастіше послуговуються виконавці колискових пісень (зменшувально-пестлива лексика, звертальні конструкції). Перевага надається з семантико-стилістичного боку загальній назві на вираження віку або спорідненості, або статі (*хлопцю, сину, дитя, мамо, донечко*), або абстрактній назві (*сонку, дрімку*), зооморфізму (*коте, голубе, курочко*), субстантивованому прикметнику (*Та ой люлю, маленькоє*), неживій істоті (*колисенько*). Але трапляються найбільш поширені власні назви (*Василечку, Марисю, Марійко*). Із структурно-граматичного боку перевага надається вокативові однослівному (*Ой спи, дитя, колишу тя*) й двослівному (*Люлю, люлю, дитя моє*), який розміщений у постпозиції (*Засни, мала дитино*) та інтерпозиції (*Ходи, сонку, в колисочку*) та містить конструкцію «займенник+іменник» (*мій синочку*) або «прикметник+іменник» (*мала дитино*). У колискових дитячих піснях часто трапляються зменшувально-пестливі суфікси *-еньк-, -ечк-, -оньк-, -очк-*, які заспокоюють дитину, створюють атмосферу родинного затишку (*мамочко, донечко, внученько, сонечко*). Є також елементи дитячої мови (*кицю, котино, котко, котару*). Оскільки для колискової пісні важливим є звуковий, тобто ритмо-мелодійний компонент, то зміст таких пісень часто є ситуативним. Апелятиви в колискових піснях часто супроводжуються вигуками (*Ой ну, котик, котино*), частками (*Ой котусю, котусю*), прикладками (*коте-воркоте, коте-дитиночко*), які підсилюють емоційний компонент і сприяють заколихуванню дитини. Як елемент сповільнення в колискових піснях присутній повтор (*Ой спи, сину, спи, дитино; коте-котинку*) або однорідний ряд із низки звертань (*Сонку, дрімку, голубоньку*). Вокатив у колисковій дитячій пісні часто метафоричний і несе в собі магічну силу, тому він супроводжується постійними епітетами (*коте муругий, котуку сіренький, котуку біленький, котку волохатий*), які є народними символами домашнього оберега. Для підсилення апелятива у колискових часто трапляється інверсія (*Спи, дитиночко маленька*). У колисковій є звернення до магічної істоти (*сон-дримото, сонку*), до тотемних тварин (*голубонько, коте-воркоте*). Такі звернення стосуються всього білого світу: котика, синочка, пташки, дитинки, вітру (*Повій ти, тихий вітрочку*). Оповідь розгортається за аналогією (*Діти мої, діти, Дрібницькі, як значок*).

Ключові слова: вокатив, кличний відмінок, звертання, вокативне речення, апелятив.

Based on the collections of "Children's Folklore" (1986), "Children's Folklore (cradle songs and rhymes)" (1984) the article clarifies the specific forms of vocative which are most often used by the performers of cradle songs (diminutive and frivolous vocabulary, constructions of address). On the semantic-stylistic side, preference is given to a common name to express age or affinity, or to express sex (boys, son, child, mom, daughter) or to an abstract name (sun, nap), zoomorphism (cat, pigeons, hen), a substantiated adjective (little one), inanimate creature (cradle). One can also notice the most common proper names (*Vasylechku, Marysiu, Mariiko*).

On the structural and grammatical side, preference is given to a one-word vocative (*Oh, sleep, baby, I am lulling you*) and two-word vocative (*Liulu, liulu, my baby*) which is placed in postposition (*Fall asleep, little baby*) and interposition (*Walk, nap, to the cradle*) and contains pronoun + noun (*my son*) or adjective + noun (*a little baby*). Cradle songs often have diminutive-caressing suffixes *-enk-, -echk-, -onk-, -ochk-*, which soothe a baby, create a family atmosphere (*mamochko, donechko, vnuchenko, sonechko*). There are also elements of children's language (*kytsia, kotyno, kotko, kotaru*). Since, the sound, that is, the rhythm and melody component is important for a cradle song, they are often situational in terms of content. In cradle songs appellatives are often accompanied by exclamations (*Oi, nu, kotyk, kotyno*), particles (*Oi, kotusiu, kotisiu*), attachments (*kota-vorkota, kote-dytynochko*) that reinforce the emotional component and help the baby to fall asleep. As an element of slowing down in cradle songs, repetition is used (*Oi spy, synu, spy dytyno; kote-kotyunku*) or a homogeneous row of addresses (*Sonku, drimku, holubonku!*). In a cradle song vocative is often metaphorical and has some magical power. Therefore, it is accompanied by constant epithets (*kote muruhyi, kotyku sirenyki, kotyku bilenkii, kotku volokhatyi*) which are folk symbols of the domestic amulet. In order to enhance the appellative in cradle songs, inversion is often used (*Spy, dytynochka malenka*). In a cradle song, there is an appeal to a magical creature (*Son-drimoto, sonku*), totemic animals (*holubonku, kota-vorkota*). This appeal applies to the whole world: a cat, a little son, a bird, a baby, the wind (*Povii ty, tykhyi vitrochku*). The story unfolds by analogy (*Dity moii, dity, Dribnitski yak znachok*).

Key words: vocative, vocative case, appeal, vocative sentence, appellative.

Постановка проблеми. Проблема поширення колискових пісень нині є актуальною. На жаль, ця народна творчість мало цікавить наших сучасників. Народні колискові пісні зачаровували слуха-

чів своєю ніжністю, безпосередністю, простотою, художньою досконалістю. Щоб відтворити родинний затишок, гармонійні стосунки між матір'ю і дитиною, часто в колискових використовувалися

звертання. Їхній зовнішній і внутрішній вияв дає змогу встановити контакт між матір'ю і дитиною. Нині важливо осучаснити колискові, зробити їх популярними серед молодих матерів. Для цього ми звернулися до вокатива як виразника комунікативного зв'язку між адресатом і адресантом. Вокатив є категорією надзвичайно мінливою за своїм характером. Отже, зазначена проблема має чимале комунікативне значення. Слід сказати, що саме такого роду питанням не завжди приділяється належна увага.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемою використання вокатива у різних текстах і висловлюваннях цікавилось багато мовознавців. Серед них – В. Понамаренко («Категорія звертання та засоби її вираження в індоєвропейських мовах: етапи історичного розвитку і сучасність») [1]; С. Єрмоленко («Вплив персоналізації на вокатив (на матеріалі сучасної української прози)» [2], «Вокатив як виразник змін у мовленнєвій комунікації (на матеріалі сучасної української прози)» [3], «Вокатив у сучасній українській мові (на матеріалі прози Оксани Забужко)» [4], «Вокатив як виразник змін у сучасному українському просторі (на матеріалі прози Оксани Забужко)» [5]; Н. Данилюк («Семантико-стилістичні особливості народнопісенних звертань») [6]; М. Скаб («Прагматичні функції номінацій адресата мовлення») [7].

Постановка завдання. Останнім часом спостерігається підвищена увага до питань етикету, зокрема мовного. Якщо дослідити звертання, якими послуговувалися українці під час виконання колискових пісень, то ми зможемо зрозуміти, як в українських родинах у старовину призвичаювали малечу до ввічливості й толерантності. Отже, елементи мовного етикету нам батьки заклали ще з раннього дитинства через дитячі колискові пісні. Для колискових пісень характерною є пестлива лексика й певний тип вокативних конструкцій. Отже, у своєму дослідженні ми передбачаємо виконати такі завдання:

1) визначити найбільш популярні конструкції вокатива, якими послуговуються у колискових піснях, які ми взяли для дослідження як фактичний матеріал;

2) зрозуміти поширення тих чи інших форм звертання у дитячій колисковій пісні;

3) запропонувати можливі варіанти осучаснення дитячих колискових через зміну форми вокатива.

Виклад основного матеріалу. Дитячі колискові пісні виникли ще в сиву давнину, тому в них є образи міфологічного та тваринного похо-

дження, які набувають такого вигляду, який має вплинути на дитину, заколисати її. З мовного боку це досягається внаслідок використання у їхньому складі звертань, прикладкових сполучень, різноманітних повторів, паралельних конструкцій.

Мовознавець Н. Данилюк пише: «Звертання традиційно кваліфікують як слова або словосполучення слів, що називають особу чи предмет, до яких апелює мовець. У народнопоетичній творчості звертання не лише називають певний об'єкт адресування, але й передають емоції мовця, створюючи ефект безпосереднього спілкування» [6, с. 32]. Наведемо приклад: «*Ой ну, котик, котино, / Засни, мала дитино, / Засни, засни, задрімай, / Та нічого не думай. / А-а-а, а-а-а, а-а!*» [8, с. 23].

Мовознавець М. Скаб стверджує, що «у системі комунікаційних засобів мови важливе місце займають номінації осіб, до яких звернене мовлення» [7, с. 71]. У колискових матеріях звертаються до своїх малюків, тому «вибір лексико-семантичного наповнення та структури певної номінації адресата мовлення зумовлений низкою позамовних (прагматичних) чинників, серед яких вирізняють комунікативний намір мовця, комунікативну функцію висловлення, до складу якого входить аналізована номінація, особливості конкретної комунікативної ситуації, зокрема так звані пресупозиції, усталені в суспільстві в певний період його життя правила чи традиції (звички) називання, норми, рекомендації мовленнєвого етикету, індивідуальні мовні уподобання автора тощо» [7, с. 71].

Народні колискові пісні зачаровують ніжністю, безпосередністю, простотою, художньою досконалістю. У них уміщується уся материнська любов, світ добра, краси і справедливості, який кожна мати прагне виплекати в юних душах. Витоки колискових пісень губляться в глибині віків. Спостереження за їхнім змістом та формою (разом із музичною обробкою) дають змогу помітити спільність колісанок із замовляннями – явищем, породженим особливостями світосприймання наших пращурів, пор.: замовляння «*Вовчок, вовчок, / виліз на драбину, / вийми в (Галі) з ока порошину. / Як не виймеш, сам загинеш*» [9, с. 180] і колискову «*Ой ти, коте чорний, / Накуй мені жорни. / Нащо тобі жорни? / Крупчики дерти. / Нащо тобі крупчики? / Кашку варити. / Нащо тобі кашка? / Дитину кормити*» [8, с. 81]. Із наведених прикладів випливає, що для пращурів важливими були тотеми звірів, зокрема Вовчика і Кота. Вовками часто називали запорозьких козаків, а під час щедривок водили не лише Козу, а й Вовка. Тотем

Кота поширений у всьому світі і не лише в українців. Давньоєгипетську богиню з котячою головою називали Баст. В українців *котик*, *киця* (а на Прикарпатті *кітка*) – це символи домашнього затишку, захисту й добробуту. Кіт оберігає немовля від злих сил, які можуть зашкодити дитинці, а також своїм лагідним нявканням він заколихує маля, заспокоює й дарує здоровий сон. З фоностилістичного боку для колискових пісень характерне звуконаслідування, асонанс й алітерація. У рядках «*Ой люлю, люлю, ой люлю, люлю, ангелику маленький*» [10, с. 102] натрапляємо на алітерацію звуків [л'], [й], які створюють асоціацію чогось м'якого, легенького, приємного, солодкого, домашнього, рідного, та асонанс звуків [у], [о], які створюють асоціацію відкритості й радості.

Українським колисковим пісням властива тематична й сюжетна різноманітність, барвистість образів і думок. Серед них – твори про саму дитину, її сон, годування тощо. Є чимало пісень, де основний емоційний акцент зроблено на думках і почуттях матері. А ще низка пісень розповідає маленькому слухачеві про пригоди й витівки тварин і птахів, про найближчих людей, які його оточують.

Коліскові пісні дуже особисті, адже не розраховані на стороннього слухача, тому мати звертається лише до дитини, виражає у пісні їй свою ніжність, турботу й переживання. Це створює широкий простір для імпровізацій із вокативом, основою яких є певна кількість традиційно ustalених сюжетів, мотивів. У кожній із зазначених семантичних груп виділяються семантичні поля. У семантичній групі істот помітним явищем лексикону українського народу виступає семантичне поле сакральних онімів. Ця група у колискових піснях незначна. У семантичному полі сакральних онімів виділяємо групу теонімів. Так, теонім «Бог» виступає рідко, концепт «Бог» (як концепт християнства) набуває форми вокатива, напр.: «*Ой люлю та й люлю, дай ти, Боже, долю*» [10, с. 95]. Трапляються звернення до ангелів, напр.: «*А ти спи, ангелю*» [10, с. 97].

Другим помітним семантичним полем у колискових є антропоніми. Слід одразу відзначити багату палітру таких номінацій. Окремі групи антропонімів становлять:

1) загальні назви на вираження віку або спорідненості, або статі з суфіксами пестливості і без них («*Та й спи, дитя, колишу, тя*» [10, с. 50]; «*Люлю, люлю, спи, синюлю*» [10, с. 62]; «*А ти, синку, будеш рости*» [10, с. 76]; «*Ой спи, синку, бо покину, / Сама піду по калину*» [10, с. 85]);

2) власні назви з суфіксами пестливості і без них («*Спи, маленькая Галюню!*» [10, с. 52]; «*Люляй же ми, Ганю, люляй. / Докупойки очка стуляй*» [10, с. 55]; «*Засни, малий Юрасю*» [10, с. 62]; «*Спи, Анночка маленька*» [10, с. 104]; «*А ти, Толічок, спи тихо*» [10, с. 136]);

3) апеляції до коханої людини через субстантивацію прикметника («*Ой люлі, мале, спати, / Я буду колихати*» [10, с. 131]).

Останнім полем апелювання групи «істота» виступають зооніми. Це поле структурно представлене простими та поширеними звертаннями. Вокативи у реченні стосується котів, зайців, голубів, рибок. Зооморфізми в колискових мають суфікси пестливості й можуть їх не мати: «*Ой ну-ну-ну, котино, / Засни, мала дитино*» [10, с. 76]; «*Е-е, е-е, гулі, гулі, / Не ходіть по хаті, / Не збудіть дитяти*» [10, с. 121].

Не менш яскраво представлена група неістот. До семантичного ядра цієї групи входить поле абстрактної лексики, але в колискових є неживі предмети в значенні живих (персоніфікації): «*Ой спи, сонку-колисоньку, Приспи мою дитиноньку*» [10, с. 71]; «*Колишися мі, колиши, колісочко нова*» [10, с. 94]; «*Е-е, люліно! / Засни, мала дитино! / Як не будеш спати, / Брося коливати*» [10, с. 133]. У колискових піснях поширені абстрактні назви: «*Ходи, сонку, в колісочку, / Приспи нашу дитиночку!*» [10, с. 52]; «*Ой ну, соньку, в колісочку, / Заколиши дитиноньку!*» [10, с. 54]; «*Ходи, сонко, сюди, до нас, / Буде тобі добре у нас*» [10, с. 55].

Як вокативи можуть виступати й звуконаслідувальні слова: «*Люлю, люлю, старий гулю, / Люлю, люлю, старий гулю, / Не йди в город по цибулю*» [10, с. 50].

Із структурно-граматичного боку ми можемо вокативи у дитячих колискових піснях класифікувати так:

1) однослівні: «*Ой спи, дитя, колишу тя, / Як ти заснеш, я лишу тя*» [10, с. 70]; «*Ой спи, дитя, в колісоньці, / Як горшочок в билиночці*» [10, с. 103];

2) двослівні: «*Ой ну, баю, баючки, / Засніть, малі діточки*» [10, с. 62]; «*Спи в колісці, дитинонько малая-малая*» [10, с. 102]; «*Колиши сі, колісонько новенька-новенька*» [10, с. 102];

3) трислівні: «*Дітки мої дрібненькі*» [10, с. 62].

Відповідно до розміщення в реченні вокативи класифікуються так:

1) ті, що трапляються в препозиції: «*Ой коліско, колісонько, / Приспи ж мені дитиноньку*» [10, с. 77] (наведений вокатив, окрім препозиції, має при собі частку *Ой* і повторюється

двічі (колиско, колисонько)); «*Ой соколе, соколочку, / Ходиш по лісочку*» [10, с. 104];

2) ті, що трапляються в інтерпозиції: «*Ой спи, дитя, колишу тя, / Ой спи, дитя, колишу тя*» [10, с. 68]; «*Рости, сину, не гни спину*» [10, с. 79];

3) ті, що трапляються в постпозиції: «*Засни, мала дитино!*» [10, с. 72]; «*Засни, мала дити-ночка!*» [10, с. 90];

Із граматичного боку вокативи ми можемо поділити на такі:

1) ті, що містить займенник та іменник: «*Люлю, люлю, мій синочку, / Справлю я ті колисочку*» [10, с. 87];

2) ті, що містять прикметник та іменник: «*Спи, маленькая Ганулю!*» [10, с. 57]; «*Ой люлю, люлю, люлю, мале дитя, спати, / Я тепер буду тебе колихати*» [10, с. 61]; «*Ой ви, чорнії коточки, / Ви прийдіть ночувати, / Нашу Маню гоїдати*» [10, с. 137];

3) ті, що містять іменник, займенник та прикметник: «*Ой люлюлю, ой люлюлю, синку мій маленький*» [10, с. 79].

Іноді дітей лякають казковими чи фантастичними героями, щоб вони перестали капризувати і лягли спати. Серед таких фантастичних героїв є й бабай, напр.: «*Засни, сіренький бабай, / Наших діток не лякай*» [10, с. 135].

У колискових дитячих піснях часто трапляються зменшувально-пестливі суфікси *-еньк-, -ечк-, -оньк-, -очок-, -очк-*, які заспокоюють дитину, створюють атмосферу родинного затишку: «*Ой не смієш, маленький, / Ой не смієш, маленький, ой за мене забути*» [10, с. 80]; «*А-а-а, / А-а-а, коточок, / Спи, мій синочок*» [10, с. 63]; «*Мамочки, мамочки, / Колишій дитя*» [10, с. 63]; «*Ой спала би-с, дитиночко, ой спала би-с, спала*» [10, с. 79]. Є також елементи дитячої мови (*киця, котино, котко, котару*), напр.: «*Лежи, киця, весела, / Поїдеш скоро в села*» [10, с. 140]. У дитячих колискових піснях трапляються діалектні форми вокатива як на словотвірному, так і на фонетичному рівні, напр.: «*Колишу тя, дітуннице, колишу, колишу*» [10, с. 69]; «*Ой спи, диті, без повиті, / Прийде мати т й пів'є ті*» [10, с. 72]; «*Ой спай, дитє, без повитя, спай без пеленочок*» [10, с. 72]; «*Люляй, люляй, муй синочку, / Справлю тобі колисочку*» [10, с. 86].

Оскільки для колискової пісні важливим є звуковий, тобто ритмо-мелодійний компонент, то за змістом такі пісні часто є ситуативними. Апелятиви в колискових піснях часто супроводжуються вигуками («*Ой ну, котику, котино*»), частками («*Ой котусю, котусю*»), прикладками («*Ти, котику-воркотику, не ворчи, / Маленьких*

діток не буди» [10, с. 57], «*Ой ну, люлі, котекотинку!*» [10, с. 63]), які підсилюють емоційний компонент і сприяють заколихуванню дитини. Як елемент сповільнення в колискових піснях використовується повтор («*Ай ну, коте, котино, засни, мала дитино! А, а...*» [10, с. 59]) або однорідний ряд із низки звертань («*Соколе, голубе, чи є вже полудне? / Я, рибко, не знаву, тепер обід маву*» [10, с. 95]). Вокатив у колисковій дитячій пісні часто є метафоричним і несе в собі магічну силу, тому супроводжується постійними епітетами («*коте муругий*», «*котику сіренький*», «*котику біленький*», «*котку волохатий*»), які є народними символами домашнього оберіга. Напр.: «*Ой ти, коте муругий, / Коли б такий нам другий*» [10, с. 77]; «*Коту сірий, коту білий, / Коту волохатий, / Не ходи по хаті*» [10, с. 123]. У колисковій є звернення до магічної істоти (*сондрімото, сонку*), до тотемних тварин (*голубонько, коте-воркоте*). Це звернення стосується всього білого світу: котика, синочка, пташки, дитинки, вітру («*Спи, дитино, спи, соколе*» [10, с. 71]; «*А куди, коток сірий? / Повимітай сіни, / А ти, білий, волохатий, / Та не бігай кругом хати!*» [10, с. 111]; «*Цитьте, гулі, не гудіть, / Мале дитя не будіть*» [10, с. 119]). Оповідь у колискових піснях може розгортатися за аналогією («*Ой діти, мої діти, / Дрібонька полова*» [10, с. 104]). Як синтаксичний троп у колискових піснях трапляється вокатив в інверсії («*Ой ну, дітки дрібнесенькі, / Ви ж мені всі ріднесенькі*» [10, с. 62]). Також у колискових піснях є паралелізи, виражені вокативами на позначення суміжності дитини з котиком. Це прямо вказує на повагу до домашньої тваринки, яку вважають тотемом новонародженого, напр.: «*Ой котику, котино, / Засни, мала дитино*» [10, с. 62]; «*А-а-а, котино, / Будь щаслива, дитино*» [10, с. 63]. У колискових піснях іноді трапляються й оказіоналізми, напр.: «*Брив, брив, чорнобрив, чом до мене не забрив?*» [10, с. 91]. У колискових піснях як синтаксичним тропом часто послуговуються риторичним питанням поряд із звертанням, напр.: «*Ой діти, мої діти, / Де вас маю діти?*» [10, с. 104]. У дібраному прикладі використано ще й прийом каламбура: поряд трапилися дві форми омонімії (омоформи) – *діти* (*дитина*) як іменник і *діти* (*дівати*) як дієслово. Іноді вокатив може в колискових піснях за народнопісенною традицією супроводжувати займенник *ти*, напр.: «*Ой не щибечи, / Ти, сивий соколочку, / Бо ти ми збудиш / Маленьку дитиночку*» [10, с. 120].

Висновки. Отже, у дитячих колискових піснях часто трапляються вокативи на позначення істот

і майже не трапляються вокативи на позначення неістот. Окрім того, вокативи на позначення істот включають антропоніми на позначення родинних зв'язків, власні назви (імена), субстантивовані прикметники на позначення інтимних стосунків між людьми тощо, а також теоніми, зооніми. Що стосується структурно-граматичного боку, то для колискових пісень найхарактернішими є однослівні й двослівні конструкції, які переважно стоять в інтерпозиції.

Народнопісенні вокативи в колискових піснях можуть поєднуватися з сучасними звертаннями (найчастіше при відтворенні сучасності, напр.: «*Бетмене, спатоньки треба!*»), що посилює оригінальність новоутвореної конструкції. Несподівано й неповторно сприймаються

звертання із різними стилістичними прийомами (повтор, риторичне запитання, оклик). Найширше вокатив репрезентований кличним відмінком, але іноді трапляється й називний як ненормований варіант звертання, апелятива.

Отже, за структурою колискові дитячі пісні – це окремі лексеми або групи слів, оформлені у вигляді словосполучення чи вокативного речення. До складу апелятива, як показують спостереження, можуть входити постійні епітети, прикладки, вигуки, частки. Такі форми, зосереджені у повторах, отримують більше смислове навантаження і набувають додаткових емоційно-експресивних відтінків. Звертальні конструкції в колискових піснях позначені яскравою образністю, створеною за рахунок лексичного значення їхніх компонентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Понамаренко В.П. Категорія звертання та засоби її вираження в індоєвропейських мовах: етапи історичного розвитку і сучасність : монографія. Київ : Видавн. Дім Дмитра Бураго, 2008. 368 с.
2. Ермоленко С.І. Вплив персоніфікації на вокатив (на матеріалі сучасної української прози). *Південний архів : Збірник наукових праць. Серія «Філологічні науки»*. 2019. № LXXVIII. С. 14–18.
3. Ермоленко С.І. Вплив персоніфікації на вокатив (на матеріалі сучасної української прози). *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Випуск 7. Том 1. С. 15–19.
4. Ермоленко С.І. Вплив персоніфікації на вокатив (на матеріалі сучасної української прози). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2018. Випуск 36. Том 1. С. 30–33.
5. Ермоленко С.І., Сіроштан Т.В. Вплив персоніфікації на вокатив (на матеріалі сучасної української прози). *Science and Education a New Dimension. Philology*, VII (60), Issue: 204, 2019 Sept. P. 110–113.
6. Данилюк Н. Семантико-стилістичні особливості народнопісенних звертань. *Українська мова. Науково-теоретичний журнал Інституту української мови Національної академії наук України*. 2011. № 4. С. 32–39.
7. Скаб М. Прагматичні функції номінацій адресата мовлення. *Українська мова. Науково-теоретичний журнал Інституту української мови Національної академії наук України*. 2003. № 4. С. 71–77.
8. Дитячий фольклор / упоряд. і передм. Г.В. Довженок. Київ : Дніпро, 1986. 304 с.
9. Шуляк С.А. Українські народні замовляння: особливості символічних діянь. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Філологічні науки»*. 2015. Випуск 40. С. 178–181.
10. Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки / упоряд. Г.В. Доженок. Київ : Наукова думка, 1984. 471 с.

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ЗАСОБІВ ЗВУКОПИСУ МОВИ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

THE STYLISTIC FUNCTIONS OF EXPRESSIVE SOUND REPETITION OF OLEKSANDR DOVZHENKO'S PROSE WORKS

Кабиш М.Ю.,

orcid.org/0000-0002-0454-6065

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Стаття присвячена дослідженню актуальної для сучасної лінгвістики проблеми принципів і форм звукової організації тексту. Здійснено фонетико-стилістичний аналіз прозового мовлення Олександра Довженка, а також визначено й охарактеризовано стилістичні функції засобів звукопису, зафіксованих у мові кіноповістей та оповідань письменника.

Зафіксовані в мові творів О. Довженка суголосся приголосних звуків виконують художньо-естетичну функцію засобу створення звукового супроводу подій, про які розповідає автор. При цьому такі алітеровані приголосні можуть повторюватися незалежно від свого розташування в межах слова або певної послідовності. Мовно-художній повтор голосних звуків у суміжних словах є менш характерним для прозового мовлення О. Довженка. Однак проведений фоностилістичний аналіз засвідчив і наявність асонансів, які в індивідуально-авторському мовленні письменника виступають засобом увиразнення ключових слів висловлювання, створення відповідної емоційно-експресивної тональності сказаного.

Серед фоностилістем, виокремлених у мові прози Олександра Довженка, особливого значення набувають кільце строфи (анепіфора) та композиційний стик (епанафора). Вони репрезентовані як звуковими, так і лексичними та синтаксичними мовними одиницями. Зокрема, зафіксовані в індивідуально-авторському контексті епанафори підсилюють загальну емоційно-експресивну тональність прозового мовлення, дозволяють підкреслити ключові елементи твору та створити акустичний образ сказаного.

Звуконаслідування в мові прозових творів О. Довженка виступають засобом створення додаткового акустичного ефекту та звукової виразності авторського мовлення, передаючи як реальні звукові враження, так і асоціативні, експресивно насичені, що виникли внаслідок вторинного індивідуально-авторського переосмислення функцій мовних одиниць.

Ключові слова: звук, звукопис, фоностилістика, повтор, алітерація, асонанс, анепіфора, епанафора, звуконаслідування, прозовий текст.

The article highlights the research of the principles and forms of sound organization of the text from the point of view of contemporary linguistics. The phonetic-stylistic analysis of Oleksandr Dovzhenko's prose works style was carried out as well as the stylistic functions of the means of sound recording represented in the language of film scripts and writer's stories were defined and characterized.

Consonant sounds clusters recorded in the language of O. Dovzhenko's literary works fulfill the artistic and aesthetic function of the means of creating sound accompaniment of events told by the author. It should be noted that such alliterative consonants can be repeated regardless of their place within a word or their certain sequence. The linguistic and artistic repetition of vowel sounds in related words is less characteristic of O. Dovzhenko's prose language. However, the conducted phonistic analysis showed the presence of assonances which act as a means of disclosing the key words of expression in the individual-author's speech of the writer, creating the corresponding emotional-expressive tone of the written passage.

Among the phonostylistic expressive means distinguished in the prose language of Oleksandr Dovzhenko, the anepiphora (circle repetition) and epanaphora (single word repetition) are of the particular importance. They are represented by both sound, vocabulary and syntactic language units. In particular, the epanaphores recorded in the individual-author context enhance the overall emotional and expressive tone of the prose, emphasize the key elements of the work and create the acoustic image of the presented by the author ideas.

Sound inheritance in the language of prose works by O. Dovzhenko act as a means of creating the additional acoustic effect, sound expressiveness of the author's language, conveying both real sound impressions and associative, expressively saturated, resulting from the secondary individual author's re-interpretation of the functions of the linguistic units.

Key words: sound, expressive sound repetition, phonostylistics, repetition, alliteration, assonance, anepiphora (circle repetition), epanaphora (single word repetition), onomatopoeia, prose text.

Постановка проблеми. Важливим напрямом сучасних лінгвостилістичних досліджень є аналіз звукової організації тексту, що дозволяє сприйняти індивідуально-авторське мовлення як

цілісну єдність форми та змісту. Майстерне звукове оформлення художнього твору здатне підсилити емоції, почуття та переживання, висловлені автором, декодувати його глибинний задум, емо-

ційно-експресивне ставлення до висловленого. Яскравим зразком такого гармонійного поєднання ідейно-тематичного змісту твору, його художньо-образної системи, виразного стилістичного колориту та звукового оформлення є мовотворчість Олександра Довженка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Мова прозових творів Олександра Довженка як матеріал лінгвостилістичних досліджень привертала увагу багатьох науковців. Зокрема, найбільш ґрунтовно досліджено особливості мови кіноповісті письменника «Зачарована Десна» у праці І. Білодіда [1]. Зафіксовано й наукові розвідки, присвячені дослідженню окремих аспектів мовотворчості письменника, зокрема виявленню семантичного та стилістичного наповнення кольороназв як засобу художнього відображення довкілля в ідіостилі О. Довженка (О. Шумбар [8]); з'ясуванню особливостей словесного вираження ключових образів-символів, притаманних мові творів письменника (Н. Сологуб [5], Н. Хараман [7]); встановленню прагматичної, соціолінгвістичної та лінгвокультурної зумовленості українськомовної вербальної інвективи на матеріалі творів О. Довженка (С. Форманова [6]); визначенню ролі діалогів і монологів як основних мовних засобів кінодраматургії Олександра Довженка (В. Гриневич [2]). Прозові твори видатного майстра слова стали продуктивним матеріалом для здійснення досліджень із компаративістики, зокрема перекладознавчого аналізу стилістичних явищ на матеріалі кіноповісті «Зачарована Десна» (О. Ясинецька [9]), а також аналізу вживання стилістичних засобів для розкриття особливостей світогляду дітей у прозових творах О. Довженка (М. Князян [4]) та ін. Однак вивчення фоностилістичних особливостей мови прозових творів О. Довженка як продуктивних засобів експлікації індивідуально-авторського ідіостилію письменника досі не здійснювалося, що й зумовлює актуальність обраної для дослідження теми.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити фонетико-стилістичний аналіз прозового мовлення Олександра Довженка, визначити й охарактеризувати стилістичні функції засобів звукопису, зафіксованих у мові кіноповістей та оповідань письменника.

Виклад основного матеріалу. Виразність індивідуального стилю досягається сукупністю мовних засобів (від звукових, таких як інтонація, логічний наголос, милозвучність, звукове оформлення тексту, до емоційно забарвлених слів і фігур поетичного синтаксису). Особливу роль серед них відіграють одиниці звукопису, які, попри

пріоритетне стилістичне навантаження у поетичному мовленні, в прозових текстах виступають як продуктивні фоносемантичні засоби компресії інформації, створення акустичного образу повідомлюваного, посилення виражально-зображального потенціалу прозового мовлення.

Прозове мовлення Олександра Довженка є взірцем майстерного володіння українським образним словом. Н.О. Хараман пише: «Письменник створив власну поетику кіно, що дало йому змогу майже в кожному фільмі через поетичні тропи, метафоричну кіномову розкривати особливості національного світовідчуття. Поєднавши в собі талант режисера і письменника, своєю феноменальною творчістю він збагатив і поєднав два види мистецтва – візуальне і словесне, відкрив нові і досі не знані шляхи пізнання й відображення динаміки життя» [7, с. 1].

Мовотворчість О. Довженка є надзвичайно багатою на виражальні засоби, що передають найтонші відтінки почуттів і прагнень, які автор хотів донести до читача. І. Білодід зазначав, що «тип мовлення, мовні засоби зображення героїчного, патетична тональність створюються у Довженка правдивим, відповідним до героїки зображуваних подій та образів добором лексики і фразеології, ритмомелодикою фрази, історичними, фольклорно-епосними, літературними ремінісценціями, романтичною піднесеністю вислову і асоціативним комплексом слова-поняття» [1, с. 7]. Важливе місце серед них посідають фоностилістичні одиниці, що формують звукове тло художнього твору, сприяють створенню емоційно-експресивної виразності авторського мовлення, його естетизації.

Аналіз мови кіноповістей і оповідань О. Довженка засвідчує, що інструментарій фоностилістичних засобів, вжитих автором, є надзвичайно широким. Кожен елемент підпорядковується загальному звучанню твору, акцентуючи увагу читача на кульмінаційних постатях і подіях.

Зафіксовані в мові творів О. Довженка суголосся приголосних звуків виконують художньо-естетичну роль засобу створення звукового супроводу подій під час Другої світової війни на теренах України, про які розповідає автор. Серед них найбільш частотними є алітерації дрижачих сонорних [p] і [p’], що вживаються для моделювання виразного слухового образу війни, бойових дій: «Діди йшли *попереду* з сітками і *хр*опачами дуже повільно, ніби на звичайну нічну *р*ибну ловлю, і, здавалося, не *звер*тали жодної уваги ні на *г*арматну стрілянину, ні на *р*ев німецьких нахабних літаків, – одним словом, увесь німець-

кий **феєрверк**, що так замучив нас за останні дні важкого відступу, для них ніби не існував зовсім» («Ніч перед боєм») [3, с. 564]; «Б'ють гармати. Вечоріє» («Незабутнє») [3, с. 590]. При цьому такі алітеровані приголосні можуть повторюватися незалежно від свого розташування в межах слова або певній послідовності: «Раптом велетенський свист і шипіння роздерли мутне повітря. Фантастичний **рій** **оранжевих стріл** наближавсь до солдатства з блискавичною швидкістю» («Перемога») [3, с. 635].

Увираження акустичного образу перебігу бою, відтворення асоціативних уявлень гуркоту гармат, вибухів, пострілів відбувається шляхом поєднання повторюваних звуків [p] і [p'] із дзвінким приголосним [r]: «**Гриміли гармати. Ми стояли нерухомі. Було щось надзвичайне, урочисте і **грізне****» («Ніч перед боєм») [3, с. 565]; «**Прогриміли постріли важких німецьких гармат**» («Ніч перед боєм») [3, с. 566]; «**А Олеся-Ярославна виплакала на перелазі свою многостолітню пісню і спустошена пішла до хати. І стала вона кам'яною. Не чула вона, як **громили гарматами село, як з боєм відходили останні бійці і вповзала в село німецька неволя****» («Незабутнє») [3, с. 597]; «**Грім і гуркіт потрясли все. Вся земля, все здригалося під тягарем залізного потоку. Страшні танки в наступі!**» («Перемога») [3, с. 621].

Інтенсифікування емоційно-зорового образу нападу противника, активного ворожого обстрілу в мові оповідань О. Довженка репрезентовано вдалим авторським комбінуванням суміжних повторів приголосних сонорних звуків [p], [p'] і [r]: «**Все повітря прийшло в шалений **р**ух, все воно, вся атмосфера звучала, **ревла, вибухала, крякала і гриміла тисячами **громів******» («Перемога») [3, с. 623].

Стилістичне значення алітерації [p], [p'] в мові творів О. Довженка підсилюється також утворенням звукосполучень із глухим приголосним [k], що увиразнює асоціативний образ хвилювання, тривоги, гніву, обурення: «**Птиця пролітала над землею і **розносила його гнів на всі чотири сторони. Вона билась крилами в кожне вікно, в кожні убогі двері, де надія боролася з **розпачем у **скорбних серцях, де шкреблися у двері голод, **рабство і безславне вимирання********» («На колючому дроті») [3, с. 578]; «**Хай же знає весь світ, як висіли ви, мамо, на старій **груші** за **друзі** своя у велику **всесвітню війну в українському **кривавому селі на **Україні **кривавій********» («Мати») [3, с. 658].****

Цілісний образ війни і всіх людських переживань, пов'язаних із її перебігом, відображено шляхом суголосся дрижачого приголосного

[p] із глухими [n], [c], [t], [t']: «**Спалахнули всі **пристрасті** героїчної доби: **пристрасть **помсти, справедливості, безсумнівної виключності, законна й **священна **пристрасть** воздаяння злом за зло, оком за око, зубом за зуб, **руїною за **руїну, гвалтом за **гвалт********» («Слава») [3, с. 669]; «**Танки підходили на **десять метрів**. Земля **трусилася в **скаженій **трясці**, й гармати **тремтіли **дрібним **дробом** од **близості **танків і **стріляли **танкам** у лоб, і **танки **репались, мов яйця, і **розлітались** в **шмаття** од **прямих ударів і **внутрішніх вибухів**********» («Перемога») [3, с. 631].********************

Мовно-художній повтор голосних звуків у суміжних словах є менш характерним для прозового мовлення О. Довженка. Однак проведений фоностилістичний аналіз засвідчив і наявність асонансів голосних заднього ряду середнього ([o]) і низького ([a]) підняття, які в індивідуально-авторському мовленні письменника виступають засобом увираження ключових слів висловлювання, створення відповідної емоційно-експресивної тональності сказаного: «**Велике, багато **більше, ніж може **вмістити **свідомість, горе **впало на **народ, **придушило його, **погнало********» («Незабутнє») [3, с. 592]; «**Сама **мати **божилася, що **буде в **раю між **святими **як **боляца **велико-мучениця, що **годує **ворогів **своїх – **діда й **бабу – **та **догоджає їм**********» («Зачарована Десна») [3, с. 438].******************************

Серед фоностилістем, виокремлених у мові прози Олександра Довженка, особливого значення набувають мовні засоби, що будуються на поєднанні анафори й епіфори, – кільце строфи (анепіфора) та композиційний стик (епанафора). Вони репрезентовані як звуковими, так і лексичними та синтаксичними мовними одиницями. Зокрема, зафіксовані в індивідуально-авторському контексті епанафори підсилюють загальну емоційно-експресивну тональність прозового мовлення, дозволяють підкреслити ключові елементи твору та створити акустичний образ сказаного. Ці фоностилістемі можуть реалізовувати своє значення контактено і з повним збігом звуків («**Невмирущий **голос **сивих **століть **лунав у **темряві над **терновими **дротами********» («На колючому дроті») [3, с. 584]) або з уживанням спільнокореневих слів різної частиномовної належності (– **Пустити мене. Я не хочу **говорити з **тобою, – сказав **Чабан. – Облиши мене **одного. Я **хочу перед **смертю **трохи **подумати. **Йди. Я **хочу **очиститись од **твого **дотику. Я **народний **партизан, **чуєш? А **ти **мертвяк. **Мертвий **ти! («На колючому дроті») [3, с. 587]), а також дистантно («**Неприсмно **дивитись на **великий **вогонь, а **от на **малий – **приємно. І **приємно **обнімати **лоша********»**

(«Зачарована Десна») [3, с. 442], «Не встигло село отямитись, як опинилося на **острові**, і **острів** став зникати під водою, потопати» («Зачарована Десна») [3, с. 452].

Використання в мові кіноповістей і оповідань О. Довженка кільця строфи, або анепіфори, є виразним текстотвірним чинником, що підкреслює головну думку твору, відображає суб'єктивно-авторське ставлення до компонентів, окреслених кільцем, виконує роль своєрідного експресивного обрамлення тексту чи його частини: «**О, прокляті, прокляті, будьте ви прокляті!**..» («Воля до життя») [3, с. 598]; «**Ні, не змарнів наш рід! Не перевелися й лицарі на нашій землі. Жива душа народна. Є кому стати з Богом і з Байдою, є кому стати!**» («Перемога») [3, с. 617]; «**Федорченком звали мене, товариші, Федорченком. Був я капітаном на початку світової війни і не зміг одступити, такий я був гордий. <...> Усе своє життя, всю пристрасть, гнів, любов, надії – все, що я ніс у серці своєму, все вистріляв, усе, що мав, до нитки. Федорченком звали мене, товариші, капітаном Федорченком Іваном**» («Федорченко») [3, с. 658].

Особливості індивідуально-авторського світогляду письменника репрезентовані також і в прозових мікроконтекстах, що побудовані на поєднанні кількох фоностилістем. Наприклад, в оповіданні «У полі» автор втілює свої думки про швидкоплинність і тлінність життя в образі поля, що набуває виразного експресивного звучання завдяки поєднанню кількох фоностилістичних засобів, зокрема анафори, кільця строфи та композиційного стику: «**Гей, у полі родила мене мати моя, в полі. У полі** спинавсь я на ноги, сміявся і плакав на колючій стерні, спав під копиною в насінні.// **У полі** впав я, ідучи в атаку, і, непохований, гнию, вгрузаючи помалу в землю, бо єсьм уже земля. <...> //Одежа моя вже потліла, ремінь потрух і заржавіла зброя. І тільки медалі за оборону Сталінграда, Одеси, Києва блищать

над моїм серцем на сонці, як знаки епохи. Да зуби сміються. **Ой у полі родила мене моя мати. У полі** творив я насіння для людства. **У полі** лежу. Всміхаюся в вічність» («У полі») [3, с. 667–668]. Таке поєднання дозволяє стилізувати авторське мовлення, надає йому ритмомелодичного фольклорного звучання.

Звуконаслідування в мові прозових творів О. Довженка виступають засобом створення додаткового акустичного ефекту, створення звукової виразності авторського мовлення, передаючи як реальні звукові враження (– **Тах-тах! Тах-тах!** – **затахкали** качки, **засичали** гуси, **полякались** кури, **горобці** куди видно – **киш!** («Зачарована Десна») [3, с. 448]; – **О! Вже кульгає...** – **кряче** було стара качка своїм каченяткам. – **Киш** у ситняк! («Зачарована Десна») [3, с. 462]), так і асоціативні, експресивно насичені, що виникли внаслідок вторинного індивідуально-авторського переосмислення функцій мовних одиниць («**Міни** крякали навколо, немов казкові величезні жаби, – **ква, ква, ква, rrr!**» («Перемога») [3, с. 630]).

Висновки. Проведений аналіз особливостей мови прозових творів Олександра Довженка дає підстави вважати фоностилістемі продуктивним засобом створення виразності та образності авторського мовлення. Основними засобами звукового оформлення авторського тексту виступають зафіксовані в аналізованому матеріалі алітерації, асонанси, епанафори, анепіфори та звуконаслідувальні слова. Найбільш продуктивним інтенсифікатором емоційно-експресивного увиразнення значення лексем, засобом розстановки авторських акцентів у зображеному фрагменті дійсності є епанафора, а також анепіфора (як звукова, так і лексична та синтаксична). Перспективи подальших досліджень полягають у необхідності з'ясування особливостей використання стилістичних фігур і тропів як стилістичних маркерів індивідуального стилю Олександра Довженка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білодід І.К. Мова творів Олександра Довженка (збічник «Зачарована Десна»). Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. 98 с.
2. Гриневич В.Й. Особливості функціонування діалогів і монологів як основних мовних засобів кінодраматургії О.П. Довженка. *Філологічні трактати : науковий журнал*. Суми : Сумський державний університет, 2012. № 4. С. 162–166.
3. Довженко О. Кіноповісті. Оповідання. Київ : Наукова думка, 1986. 712 с.
4. Князян М.О. Засоби відображення світогляду дітей у творах О. Довженка, М. Стельмаха та Дж. Родарі: стилістичний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2011. Вип. 20. С. 97–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2011_20_16.
5. Сологуб Н. Образ води у мові творів Олександра Довженка. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine46-47-7.pdf>.
6. Форманова С.В. Інвективи в українській мові : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук : 10.02.01 «Українська мова». Одеса, 2013. 450 с.

7. Хараман Н.О. Мовний образ автора у «Щоденнику» О. Довженка : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2015. 23 с.

8. Шумбар О.О. Колористична лексика в ідіостилі О. Довженка: семантичний і стилістичний аспекти. *Література та культура Полісся. Серія «Філологічні науки»*. 2014. Вип. 77. С. 185–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkpfil_2014_77_25.

9. Ясинецька О.А. Перекладознавчий аналіз стилістичних явищ у прийомі порівняння (на матеріалі кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» та її англomовного перекладу А. Біленка). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов»*. 2014. № 1102. Вип. 77. С. 204–209. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKHiPG_2014_1102_77_34.

УДК 81`23:305

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.11>

МОВНА АСИМЕТРІЯ І СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ В КОНФЛІКТІ МІЖ ОСОБАМИ РІЗНОЇ СТАТІ

LANGUAGE ASYMMETRY AND STEREOTYPIZATION IN CONFLICT BETWEEN DIFFERENT PERSONS

Кекало Ю.В.,

orcid.org/ 0000-0001-7039-6918

аспірант кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету

Стаття присвячена аналізу мовної асиметрії та стереотипізації чоловічого та жіночого мовлення в конфліктному спілкуванні. Проаналізовано поняття «стереотип», «гендерний стереотип», «мовна асиметрія». Узагальнено класифікацію гендерних стереотипів, які склалися в суспільстві. Проаналізовано провідні думки науковців з психології, соціології й мовознавства. Більш детально досліджено наукові праці з україністики. Говоримо, що гендерний стереотип як об'єкт наукового розгляду донедавна не перебував у площині мовознавства. Проте з початком становлення лінгвістичної гендерології в Україні все активніше розробляється поняттєвий апарат нового розділу, до якого входить і зміст поняття «гендерний стереотип».

Наголошено, що в суспільстві є проблема асиметричності культурних концептів «чоловік» і «жінка». Проте не всі дотримуються такої думки. З огляду на українську ментальність проблема щодо асиметричності в українській культурі є неоднозначною. Саме тому треба зосередити свою увагу на українських текстах, де представлені гендерні конфлікти. Не можна стверджувати про асиметричність і стереотипізацію гендерних конфліктів, проте мовлення чоловіків та жінок має певні особливості, які спираються на стереотипи в суспільстві.

Стверджуємо, що гендерні усталені ставлення та образи треба досліджувати з позиції міжособистісного конфлікту, учасниками якого є чоловік та жінка.

Досліджено три рівні мови (лексико-семантичний, морфологічний та синтаксичний), на яких репрезентуються гендерні мовні стереотипи в мовленні обох статей. Зафіксовано, що найбільш продуктивним є лексико-семантичний рівень, де чоловік і жінка однаково схильні до образ у бік свого опонента. Проте такі образи різняться за оцінною характеристикою. Морфологічний рівень виявляє менше мовних маркерів, проте аналіз ілюстративного матеріалу показав, що опоненти залежно від характеру конфлікту використовують займенники 2-ої особи однини та множини, які засвідчують позитивне чи негативне ставлення до мовця. Синтаксичний рівень виявляє емоційність та експресивність, які виражаються повторами речень, перепитуванням, а також застосуванням окличних речень. Здебільшого до такої емоційності схильні жінки. Чоловіки ж використовують короткі, незакінчені, обірвані речення.

Ключові слова: гендер, стереотип, гендерний стереотип, гендерний конфлікт, асиметрія, мовний сексизм.

The article is devoted to the analysis of linguistic asymmetry and stereotyping of male and female speech in conflict communication. To begin with, the concepts of "stereotype", "gender stereotype", "linguistic asymmetry" are analyzed. The classification of gender stereotypes in society is generalized. Leading opinions of scientists in psychology, sociology and linguistics are analyzed. Scientific works on Ukrainian studies are studied in more detail. We say that the gender stereotype as an object of scientific consideration has not been in the field of linguistics until recently. However, with the beginning of the establishment of linguistic gender in Ukraine, the conceptual apparatus of a new section, which includes the content of the concept of "gender stereotype", is increasingly being developed.

It is emphasized that in society there is a problem of asymmetry of cultural concepts of man and woman. However, not everyone agrees. Given the Ukrainian mentality, the problem of asymmetry in Ukrainian culture is ambiguous. Therefore, we should focus our attention on the Ukrainian texts, which present gender conflicts. The asymmetry and stereotyping of gender conflicts cannot be argued, but the language of men and women has certain peculiarities that are based on stereotypes in society.

We argue that gender-based attitudes and images should be explored from the standpoint of interpersonal conflict, involving both man and woman.

Three levels of language (lexico-semantic, morphological, and syntactic) are explored, which represent gender linguistic stereotypes in the speech of both sexes. It is stated that the most productive is the lexical-semantic level, where a man and a woman are equally inclined towards the image towards their opponent. However, such images differ in their evaluation characteristics. The morphological level is less pronounced in language markers, but analysis of the illustrative material showed that, depending on the nature of the conflict, opponents use the singular and plural 2 nouns, which indicate a positive or negative attitude towards the speaker. The syntactic level expresses emotionality and expressiveness, which are expressed by repetition of sentences, interrogation, as well as the use of exclamation points. For the most part, women are prone to such emotionality. Men use short, unfinished sentences.

Key words: gender, stereotype, gender stereotype, gender conflict, asymmetry, linguistic sexism.

Постановка проблеми. Донедавна у процесі вивчення комунікативної поведінки осіб науковці не надавали важливого значення гендерному факторові, який є одним із центральних пріоритетів для виявлення соціальної ідентичності мовця. Люди живуть із сталими уявленнями про предмети, події, явища, факти, процеси. Ці розуміння проходять певний історичний період, закріплюючись у свідомості суб'єктів. У такий спосіб виникають суспільні стереотипи. Вони полегшують соціалізацію людини у світі. Процес зародження та становлення стереотипу називають стереотипізацією, яка слугує механізмом взаємодії між людьми. Це стосується й гендерних норм. Попри значущість гендеру, актуальним усе ще є питання стереотипізації комунікативної поведінки осіб у конфлікті із позиції гендерного параметра. Дослідники оминають увагою ракурс особистості суб'єкта, моделі мовного контакту, а також вплив соціальних, психологічних, когнітивних, прагматичних складників на взаємодію чоловіків і жінок у конфліктах різних типів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок інституціоналізації гендерних досліджень датується сер. ХХ ст. Після низки пошуків у сфері статевої ідентичності психолог Р. Столлер увів до наукового обігу поняття «гендер». Його науковець визначив як соціальні вияви приналежності до статі, соціальну стать [13]. Сьогодні це поняття трактують як змодельовану суспільством та підтримувану соціальними інститутами систему цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя і способу мислення, відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями у процесі соціалізації, що визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття та фіксує уявлення про жінку чи чоловіка залежно від їхньої статі [7, с. 12].

Стереотип розглядають у різних наукових сферах. Цю проблему порушують у соціології (О. Вілкова, М. Ворона, В. Ліппман та ін.), психології (В. Абраменкова, О. Кікінежді, М. Ткалич та ін.), лінгвістиці (А. Архангельська, О. Бессонова, О. Селіванова, Л. Ставицька та ін.).

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – проаналізувати вплив гендерних стереотипів на мовну поведінку чоловіків і жінок у конфліктному спілкуванні.

Задля досягнення поставленої мети зосередимося на розв'язанні таких завдань: 1) розкрити сутність понять «гендерний стереотип», «мовна асиметрія»; 2) проаналізувати вплив стереотипізації на мовну поведінку чоловіка й жінки в конфлікті; 3) виявити мовні засоби чоловічого та жіночого мовлення в гендерному конфлікті.

Виклад основного матеріалу. Загалом такі поняття, як «стереотип», «стереотипізація», «соціальний стереотип», виникли у соціологічній теорії. У межах останнього стереотипу розпізнають і гендерний стереотип, істотною ознакою якого є уявлення про характер, норми поведінки чоловіка та жінки в суспільстві. В. Ліппман стверджує, що люди отримують певні уявлення про предмети ще до того, як безпосередньо стикаються з ними. І саме ці уявлення керують процесом сприйняття [5, с. 104].

Дослідники, узагальнивши визнані науковою спільнотою класифікації, виокремлюють такі типи гендерних стереотипів:

1) стереотипи маскуліності-фемінності, що є нормативними уявленнями про соматичні, психічні, поведінкові властивості, які характерні для чоловіків і жінок. У наявних стереотипах чоловіки компетентні, домінантні, агресивні, самовпевнені, схильні міркувати логічно, здатні керувати своїми почуттями. Жінки більш пасивні, залежні, емоційні, турботливі й ніжні;

2) стереотипи професійної діяльності чоловіків і жінок. Традиційною для жінок вважається діяльність обслуговуюча, виконавча, а для чоловіків характерна діяльність інструментальна, творча, організаторська, керівна;

3) стереотипи поєднання сімейних і професійних ролей відповідно до статі. Сутність стереотипів цієї групи відображає уявлення про розподіл ролей згідно зі статтю. Чоловік прагне до побудови кар'єри, професійного успіху, жінка хоче вийти заміж і мати дітей, господарювати;

4) стереотипи зовнішності чоловіків і жінок. Вони стосуються нормативних приписів щодо

зовнішнього вигляду за гендерною ознакою та критеріїв привабливості [11, с. 48–49].

У лінгвістиці поняття «стереотип» було запозичене саме із соціології. Воно активізувалося в соціолінгвістиці. Спочатку його розглядали у взаємозв'язку з культурною сферою. Зокрема, О. Селіванова, досліджуючи етнокультурні компетенції, згадує про культурні стереотипи, подає власне визначення явища, зазначає, що це елементарні психічні утворення, а також детермінована соціумом і культурою, впорядкована та фіксована структура свідомості, фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності індивідами та є схематизованою, спрощеною і стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища [8, с. 287].

Гендерні стереотипи реалізуються засобами мови, тому логічно, що лінгвістична теорія почала активно досліджувати цей соціальний феномен. Все частіше розглядаються проблеми стереотипізації мови та її вплив на мовну особистість. У зв'язку з цим виникають гендерно марковані структури на різних рівнях мови.

А. Кириліна в монографії «Гендер: лінгвістичні аспекти» (1999 р.) наголошує, що гендерний стереотип є окремим видом стереотипу і виявляє всі його властивості; це культурно і соціально зумовлені судження про якості, атрибути і норми поведінки представників обох статей і їх відображення в мові. Гендерна стереотипізація фіксується в мові, вона тісно пов'язана з вираженням оцінки і впливає на формування очікувань від представників тієї чи тієї статі певного типу поведінки [3]. Мовознавиця доходить висновку, що гендерні стереотипи загалом зумовлені андроцентричністю (практика, свідомо або несвідомо, що розміщує чоловічу особу або чоловічу точку зору в центрі погляду на світ, його культуру та історію) соціальних відносин.

В україністиці спочатку не виділяли гендерний стереотип як окремий предмет дослідження, проте такі науковці, як О. Бессонова, А. Мартинюк, Л. Ставицька, Т. Сукаленко, А. Шиліна, у своїх наукових працях звертали увагу на маркованість мови та диференційні ознаки чоловічого та жіночого мовлення. Зокрема, А. Шиліна у своєму дослідженні відображає проблему асиметричності культурних концептів «чоловік» та «жінка». Це пов'язано з тим, що традиційна картина світу людини становить картину світу чоловіка. Існує переважання чоловічої перспективи, яка є своєрідним еталоном звичайного менталітету народів [12, с. 6]. О. Бессонова говорить, що гендерний підхід дозволяє розглядати структури мови

в контексті різниці між чоловіками і жінками, що особливо яскраво виражена в ряді концептів, які входять до складу оцінного тезауруса мовного співтовариства. Базовими гендерними концептами є концепти «чоловіче» і «жіноче», що розглядаються як поняття, у яких відбивається чинний суспільний устрій, соціальні ролі та стереотипи статей. Такі поняття змінюються під час розвитку суспільства. Динамічні властивості цих концептів дозволяють змодельовати їх в контексті наявної в суспільстві гендерної асиметрії і визначити ступінь андроцентричності мови, оскільки мовлення, яке розуміється широко як комунікація, закріплює і відтворює в культурі різницю між статями, зокрема і їхнє дискримінаційне розрізнення – сексизм. Явище сексизму в мові віддзеркалюється у гендерній оцінці [2, с. 15].

Вважають, що мовний сексизм – це вияв у системі мови асиметрій, спрямованих проти жінок [9, с. 45]. За словами Н. Собецької, найпоширенішим прикладами мовного сексизму є гендерний стереотип, асиметрія у використанні паралельних висловів стосовно чоловіків і жінок, а також «невидимість» жінок у мові [10, с. 138]. Проте сьогодні спостерігаємо іншу тенденцію, адже утверджується фемінізація мови. Однак не всі підтримують ці процеси, зауважуючи, що носії мови, захопившись процесом нового, вільного від будь-яких обмежень фемінного мовотворення, часто демонструють відсутність належних знань про мову, мовної інтуїції, мовного смаку, мовної культури [1, с. 29].

Однак такі мовознавці, як Т. Космеда, Л. Саліонович, О. Халіман та Т. Осіпова, в колективній монографії «Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика» (2014) вказують на концептуальну базу дослідження в лінгвогендерології з огляду на українську ментальність. Дослідники стверджують, що думки щодо андроцентричності мови для української культури є неоднозначними. Вони говорять, що серед східних слов'ян образ жінки дуже шанували, тому у свідомості українців цей факт закарбувався як одна із характерних рис їхнього менталітету. Думка про сприйняття жінки крізь призму констант чоловічої свідомості може бути хибною. Зокрема, Т. Космеда наголосила на тому, що «національна гендерологія повинна орієнтуватися на власні реалії і традиції» [4, с. 112]. Тому, за її словами, слід виокремити окремий розділ науки про мову, який мав би назву «Гендерна лінгвоконцептологія», де проводилися б дослідження ментальної репрезентації гендерної поведінки та гендерно маркованої лексики [4, с. 112].

Повертаючись до тлумачення змісту поняття гендерного стереотипу, варто зазначити, що його трактують як історично зумовлене, мінімізоване, типізоване і структуроване у вигляді фрейму в колективній свідомості певного лінгвокультурного соціуму уявлення про фізіологічні, емотивні, психічні, психологічні та соціокультурні атрибути, що є властивими/невластивими індивіду, якого соціум категоризує як чоловіка або жінку. Еталон трактують як уявлення про атрибути, що є бажаними/небажаними для цього індивіда [6, с. 9].

Вважаємо, що про гендерні усталені ставлення й образи також треба говорити з позиції вияву в міжособистісному конфлікті, учасниками якого є чоловіки та / або жінки. Гендерні мовні стереотипи в конфліктному спілкуванні репрезентуються на трьох рівнях:

- 1) лексико-семантичному;
- 2) морфологічному;
- 3) синтаксичному.

На нашу думку, не можна стверджувати про стереотипізацію конфліктів між чоловіком і жінкою, проте мовлення опонентів різної статі має певні особливості, які спираються на гендерні стереотипи в суспільстві.

1. Лексико-семантичний рівень є найбільш продуктивним. На цьому рівні жінки частіше вдаються до лексики з гіперболізованою конотацією, а також вони є ініціаторами конфліктів, особливо побутових, на відміну від чоловіків, які, навпаки, намагаються залагодити ситуацію й конфлікт мирним шляхом. Представники чоловічої статі частіше вдаються до використання нецензурної, вульгарної та стилістично зниженої лексики.

Фіксуємо, що чоловіки й жінки в конфліктному спілкуванні однаково схильні до образ у бік свого опонента. Проте ці образи різняться за своєю оцінною характеристикою: чоловіки часто вказують на надмірну балакучість жінки (*базікало*), розумову обмеженість (*дурна*, *дурена*, *глупа*), схильність до обману (*брехло*). Вони вдаються до характеристики зовнішності з урахуванням віку (*стара*), говорять про злість та підлість (*гадюка*, *мегера*, *зміюка*, *стерво*). Дуже часто чоловіки вдаються до найменувань жінок зоонаменами (*корова*, *коза*, *вівця*, *кобила*), говорять про їхню аморальність (*курва*, *повія*, *лярва*). Також було зафіксовано, що чоловіки звертаються до бісівської інвективи (*дідько*, *чорт*).

Попри те, що для жінок є не властивою вульгарна лексика, у конфлікті, за нашими спостереженнями, вони є більш активні в застосуванні образливих слів на адресу чоловіків. Найчастіше образи стосуються схильності до негідних вчин-

ків (*мерзотник*, *падлюка*, *паскуда*, *паскудник*, *падло*, *скотина*, *сволота*), неосвіченості (*дурень*, *дебіл*, *кретин*, *чума*, *ідіот*, *засранець*), соціального рівня (*селюк*, *чмо*, *невдаха*, *фраєр*, *голото*), схильності до обману (*брехайло*, *брехун*, *брехло*), зухвалості (*бидло*, *покидьок*, *хам*, *хамло*).

Наводимо кілька уривків для прикладу:

– *Чи ти дурна?* – кричав Гоцик. *Од люті – щелети ходором.*

– *Не треба...*

– *Де тебе носило? А зателефонувати?.. Мені чи Макару?.. Кеби не вистачило? А якби...*

– *Досить, голото...Я відсилала СМС...*

– *Чи ти дурна? Чи тобі на нас... – аж замахнувся.*

Плюнув, дверима грюкнув – на веранду [4, с. 48–49].

У наведеному уривку спостерігаємо конфлікт між знайомими, причиною якого стало хвилювання хлопця через дівчину, яка повернулася дуже пізно. У зв'язку з цим хлопець вживає образи, які вказують на розумову обмеженість, ніби у дівчини не вистачило розуму попередити про своє запізнення. Наведемо ще один приклад:

– *Слухай-но, чмо. Я зараз тобі таке зроблю, що лікарі відмовляться навіть дивитися на тебе, не те що лікувати, так їм буде страшно (жінка).*

<...>

– *А ну, встала корова й пересіла, геть від мільйонера* [5, с. 58].

Як бачимо, у змодельованому конфлікті образи використовуються з обох боків. Жінка називає чоловіка *чмо*, виражаючи свою огиду до чоловіка. Проте у відповідь теж пролунала образа щодо жінки, яка має значення незграбної, товстої або нерозумної жінки.

Або:

– *От свиня криворука, будеш сам шмотки стірати (Оля).*

– *Чуєш ти, щас підеш і сама все постіраєш. Зрозуміла? – чоловік кидає в обличчя забруднену футболку* [8].

У цьому випадку жінка вказує на неохайність та незграбність чоловіка.

2. Морфологічний рівень виявляє менше мовних маркерів, проте цей рівень характеризується використанням займенників 2-ї особи однини та множини і дієслівних форм 2-ї особи однини та множини, вибір яких має під собою тактичні основи, а також частим використанням часток та вигуків. Було зафіксовано, що чоловіки часто використовують дієслівні форми наказового та умовного способів, виражаючи своє домінування над жінкою. Наприклад:

– Чого ти очі приховала від мене? **Дивись** на мене і **говори правду**.

– Я не хочу, того що ти познакомив Наталю з Юрою, я на тебе даже не хочу дивитись (Тетяна, 24 роки, безробітна) [7, ефір від 01.10.17].

Як бачимо з уривку, чоловік вживає дієслова наказового способу недоконаного виду, які спрямовані на досягнення результату. У відповідь жінка використовує теж дієслівну форму з часткою *не*, яка вказує на відмову від виконання цього прохання.

3. На синтаксичному рівні виявляємо емоційність й експресивність, які здебільшого виражаються через повтор речення або частини речення, а також перепитування. Було помічено, що жінки дуже часто використовують питальні речення. Загалом вони застосовують питання-перепитування для додаткового пояснення або перевірки правильності сприйняття інформації. Наприклад:

– Ти чула, що він сказав? – у голосі Тита невідомо звідки з'являються грайливі нотки.

– Не чула, а що?

<...>

– Це через тебе, Астрід, – каже Тит.

– **Через мене?** (вона вдає чи справді не розуміє?)

– **Чому?** (вона кокетує? Але її погляд і голос анітрохи не кокетливі) [1, с. 45].

З цього уривку розуміємо, що дівчина в першому випадку перепитує, бо не чула попередньої інформації, тому для уточнення запитує, що саме казав хлопець. Удруге перепитування стосується перевірки правильності сприйняття (чи насправді через неї щось трапилось).

У гендерному конфліктному спілкуванні жінки перекладають провину на чоловіків, застосовуючи стверджувальні речення. Наприклад:

– Я тебе просила, я тебе благала: «не пускай мене, давай я нікуди не поїду, будемо тут жити, народжу дитинку». А ти сам мене відправив, тобі тільки гроші, гроші подавай. Добре було тут жити на мої євро. Так? **Це ти у всьому винен. Ти то все зробив. Який ти мужик після цього?** [3].

Або:

– Біта, я ж казала не говори так. **Накаркав** – от тобі і маєш. **Це ти у всьому винен.** Як нам тепер знайти вихід, як ми знайдемо вихід?! – кричить Вікі [9].

І в першому, і в другому випадку бачимо, що жінки звинувачують чоловіків у ситуації, що склалася. На нашу думку, це може бути виявом того, що чоловіки мають все ж таки домінуючу роль, тому за прийняття рішень мають відповідальність вони. А тому, коли ситуація виходить з-під контролю, жінки знімають із себе відповідальність і перекладають її на сильну стать.

Чоловіки ж застосовують короткі, незакінчені або спонукальні речення. Наприклад: – Я у Магди з Ігорем, ти ж знаєш, – відповіла вона, тамуючи роздратування від його невиправно грубої манери спілкування. – Пишу книгу. Я тобі говорила.

– Потрібна ти там! <...> **Давай додому!** [2, с. 34].

Або:

– Які ви, чоловіки, хитрі! Ніби ти підеш на будівництво чи мотатимешся за товаром, щоб продавати тут! Ти робитимеш за гроші те, що любиш! Писатимеш свої статті, виступатимеш на конференціях, організуватимеш літні школи. А я ходитиму з пузом! А потім пологи!

– Але ж одна дитина... колись усе одно треба... ти ж сама казала... [6, с. 29].

У змодельованому конфлікті спостерігаємо, що жінка емоційно висловлюється на ситуацію, застосовуючи окличні речення, натомість чоловік відповідає обірваними реченнями, які характеризують переривання, незавершення думки.

Висновки. Можна зробити висновок, що на сприйняття конфлікту обома статями та застосування ними окремих мовних засобів впливають гендерні стереотипи, які склалися в суспільстві. У такий спосіб відображається проблема асиметричності культурних концептів «чоловік» та «жінка». Це простежується у тому, що чоловіки стверджують своє домінування в застосуванні тих чи інших мовних засобів. Проте гендерні стереотипи переосмислюються суспільством, тому жінки можуть вживати ті ж мовні засоби, що й чоловіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архангельська А.М. До проблем словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство*. 2013. № 6. С. 27–40.
2. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспект : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2003. 28 с.
3. Кирилина А.В. Гендерные исследования в зарубежной и российской лингвистике. *Общественные науки и современность*. 2000. № 4. С. 138–143.
4. Космеда Т.А., Карпенко М.А., Осіпова Т.Ф та ін. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика : колективна монографія. Харків ; Дрогобич : КОЛО, 2014.

5. Липпман У. Общественное мнение / пер. сангл. Т.В. Барчунова. Москва : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
6. Мартинюк А.П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англomовного публіцистичного дискурсу) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2006. 25 с.
7. Основи теорії гендеру : навч. посіб. / за ред. М.М. Скорик. Київ : «К.І.С.», 2004. 12 с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
9. Ставицька Л.О. Гендер: мова, свідомість, комунікація : монографія. Київ : КММ, 2015. 440 с.
10. Собецька Н.В. Мовні стереотипи гендерної ідентичності. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. № 9. Т. 2. С. 136–140.
11. Ткалич М.Г., Зінченко Т.П. Типологія гендерних стереотипів особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 2. С. 47–52 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2013_2_11.
12. Шиліна А.Г. Лінгвогендерна інтерпретація лексичного та граматичного потенціалу наукового стилю сучасної російської мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Сімферополь, 2002. 18 с.
13. Stoller R. Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity. New York: Science House, 1968. 383 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Андрухович С. Жінки їхніх чоловіків : оповідання. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. 160 с.
2. Вдовиченко Г.К. Пів яблука : роман. Київ : Нова-Друк, 2009. 234 с.
3. Гніздо горлиці : драматичний фільм. Україна – Італія, 2016.
4. Дашвар Люко. Райцентр. Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. 272 с.
5. Денисенко Л. Корпорація ідіотів. Київ : Нора-Друк, 2012. 276 с. (Серія «День Європи»).
6. Кононенко Є. Російський сюжет : роман. Львів : «Кальварія», 2012. 128 с.
7. Один за всіх : ток-шоу. Канал СТБ. Ефір від 01.10.2017.
8. Скажене весілля : комедійний фільм. Україна, 2018.
9. Штольня : художній фільм. Україна, 2006.

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.12>

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА «ГОРИЗОНТАЛЬНІ ПОВІТРЯНІ ТЕЧІЇ»: СКЛАДНИКИ ТА ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ

LEXICAL-SEMANTIC GROUP “HORIZONTAL AIR FLOWS”: COMPONENTS AND THEIR FUNCTIONING

Кулібаба М.О.,

orcid.org/0000-0002-6572-6975

*старший викладач кафедри мовної підготовки ЦПС
Одеської державної академії будівництва та архітектури,
аспірант кафедри української мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

У пропонованій статті схарактеризовано зафіксовані в сучасних тлумачних словниках лексеми, що номінують повітряні течії горизонтального напрямку. Акцентовано на тих лексемах, що активно вживаються в українській мові. Їх сформовано в лексико-семантичну групу «Горизонтальні повітряні течії». Вказана група є частиною мікрополя «Повітряні течії в атмосфері», до складу якого входить також лексико-семантична група «Кругові повітряні течії».

У семантиці лексем на позначення горизонтального руху повітря в лексикографічних працях актуалізовано такі ознаки: напрям, інтенсивність, тривалість, локалізація, температура, пора року, наявність або відсутність вологості та супутніх явищ чи опадів. Ядерний компонент аналізованої лексико-семантичної групи – *вітер* – активно функціонує в прогнозах погоди, які репрезентовано в ефірі радіостанції «Країна FM» (опрацьовано 200 записів прогнозів погоди).

Семи, котрі виражають напрям, інтенсивність, тривалість і закладені в назвах різновидів вітру, в прогнозах погоди реалізуються за допомогою слів-партнерів, зокрема прикметників. Це мотивується тим, що загальна назва *вітер*, залучувана для вираження руху повітряної течії, не передає необхідних семантичних нюансів. Прикметники вказують на напрямок та інтенсивність вітру. Силу його вияву демонструє шкала *невеликий – помірний – сильний – штормовий*. Вказівку на наявність вітру, зміну його напрямку, особливості переміщення повітряної течії та оцінку характеристику забезпечують дієслова, вжиті в прямому або переносному значенні.

До центру розглядуваної групи належать відомі назви вітрів: *буря, шторм, суховій, мусон, пасат, ураган, тайфун*. Периферію цієї групи становлять рідковживані та діалектні слова.

Ключові слова: лексико-семантична група, повітряна течія, семантика, сема, дефініція, прогноз погоди.

This article characterizes lexical items that indicate horizontal air flows and which are recorded in defining dictionaries. Special attention paid to the items that are actively used in Ukrainian language. They are formed in the lexical-semantic group "Horizontal air flows". This group is a part of the micro-field "Air flows in the atmosphere", which also includes the lexical-semantic group "Circular air flows".

The following characteristics are foregrounded in the semantics of lexical items to indicate horizontal air flows: direction, intensity, duration, localization, temperature, season, presence or absence of humidity and associated phenomena or precipitation. The nuclear component of the analyzed lexical-semantic group is the word *wind*. It is actively functions in weather forecasts, which are represented on the air of the radio station "Kraina FM" (200 weather forecasts recordings are processed).

Semes that express direction, intensity, duration, and consist in a name of the type of wind in weather forecasts are implemented with the help of partner words, including, but not limited to adjectives. This is because the common name used to express the movement of the air flow does not convey the necessary semantic nuances. Adjectives express the direction and intensity of the wind. Its strength is demonstrated by the scale *calm – moderate – strong – gale*. The presence of the wind, the change of its direction, the features of the movement and the evaluation characteristic are provided by the verbs used in the literal or figurative sense.

The center of this group includes the well-known and understandable names of winds: *gale, dry wind, monsoon, tradewind, hurricane, and typhoon*. The periphery of the analyzed lexical-semantic group consists of rare and dialect words.

Key words: lexical-semantic group, air flow, semantics, seme, definition, weather forecast.

Постановка проблеми. Питання системної організації словникового складу мови досі перебуває в центрі уваги дослідників у галузі лексикології, що пояснюється необхідністю вивчення лексико-семантичного рівня мови за принципом об'єднання слів у певні тематичні конструкти. Системний підхід спрямований на висвітлення цілісності об'єкта, механізму, що її забезпечує, вияв зв'язків між складниками і зведення їх в єдину теоретичну картину [4, с. 3]. Найбільшим таким конструктом, як відомо, є лексико-семантичне поле (ЛСП). Питання виокремлення поля, його структурування, системних зв'язків конститuentів цікавить багатьох лінгвістів (О.М. Каверіна, Ю.М. Караулов, М.П. Кочерган, Л.А. Лисиченко, Г.С. Щур та ін.). У полі зору їхніх студій різноманітні проблеми, що стосуються дефінування поняття, принципів виокремлення, лексичних складників, перетину полів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На матеріалі давньогрецької мови в межах лексико-семантичного поля «Природні явища» виокремлено лексико-семантичну групу «Вітер», до складу якої входить значна кількість лексем, що пояснюють дослідники важливим місцем вітрів у світогляді греків. У вказаній групі розрізнено ядерні та периферійні лексеми: першими є назви північного, південного, західного та східного вітрів, а до других зараховано ті з них, котрі акцентують на якійсь особливості, пов'язаній із напрямком кожного з вітрів, або на особливості їхньої потужності. Окрему групу становлять назви на позначення бурі, що відбувається на суші чи на морі й куди ввійшли слова *буря, вихор, ура-*

ган, буревій тощо [7, с. 201–202]. На наш погляд, такий поділ зумовлений контекстом, а не словниковими дефініціями, що особливо помітно під час перекладу лексем із грецької мови, коли він однаковий для різних ЛСГ, а також можливими наслідками, до яких призводять інтенсивні повітряні рухи.

Ознаки, за якими класифікують повітряні рухи, різні. М. Кондратенко в межах семантичного поля «Переміщення повітряних мас», сформованого на базі слов'янських говорів і німецьких назв природних явищ, виокремлює кілька груп за актуалізованою ознакою: інтенсивністю, напрямком, супутнім метеоявищем або таким, що йому передує. Зокрема вицленовано ЛСГ «Сильний вітер», «Слабкий вітер», «Північний вітер», «Південний вітер», «Західний вітер», «Північно-західний вітер», «Північно-східний вітер», «Південно-західний вітер», «Південно-східний вітер», «Зустрічний вітер», «Попутний вітер», «Вітер, що дме з низин ріки», «Вітер, що дме паралельно до берега», «Вітер із моря», «Осінній вітер», «Весняний вітер», «Вечірній вітер», «Вітер, що віщує дощ», «Вітер, що віщує сніг», «Круговий рух вітру» [6, с. 45–52].

У башкирській мові назви різновидів вітру залежать від інтенсивності, напрямку (*караєл* – букв. чорний вітер, *сабаєл* – легкий ранковий вітерець, зефір) [3, с. 12]. В англійській мові аналізована ЛСГ охоплює майже 50 слів [4, с. 11]. «Словник вітрів», укладений Л.З. Прохом [10], містить близько двох тисяч назв та термінів, пов'язаних із вітром та вітровими системами. У дефініціях цього словника переважає вказівка на

напрямок, температуру й силу вияву, рідше зазначено інші ознаки: вологість, період, частину доби.

У попередній статті ми описали склад мікрополя «Вода в атмосфері», котра охоплює три лексико-семантичні групи (ЛСГ), що є конститuentами ЛСП «Синоптична метеорологія». Окреме мікрополе в останньому утворюють лексеми, що виражають повітряні течії, вказівка на специфіку яких надзвичайно актуальна для прогнозу погоди.

Мета статті – комплексно дослідити семантичні і функційні особливості конститuentів ЛСГ «Горизонтальні повітряні течії», що разом із ЛСГ «Кругові повітряні течії» формує мікрополе «Повітряні течії в атмосфері». Джерельною базою вивчення кількісного і якісного складу вказаної ЛСГ слугували тлумачний та метеорологічний словники [1; 10; 11], а також записи прогнозів погоди, озвучені в ефірі радіостанції «Країна FM» їх авторкою – Наталкою Діденко.

Виклад основного дослідження. Аналізоване мікрополе є складником ЛСП «Синоптична метеорологія». Вказане семантичне утворення має своєрідну внутрішню структуру, оскільки містить кілька ЛСГ, що охоплюють лексеми і їхні сполуки, які розкривають суть та характеризують поняття, пов'язані з рухом повітря. Отже, мікрополе «Повітряні течії в атмосфері» сформовано шляхом залучення лексем із семантикою руху повітря, що відбивають гіперо-гіпонімічні відношення. Як зауважує О.М. Каверіна, гіперо-гіпонімія передбачає відношення між словом із родовим значенням (гіперонімом) і словом видового значення (гіпонімом), де перше повністю охоплює значення другого. Зі сказаного випливає, що ЛСП організаційно є гіперо-гіпонімічною структурою [4, с. 6].

Зважаючи на дефініції, наведені в різних словниках, беремо до уваги кілька критеріїв, котрі послугували основою для вирізнення ЛСГ: напрямок руху повітряних мас, сила й час вияву вітру, місце та місцевість, де відбувається рух повітряних мас. З огляду на це групи кваліфіковано таким чином: ЛСГ «Горизонтальні повітряні течії» та ЛСГ «Кругові повітряні течії». У семантиці лексем, які виражають горизонтальний рух повітря, актуалізовано такі ознаки: напрямок, інтенсивність, тривалість, локалізація, температура, пора року, наявність чи відсутність вологості й супутніх явищ або опадів.

Передусім з'ясуємо поняття *атмосфери, повітряна маса, повітряна течія*, котрі є актуальними для дефінування повітряних течій. *Атмосфера* – 1. Газувата оболонка Землі та деяких інших планет. 2. Повітря [1, с. 45]. *Повітряна*

маса – це сформована в умовах тривалого перебування над однорідною поверхнею суші чи океану маса повітря, що характеризується однаковою температурою й вологістю і постійно переміщується, а *повітряна течія* – повітряний рух у нижній атмосфері, який зумовлює обмін повітряних мас у горизонтальному й вертикальному напрямках. У прогнозах погоди терміносполука *повітряна маса* функціонує з атрибутами щодо вологості й температури. Напр.: *Адже завтра в Україні скрізь переважатиме суха повітряна маса...; З допомогою високого атмосферного тиску та поширення теплої повітряної маси.*

Найважливішою характеристикою нижньої атмосфери є атмосферний тиск, вимірювання якого вможливило прогнозування погоди й дає змогу робити висновки щодо закономірностей переміщення повітряних мас. *Атмосферний тиск* – тиск стовпа повітря від верхньої межі атмосфери до поверхні землі, що дорівнює в середньому 1,033 кг/см² [1, с. 45]. У прогнозах погоди, як правило, йдеться про зміну атмосферного тиску: *Мінятиметься атмосферний тиск; тому готуйтеся до стрибків атмосферного тиску, чергування хмар та сонця, грозових розрядів та зміни, хоч і несуттєвої, температури повітря.*

Перепади атмосферного тиску є причиною переміщення повітря. Одна з форм руху повітряних мас – вітер, що являє собою рух повітря переважно в горизонтальному напрямі з ділянки високого в ділянку низького тиску під дією гравітаційних сил [8]. Центральною лексемою, що номінує рух повітря, є слово *вітер*, що належить ЛСГ «Горизонтальні повітряні течії». У словниковій його дефініції акцентується лише на напрямку руху повітря: *вітер* – 1. Рух потоку атмосферного повітря в горизонтальному напрямі [1, с. 190]. Однак вітер характеризується не лише напрямком, а й інтенсивністю, тривалістю, поширеністю в певній місцевості тощо. Залежно від особливостей вияву серед вітрів розрізняють різновиди. Усі вітри дмуть у горизонтальному напрямку, саме це відрізняє горизонтальні повітряні течії від кругових.

Аналізуючи склад та функціонування лексем, що виражають рух повітря, залучаємо як семасіологічний підхід, у центрі уваги якого зв'язок між елементами та досліджуванним поняттям, так і ономасіологічний підхід, суть якого зводиться до особливостей сполучуваності під час мовленнєвої діяльності, відбиття в мові фрагмента дійсності. Семасіологію цікавить зв'язок конкретної одиниці поля з іншими полями з огляду на її

багатозначність, ономазіологію – зв'язок поняття з іншими лексемами [7, с. 20].

Загальна назва *вітер* сполучається з прикметниками на позначення напрямку (*східний, західний, південний, північно-західний, східного напрямку, південно-східного напрямку*), інтенсивності (*невеликий, помірний, сильний, штормовий, поривчастий, рвучкий*), напр.: *Вітер східний, невеликий або помірний, на південному сході, особливо в Приазов'ї – до сильного; Вітер південний 3–8 метрів за секунду; У Києві субота та неділя будуть без опадів, із мінливою хмарністю та північно-західним вітром; Вітер східного, південно-східного напрямку; Вітер східний, невеликий, максимум помірний; На півдні та південному сході пориви східного вітру до штормового, 15–20 метрів за секунду; Залишиться поривчастий вітер у Приазов'ї; Вранці на час парадів сонячно та прохолодно, +14+17 градусів, вітер західний, поривчастий; Вітер північно-західний, 7–12 метрів за секунду, поривчастий і вночі навіть сильний; Вітер західний, південно-західний, рвучкий, із поривами, тому відчуття будуть холоднішими, ніж реальні показники.*

Іменник *вітер* у ролі підмета сполучається з дієсловами-присудками на позначення руху повітря, зміни його напрямку тощо, напр.: *Вітер змінюватиметься на південний; Південно-східний та східний вітер може досягати сильних поривів; До речі, про вітер. Він буде переважно слабким або й штиль. Лише у Приазов'ї задуватиме сильніший; Вітер південно-східного напрямку досягатиме 15–22 м/с, тобто ймовірно штормові пориви.*

Для вказівки на наявність вітру використано лексеми *спостерігається, залишається*, напр.: *Тому спостерігається сильний вітер; Також без змін поки що залишається напрямок вітру – північно-західний і пориви його можуть бути сильними; Залишається поривчастий, місцями до сильного, вітер.* Дієслова *посилюватися, послаблюватися, стихати* акцентують на зміні інтенсивності вітру, напр.: *І завтра, і в середу в Україні посиляться вітер; Тобто в неділю у Києві вітер послабне; Вітер стихне.* Типовими словами-партнерами є й синоніми *задувати, повітати*, вживані в різних граматичних формах: *Вітер повітатиме з північного заходу, помірний, лише в західних областях його пориви можуть бути сильними; Вітер задуватиме з південного заходу і часом буде поривчастим, сильним.*

Дієслова, що сполучаються з іменником *вітер*, часто формують метафори, які виражають осо-

бливості руху та містять оцінну характеристику, напр.: *У східній, південній частинах України, особливо в Приазов'ї, східний вітер розганятиметься до штормових поривів, до 15–20 метрів за секунду; 20 липня в Україну продовжать заходити вищі й вищі градуси, які несе до нас південний та південно-західний вітер; Кияни – дощ, гроза, при грозі рвоне вітер, +26+28 градусів; По півночі, сходу та на заході трохи рватиме західний вітер.* Опис вітру може бути досить розлогим. Для його метеорологічної характеристики залучається певний арсенал дієслівних засобів, що й уможливило створення цілісного образу: *Почну з головного – вітер стихатиме. Переходитиме від сьогоднішнього західного, південно-західного поступово, до неділі, на північний. Тобто, сильний сьогодні ще завиватиме, а вихідними вже не дуже. Лише в неділю в районі Приазов'я знову посиляться до сильного.*

Потік повітря може бути несподіваним, і він називається шквалом. Під *шквалом* розуміють навальний, різкий раптовий порив сильного вітру (іноді з дощем) [1, с. 1623]. Наприклад: *Дощі з грозами та локальними градом із шквалами пройдуть: 20–21 серпня на заході України; Фронт 13 серпня прийде не сам, а з грозами, зливами і шквалами.*

Конституентами аналізованої групи є лексеми *буря, шторм, суховій, легіт, мусон, пасат, ураган, тайфун* тощо. Сильний вітер називають *бурею, штормом*: *буря – 1.* Навальний вітер із дощем, грозою, а взимку – зі снігом [1, с. 103], що спричиняє негативні наслідки на суші [11, с. 66]; *шторм* – сильна буря, вітер на морі чи озері та спричинене цим велике хвилювання води. // Сильний вітер взагалі [1, с. 1633]. У прогнозі погоди частіше функціонує синонімічна сполука *штормовий вітер*: *Про дощі, тумани та штормовий вітер є багато українських пісень, а ось про спеку щось не пригадаю.* Менш відомою є лексема *хабуб* на позначення піщаної або пилової бурі в Судані [11, с. 527].

Цілком закономірно, що саме загальна назва *вітер* використовується в прогнозах погоди, враховуючи географічне положення, ландшафтну структуру, особливості клімату України. Водночас у метеорології поширені назви на позначення різновидів вітрів. До відомих назв належать *суховій, легіт, пасат, мусон, ураган, тайфун*. *Суховій* – сухий гарячий вітер, що супроводжується високою температурою, дуже низькою порівняною вологістю [1, с. 1418]. Легкий приємний вітерець українці називають *леготом* [1, с. 609], *зефіром* (теплий легкий

вітерець [1, с. 458]). У давньогрецькій міфології Зефіром звали бога західного вітру, який був сином бога зоряного неба Астрея й богині ранкової зорі Еос [7, с. 201]. Це був найлагідніший із вітрів, на що вказує Я. Парандовський [9, с. 71].

Сироко – це теплий та вологий вітер південного чи південно-східного напрямку, що іноді може набувати ознак сухого фену, наприклад у Палестині, або супроводжуватися піщаним пилом (Аравія, Месопотамія) [11, с. 419]. *Пасат* – постійний сухий вітер у місцевості між тропіками та екватором [1, с. 891]. У спеціальній літературі подається детальний опис пасатів. Наголошується, що це вітер помірної сили (6–8 м/с), який дме із субтропічних антициклонів у бік екваторіального баричного мінімуму й напрямком якого залежить від півкулі [8]. Так, виокремлюють *північно-східний* і *південно-східний пасат*. У словниках подано такі дефініції цих слів: *ураган* – 1. Вітер великої руйнівної сили (до 12 балів) [1, с. 1513]; *тайфун* – ураган величезної руйнівної сили, що виникає в Південно-Східній Азії та в тропічних широтах західної частини Тихого океану [1, с. 1427].

Словникова дефініція лексеми *мусон* (вітер, що періодично змінює свій напрям: улітку дме з океану на материк, а взимку – з материка в океан [с. 697]) містить короткі відомості щодо його специфіки й доповнюється іншими характеристиками, необхідними для кваліфікації цього вітру. Тропічні й позатропічні мусони, поширені в Східній і Південній Азії, Індії, Пакистані, – стійкі сезонні повітряні течії з різкою зміною напрямку залежно від пори року: влітку з океану дме вологий мусон, унаслідок якого випадають рясні опади, взимку із суші дме сухий мусон [8]. Також вони відомі як *далекосхідні мусони*.

У діалектах української мови відомі й назви вітру за напрямком (*северок, сіверець, західник, запад, східняк, клітнянець*), просторовими або географічними орієнтирами (*горішненець, горішняк, горак, підсонечник, низовка, низовочка*), стороною, де мешкають представники певної національності (*німець, молдаван, молдавка*), температурою, супутньою погодою, місяцем (*студень, марець, марцувей*) [6, с. 45–52], іншими ознаками.

Місцеві вітри властиві певним географічним регіонам і мають більш-менш конкретну локалізацію, будучи проявом місцевих циркуляцій повітря чи змін повітряних течій. Як зауважують Л.М. Колсевич і Я.О. Адаменко, це повітряні течії невеликої горизонтальної протяжності, що виникають внаслідок термічного або механічного впливу неоднорідної земної поверхні на біль-

ший за обсягом потік повітря [5]. До них належать такі, як бриз, гірсько-долинні вітри, бора, фен тощо. Серед них можна умовно розрізнити холодні й теплі вітри. Розглянемо їхні дефініції та особливості вітрів.

Бриз – легкий береговий вітер, який дме вдень із моря, а вночі – з суходолу [1, с. 97], фактично це морський і береговий вітер [11, с. 60]. Він має змінний напрямок, що залежить від частини доби і, відповідно, її температури повітря. Висота бризу сягає кілька сотень метрів, довжина – десятків кілометрів. Оскільки він спричиняє зниження температури на узбережжі, логічно зарахувати його до холодних вітрів. Схожі на бриз гірсько-долинні вітри: удень дмуть із гирла долини вгору (*долинний*), вночі – вниз по схилу (*гірський*) [5]. Метеорологічний словник також розрізняє *гірський бриз* – обмін повітря між двома схилами долини, які неоднаково прогріваються, *озерний бриз*, що спостерігається на Онезькому й Ладозькому озерах, *гірський вітер* – вітер у гірському районі, що являє собою місцеву циркуляцію з добовим періодом, те саме, що гірсько-долинні вітри, *лісний вітер* – вітер між лісом і відкритим місцем, *міський бриз* – перенесення повітря від периферії до центру міста та *гірняк* – нічний бриз на озері Іссик-Куль [11, с. 122–123, 242, 310].

Бора – дуже сильний холодний поривчастий вітер, що дме в приморських місцевостях із гір [1, с. 92; 11, с. 63], зокрема з низьких гірських хребтів у бік моря. Вітер дме вниз і приносить у зимовий час значне похолодання. Його різновидами є *норд-ост* (північно-східний вітер [1, с. 791]), *сарма* (місцевий сильний вітер на західному узбережжі Байкалу [1, с. 1295]), *бакінський норд* (вітер на Апшеронському півострові, що спостерігається в усі пори року, тривалість 1–3 доби, іноді тиждень), *циклонічна* й *антициклонічна бора* [11, с. 48–49, 64]. На Закавказзі та в південно-східній частині Франції панує *містраль* – холодний сухий північний або північно-західний вітер, який найчастіше віє на середземноморському узбережжі Франції [1, с. 679]. Схожим на нього є *біза* – холодний і сухий північний або північно-східний вітер у гірських районах Франції чи Швейцарії [11, с. 60]. *Памперо* – це холодний штормовий вітер, що дме з пампи [1, с. 879], де *пампа* – рівнинна область Південної Америки з субтропічним кліматом і степовою рослинністю [там само]. До місцевих вітрів належать *льодовиковий вітер*, що дме над льодовиком униз за течією, спостерігається в Антарктиді [11, с. 240], *агей, агель, аквілон, бунаца лада, віндштіль, флауте* тощо [10].

Теплими вітрами є фен, чинук, самум, зефір, сирокко та ін. *Фен*¹ – сухий теплий вітер, що дме з гір у долини [1, с. 1531]. Він утворюється протягом року, але взимку й навесні найчастіше, трапляється в Альпах, Піренеях, Кавказьких горах, виникаючи за умови наявності перешкоди повітряній течії у вигляді хребта достатньої висоти. Місцевою назвою південно-західного фена в Канаді й США є *чинук*, *глейвз* – на Фарерських островах, *дімерфен* – на північних схилах Альп, *каччан* – на сході о. Цейлон [11]. *Самум* – сухий гарячий вітер у пустелях Азії та Африки; піщаний ураган [1, с. 1292]. Це короткочасний вітер, що дме 15–20 хвилин, а температура його сягає +55...+60.

Крім того, відомі й інші місцеві вітри: *хунта* в Андах – сильний перевальний вітер; *афганець* у Середній Азії – кількадечний пекучий, вітер із пилом та піском; *вітер ста двадцяти днів* на Іранському нагір'ї – вітер, що триває від кінця травня до початку червня, стихаючи вночі [8]; *хамсин* – вітер південного напрямку в північно-східній частині Африки, *харматан*, що поширений у Західній Африці [11, с. 527–528].

У «Словнику вітрів» Л.М. Проха [10] назви вітрів згруповано за місцевістю, де поширені ці повітряні течії. Скажімо, на озері Гарда (Італія) поширені такі вітри: *андер*, *ора*, *балі*, *паезано*, *лугано*, *сарка*, *суер*, *соперо*, в Римі – *септенріо*,

аквілон, *соланус*, *вольт урн*, *аустер*, *остро*, *фавоній*, *корус* тощо.

Окрім місця в ЛСГ посідають лексеми, що вказують на відсутність вітру, безвітря. Частотним серед них є слово *штиль*. *Штиль*¹ – відсутність вітру (на морі, озері і т. ін.) або дуже слабкий вітер; безвітря. ** **Мертвий штиль** – повне безвітря [1, с. 1632]. «Словник вітрів» подає ще й такі маловідомі назви, як *авгонгадаур*, *асіон дейз*, *алькіоніди* та ін. Напр.: *авгонгадаур* – період безвітряної ясної погоди на Фарерських островах, *алькіоніди* – безвітряні й теплі дні взимку в Греції [10].

Висновки. Розглянуте ЛСГ «Горизонтальні повітряні течії» є складником мікрополя «Повітряні течії в атмосфері» і, відповідно, компонентом ЛСП «Синоптична метеорологія». Конституентами вказаної ЛСГ є поширені назви вітрів, що формують його ядро, а також рідко-вживані та діалектні лексеми на позначення руху повітря, які утворюють периферію. У зафіксованих прогнозах погоди використовують апелятив *вітер*, а для характеристики повітряної течії залучають атрибутиви та вербативи, котрі вказують напрямок, силу вітру, зміну напрямку та інтенсивності. Перспективи дослідження вбачаємо у вивченні особливостей функціонування лексем аналізованого поля в метеорологічному дискурсі на ширшому матеріалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ – Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. 1728 с.
2. Веремчук Е.О. Лексико-семантичне поле SPASE / КОСМОС в англійській мові: лінгвокогнітивний та лінгвосинергетичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 217 с.
3. Искандаров А.Г. Метеорологическая лексика башкирского языка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Уфа, 2009. 24 с.
4. Каверина О.Н. Семантическое поле «Погода» в современном английском языке (на материале существительных) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Москва, 1992. 16 с.
5. Консевич Л.М., Адаменко Я.О. Конспект лекцій з курсу «Метеорологія і кліматологія». Івано-Франківськ : Факел, 2002. 107 с.
6. Кондратенко М. Лексика народной метеорологии. Опыт сравнительного анализа славянских и немецких наименований природных явлений. München : Verlag Otto Sagner, 2000. 120 с.
7. Левко О.В., Докучаєва К.М. Лексико-семантичне поле «Природні явища» в давньогрецькій мові. *Studia linguistica*. 2014. Вип. 8. С. 199–203.
8. Олійник Я.Б., Федорищак Р.П., Шищенко П.Г. Загальне землезнавство : підручник. Київ : Знання-Прес, 2008. 342 с. URL: https://pidruchniki.com/16011013/geografiya/barichne_pole_zemli_viter.
9. Парандовський Я. Міфологія. Київ : Молодь, 1977. 230 с.
10. Прох Л.З. Словарь ветров. Ленинград : Гидрометеиздат, 1983. 311 с. URL: https://www.iesjeunesrussisants.fr/dictionnaires/documents/DICTIONNAIRE_RUSSE_DES_VENTS.pdf.
11. Хромов С.П., Мамонтова Л.И. Метеорологический словарь. Ленинград : Гидрометеиздат, 1974. 569 с.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ «ГРАНИЧНІСТЬ ІНТЕНСИВНОСТІ ДІЙ ЛЮДИНИ»

SEMANTIC STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH MEANING LIMIT OF THE INTENSITY OF HUMAN ACTION

Купіна І.О.,

orcid.org/0000-003-3009-1604

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії і методики викладання

філологічних дисциплін у початковій, дошкільній і спеціальній освіті

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

У статті досліджено фразеологічні одиниці (ФО) української мови із семантикою граничності інтенсивності дії людини. У фразеосемантичному полі (ФСП) виокремлено фразеосемантичну групу (ФСГ) фразеологічних одиниць із семантикою граничності інтенсивності дії людини, проаналізовано фразеосемантичні блоки (ФСБ) та фразеосинонімічні ряди (ФСР) із фразеологізмами на позначення різного ступеня вияву інтенсивності дії. Наведено результати семантичного та структурного аналізу досліджуваних одиниць.

Одним із продуктивних дослідницьких аспектів сучасної лінгвістики є питання системності мовних одиниць, що корелює з вивченням та описом складників національної фразеологічної системи, один з елементів якої становить фразеосемантичне поле «граничність».

ФСП «граничність» є цілісною системою з ієрархічною структурою, що має спільну сему «граничність», яка формує ядро поля (системоутворювальний чинник), а також диференційні й інтегральні семи. Фразеологічні одиниці фіксують способи й результати вербальної діяльності людини щодо експресивно-образної номінації явищ довкілля, отже, фрагмент фразеосистеми української мови, семантично представлений феноменом «граничність», відбиває етнокультурні особливості такої діяльності.

ФО, як і слова, не існують у мові ізольовано, вони можуть утворювати лексико-фразеологічні, лексичні та фразеосемантичні групи. Крім того, що ФО утворюють ФСГ, наявні тісні зв'язки ФО і слів. Кожна лексико-фразеологічна парадигма є системою слів і ФО, об'єднаних семантичною ознакою, що знаходить у ній своє вираження, незалежно від категоріальної належності її конститuentів.

Категорія граничності тісно пов'язана з такими поняттями, як «границя», «міра», «інтенсивність». Граничність є крайньою кількісною межею міри, належить до царини інтенсивності, що її розуміють як ступінь вияву параметричних ознак предметів, кількісні зміни яких відбуваються в межах певної якості без її змін. Лінгвісти, досліджуючи засоби вираження граничної інтенсифікації, звернули увагу на різну семантику мовних одиниць на позначення граничності, яка залежить від специфіки комбінації в змістовій структурі лексичних одиниць інтегральної семи «грань» і диференційних сем, визначених характером вираженого лексичними одиницями категоріального значення.

Ключові слова: інтенсивність дії, категорія граничності, фразеологічні одиниці, фразеосемантичні групи, фразеосемантичні блоки, фразеосемантичні поля.

Phraseological units of the Ukrainian language with the semantics of the borderline of intensive human action are revealed in the article. The phraseosemantic group identifies a phraseosemantic group of phraseological units with the semantics of the intensity of human action, phraseosemantic blocks and phraseosynonymous series with phraseologisms are analyzed to indicate the different degree of manifestation of the intensity of action. The results of semantic and structural analysis of the studied units are presented.

One of the productive research aspects of modern linguistics is the question of the systematicity of linguistic units, which correlates with the study and description of the components of the national phraseological system, one of whose elements is the phraseosemantic field of "borderline".

The phraseosemantic field of "borderline" is a holistic system with a hierarchical structure, which has a common "boundary", which forms the core of the field (system-forming factor), as well as differential and integral circuits.

Phraseological units capture the ways and results of human verbal activity in expressing the nominative environmental phenomena, so the fragment of the phraseological system of the Ukrainian language, semantically represented by the phenomenon of "borderline", reflects the ethno-cultural peculiarities of such activity.

Phraseological units, as well as words, do not exist in the language in isolation, they can form lexico-phraseological, lexical and phraseosemantic groups. In addition to phraseological units forming phraseological groups, there are close links between phraseological units and words. Each vocabulary and phraseology paradigm is a system of words and phraseological units combined by a semantic trait. The borderline category is closely related to such concepts as "border", "measure", "intensity. Limitability is the extreme quantitative limit of a measure, it refers to the realm of intensity, which is understood as the degree of manifestation of parametric features of objects whose quantitative changes occur within a certain quality without changing it. Linguists, exploring the means of expression of the boundary intensification, drew attention to the different semantics of linguistic units on the notation of limiting, which depends on the specificity of the combination in the semantic structure of lexical units of the integrated circuit "border" and differential circuits defined by the character of the expressed lexical.

Key words: intensity of action, limit category, phraseological units, phraseosemantic groups, phraseosemantic blocks, phraseosemantic fields.

Постановка проблеми. Особливого уточнення вимагає питання взаємодії категорії інтенсивності з іншими категоріями лексикології. Уявлення про інтенсивність мовознавці пов'язували з окремим класом слів, протилежним експресивно нейтральним утворенням, з одного боку, та експресивним лексичним одиницям, які не містять допоміжні кількісні характеристики, з іншого.

Інтенсивність співвідноситься із суміжними категоріями, до яких треба зарахувати категорію кількості, міри, експресивності. Інтенсивність не варто визначати як синонім міри. Інтенсивність демонструє рівень розвитку в межах конкретної міри, яка не змінює якості, а міра у філософському розумінні – це граничність, за якою зміна кількості змінює якість. Інтенсивність є семантичною ознакою, що стосується деякої величини (норми кількості).

Відомо, що такі слова, як *інтенсивний*, *інтенсивність*, *інтенсивно*, мають досить широкий діапазон використання в мовленні людини. Отже, інтенсивним називають такий процес або ознаку, які вирізняються високим ступенем свого виявлення.

Разом із тим уявлення про інтенсивне, загальне для різних сфер людського буття в межах лінгвістики до цього часу не знайшло однозначної інтерпретації.

Одне з перших потрактувань інтенсивності належить французькому дослідникові Ш. Баллі. Спираючись на особливості людського мислення, яке сприймає все в співвідношенні з одним або кількома аналогічними предметами чи явищами, мовознавець наголошував на властивостях людського розуму швидше сприймати кількісні розбіжності, ніж специфічні ознаки. Інтенсивність, за Ш. Баллі, – усі відмінності, які належать до категорій кількості, величини, цінності, сили тощо, незалежно від того, чи йдеться про конкретні уявлення або абстрактні ідеї [1, с. 202].

Услід за ідеями, які набули розгорнутого осмислення, дослідники автоматично запозичили й термін «інтенсивність», унаслідок чого сфера його застосування в сучасній лінгвістиці істотно поширилася.

У цілій низці лінгвістичних праць неодноразово розглядалося питання про особливості вживання терміна «інтенсивність», його правомірність, необхідність його уточнення. Однак багато дослідників, вказуючи на невідповідність терміна явищу, його невизначеність, продовжують його використовувати, не пояснюючи свій вибір.

У тлумаченні термінів на рівні лексичного значення містяться компоненти, що суперечать лінг-

вістичним явищам: інтенсивний – «напружений, посилений» [2, с. 401]; надмірний – «який перевищує міру, звичайну норму чого-небудь, звичайний ступінь виявлення чого-небудь» [2, с. 559].

Недолік терміна «інтенсивність» вбачається в тому, що він не експлікує на рівні свого лексичного значення семантики ослаблення, зменшення. Тому навіть найвищий ступінь виявлення ознаки не може бути надмірним (реалізуватися над міру, перевищувати міру), оскільки він теж означає деяку міру ознаки, дії, стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві категорії інтенсивності присвячені дослідження В. Русанівського, І. Вихованця, К. Городенської, О. Безпояско; семантична структура фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії проаналізована І. Вакалюком, фразеологізми на позначення кількості – І. Джочкою, інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності – Д. Ігнатенком, негативною емоційною оцінкою дії – О. Трофімовою, із семантикою інтенсивності – Л. Дідун.

Феномен «граничність» і його лексико-семантична об'єктивація дотепер є малодослідженими, за винятком наукової розвідки Б. Штефан (1984) і фрагментів дисертаційних робіт Ю.Ю. Гавриленко (2003) та С.Л. Попова (1995), в яких проаналізовано семантику слова «предел» на матеріалі російської мови, а також студій Н.А. Лантух (2000), де досліджено феномен «граничність» у філософському й семантичному аспектах.

Постановка завдання. З огляду на брак фахових розвідок, присвячених аналізу семантичного поля «граничність», необхідним є вивчення його фразеологічної вербалізації, зокрема фразеологічних одиниць зі значенням «граничність інтенсивності дій людини». Потреба в розв'язанні цієї проблеми зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета розвідки – виявлення основних закономірностей організації фразеологічних одиниць зі значенням «граничність інтенсивності дій людини», структурно-семантичний аналіз.

Виклад основного матеріалу. ФО досліджуваної групи відрізняються тим, що в тексті знаходяться поряд із дієсловами, виражаючи загальне значення граничною напругою, інтенсивністю дії. Таку семантику, наприклад, має ФО з *усієї сили*, яка є основною в групі, оскільки вона нейтральна в стилістичному відношенні й може використовуватися в будь-яких контекстах: *І за кожним «уставай» він бив його з усієї сили в бік чоботом, аж посувалось тіло по хаті, але не виявляло життів* (Б. Грінченко); *Коли не можу*

нічим любій Вітчизні прислужитися, в усякому разі з усієї сили намагатимуся нікому ні в чому не шкодити (Г. Сковорода).

Семантика конкретних дієслів, що пов'язані з ФО цієї групи, дуже різноманітна. Вони можуть означати як конкретні дії, так і абстрактну діяльність людини, але в кожному разі ФО виконують підсилювальну, уточнювальну функцію.

На основі дистрибутивних можливостей конкретних фразеологізмів у межах групи виділяються ФСР, наприклад, ряд одиниць, що об'єднані з дієсловами говоріння (*на всю іванівську, не своїм голосом, на весь голос* та ін.). Важливим критерієм класифікації й вивчення матеріалу в межах групи є також мотиваційна база. Фразеотвірна основа цілої низки одиниць зі значенням «граничність інтенсивної дії» – це різний стан людини, пов'язаний з її активною діяльністю до межі граничності своїх можливостей. Таким чином, увесь фактичний матеріал (ФО, які називають граничність інтенсивності дії і вказують на активну діяльність людини до граничності своїх можливостей) можна поділити на блоки за семантичним критерієм, визначивши ієрархію інтегральних і диференційних сем у структурі ФО. Виділяючи семантичні блоки ФО, що є складниками ФСГ, враховуємо дві семи: «граничність» і «активна діяльність людини».

Підгрунттям для визначення одного з блоків стали семи «граничність» і «активна діяльність людини до межі своїх можливостей». Цей ФСБ складається з ФСР з ідеограмами «найвищий ступінь інтенсивності дії людини» (*не своїм голосом*) та «напруження, з яким здійснюється активна діяльність людини до межі своїх можливостей» (*до сьомого поту, що є сили, що є духу*). ФО розподіляються за цими рядами непропорційно. ФСР «ступінь інтенсивності дії людини» становить складну структуру, бо його конститuentами є цілі фразеологічні серії, які пов'язані дієсловами зі значенням говоріння, при цьому семантика конкретного дієслова й значення фразеологізму взаємозалежні:

1) «дуже голосно кричати»: *на весь голос* – «дуже голосно, з усієї сили» [ФСУМ, кн. 1, с. 159], *аж стіни дрижать* – «дуже голосно, занадто гучно» [ФСУМ, кн. 2, с. 694], наприклад: *Як крикнув десятник на весь голос: «На паницину!»* (Марко Вовчок); *Співаємо, аж на вулицю чути, аж стіни у хаті дрижать...* (Панас Мирний);

2) «говорити, писати інтенсивно»: *метати громи і блискавки* – «дуже гнівно, роздратовано говорити, писати про кого-, що-небудь; критикувати, лаяти когось» [ФСУМ, кн. 2, с. 385],

накрити мокрим рядном – «різко висловити своє незадоволення, сказати щось неприємне» [ФСУМ, кн. 2 с. 421], наприклад: *Губернатор метав грім і блискавку. Таким Оух ще не знав його* (Я. Стецюк); – *Повертайте, хлопці, сьогоднішній виторг!* – одразу ж *накрив мокрим рядном своїх вірних помічників* (М. Стельмах).

Ряди містять такі структурно-семантичні моделі (ССМ): ССМ 1 «прийменник + прономінатив + субстантив» = «дуже голосно», ССМ 2 «аж + субстантив + прийменник + субстантив + дія» = «дуже голосно», ССМ 3 «дія + субстантив» = «дуже велике незадоволення», ССМ 4 «дія + ад'єктив + субстантив».

Зазначені слова є своєрідними символами, що означають ту інтенсивність, з якою здійснюється активна діяльність людини, її дії. Фразеологічне значення побудоване на основі метонімічного перенесення, як слушно зауважує Ю. Гвоздарьов, «вираження внутрішнього стану людини шляхом найменування зовнішньої ознаки, що спостерігається й супроводжується зазвичай таким станом» [3, с. 88].

Пращури українців відчували благоговійний страх перед природними стихіями, вважаючи їх утіленням божественних сил. Повелителем грому й блискавки, за їхніми віруваннями, був Перун – верховний над усіма богами. У мить свого гніву він спалахом блискавиці відчиняє оселю небожителів, що є грізним застереженням для людей, аби не грішили. У народі форму блискавки порівнювали з батоном, ударами якого бог-громовик карає злих демонів – хмар. Із поширенням християнства люди почали говорити, що це святий Ілля з неба кидає вогняні стріли, щоб вразити слуг, яких залишив Сатана на землі. У народі кажуть, що, коли настане кінець світу, Ілля так вдарить громами, що земля розсиплеться. Отже, блискавку завжди пов'язували з гнівом і карою. Фразеологізм *метати громи і блискавки* має подвійне переносне значення: гнівно, роздратовано говорити про когось, щось, сварити виглядом, виражати гнів, обурення, незадоволення, сердито дивитися.

Для ФО *потом і кров'ю, до сьомого поту, сім потів зійде* характерні зовнішні ознаки, що супроводжують інтенсивну діяльність людини, для характеристики саме такої дії (кров і піт – вічне джерело, з якого живилася Земля). За своїм компонентним складом виділяються одиниці *до сьомого поту, сім потів зійде*, в яких уживається числівник «сім», що має в українській мові містичне, символічне значення, пов'язане з марновірними уявленнями. Цей компонент трапляється не тільки у ФО зі значенням граничності (*семи-*

мільними кроками), а також в інших одиницях українського фразеологічного фонду (*книга за сімома печатками, сьома вода на киселі*). У процесі зіставлення лексико-семантичних компонентів визначаємо, що майже в усіх ФО повторюються слова: *сила, дух, піт – з усієї сили, що є духу, до сьомого поту, сім потів зійде*.

Як і вишенаведені, так і ФО до останнього подиху, до останньої краплі крові, з останніх сил, остання межа виникли внаслідок перенесення значення, заснованого на метонімії, на образних асоціаціях за зв'язком: *Він до останнього подиху зберіг вірність присязі, вірність прапоріві, вірність своїй Батьківщині, – говорив гвардії майор* (Олесь Гончар); *Висловлюємо повну готовність стояти до останньої краплі крові за Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів* (М. Стельмах); *З криком «ох, Боже мій! ох, Боже!» вона шарпнулась з останніх сил і наосліп кинулась в очерет* (М. Коцюбинський); *То вже було в її (актриси) злеті останньою межею, після чого почався неминучий спад, а потім – творчий занепад* (Із газети).

Останній – той, що закінчує щось, кінцевий. Тобто ФО з компонентом *останній* визначають межу чогось, а отже, граничність ознаки, дії, процесу, стану тощо.

У зв'язку з активною діяльністю людини використовуються й інші фразеологізми: *як прокляті, аж дим іде, на повну катушку: Менші послушниці день і ніч як прокляті працюють, а багаті гуляють та вино п'ють* (І. Микитенко); *Працювали ми так, що аж дим ішов* (І. Микитенко); *«Невже в мене сили нема крикнути?» – Яво! – гукаю, як то кажуть, на повну катушку* (В. Нестайко).

Прокляття – засудження кого-небудь за вчинені гріхи, супроводжуване відлученням від церкви, зловісним побажанням, пророцтвом. Воно виступає інтегрувальним механізмом. Страх бути відлученим (проклятим) є межею в діяльності й світобаченні людини. Прокляття діє за формулою: «Усі проти одного». Тому це – не просто церковна кара, а соціальна дія з певними наслідками. ФО як прокляті вказує на граничну інтенсивність певної дії, яка виконується за умови, коли людині вже втрачати нічого, а тому вона докладає максимум зусиль, щоб завершити розпочате.

Про вищий ступінь інтенсивності будь-якої дії говорять фразеологізми *повним ходом, аж небу жарко*. Перша ФО запозичена із галузі техніки й сполучається з дієсловами *йти, плинути*: *Прийшла весна. На повний хід ідуть роботи в рільничій бригаді* (Із газети). Цікавою за компонентним складом є ФО *аж небу жарко*:

Бігли, мабуть, так, що небу жарко стало? (О. Довженко). Ця ФО має значення «іти, бігти, працювати дуже сильно та енергійно».

За релігійними уявленнями (ще дохристиянськими), небо – *вишне*, місце перебування богів, ангелів, святих, душ померлих; вічне царство, потойбічний світ, рай. Володарем Неба в наших предків був Перун, який заступив Сварога. Видиме небо – то лише частина всього безмежжя; спалахом блискавиць бог Перун на мить відкриває його, а лише під час Страшного суду Всебог повністю відкрив небо: тоді вогонь Сварога спалить усе довкола; а поки що в небесному царстві живуть сини Сварога – Сварожичі, серед них божественний його син Дажбог-Сонце. Послугуючись цими уявленнями, смислове навантаження ФО *небу жарко* вказує на певне перебільшення й уживається для вираження найвищого ступеня інтенсивності якоїсь дії, діяльності, тобто активніше, енергійніше вже не може бути.

Лексема «повний» у ФО передає граничну повноту дії, процесу, стану, тобто дуже інтенсивно, з максимальним напруженням, навантаженням. Зміст ФО *на повну катушку, повним ходом*, узуальне значення яких формується контекстом, передається однорідним до фразеологізму означенням «добряче», «сильно».

Семи «граничність» і «морально-етична характеристика стану» організовують ФО у відповідний блок, що складається з ФСР з ідеограмами:

1) «в усьому, повністю, цілком»: *з голови до ніг – «повністю, цілком»* [ФСУМ, кн. 1, с. 158], *до самих кісток – «дуже сильно, наскрізь, повністю; усім єством»* [ФСУМ, кн. 2, с. 298], *по самі вуха – «дуже сильно, повністю, надзвичайно»* [ФСУМ, кн. 1, с. 141], наприклад: *Черниш уже був з ніг до голови в новому, вирядився, як до параду* (О. Гончар); *Додому пішов Боровий, коли вже до самих кісток пробрало його холодом та вологістю* (Я. Гримайло); *Галина зітхнула. Я знав, що вона по вуха закохана в Семена Михайловича* (Ю. Збанацький);

2) «стан сорому, хвилювання»: *червоніти як жар – «хвилюватися, дуже переживати, почувати себе дуже ніяково, тривожно від сорому»* [ФСУМ, кн. 2, с. 488], *не знати, куди дівати очі від сорому – «дуже соромитися, перебувати в незручному становищі перед ким-небудь у зв'язку з провинною, осудом»* [ФСУМ, кн. 2, с. 269], *не знати, на який стілець сісти – «бути нерішучим, розгубленим, відчувати величезний сором»* [ФСУМ, кн. 2, с. 269], наприклад: *Далі бачу, що вона вже червоніє, як жар найчервоніший* (Марко Вовчок); *Він і не знав, куди йому очі діти: заморгав,*

поблід та швидше між народ... (Г. Квітка-Основ'яненко); *Рудь через те й не знає, на який стілець сісти, що вважає себе неправим, але не має мужності визнати цього* (С. Голованівський): ССМ 1 «прийменник + субстантив + прийменник + субстантив» = «повністю», ССМ 2 «прийменник + прономінатив + субстантив» = «дуже сильно», ССМ 3 «дія + як + субстантив» = «дуже хвилюватися», ССМ 4 «сполучник + прономінатив + субстантив + субстантив» = «дуже соромитися», ССМ 5 «прийменник + прономінатив + субстантив + дія» = «дуже соромитися».

У деяких випадках характер асоціацій визначає протилежні емоційні відтінки, які накладаються на основне значення. Саме внутрішня форма визначає опозицію позитивної конотації ФО як *маків цвіт, як калина в лузі* та негативної – *почервоніти як рак, почервоніти по самі вуха*. Почуття сорому супроводжується почервонінням шкіри обличчя.

Також характерним зовнішнім виявленням стану сорому або засмучення є відведений погляд: *потупити очі, не знати, де очі подіти*. У стані сорому, засмучення особливо яскраво виявляється суспільна зумовленість емоцій, внутрішній зв'язок особистості із суспільством.

Аналізовані ФО на позначення граничності інтенсивних дій людини об'єднуються в сегмент, який складається з двох ФСТГ: адвербіальної (*на весь голос; аж стіни дрижать; потім і кров'ю;*

до сьомого поту; сім потів зійде; до останнього подиху; до останньої краплі крові; з останніх сил, як прокляті; аж дим іде; на повну катушку; повним ходом; аж небу жарко; з голови до ніг; до самих кісток; по самі вуха; як маків цвіт; як калина в лузі) та дієслівної (*зривати злість; іди собі під три чорти; метати громи і блискавки; накрити мокрим рядом; червоніти як жар; не знати, куди дівати очі від сорому; не знати, на який стілець сісти; почервоніти як рак; почервоніти по самі вуха; потупити очі; не знати, де очі подіти*).

Висновки. Семантичні властивості фразеологізмів на позначення граничності інтенсивності дії людини виявляються в особливостях їх утворення, розвитку, закономірностях реалізації дистрибутивних зв'язків у процесі функціонування в мовленнєвому контексті. У структурі значення аналізованих ФО переважають емотивні, поціновувальні, образні елементи та стилістична забарвленість. Компоненти емотивності наявні в значенні мотивованих і демотивованих фразеологізмів, наявність цих компонентів не є контекстуально зумовленою. Своєрідність фразеологічної семантики виражається в значній деталізації фразеологічного образу, більшій змістовності фразеологічного значення.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в зіставному аналізі зазначених ФО із фразеологізмами певних фразеосемантичних груп фразеосемантичного поля «граничність».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балли Ш. Французская стилистика. Москва, 1961. 394 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
3. Гвоздарев Ю.А. Основы русского фразообразования. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1977. 184 с.
4. Фразеологічний словник української мови. У 2-х кн. / укл. В.М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. 984 с.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В МОВІ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ»

PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE NOVEL «MARUSIA CHURAI» BY LINA KOSTENKO

Левун Н.В.,

orcid.org/0000-0002-8169-9751

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови*

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Степаненко О.К.,

orcid.org/0000-0003-0887-5808

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарної освіти*

КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради

У статті на матеріалі роману у віршах «Маруся Чурай» розглянуто стилістичну роль фразеологізмів у художньому світі Ліни Костенко. Мета дослідження – виявлення й аналіз фразеологічних одиниць у романі Л. Костенко «Маруся Чурай», визначення їх стилістичного навантаження. У роботі простежено стилістичні особливості фразеологічних одиниць у творі Ліни Костенко, виявлено й описано оцінно-емоційний потенціал фразем, а також з'ясовано особливості авторського вживання та роль фразеологізмів у формуванні письменницького ідіостилу. Особливості функціонування прислів'їв, приказок та інших крилатих висловів у контекстуальній площині авторських творів полягають у тому, що вони допомагають увиразнити семантичне наповнення художнього твору, підкреслити його ідею. Аналіз одного тексту дав змогу простежити процес акумуляції індивідуального авторського мислення, репрезентованого як через використання зразків малих фольклорних жанрів, так і через власні влучні висловлювання, які стали крилатими і набули неабиякої ваги в жанрі поетичного лаконізму, оскільки є максимально ущільненими сюжетними схемами, що одним-двома реченнями відкривають цілі пласти людського буття.

В усному й писемному мовленні фразеологізми використовуються з цілком чи доволі виразною стилістичною метою. Мислення, почуттєва сфера людини відтворюється, відображається фразеологізмами сконденсовано, експресивно, глибокозмістовно, яскраво й почуттєво-емоційно. Неемоційних, стилістично незорієнтованих фразеологізмів не буває. За найрізноманітніших мовленнєвих ситуацій вони сприймаються як своєрідні й образні одиниці мовлення. Дослідження функцій фразеологічних одиниць у конкретних мовленнєвих умовах, зокрема в художніх текстах, дає змогу чітко визначити їх стилістичне навантаження, повніше розкрити й особливості самих фразеологізмів. Фразеологізмам властиві такі виразові якості, як образність, емоційність, експресивність.

Дослідивши фразеологічні звороти в романі Л. Костенко «Маруся Чурай», варто зауважити, що найбільш уживаними вони є в першому і в третьому розділах роману. Фразеологізми влучно характеризують і самих героїв, і їхні вчинки. Саме сталі мовні звороти, якими послуговувалася письменниця, надали твору такої експресії, чуттєвості. Як свідчить здійснений аналіз, фразеологізми як знакові одиниці мовної та позамовної дійсності можуть ставати ознакою індивідуально-авторської манери письма.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічний зворот, фразеологічна одиниця, фразеологізм, паремії, афоризм, стилістична функція.

The article based on analysing of the verse novel "Marusia Churai" reveals the stylistic role of phraseological units in the art world of Lina Kostenko. The purpose of the research is to identify and analyse phraseological units in the novel "Marusia Churai" by L. Kostenko, to determine their stylistic load. The paper traces stylistic features of phraseological units in the novel by Lina Kostenko, reveals and describes the evaluative and emotional potential of phraseme, and also clarifies the features of author's use and the role of phraseological units while forming the writer's individual style. The peculiarities of adverbs, proverbs, and other winged expressions in the contextual plane of copyright work help to express the semantic content of the work of art, to emphasize its idea. The analysis of one text made it possible to trace the process of accumulation of individual author's thinking represented both through the use of nursery rhyme samples, and through the own apt utterances, which became winged and gained considerable weight in the genre of poetic laconic brevity, as they are maximally condensed, thereby one or two sentences open all the layers of human being.

Phraseological units are used for a wholly or sufficiently expressive stylistic purpose in oral and written speech. Thinking and sensual sphere of a human can be reproduced and reflected by phraseological units making it condensed, expressive, deeply meaningful, vivid and emotional. There are no unemotional, stylistically disoriented phraseological units. They are perceived as peculiar and figurative units of speech depending on a variety of speech situations. The study of the functions of phraseological units in specific speech conditions, particularly in artistic texts, makes it possible to clearly define their stylistic load, to reveal fully the peculiarities of phraseological units. Phraseological units are characterized by such expressive qualities as imagery, emotionality, expressiveness.

Having examined the phraseological units in the novel "Marusia Churai" by L. Kostenko, it is worth noting that mostly they are used in the first and third chapters of the novel. Phraseological units accurately characterize both the characters

themselves and their actions. The frozen or set language expressions, which the author used, gave the novel special expression, and sentimentality. According to the analysis, phraseological units as sign units of linguistic and extralinguistic reality can become a feature of the individual-authorial manner of writing.

Key words: vocabulary, phraseology, stylistics, phraseological references, phraseological units.

Постановка проблеми. Фразеологізми як невичерпний скарб українського народу наділені необмеженими естетичними можливостями в художній мові, що пояснюється самою природою цих мовних одиниць. Стилістичне забарвлення фразеологічних одиниць (ФО) найтісніше пов'язане з емоційністю, експресивністю та оцінністю [5], які мовознавці вважають категоріальними ознаками фразем. Цікавими і до кінця ще не вивченими є проблеми фразеологічної стилістики. У цій праці ми спробуємо простежити склад та стилістичні особливості ФО у творі Ліни Костенко, виявити й описати оцінно-емоційний потенціал фразем, а також з'ясувати особливості авторського вживання та роль ФО у формуванні письменницького ідіостилію. Матеріалом послужить роман Ліни Костенко «Маруся Чурай».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фразеологічне багатство мови здавна привертало увагу науковців. Вагому роль у становленні фразеології як науки відіграли праці О.О. Потєбні, В.В. Виноградова, О.О. Шахматова, П.Ф. Фортунатова, Б.О. Ларіна, О.С. Ахманової, М.М. Шанського, Ю.Д. Апресяна та інших [1, с. 417]. Відомими дослідниками української фразеології є Л.А. Булаховський, Г.М. Удовиченко, Л.Г. Скрипник, В.М. Білоноженко, В.Д. Ужченко, І.С. Гнатюк, М.Ф. Алефіренко та інші.

Постановка завдання. Мета дослідження – виявлення й аналіз фразеологічних одиниць у романі Л. Костенко «Маруся Чурай», визначення їх стилістичного навантаження. Для досягнення цієї мети в роботі послідовно було поставлено й виконано такі завдання: розкрити зміст поняття «фразеологізм» у контексті лінгвістики; виявити фразеологізми в романі, визначити основні групи фразеологічних зворотів та дослідити їх стилістичне навантаження у творі; проаналізувати особливості функціонування прислів'їв, приказок та інших крилатих висловів у контекстуальній площині авторського твору.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження фразеології як розділу мовознавства є стійкі вислови, їх семантика, структура, походження, роль у мові, взаємозв'язок з іншими мовними одиницями, зокрема словом і реченням. На позначення мовної одиниці, що є першоелементом фразеології, використовують термін *фразеологічна одиниця*, або *фразеологізм*.

Розрізняють широкий та вузький погляд на фразеологічні одиниці. Визнання за основні й обов'язкові двох ознак фразеологічної одиниці – відтворюваності й надслівності – дає право включати до фразеологічного складу всі константні (сталі) утворення, які утримуються в пам'яті, – «від ідіом, семантично еквівалентних слову, до прислів'їв і крилатих слів, що являють собою вираз предикативної інформації» [5, с. 130].

Таке розуміння фразеологічної одиниці знаходить велику підтримку в українському мовознавстві. На нього спираємося в нашому дослідженні.

Залежно від того, номінативну чи комунікативну функцію виконують фразеологізми, їх можна розділити на дві групи – *номінативні*, які, власне, й зближуються зі словом, та *комунікативні*, які функціонально зближуються з реченням. До останньої прийнято зараховувати прислів'я та приказки, крилаті вислови, афоризми.

Ю. Карпенко, слідом за іншими мовознавцями, серед номінативних фразеологізмів виділяє такі групи [2, с. 111].

1. *Фразеологічні зрощення*, або *ідіоми*, значення яких видається абсолютно немотивованим, незалежним від семантики окремих компонентів: *собаку з їсти*. Пояснення їх – складна етимологічна проблема.

2. *Фразеологічні єдності*, або *фраземи*, мають зміст, мотивований значенням окремих компонентів фразеологізму: *сісти в калюжу* – зазнати невдачі. Внутрішня форма тут ще зберігається. Як правило, у фразеологічних єдностях процес переосмислення стосується лише одного з компонентів фразеологізму.

3. *Фразеологічні сполучення*, або *фразеологічні вирази*, відрізняються стійкістю та відтворюваністю. За твердженням О. Пономарева, вони (сполучення) – семантично подільні фразеологічні звороти, у яких є стрижневе слово. Залежно від зв'язків його з іншими словами змінюється значення фразеологізму: *жити вовком* (відлюдьком), *дивитися вовком* (вороже) [4, с. 122].

Деякі мовознавці виділяють ще й четвертий тип: *фразеологічні вислови* – стійкі звороти мови, котрі складаються зі слів, які мають цілком вільне значення. До фразеологічних висловів зараховують прислів'я та приказки, крилаті вислови, афоризми [1, с. 56].

Більшість фразеологічних зворотів має стилістичні особливості і є опорою образного, емоційно

наснаженого мовлення. Емоційність фразеологічних одиниць тісно пов'язана з їхньою експресивністю. О. Пономарів зазначає, що *нейтральні (міжстильові)* фразеологічні звороти вживаються в усіх стилях мовлення. *Книжні* характерні як для наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, так і для художнього стилів. *Розмовні* фразеологічні одиниці наділені безпосередністю, невимущеністю: *замилувати очі; вискочив, як Пилип з конопель* [4, с. 126–127].

Кожен автор, як стверджує В.Д. Ужченко, постійно відчуває «голод» на експресивні засоби вираження. Ось чому письменники так часто звертаються до фразеологізмів – поліфункціональних експресивних одиниць художнього мовлення [5, с. 87].

Ліна Костенко належить до тих майстрів слова, які часто послуговуються образними ідіоматичними висловами і влучно використовують текстотвірний потенціал фразеологізмів. У романі «Маруся Чурай» корпус фразеологічних одиниць налічує десятки стійких сполук, серед яких можна виділити:

– *фразеологічні зрощення*: «А що, якби знайшлася хоч одна – в монастирі десь або на горищі? Якби вціліла в тому пожарищі – немов *неопалима купина?*» [3, с. 5]; «Багатому і *діти чорт колише?*» [3, с. 44]; «Сидиш, мовчиш, *ні за холодну воду?*» [3, с. 62]; «Так ці нестатки *в'їлися в печінку...*» [3, с. 65]; «Ми вже й без неї з'їхали ні на що, а з нею геть вже *зійдемо на пси?*» [3, с. 65];

– *фразеологічні єдності*: «Недавно, *о півнях*, вийшла я...» [3, с. 7]; «З'ясує стисло свідкам звинувачення, щоб не *збивали суд на манівці?*» [3, с. 13]; «Коли ж вона його причарувала, він як сказився, геть *одбивсь од рук?*» [3, с. 16]; «У мене син одинчикок, панове, і запечалля на душі одне, одна *у серці шпичечка тернова?*» [3, с. 17]; «*Ведете суд на хибну колію?*» [3, с. 20]; «*Віддав чолом і мовив хрипкувато?*» [3, с. 20]; «Грицько зцурався дівчини такої! *Доп'яв біди, земля йому пером?*» [3, с. 23]; «І суд такого ще не примічав, щоб той, кого *притягнуто до права*, зневажив право та отак мовчав» [3, с. 24]; «Заворушилися лавники і райці: це ж всі закони *підуть шкереберть?*» [3, с. 25]; «То де ж воно, *всевидящес око?! Це ж глухоастидський закон!*» [3, с. 25]; «І перед тим, як вирок нам почути, *зронити* хоче хоч *сльозу спокути?* Підсудна *сльзьми очі ті зросила?*» [3, с. 28]; «Питаю: Мамо, хто це *вам допик...*» [3, с. 45]; «...моя любов, прогіркла й перегіркла й перестояна, вже скоро *душу випалить мені?*» [3, с. 46]; «І сміх *стримів у спині, наче ніж?*» [3, с. 49]; «І він ввійшов, литовський князь,

сюди, як *ніж у спину*. А Потоцький – в груди!» [3, с. 118]; «А ненаситна! – що *нагледить оком*, то *дзьобом* так і *вихопить з води?*» [3, с. 61]; «*Все просить руки?*» [3, с. 62]; «А що *покрив я дівчину неславою?*» [3, с. 63]; «Якщо я впаду – неврятована пісня, *задушена пісня в петлі захрипить!*» [3, с. 78]; «І одспівала ... одспівала! *Ще одхрипіли у петлі?*» [3, с. 86]; «Таку співачку *покарать на горло*, – та це ж не що, а *пісню задушить!*» [3, с. 95]; «Ніхто мені *не дивиться у спину?*» [3, с. 98]; «Богдан між ними, як *між двох вознів?*» [3, с. 118]; «Бував я скрізь. *Душа у мене боса?*» [3, с. 125];

– *фразеологічні сполучення*: «Та, чарку випив, там, в одних людей, чогось так *біля серця заварило?*» [3, с. 7]; «Вона його іднолітка, панове. Пора *кебету мати на плечах?*» [3, с. 16]; «Стою собі і думаю: а дулі, щоб ви мене *круг пальця обвели?*» [3, с. 17]; «Щоб у заміжніх *погубив підметки?*» [3, с. 17]; «Одного прошу: у мою дитину *не кидайте словами*, як багном» [3, с. 125]; «Якби ми так *чесали язиками*, то вже б давно Україну віддали» [3, с. 21]; «Козак сказав: – Замудрувались ви. Тут *треба тільки серця й голови?*» [3, с. 22]; «І правий суд продовжувати далі, *явивши в жилах зимну кров?*» [3, с. 26]; «Якби вона сварилася, кричала, то *я пустив би все там шкереберть?*» [3, с. 67]; «А не дай Боже, так *танцювать навиворіт душі?*» [3, с. 73]; «І каже дяк: – Де будем ночувати? Про *хліб і сіль* давно щось не чувати» [3, с. 107].

Найбільш насиченою фразеологічними одиницями є мова першого («Якби знайшлася неопалима книга») і третього («Сповідь») розділів. Фразеологізми, якими послуговувалася письменниця, влучно характеризують і самих героїв, і їхні вчинки.

У досліджуваному романі фразеологізми виконують найрізноманітніші стилістичні функції. Основною з них є оцінна, коли фразеологізми викликають у читача певне ставлення до зображуваного. Позитивну оцінку дають, наприклад, фразеологічні одиниці в реченнях: «То те дитя й *на ноги зіп'ялось, і розуму дійшло* у Чураїв» [3, с. 19]; «Чурай був теж *гаряча голова?*» [3, с. 83], викликаючи схвалення, прихильність, співчуття до героїв твору. Негативну оцінку виявляють фразеологізми, що передають осуд чи зневагу: «Дрібні люді, гієни стервоїдні, які ж ви *ласі на чужу біду?*» [3, с. 54]; «Це, як скажімо, вірувати в Бога і *продавати душу сатані?*» [3, с. 20]; «З ним *не звариш каші?*» [3, с. 52]; «Грицько ж, він *міряв не тією міркою?*» [3, с. 20]; «Бо незалежно, що то за пиття і що там мовить *злість тисячоуста*, – не хто ж, а він *звів дівчину з пуття?*» [3, с. 16];

«А вже Бобренки з тим усім не крились. *Не встигла їм душа й почервоніть*» [3, с. 72].

У романі «Маруся Чурай» фразеологізми, крім оцінної, виконують емоційно-експресивну функцію. Як відомо, «емоційні мовні одиниці також містять компонент оцінки, виражають позитивні чи негативні почуття, характеризують психічний стан мовця» [5, с. 253]. Складні порухи людської душі поетеса передає такими фразеологізмами: «Чаклунське кажуть: інеєм береться, коли людину *укидає в жар*» [3, с. 76]; «*Душа болить...*» [3, с. 36]; «*Який душа його несла тягар?*» [3, с. 83]; «*І як згадаю, Боже, як згадаю, таку печаль у серці розгойдаю!*» [3, с. 50]; «*Страшна поразка душі всім некла*» [3, с. 45]; «*Про нашу греблю, про ті наші верби, про дні, що душу спомином печуть*» [3, с. 68]; «*Чи рвала мати так на собі коси, як задзвонили по його душі*» [3, с. 19]; «*Душа рвонулась – і застрягла в ґратах*» [3, с. 37].

Як бачимо, численні фразеологізми групуються навколо слів *душа* і *серце* як виразників психічного стану героїв роману, їхніх настроїв, переживань та почуттів, а отже, емоційно-експресивна функція таких фразеологічних одиниць переплітається з функцією відтворення внутрішнього стану персонажа.

Однією з визначальних рис мовної майстерності Ліни Костенко є тяжіння її поетичної фрази до афористичності. Мова роману «Маруся Чурай» пересипана висловами, які в стислій формі виражають яку-небудь глибоку думку. Різновидами таких стислих словесних формул є афоризми, сентенції та максими.

Афоризм – це вислів, де в максимально ущільнених сюжетних схемах вмонтовано узагальнено-філософські образи, що відкривають цілі пласти людського буття в його розмаїтості та багатогранності. Як зазначив Леонід Кравчук, «афоризм – це дисциплінована думка, яка пройшла вишкіл серйозної інтелектуальної культури. Здатність до афористичного мислення відрізняє високорозвинену людину» [6, с. 6]. Характерними рисами афоризму Ліни Костенко є влучність, виразність, здатність до самостійного існування: «То треба знать, чого іще не знаєм. То знаєм те, чого не треба знать» [3, с. 25]; «Закон є суть, тверда його основа» [3, с. 26]; «Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там» [3, с. 39]; «Здушили сльози – не виходь на люди. Болить душа – не виявляй на вид» [3, с. 43]; «Нерівня душ – це гірше, ніж майна!» [3, с. 52]; «Нелегко, кажуть, жити на дві хати. А ще не легше – жити на дві душі» [3, с. 74]; «Життя – така велика ковзаниця. Кому вдалось,

не падавши, пройти?» [3, с. 74]; «Найтяжча кара звалася життям» [3, с. 76]; «Смерть повсюди, а життя одне» [3, с. 96]; «Вмерти завжди встигну. А часу все одно не дожену» [3, с. 99]; «Воно як серце маєш не з льодини, розп'яття – доля кожної людини» [3, с. 100]; «Велике діло – писані слова!» [3, с. 107]; «Історії ж бо пишуть на столі. Ми ж пишем кров'ю на своїй землі» [3, с. 107]; «...І можновладці тяжко винуваті. А що зробив народові народ?» [3, с. 110]; «В життя приходиш чистий і красивий. З життя ідеш заморений і сивий» [3, с. 127]; «В житті найперше – це притомність духа, тоді і вихід знайдеться з нещастя» [3, с. 136].

Сентенція – афоризм, що має повчальний зміст, життєве напучення: «Хай стане совість на сторожі права» [3, с. 14]; «Та є печальна втіха, далекі: комусь на світі гірше, ніж тобі» [3, с. 100]; «Ой люди, люди, Божа подобизна, до чого ви цю землю довели?!» [3, с. 118]; «А що сильніше підпирає твердь – молитва преподобного Антонія чи Наливайка мученицька смерть?» [3, с. 121].

Максима – афоризм, в якому в короткій формі виражене певне моральне правило, етичний принцип: «Чужа душа – то, кажуть, темний ліс» [3, с. 18]; «Чужа душа – то тихе море сліз. Плювати в неї – гріх тяжкий, не можна» [3, с. 19]; «А що, як інший вибрати закон, – не з боку вбивства, а із боку зради? [3, с. 21]; «Що ж це виходить? Зрадити в житті державу – злочин, а людину – можна?» [3, с. 22]; «Як платити злочином за злочин, то як же й жити, люди, на землі?» [3, с. 23]; «Не служать очі на таке дивиться, щоб так двоїлась хлопцеві душа!» [3, с. 45]; «Що їх веде – і доброго і злого? Де є та грань – хто люди, хто юрма?» [3, с. 87]; «Любив людей і обминав юрму» [3, с. 124]; «Чи нас Господь почує усіх разом, коли так просить кожен про своє?» [3, с. 126].

Висновки. Стилiстично вагомим компонентом творчості Ліни Костенко є фразеологізми, які характеризуються багатством значень, смисловою ємкістю, потужною експресією та поліфункційністю. Їхній виразний оцінний та емоційно-експресивний потенціал чітко проступає в романі «Маруся Чурай». Як свідчить здійснений аналіз, фразеологізми, використані в цьому творі, стають ознакою індивідуально-авторської манери письма Ліни Костенко. Прислів'я, приказки, фразеологічні одиниці, ідіоматичні словосполучення тощо дають письменниці змогу стисло і яскраво висловлювати думку, виявляючи при цьому таку образність та смислову глибину, якої складно, а подекуди й неможливо досягти іншими засобами. Яскраві авторські афористичні

висловлювання свідчать про те, що поетеса бездоганно володіє жанром поетичного лаконізму, коли сюжет сконцентрований в одному реченні, в одній фразі, іноді навіть в одному слові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабій І.М. Експресивно-стилістичний потенціал фразеологічних одиниць в авторській картині Г. Косинки. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Вип. XXIV. Ч. 1. С. 417–425.
2. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія». 2006. С. 110–111.
3. Костенко Л. Маруся Чурай. Київ : Веселка, 1990. 159 с.
4. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови. Київ : Либідь, 1993. 247 с.
5. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: посібник. Луганськ : Альма-матер, 2005. 399 с.
6. Українська афористика Х–ХХ ст. / під заг. ред. І. Драча, В. Черняка. Київ : Вид. центр «Просвіта», 2001. 320 с.

УДК 81'373.613'276.3-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.15>

ЗАПОЗИЧЕННЯ В МОЛОДІЖНОМУ СЛЕНГУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ)

BORROWINGS IN YOUTH SLENG (ON MATERIAL OF UKRAINIAN MASS MEDIA)

Левченко Т.М.,

orcid.org/0000-0002-4275-7701

кандидат педагогічних наук,

*доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

Засоби масової комунікації стали основним інструментом, що впливає не лише на суспільну свідомість, а й на формування системи ціннісних орієнтацій особистості, спектр соціальних орієнтацій, мовну грамотність та культуру мови. Зазначено, що вивчення специфіки мови засобів масової комунікації на сучасному етапі – одна з важливих проблем лінгвістики, оскільки активно розвиваються технічні засоби, значно зростає обсяг інформації, розширюються міжнародні зв'язки та вдосконалюються прийоми і методи поширення масової інформації, що набувають дедалі більшого значення в житті суспільства.

У статті проаналізовано молодіжний сленг як динамічну систему і явище, що постійно розвивається. У процесі зміни одного модного явища іншим одні слова забуваються, а нові з'являються. З'ясовано, що цей процес проходить дуже стрімко. У молодіжному сленгу тільки за останнє десятиліття активного світового прогресу оновилося неймовірна кількість слів. Основними причинами функціонування молодіжного сленгу є відхід від буденності, іронія, мовна гра. Невимушений молодіжний сленг прагне відійти від нудного світу дорослих. Внаслідок того, що носії молодіжного сленгу становлять численну і соціально активну частину структури сучасного суспільства, сленгізми активно входять у публіцистику, завойовуючи мову преси, і стають новими елементами культури.

Охарактеризовано запозичену лексику як складову частину молодіжного сленгу і способи її використання у структурі мовної дійсності масмедійного дискурсу. З'ясовано основні причини використання англіцизмів на сторінках сучасної української преси. Відповідно до результатів дослідження зроблено висновок, що більшість запозиченої лексики функціонує лише для певної категорії читачів, адже для них важливими є складні, незрозумілі лексеми, що не мають українського походження. Наведено приклади з українських засобів масової комунікації, що ілюструють як тенденцію до експансії англіцизмів, як і те, що невиправдані запозичення мають українські еквіваленти і можуть бути легко замінені словами з тотожним значенням. Підкреслено, що основною причиною використання запозичень у мові мас-медіа, зокрема англіцизмів, залишається полегшення комунікації молоді та зближення з читачем.

Ключові слова: сленг, англіцизми, запозичена лексика, мова засобів масової комунікації.

Mass communication has become a major tool affecting not only the public consciousness, but also the formation of a system of value orientations of the individual, the range of social orientations, linguistic literacy and language culture. It is noted that the study of the specificity of the language of mass communication at the present stage is one of the important problems of linguistics, as the technical means are actively developing, the volume of information is growing, the international relations are being expanded, and the methods of spreading of mass media are becoming more important in social life.

The article analyzes youth slang as a dynamic system and a constantly evolving phenomenon. When you change one fashion phenomenon to another, some words are forgotten and new ones appear. It is clear that this process is proceeding very rapidly. In the youth slang only in the last decade of active global progress, an incredible number of words has been

updated. The main reasons for the functioning of youth slang are the outgoing from everyday life, irony, language play. The casual youth slang seeks to move away from the dull world of adults. Due to the fact that the slang bearers form a numerous and socially active part of the structure of modern society, slangisms are actively involved in journalism, conquering the language of the press, and becoming new elements of culture.

Borrowed vocabulary is characterized as an integral part of youth slang and ways of its use in the structure of linguistic reality of media discourse. The main reasons for using of anglicisms on the pages of the modern Ukrainian press have been clarified. According to the results of the study, it is concluded that the vast majority of borrowed vocabulary works only for a certain category of readers, because for them complex, incomprehensible tokens that are not of Ukrainian origin are important. Examples from the Ukrainian mass media are showed, illustrating the tendency for the expansion of anglicisms, as well as the fact that unjustified borrowings have Ukrainian equivalents and can be easily replaced by words with the same meaning. It is emphasized that the main reason for using of borrowings in the language of the media, in particular anglicism, is to facilitate youth communication and rapprochement with the reader.

Key words: slang, anglicisms, borrowed vocabulary, language of mass communication.

Постановка проблеми. Останні десятиліття характеризуються трансформацією уявлень про мовні норми, зміни в системі мовних стилів, нові умови існування преси, що є наслідком нормативних змін сучасної української мови, культури мовлення та всієї системи української мови. Мова зазнала активних змін як система і засіб комунікації. Опозиція до нормативності в різних аспектах її вияву є однією із характерних ознак мови сучасних засобів масової комунікації. Актуальність дослідження характеру репрезентації сленгу молодіжної культури в українських засобах масової комунікації зумовлена тим, що, аналізуючи вияви сленгу, можна визначити, наскільки прогресивно і в якому напрямі розвивається молодіжна субкультура в соціумі, адже молодіжний сленг як найдинамічніша складова частина лексичної системи української мови відображає зміни в сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численна наукова література свідчить про дискусійність статусу субстандартної лексики та її класифікації в сучасній українській мові. Аспекти зазначеної проблеми порушено в наукових розвідках багатьох учених. Зокрема, дослідження субстандартних елементів українського мовлення започатковані працями О.Т. Горбача, Й.О. Дзендзелівського. На сучасному етапі теоретичне обґрунтування функціонування субстандартних підсистем здійснене Л.О. Ставицькою, стан розвитку окремих соціолектів розглянуто в працях К.Л. Бондаренко (лінгвокультурні особливості українського та англійського сленгу), Л.А. Карпець (спортивний сленг), С.А. Мартос (функціонування молодіжного сленгу в міській комунікації), Т.М. Миколенко (міський сленг), Ю.Л. Мосенкіса та О.С. Фурси (сучасний стан розвитку українського молодіжного сленгу та функціонування запозичень у його складі), Н.О. Шовгун (молодіжний сленг у мовленнєвій діяльності малих соціальних груп), І.І. Щур (український комп'ютерний сленг) та ін.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що проблема запозиченої лексики як складника молодіжного сленгу, зокрема її функціональний, структурно-стилістичний аспекти, на сучасному етапі мало вивчена, що зумовлює актуальність нашого дослідження. Вирішенню зазначеної проблематики сприятиме глибше дослідження запозиченої лексики в сучасних засобах масової комунікації.

Постановка завдання. Нашим завданням є виявлення та аналіз запозичень з англійської мови, що репрезентують молодіжний сленг і молодіжну субкультуру.

Виклад основного матеріалу. Дослідження ролі і функцій мови засобів масової комунікації в динаміці мовних процесів на інтерлінгвістичному рівні передбачає аналіз мас-медіа та зумовлених механізмів взаємодії мовних рівнів, зокрема таких, як способи сполучуваності лексичних одиниць, функціонально-стильова стратифікація запозичень та взаємовплив різних стилів сучасної української мови.

Запозичення – один із продуктивних шляхів поповнення лексичного складу української мови і важливе джерело формування молодіжного сленгу. В останні десятиріччя захоплення запозиченими словами стало своєрідною модою, що зумовлена певними стереотипами та ідеалами, що є у молодіжному середовищі. Мовна культура сучасної молоді є тим мінливим мовленнєвим середовищем, що швидко реагує на появу всього нового в суспільстві. Прийнято вважати, що «український молодіжний сленг – це субстандартна підсистема мови, що складається з лексико-фразеологічних одиниць, які не входять до складу літературної мови і функціонують у невимушеному спілкуванні серед молоді. Він виступає засобом репрезентації дійсності та вираження ставлення до неї представників цієї демографічної групи» [2, с. 11].

Поява значної кількості різноманітних засобів масової комунікації надзвичайно потужно вплинула на становлення мовних норм сучасної молоді. Активне функціонування сленгових

лексем у засобах масової комунікації пов'язане з бажанням наблизитися до читача, хоча адресат зазвичай сприймає медіатекст як зразок мовного етикету, використовує в подальшому мовленні та приносить сленг у культурне середовище.

У сучасній українській мові однією із динамічних тенденцій є активізація процесу запозичення іншомовних слів, зокрема англійських. Найяскравішим прикладом цього процесу є молодіжний сленг, для якого запозичення з англійської мови – важливе джерело його формування.

«Засоби масової інформації не лише збагачують молодіжну лексику, а й активно використовують її оригінальність та емоційну зарядженість для покращення контакту з цільовою аудиторією. Зростання запозичень серед зафіксованих у досліджуваній пресі сленгізмів визначається популярністю англійської мови та відповідних субкультур» [4, с. 18]: «ЗМІ Ахметова **піарили** Ляшка, а скільки він заплатив їм – не ясно» («Українська правда», 15.04.2019); «Володимир вплатився в бій, в якому він не може стати переможцем. Це не вистава, не рестлінг — це фул **файтинг**» («Високий Замок», 12.10.2019); «Після певних процедур його голос нормалізувався, і Лазарєв без напруги виступив на **афтепаті**» («Газета по-українськи», 15.03.2019). Додаючи в мову публікацій запозичення з англійської мови, журналісти намагаються наблизитися до певного стереотипу, долучитися до американської культури та стилю життя. Наведемо кілька прикладів: «Тож експерти прогнозують, що новий додаток для онлайн-**шопінгу** підтримає вже існуючий тренд серед юзерів соцмережі, а бізнесам надасть можливості для збільшення власного прибутку» («Детектормедіа», 07.09.2018); «Білоруси приїжджають до нас не лише на **шопінг**. Їх цікавить галицька кухня» («Високий Замок», 22.03.2018) (шопінг, англ. *shopping* – форма проведення часу у вигляді тривалих і регулярних відвідин магазинів і покупок товарів).

«Важлива відмінність у порівнянні з одруженням у РАЦСі: замість традиційного музичного супроводу в стилі «однієї калини за вікном» та «гоп чи не гоп», молодята приймали вітання під композицію у стилі техно, що плавно переходила у **дабстеп** у супроводі живої скрипки» («Вежа», 27.08.2016); «Півроку тому Еділін вирішила освоїти **дабстеп**. Дівчинка просто шукала цікаві їй записи в інтернеті і почала повторювати побачене» («Сьогодні», 09.02.2016) (дабстеп, англ. *dubstep* – жанр музики, який виник на початку 2000-х рр. у південному Лондоні як одне із відгалужень геріджа).

«Ми створюємо новий рівень відпочинку, коли людина прийшла на концерт улюбленого виконавця і не йде додому через півтори години його виступу, а може потім подивитися якісь клубне шоу, залишитися на вечірці з кращими ді-джеями та потрапити на **афтепати**, яке триватиме до ранку» («Високий Замок», 09.05.2017); «На каруселях, але без королеви: зірки влаштували гламурне **афтепати** на весіллі принцеси» («Газета по-українськи», 16.10.2018) (афтепати, англ. *after-party* – вечірка).

«Українські спортсмени вибороли золоті нагороди у розділі **файтинг**» («Голос України», 29.03.2016); «Усього в активі нашої збірної чотири медалі у розділі **файтинг**», повідомляє прес-служба Міністерства молоді та спорту» («День», 05.03.2018), (файтинг, англ. *fighting* – бій, поєдинок, бійка).

Використання запозиченої лексики без потреби – недолік будь-якого мовлення, особливо публіцистичного. Зайве і недоречне використання запозичених слів робить публіцистичний текст малозрозумілим, недоступним і стилістично неграмотним.

Специфіка стану сучасної української мови полягає в тому, що процеси активізації відбуваються надзвичайно стрімко і масштабно. Зміни соціокультурних орієнтирів призводять до переоцінки суспільних цінностей, у результаті чого змінюється ставлення носіїв мови до багатьох явищ у житті українського соціуму. Саме з цих причин засоби масової комунікації фіксують численні зміни реальної дійсності. Сленг «формується під впливом соціокультурних факторів (кіно- та шоу-бізнесу, ЗМІ, новітніх технологій соціальної комунікації, музичної субкультури, сленгу афроамериканців тощо) на базі соціально-психологічної спільності дітей у підлітковому віці (протиставлення себе дорослим, домінування однолітків у колі співрозмовників, надмірна емоційність, підвищена агресивність тощо) та швидко реагує на різні зміни соціального характеру» [1, с. 12].

Дослідники публіцистичного стилю застерігають від залучення і надмірного використання запозичених слів у мові мас-медіа, особливо в наш час, коли цей процес має потужний темп розвитку.

Мова сучасної преси фактично претендує на роль законодавця моди в мовленнєвій комунікації молоді, але вона не може бути взірцем для наслідування, орієнтиром для збереження мовних норм, адже за своїми комунікативними завданнями, метою і настановами мова засобів масової комунікації в пошуках яскравих слів завжди буде за межами норм – мовних і етичних.

Запозичена лексика – важливе джерело формування молодіжного сленгу, яке пояснюється не тільки лінгвістичними, але й позалінгвістичними факторами. Тому на сторінках засобів масової комунікації дедалі частіше спостерігаємо запозичення з інших мов, які стають складником молодіжного сленгу. «Його поповнення й оновлення відбувається за рахунок лексичних запозичень зі соціолектів інших молодіжних субкультур і вигадування підлітками нових засобів мовної експресії за різними моделями лексико-семантичного словотвору як нормативного, так і ненормативного характеру» [1, с. 12]. Наведемо приклади.

«Так, у них вносилися численні правки. Але жоден **апгрейд** не перетворить касетний магнітофон «Весна» на одинадцятий айфон» («Українська правда», 14.01.2019); «Український дім змінює концепцію: що принесе **апгрейд**» (УкрІнформ, 11.10.2019) (апгрейд, англ. *upgrade* модернізація пристрою (як правило, комп'ютера) шляхом заміни окремих його компонентів на більш потужні або швидкодійні).

«Найбільший у світі **лейбл** Universal Music Group 10 липня видав альбом української співачки Джамали «1944» («Високий Замок», 12.07.2016); «Цьогоріч фест увійшов до ТОП-5 найкращих фестивалів Європи за рейтингом EFFE (Europe for Festivals, Festivals for Europe) та отримав офіційний **лейбл**» («Газета по-українськи», 21.10.2019); «Хоча, варто зазначити, в Луганську поклонялися іноземним брендам, модники воліли, щоб **лейбли** були прикріплені на видному місці мас-медіа на джинсах чи спині» («Україна молода», 12.11.2019). Лейбл (англ. *label* – етикетка): 1. Торгова марка, під якою виробляється, поширюється чи рекламується аудіо- і відеопродукція; 2. розм. Етикетка, пришита до одягу, що засвідчує виробника.

«Я залучила до роботи над образом найбільш творчих та професійних людей столиці: фотохудожницю Ольгу Осадчу, спеціаліста з позування Іву Басару і майстра з **мейк-апу** Юлію Горобець» («Україна молода», 02.11.2016); «Вона декілька разів наводить губи яскраво-червоною помадою, доки **мейк-ап** акцент стає справжнім «акцентцем», старанно підмальовує тоненькі брови й виводить темні стрілки над очима» («Голос України», 17.09.2019); «Її рідні також зазначають, що за все своє довге життя Сюзанна жодного разу не носила **мейкап**, не ходила на вечірки й навіть не фарбувала волосся» («Високий Замок», 08.10.2015) (мейк-ап, англ. *make up* – грим, косметика на обличчі).

«Лімітована серія кросівок виконана в кольорах **паттерна** громадського транспорту Берліна, який використовується в обшивці крісел в метро і трамваях» («Високий Замок», 12.01.2018); «Уявіть собі, якщо ваша дитина мала б базові знання та навички надання першої медичної допомоги, в такому випадку при травмі дитина принаймні знала б стійкий **паттерн** поведінки аби не зашкодити собі ще більше, поки вона не отримає належну швидку допомогу» («Газета по-українськи», 09.09.2019); «Ми навіть залишили порожні місця для маминої творчості. Щоб вона могла внести зміни до тексту і на готову музику за готовим **паттерном** створити максимально персоналізовану коліскову-мантру для своєї власної дитини» («Голос України», 20.09.2018) (паттерн, англ. *pattern* – вірець, зразок, маска, шаблон – об'єкт, з якого робляться копії або набори повторюваних об'єктів).

«Харків'янка опублікувала **скріншот** образливих висловлювань чоловіка під постом музиканта Бориса Севастьянова і попросила у Театру музкомедії відреагувати на них» («Високий Замок», 10.10.2019); «Він ставить під сумнів заяви слідства, що телефон Юлії Кузьменко 19 липня 2016 року з 19:00 був неактивний. Як доказ має **скріншоти** її листування з подругою» («Газета по-українськи», 17.12.2019). Скріншот (англ. *screenshot*, **скріншот** (скріншот)) – знімок з екрана, зображення, отримане комп'ютером, що зображує дійсно те, що бачить користувач на екрані монітора.

«Старався для «бати», не шкодуючи ні кулаків, ні одєжини за шість тисяч євро (під час бійки з Герусом на «вилоносному» була брендова куртка-**бомбер** від італійської компанії Loro Piana)» («Високий Замок», 15.11.2019); «Колекція – капсульна і нараховує наразі близько 20 моделей, які дуже вдало поєднуються між собою, а більшість речей – світиоти, футболки, **бомбери** та штани – унісекс, підходять як хлопцям, так і дівчатам» («Україна молода», 13.12.2019). Бомбер (англ. *bomber jacket*) – літня куртка, створена для пілотів ВПС США, яка з часом стала частиною масової культури.

О.А. Стишов зазначає, що «низка нових іншомовних слів із мовознавчого погляду є недоречними, оскільки вони порушують закони і розхиляють структуру української мови, її нормативні, стилістичні й культуромовні засади» [5, с. 74]. Іншомовні слова повсякчас використовуються в засобах масової комунікації, адже журналісти схиляються до їх використання навіть більше, ніж до використання місцевих діалектів. Сучасна

преса зловживає запозиченнями навіть тоді, коли можна використовувати українські відповідники. Мова втрачає привабливість і самобутність, якщо журналісти віддають перевагу не різноманітним українським синонімам, а словам запозиченим і невиразним. Наприклад: «Так, перевірену людину можуть поради́ти знайомі або ж **бєбісі́тера** можна самостійно знайти у всесвітній павутині» («Сьогодні», 10.01.2019); «Не секрет для шоу-бізнесу, що арт-директор інколи виконує всі функції відразу – від **бєбісі́тера**, який витирає сльози музикантам у випадку невдач або творчого колапсу, до рекламного агента або вантажника, який тягає разом із командою стаф...» («Тиждень», 15.12.2017) (бєбісі́тер, англ. *babysitter* – няня). Як видно з прикладу, запозичене слово «бєбісі́тер» незрозуміле для прийняття і складне в написанні.

«**Тинейджер** зібрав удома апарат для проведення аналізу ДНК» («Високий Замок», 09.04.2013); «**Тинейджери** взагалі можуть виходити в піжамах і шкарпетках, без взуття» («Газета по-українськи», 02.11.2019). Слово «тинейджер/тінєйджер» (англ. *teenager*) увійшло в українську мову, поширене не тільки серед представників цієї вікової категорії, але й серед дорослих. Аналізоване запозичення використовується невиправдано, його легко можна замінити українським «підліток».

«Цю одноактну оперу Римського-Корсакова поставив режисер Анатолій Солов'яненко спеціально на Тараса Штонду, як **презент** співакові, який нині відзначає ювілей – 50-річчя від дня народження та 25-річчя творчої діяльності» («День», 07.02.2017); «Суддя Плотницький тримає в кабінеті три томи творів митрополита Шептицького: це презент від Садового» («Високий Замок» 08.10.2018); «Це неправильно». За неперевіреними даними, саме так охарактеризував Папа Римський Франциск незвичайний **презент**, що йому зробили в Болівії. А саме – розп'яття, де хрест був замінений на... серп і молот» («Голос України», 11.07.2015). Презент (англ. *present*) – подарунок.

«А в житті колишні **суперстар** повертаються додому, до сірої буденності» («Голос України», 23.10.2013); «Коли ти тільки починаєш свій бізнес, а така **суперстар**, як Опра Вінфрі, на всю Америку рекламує твій магазин – це неймовірно, – згадує Яна» («Газета по-українськи», 02.06.2018); «Ось і недавно світ дізнався, що сім'я голлівудської **суперстар** Роберта Де Ніро розпалася, і це після 20 років благополучного і спокійного (у плані різних там скандалів) родинного життя»

(«Україна молода», 23.11.2018). Суперстар (англ. *superstar*) – суперзірка.

«**Кемі Холмс** розійшлася зі своїм **бойфрендом** актором Джеймі Фоксом» («Україна молода», 23.08.2019); «Новий **бойфренд** колишньої нареченої українського боксера Володимира Кличка Хайден Панеттьєрі підтвердив стосунки з акторкою» («Високий Замок», 13.09.2018); «Джіджі Хадід відновила стосунки з колишнім **бойфрендом**» («Газета по-українськи», 12.01.2020). Бойфренд (англ. *boyfriend*) – коханець, приятель жінки.

«Кому потрібно дуже багато робити, щоб подати в Іспанії справжній **імідж** України. Вам досі потрібно підтверджувати, що українці існують, і Україна має право на існування» («День», 27.02.2016); «Путін і Орбан активно наплюжили **імідж** України перед Трампом», – чиновник Держдепу» («Високий Замок», 08.11.2019); «По закінченню служби вони не отримують військової спеціальності, а строкова служба повинна створювати позитивний **імідж** ВСУ, щоб люди самі хотіли йти в армію» («День», 16.01.2020). Імідж (англ. *image*) – образ.

«Відчуття від перегляду картини дуже дивні. **Zone Out** більше схожий на артхаусний науково-фантастичний **хоррор**, сенс якого зрозуміти складно» («Високий Замок», 17.06.2018); «Ці **хоррори** побудовані на ідеї, що в повністю автоматизовану систему вкрадеться людський фактор і з цієї причини система всіх знищить» («Газета по-українськи», 27.11.2019); «**Хоррор**, як і будь-який масовий жанр, обтяжений колосальною кількістю штампів, аби подолати спротив матеріалу» («День», 30.06.2016). Хоррор (англ. *horror*) – фільм жахів.

Висновки. Таким чином, розглянувши приклади з невиправданими запозиченнями з англійської мови, можна зробити висновок, що здебільшого вони з'являються в українській мові через те, що читач більш вагомими вважає складні, незвичні і взагалі неукраїнські слова, що, на думку багатьох журналістів, надає вагомості мові сучасних мас-медіа. Аналізовані приклади також підтверджують невиправдані запозичення з англійської мови, що мають еквіваленти в українській мові та принагідно замінюються українськими відповідниками.

Таким чином, у середовищі сучасної молоді спостерігається зниження мовної та загальної культури, грамотності, заміна істинних цінностей шаблонними зарубіжними зразками. Також до особливостей мовної організації сучасних засобів масової комунікації варто зарахувати збільшення

простих за формою конструкцій. Із синонімічного ряду засобів передачі однієї і тієї самої інформації автор обирає економні, найпростіші за формою. Зазначені фактори сприяють активізації в текстах мас-медіа конструкцій, що є результатом семантико-синтаксичних процесів номіналізації, атрибутизації та адвербіалізації, адже ці конструкції дають змогу максимально стиснути інформацію. Використовуючи засоби структурної простоти як певну зручність для сприйняття інформації, залучаючи мінімум мовних засобів, можна значно ускладнити висловлювання. Саме «в процесі реалізації мовних ресурсів здійснюється відбір семантично більш раціональних, інформативних і в той же час найбільш лаконічних засобів для досягнення цілей комунікації, тобто мінімальною кількістю мовних знаків максимально точно висловити думку, утворити мовну альтернативу в поширеній описовій конструкції» [3, с. 134].

Використання запозичених слів у сленговій комунікації видається не завжди доречним. Безсумнівно, без запозиченої лексики не можна уявити мову сучасної людини, однак значення таких слів має бути зрозумілим кожному читачеві, а їх вживання – виправданим. Доречне і правильне використання запозиченої лексики свідчить про мовну культуру та повагу до рідної мови.

Таким чином, експансію запозиченої лексики в мові українських засобів масової комунікації поряд із такими факторами, як розвиток інформаційних технологій і активізація міжкультурної комунікації, супроводжує соціально-культурний фактор. Результатом культурної експансії стає не тільки зміна економічної моделі, але й зміна системи ціннісних орієнтацій, формування масової культури, що призводить до ідеалізації чужого способу життя, ідеології, мистецтва, світосприйняття, що спричиняє занедбаність рідної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боднар Р.В. Соціолект підлітків як субкультура сучасного лінгвосоціуму (на матеріалі англійської мови 90-х років ХХ – початку ХХІ століття) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2007. 20 с.
2. Грабовий П.М. Когнітивні параметри українського молодіжного сленгу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філол. Київ, 2010. 18 с.
3. Дегтярьова І.О. Стилїстичні засоби мовної економії у постмодерністському тексті. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2012. Вип. 12. С. 133–141.
4. Поздняков О.В. Номінативні процеси в сучасному німецькому молодіжному слензі (системно-квантитативне дослідження словників і періодичних видань) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. О., 2010. 20 с.
5. Стишов О.А. Нові іншомовні слова в українськомовних ЗМІ початку ХХІ ст. *Studia philologica*. 2017. Вип. 9. С. 66–75.

ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТИЛІСТИЧНИХ ФІГУР У СТИСЛИХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОГО МАС-МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ

PRAGMATIC PECULIARITIES OF STYLISTIC FIGURES IN THE COMPRESSED TEXTS OF UKRAINIAN MASS MEDIA DISCOURSE

Мірошниченко І.Г.,

orcid.org/0000-0002-7538-1608

старший викладач кафедри іноземних мов

Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка Всеволода Лазаряна

У статті досліджено одне з питань актуальної проблеми прагматики медіатексту – згорнення його формальної структури та ущільнення інформаційного плану без втрати повідомлюваної інформації, що реалізується на засадах закону мовної економії. У мас-медійному дискурсі стиснення тексту відбувається за допомогою різноманітних засобів: синтаксичних, морфологічних, лексичних, семантичних, графічних, стилістичних.

Дослідження об'єднало в собі аналіз стислих медіатекстів і вивчення у них стилістичних фігур із метою з'ясування прагматичних функцій останніх. За результатами цієї розвідки, у стислих мас-медійних текстах активно використовуються такі стилістичні фігури, як інверсія, алюзія, антитеза, градація, риторичне запитання, зевгма. Загально-визнаними функціями для цих фігур є експресивізація висловлення, його увиразнення, привернення уваги читача. Проаналізовано важливі прагматичні функції стилістичних фігур у стислих медіатекстах, а саме: функцію конденсації інформації та скорочення кількісної структури текстового повідомлення. Інверсований порядок слів у реченні дає змогу зробити акцент у повідомленні без залучення додаткових лексичних компонентів. Алюзія розширює зміст завдяки смисловим асоціаціям, які привносяться з тексту-джерела. У стислих медіатекстах зафіксовано алюзії з біблійних, літературних, народних, кінематографічних, піснених, суспільно-політичних, історичних джерел. Антитеза об'єднує протилежні явища та поняття, викликаючи фонові знання та створюючи картину, насичену новими значеннями, що висновуються з наведених. Градація нарощує напругу, а риторичне запитання спонукає читача до активної ментальної співучасті в піднятій проблемі, залучає асоціації, які розширюють семантичний план повідомлення. Зевгма безпосередньо скорочує кількісний план повідомлення, об'єднуючи нетотожні члени речення або частини складного речення без залучення нормативно необхідних компонентів, з порушенням логічних зв'язків.

Доведено, що стилістичні фігури сприяють семантичній конденсації медіатексту та скороченню його формальної структури.

Ключові слова: медіатекст, стислий медіатекст, стилістичні фігури, засоби конденсації інформації, семантична конденсація.

The article deals with one of the issues of the actual problem of media text pragmatics – the reduction of its formal structure and the condensation of the content without loss of the reported information, which is realized on the principles of the linguistic economy law. In the media discourse, text compression is performed by various means: syntactic, morphological, lexical, semantic, graphic, stylistic ones.

The research has combined the analysis of compressed media texts and the study of stylistic figures in them in order to clarify the pragmatic functions of the figures. According to the results of this exploration, stylistic figures such as inversion, allusion, antithesis, gradation, rhetorical question, zeugma are actively used in compressed mass-media texts. The well-known functions for these figures are the expressiveness and attractiveness for the reader's attention. In this article, important pragmatic functions of stylistic figures in compressed media texts are analyzed, namely: the function of condensing the information and reducing the quantitative structure of a text message.

The inversion of the words in the sentence allows emphasizing the message without involving additional lexical components. Allusion expands content through meaning associations that are brought from the source text. In compressed media texts, allusions from biblical, literary, folk, cinematic, song, social, political, historical sources were recorded. Antithesis integrates the opposite phenomena and concepts, evoking background knowledge and creating a picture saturated with new meanings that were deduced from this knowledge. Gradation builds up tension, and a rhetorical question engages the reader into active mental involvement in the raised problem, causes associations that extend the semantic plan of a message. Zeugma directly reduces the quantitative structure of text by combining non-identical parts of a sentence or clauses of a complex sentence without involving the necessary components, and by breaking the logical links.

It has been concluded that stylistic figures contribute to the semantic condensation of the compressed media text and to the reduction of its formal structure.

Key words: media text, compressed media text, stylistic figures, information condensation, semantic condensation.

Постановка проблеми. Дослідження мови мас-медіа стало значущим завданням сучасної функціональної лінгвістики. Посилення уваги вчених-мовознавців до медіатекстів спричинене

тими зрушеннями, яких зазнає мова мас-медійного дискурсу під впливом новітніх умов породження медіатексту та поширення інформації. Нові канали передачі інформації сприяли трансформації жан-

рів ЗМІ та змінили мовне оформлення медіатекстів, серед яких популярними стали *стисли тексти*, до котрих уналежують твори з підвищеною інформаційною насиченістю та семантично й формально згорненою структурою [4]. В українському мовознавстві проблематика стислих текстів не досить висвітлена і теоретично, і практично, хоча функціонування таких творів стало феноменом нашого часу: традиційні і новітні засоби масової інформації активно послуговуються всією їхньою розмаїтістю, високо оцінивши переваги, притаманні творам цього виду. Завдяки низці характерних особливостей: невеликому обсягу, інформаційній насиченості, читабельності, жанровій різноманітності, – вони стали улюбленим способом подачі повідомлень українського мас-медійного дискурсу. Укладання стислого тексту спирається на закон мовної економії, що дає змогу обрати найбільш кількісно короткі та інформаційно ємніші еквіваленти розгорнутих структур. Серед значної кількості засобів мовної компресії (синтаксичних, морфологічних, лексичних, семантичних, графічних) у стислих мас-медійних текстах активно вживають і стилістичні, а саме тропи та стилістичні фігури. Стилiстичні фігури – поширений засіб текстотворення в ЗМІ. Їхня експресивна виразність і мовна яскравість впливають на емоційну сферу споживачів інформації, залучають увагу, спонукають до аналізу повідомлюваного. Сучасний реципієнт інформаційного континууму став більш вимогливим і чекає від видавців більш креативних текстів, тому використання стилістичних фігур у мас-медійному дискурсі стало поширеним засобом привертання уваги читачів і підвищення інтересу до медіапродукту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стилiстичні фігури в текстах засобів масової інформації були в царині пильної уваги таких мовознавців, як О.А. Сербенська, Ю.Г. Синельников, Є.В. Толстолицкая, С.В. Тюніна, А.А. Тютенко, Г.Є. Черемхівка, Є.О. Шагланова та інші. Наукові розвідки здебільшого розглядають експресивний потенціал стилістичних фігур у медіатекстах і вплив їх на читача. За нашим аналізом наукових робіт щодо функцій стилістичних фігур у мові ЗМІ, в них не досліджується така прагматична функція, як семантичне ущільнення (компресія) інформації, що є актуальною для сучасних текстів, які прагнуть задовольнити запити читачів на лаконічні повідомлення з максимальним інформаційним наповненням.

Постановка завдання. Мета нашої розвідки – розкрити компресивний потенціал стилістичних фігур як засобів стиснення семантичної

та формальної структури стислих текстів україномовного мас-медійного дискурсу. Нами було виокремлено такі завдання: 1) визначити поширені в стислих медіатекстах стилістичні фігури; 2) охарактеризувати їхні прагматичні функції.

Виклад основного матеріалу. Багатоплановість та інтердискурсивність мас-медійного дискурсу зумовлені його різноманітними функціями: інформативною, маніпулятивною, персуазивною, оцінною, когнітивною, культурною тощо. А велика кількість субдискурсів, які формують мас-медійний дискурс, спричинила строкатість та яскравість його мовної палітри. Прагнучи досягнути експресивного ефекту, творці стислих текстів (далі – СТ) українських мас-медіа послуговуються всім різноманіттям стилістичних фігур, які сприяють, за нашими дослідженнями, ущільненню інформації. Стилiстичні фігури – це засоби мовної виразності, які будують за синтаксичним принципом, відступаючи від мовних норм. Аналізуючи стилістичне наповнення стислих медіатекстів, ми зафіксували активне вживання в них таких стилістичних фігур, як інверсія, алюзія, антитеза, градація, риторичне запитання, зевгма. Серед них найпоширенішою в СТ ми повинні назвати інверсію. Інверсія відіграє значущу роль у СТ українського мас-медійного дискурсу: ця стилістична фігура дає змогу зробити інформаційний акцент у повідомленні без залучення додаткових виражально-зображувальних засобів. Прямий порядок слів у мовленні лінгвісти вважають емоційно та інформаційно нейтральним, тому коли головну або нову інформацію виносять на початок повідомлення, це відразу захоплює увагу реципієнта: *Чотири дні родичі шукали 87-річну жительку селища Усть-Чорна Тячівського району на Закарпатті. О сьомій ранку пішла у ліс по гриби і заблукала. Тіло жінки знайшли в лісосмузі поблизу Тячева. Ознак насильницької смерті не виявили* («Газета по-українськи» № 90, 10.11.15, с. 20, коротке повідомлення).

І хоча ми не можемо стверджувати, що інверсія слугує завданням кількісного стиснення тексту, але все ж таки повинні підкреслити, що вона часто застосовується в СТ українських мас-медіа з метою акцентування на найважливішому. А ось вчена Г.Й. Волкотруб зауважує: «У разі інверсії основний зміст речення зберігається, але зміна порядку слів дає змогу внести додаткові смислові відтінки, підсилити виразність слів» [1, с. 215]. Аналізуючи нашу вибірку, ми звернули увагу на те, що інверсійному порядку часто підлягають додатки, особливо, якщо в їхньому складі є числова інформація:

1) **15 758 гривень на місяць заробляє глава Адміністрації президента Борис Ложкін** («Газета по-українськи» № 93, 20.11.15, с. 4, коротке повідомлення);

2) **34,9 млн грн. субвенції отримала Львівщина з держбюджету на житло для сімей загиблих учасників АТО, а також бійців, які отримали інвалідність I та II груп та потребують поліпшення житлових умов** («Голос України» № 165, 08.09.15, с. 6, коротке повідомлення);

3) **Через вибух у Малі загинули троє миротворців** (ТБ, канал «Прямий», «Репортер», 25.09.2017, рухомий рядок);

4) **За \$50 Кенія видає кожному українцю візу на 30 днів. Її можна отримати безпосередньо в аеропорту** («Український тиждень» № 46, 15-21.11.13, с. 49, акцентуація).

На перше місце у реченні перед підметом часто також виносять обставину місця, підкреслюючи, де відбулася подія:

1) **У Хмельницькому копи та небайдужі містяни врятували собаку, якого збила автівка. Тварина лежала на дорозі та сильно скавчала. Це почули випадкові перехожі, вони викликали поліцію. Копи у свою чергу зв'язалися з ветеринаром і доправили собаку до ветклініки. Вона виживе, сподіваються лікарі** (Facebook, сторінка «ТСН», 27.08.2018; збережена орфографія автора);

2) **У Запорізькій області понад 2000 га земель передадуть у власність учасникам АТО** («Голос України» № 140, 27.07.16, с. 8, інформрядок);

3) **У Нацполіції планують поповнити службу дільничних інспекторів 561 поліцейським** (ТБ, канал «Прямий», «Репортер», 30.10.2017, рухомий рядок);

4) **У Туреччині розпочалися арешти підозрюваних у причетності до ІД** («День», № 195, 28.10.2015, с. 3, заголовок);

5) **У вашому житті не все йде так гладко, як би хотілося** («Голос України» № 188, 09.10.15, с. 12, гороскоп).

Також інверсований порядок фіксуємо і за умови розташування присудка перед підметом, що підсилює динаміку та розвиток подій:

1) **На Україну насунули дощі зі снігом** (Facebook, сторінка «ТСН», 02.11.2016);

2) **Вили сирени, били дзвони** («Голос України» № 236, 12.01.13, с. 5, заголовок);

3) **Вже о 19.00 відбудеться довгоочікувана прем'єра тревел-шоу #Світамізаскарбами!** (Facebook, сторінка «телеканал СТБ», 03.03.2018).

Семантичному ущільненню інформації у СТ сприяє алюзія – «різновид натяку, який є посиленням через відповідний знак (що може нале-

жати до будь-якої семіотичної системи) на певний культурний денотат» [7, с. 6]. Трансференція компонентів одного тексту в інший створює новий смисл в інтертекстові, а в уяві реципієнта інформації малюються картини тексту-джерела з новими привнесеннями, що додає в утворене повідомлення низку асоціативних відношень, часто свідомо невловлюваних.

У нашій вибірці ми зафіксували алюзії на різні тексти-джерела:

біблійні: *Гагарін літав! Воістину літав!* (tsn.ua, 13.04.2015); *Хай буде світло!* («Україна молода» № 13, 29.01.2014, с. 16, заголовок); *Встань і йди! Як українська мова вилікувала хвору ногу Мосійчука і він забув про свою паличку* (znaj.ua, 04.10.2018);

літературні: *Танки не винні* («День», № 114, 02.07.2017, с. 5, заголовок); *Вона обіцяла повернутися* («Український тиждень» № 49, 06-12.12.2013, с. 36, заголовок); *Поки пушки мовчать, «говорять» розтяжки* («Голос України» № 166, 09.09.2015, с. 9, заголовок); *ЖЕК пішов, хай живе управитель!* (epravda.com.ua, 22.02.2018);

народний фольклор (із прислів'їв, приказок, казок, анекдотів, пісень): *Чому кіпріот німцеві не товариш* («Україна молода» № 191, 26.12.2013, с. 7, заголовок); *Яйце-райце для Майдану* («Україна молода» № 23, 14-15.02.2014, с. 2, заголовок);

кінематографічні: *Ішов, упав, отямився – гіпс* («Голос України» № 2, 12.01.2010, с. 1, заголовок); *Смугастий рейс* (ТБ, канал «1+1», «Новини-ТСН», 04.08.2017, заголовок); *Довгий шлях до інспектора* («Україна молода» № 191, 26.12.2013, с. 6, заголовок); *Юля поспішає на допомогу* (ua.censor.net.ua, 08.09.2017, коуб);

пісенні: *Усе в її руках* («Україна молода» № 13, 29.01.2014, с. 16, заголовок);

суспільно-політичні: *Всі на баскетбол!* («Бесплатка», № 46, 14.11.2016, с. 32, реклама); *Принаймні в хокеї все буде «Донбас»* («Україна молода» № 23, 14-15.02.2014, с. 2, заголовок); *Випробування карликом* («Україна молода» № 69, 07.06.2017, с. 14, заголовок); *Ти записався у FOZZY?* («Днепровская неделя», 02.03.2016, с. 17, реклама); *Роттердам + капуста* (uainfo.org, 14.02.2017, коуб);

історичні: *Мін'юст пішов у народ – розповісти про онлайн-сервіси* (gazeta.ua, 0106.2015); *«Листування Енгельса з Каутським». Жадан потролив Добкіна, політик відповів «віршем»* (tsn.ua, 02.07.2017).

Алюзія допомагає читачеві, знайомому з протекстом (а в ЗМІ використовують посилання на найбільш поширені з них, загальновідомі), уник-

нути довгих пояснень щодо ситуації або опису характеристик.

Укладачі стислих текстів часто вдаються до **антитези** – стилістичної фігури, що полягає в зіставленні протилежних явищ, предметів, осіб, ознак. У мас-медійному дискурсі ми найчастіше фіксуємо її в заголовках: 1) *Кінець історії, історія без кінця* («День», № 195, 28.10.2015, с.10, заголовок); 2) *Просвітіть темноту* («День», № 197-198, 30-31.10.2015, с. 28, заголовок); 3) *Путінська еквілібристика в Україні: хочеш війни – закликай до миру* (pic.com.ua, 24.06.2014). Контрастування смислових значень у антитезі, яке повинен розгадати реципієнт інформації, взаємодіють між собою, змальовуючи нову картину дійсності, викликаючи широкі фонові знання, пов'язані з обома значеннями. У цій фігурі поєднання протилежностей також уточнюють та увиразнюють мовленнєві устремління автора: 1) *Старі казки про «новий» Крим* («День», № 56-57, 28-29.03.2014, с. 4, заголовок); 2) *Профіцит реформаторів. Дефіцит платників* («День», № 195, 28.10.2015, с. 7, заголовок). Лексико-семантичним осердям антитези є антоніми, але в СТ вона може бути побудована квазіантонімами, тобто словами, які набувають протилежного значення лише в певному контексті: 1) *Гола й ділова* («Україна молода» № 152, 27-28.11.2015, с. 16, заголовок); 2) *Батіг і пряник для влади* («Український тиждень» № 1-2, 15-21.01.2010, с. 12, заголовок).

У нашій добірці стислих текстів також було зафіксовано невеликий відсоток засобів **градації** – нарощування напруги тексту за допомогою засобів виразності з метою підвищення емоційності та згущення смислу: 1) *Приймання платежів об'єктами поштового зв'язку – це традиційно, надійно, швидко та якісно!* («Вісті Придніпров'я», № 56, 28.07.2016, с. 3, коротке повідомлення); 2) *Осіньне листя, як те, що полишає нас, символізує низку змін, нових звершень, позбавлення від неприємного минулого* (dobre.stb.ua, 06.11.2017, гороскоп); 3) *Сильно. Правдиво. Переконливо* («День», № 59, 05.04.2016, с. 6, заголовок); 4) *Раки. Цього тижня дозвольте долі вести себе, зберігайте легкість, займіть вичікувальну позицію – і ви неодмінно відчуєте душевну рівновагу й гармонію* («Голос України» № 188, 09.10.2015, с. 12, гороскоп); 5) *Морози, дощ та сніг: кому в Україні сьогодні буде найважче?* (bdzhola.com, 25.10.2017); 6) *Літало, лилося, палало: сутички під ГПУ у фото* (5.ua, 17.09.2018).

Досить помітний відсоток у досліджених стислих медіатекстах належить такій стилістич-

ній фігурі, як **риторичне запитання**, за допомогою якого зазвичай оформлюють заголовки. Риторичне запитання не вимагає відповіді, у нього інші функції. По-перше, воно привертає увагу і неначе запрошує до обговорення, створюючи ефект близькості, діалогізму. По-друге, за його допомогою посилюється емоційний фон проблеми, про яку буде йтися в повідомленні, та звучить спонування до роздумів: 1) *Чи можливо досягнути єдності українського православ'я?* («День», № 42-43, 07-08.03.2014, с. 9, заголовок); 2) *На чому «прогоріла» Партія регіонів, ... і чи є в неї шанс на реінкарнацію?* («День», № 42-43, 07-08.03.2014, с.9, заголовок). Сприймаючи риторичні питання, читач відчує певні асоціації, пов'язані:

чи то з вибором: *Патріотизм чи беззаконня?* (ТБ, канал «ICTV», «Факти тижня», 29.10.2017); *Жити наполовину?* («Голос України» № 43, 10.03.2016, с. 3, заголовок);

чи то з обуренням: *Держава ігнорує «в'язнів Кремля»?* («День», № 181, 06.10.2015, с. 2, заголовок); *Фіскальний тиск чи лібералізація?* («Голос України» № 200, 29.10.2015, с. 2, заголовок);

чи то із занепокоєнням: *На черзі Молдова?* («Україна молода» № 34, 06.03.2014, с. 9, заголовок);

чи то з гордістю: *Служу народу України?* («Україна молода» № 38, 14-15.03.2014, с. 5, заголовок). Отже, можемо стверджувати, що риторичні запитання реалізують семантичну компресію, тому що конденсують певні смисли та відповідний емоційний фон.

Завданням конденсації інформації та стиснення обсягу тексту сприяє також і зевга – «фігура, яка виникає під час об'єднання однорідних членів речення, переважно підметів, одним дієслівним присудком, який належить тільки до одного з цих членів» [3, с. 283]. Тобто цей стилістичний прийом базується на порушенні семантичного узгодження між підметом і присудком, між однорідними членами або між частинами складного речення. Порушення логічних зв'язків між компонентами синтаксичної структури, побудованої за принципом цієї фігури, скорочує кількісний склад речення шляхом поєднання кількох семантично різнопланових, нетотожних членів, даючи змогу уникнути повторення: 1) *Фреймут показала фото з синцями і чоловіком-генпродюсером* (lisovasotnya.com, 01.10.2018); 2) *У Києві запускають новий тролейбус – коли і маршрут* (fakty.com.ua, 17.08.2018); 3) *Через негоду в Україні зникло світло в понад 200 населених пунктах та випав перший сніг* (Facebook, сторінка

«ТСН», 25.09.2018); 4) *Деталі проходу українських кораблів через Керченську протоку та підготовка до Генасамблеї ООН* (Facebook, сторінка «ТСН», 25.09.2018); 5) *Зброя, нацистський прапор і холодильник з ромом: у Лук'янівському СІЗО обшукали камери «торнадівців»* (5.ua, 14.08.2018); 6) *Небезпечні двері. Відвідати магазин і залишитися живим* (Facebook, сторінка «VLASNO.info», 10.03.2018); 7) *Аферисти пішоходи в Києві, моці святих у деклараціях українських чиновників, нові підземні поштовхи в гірській Італії та інше – у випуску ТСН. Ніч*

за 1 листопада 2016 року (Facebook, сторінка «ТСН», 02.11.2016).

Висновки. Отже, стилістика СТ в українських мас-медіа досить барвиста: на тлі загально-вживаної та суспільно-політичної лексики зафіксовано вживання таких стилістичних фігур, як інверсія, алюзія, антитеза, градація, риторичне запитання, зевгма. Стилiстичні фігури в стислих медіатекстах, крім звичних для мас-медіа функцій привернення уваги, оцінної та маніпулятивної, виконують функцію семантичної конденсації інформації та скорочення кількісної структури тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волкотруб Г.Й. Практична стилістика української мови : навч. посіб. Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. 256 с.
2. Кожемякин Е.А. Массовая коммуникация и медиадискурс: к методологии исследования. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия : Гуманитарные науки.* 2010. № 2 (73). Вып.11. С. 13–21.
3. Літературознавчий словник-довідник / За ред Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
4. Панченко Е.И. Лингвистика сжатого текста (на материале современного русского языка) : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.02 / Днепропетровск : ДГУ, 1998. 380 с.
5. Сербенська О.А. Нові тенденції у мові сучасної преси. Київ : Наукова думка, 1998. 106 с.
6. Синельников Ю.Г., Толстолицкая Е.В. Стилистические способы компрессии информации в малоформатных текстах современной французской периодики. *Научные ведомости БелГУ. Серия : Гуманитарные науки.* 2011. № 6. Вып.9. С. 199–202.
7. Тютенко А.А. Структура і функції алюзії в пресі Німеччини, Австрії та Швейцарії : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Харків, 2000. 20 с.
8. Черемхівка Г.Є. Тропи і фігури у медіатекстах початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Дніпропетровськ. нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2015. 23 с.

УДК 811.161.2'282.2(477.64)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.17>

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАПОРІЗЬКО-НАДАЗОВСЬКИХ ГОВІРОК

MORPHOLOGICAL FEATURES OF UKRAINIAN ZAPORIZHZHIAN-NADAZOVIA SUBDIALECTS

Пачева В.М.,

orcid.org/0000-0002-4452-8670

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Мелітопольського державного педагогічного університету

імені Богдана Хмельницького

Мета дослідження – аналіз особливостей українських запорізько-надазовських говірок на рівні морфології (словозміни) у порівнянні із літературною мовою та відповідними фактами інших діалектів української мови. **Об'єкт** наукової студії становлять українські запорізько-надазовські говірки. **Предмет** дослідження – особливості цих говірок на рівні морфології (словозміни). **Матеріалом** аналізу послужили польові записи, зібрані у населених пунктах 5 південних районів Запорізької області (Бердянському, Приморському, Приазовському, Мелітопольському і Якимівському). Для досягнення поставленої мети в роботі застосовано експедиційний і стаціонарний методи дослідження діалектів, а також описовий метод, метод порівняльно-зіставного аналізу та частково використовувалися класифікаційний прийом аналізу і статистичний метод. **Наукова новизна** дослідження ґрунтується на тому, що вперше в українському мовознавстві здійснено загальний огляд морфологічних особливостей українських запорізько-нада-

зовських говірок на значному діалектному матеріалі на основі його теоретичного осмислення. У **результаті** дослідження було виявлено: 1) морфологічні відмінності, що спричинені особливостями фонетики діалектів, які були на початковому етапі формування запорізько-надазовських говірок основними і певною мірою виявляються у діалектних словоформах при відмінюванні та дієвідмінюванні; 2) явища, що зумовлені різними напрямками граматичної аналогії, найпомітнішим виявом якої в запорізько-надазовських говірках є взаємодія основ іменника з твердими і м'якими приголосними. **Висновки:** за більшістю виявлених морфологічних особливостей запорізько-надазовські говірки є українськими степовими південно-східними, але в окремих випадках вони засвідчують спорідненість із полтавськими та слобожанськими. Це зумовлено як історією формування досліджуваного ареалу, так і складними за своєю природою мовними процесами, що тут мають місце.

Ключові слова: Запорізьке Надазов'я, запорізько-надазовські говірки, запорізько-надазовська група говірок, морфологія, словозміна, морфологічні особливості.

The purpose of this article is analysis of morphological (inflectional) peculiarities of Ukrainian Zaporizhzhian-Nadazovia subdialects in comparison with the literary language and relevant facts of other dialects of the Ukrainian language. **The object** of research study is Ukrainian Zaporizhzhian-Nadazovia subdialects. **The subject** of the research are morphological (inflectional) peculiarities of these subdialects. **The materials** for analysis are fieldnotes collected in 5 southern regions of Zaporizhia Oblast (Berdiansk Raion, Melitopol Raion, Prymorsk Raion, Pryazovske Raion, Yakymivka Raion). To achieve this goal, expeditionary and stationary methods of study of dialects were used in the work, as well as a descriptive method, a comparative analysis. The classification method of analysis and the statistical method were used in part. **The scientific novelty of research:** for the first time in Ukrainian linguistics is made a general review of the morphological features of Ukrainian Zaporizhzhian-Nadazovia subdialects on significant dialect material on the basis of its theoretical understanding. **The results** of the study are as follows: 1) morphological distinctions caused by peculiarities of phonetics of the dialects that were principal at the initial stage of derivation of Zaporizhzhian-Nadazovia subdialects and to some extent are revealed in the dialectal word forms of the different grammatical cases and conjugations; 2) phenomena induced by different kinds of grammatical analogy. **The conclusions** of the study are as follows: Zaporizhzhian-Nadazovia subdialects in the most of their developed peculiarities are Ukrainian steppe south-eastern subdialects, but in some cases they attest to affinity with Poltava and Sloboda Ukraine subdialects. It depends on a history of the area formation and a complex by nature language processes that took place here.

Key words: Zaporizhzhian-Nadazovia, Zaporizhzhian-Nadazovia subdialects, group of Zaporizhzhian-Nadazovia subdialects, morphology, inflection, morphological peculiarities.

Постановка проблеми. На початку XXI століття вивчення степових говорів залишається однією із актуальних проблем української діалектології.

Територіальним діалектам як одному із природних і найбільш яскравих різновидів вияву української національної мови властива ціла низка специфічних мовних рис у фонетиці, морфології, синтаксисі, словотворі, лексиці та фразеології, що побутують у мові чи виходять з її ужитку під дією різних чинників, становлячи неабиякий інтерес для науки.

Не всі українські діалекти однаковою мірою досліджені. Особливу увагу привертають новостворені степові запорізько-надазовські говірки, що сформовані з неоднорідних діалектних елементів, різнотипні, різносистемні у своїй генетичній основі, а відтак, цінні для наукових узагальнень і висновків.

Об'єктом вивчення діалектологів уже були окремі запорізько-надазовські говірки, зокрема с. Дмитрівка і с. Олександрівка Приазовського району, с. Новотроїцьке Бердянського району, фонетичну систему яких, разом із іншими говірками Запорізької області, дослідив С. П. Самійленко [31, с. 89].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфічні мовні риси степового говору представлені у комплексних діалектологічних дослідженнях, що здебільшого присвячені проблемам

фонетики, словотвору, морфології (словозміни) чи синтаксису української діалектної мови.

Так, говірки Одеської області досліджували Й.О. Дзензелівський [8], В.П. Дроздовський [10], А.М. Муқан [23], Запорізької області – В.А. Чабаненко [37], Миколаївської області – Л.С. Терешко [35], Г.Ф. Пелих [28], Херсонської області – Я.Д. Нагін [24], В.А. Височина [6], Донецької області – З.Л. Омельченко [27] та інші.

Цілу низку питань морфології (словозміни) української діалектної мови висвітлено у працях В.М. Брахнова [2], В.А. Височиної [6], М.І. Зубрицької [12], І.В. Козленко [15], [16], Л.А. Лисиченка [17], В.П. Логвина [18], Н.Й. Марчук [19], [20], Т.В. Назарової [25], З.Л. Омельченко [26], Н.П. Прилипко [29], [30], Т.Я. Токар [36], В.О. Шадури [38] та інших.

Проблема групування і особливості степового говору української мови в загальних рисах охарактеризовані у навчальних посібниках і монографіях Ф.Т. Жилка [11], С.П. Бевзенка [1], І.Г. Матвіяса [22], що наочно підтверджують недостатнє вивчення саме степового говору з-поміж усіх діалектів української мови.

Отже, **актуальність** наукової розвідки зумовлена своєрідністю й недостатньою діалектологічною дослідженістю південного ареалу степової України, що охоплює 5 районів Запорізької області: Бердянський, Мелітопольський, Приазовський,

Приморський та Якимівський. Його пов'язуємо, перш за все, із історико-етнографічною цілісністю і мовними процесами, що тут мають місце.

Постановка завдання. Мета наукової розвідки – проаналізувати особливості українських запорізько-надазовських говірок на рівні морфології (словозміни) у порівнянні із літературною мовою та відповідними фактами інших діалектів української мови.

Виклад основного матеріалу. Об'єкт дослідження – українські говірки Запорізького Надазов'я у межах зазначених вище 5 районів.

Предмет дослідження – особливості цих говірок на рівні морфології (словозміни).

Матеріалом дослідження послужили польові записи, зібрані у 31 населеному пункті південних районів Запорізької області (Бердянському районі – смт. Андріївка, села Берестове, Дмитрівка, Троїцьке (Карла Маркса), Миколаївка, Новотроїцьке, Успенівка; Приморському районі – села Борисівка, Єлисеївка, Лозанівка, Новоолексіївка, Новопавлівка (Партизани), Єлизаветівка; Приазовському районі – села Бесідівка, Володимирівка, Воскресенка, Ганно-Опанлінка, Дмитрівка, Новокосянтинівка, Новомиколаївка, Олександрівка, Оріхівка, Приморський Посад, Степанівка Перша; Мелітопольському районі – села Вознесенка, Костянтинівка та Новомиколаївка; Якимівському районі – села Вовчанське, Давидівка, Охрімівка, Шелюги).

Для досягнення поставленої мети в роботі застосовано експедиційний і стаціонарний методи дослідження діалектів, а також описовий метод, метод порівняльно-зіставного аналізу та частково використовувалися класифікаційний прийом аналізу і статистичний метод.

Враховуючи історико-етнографічну особливість ареалу, основними критеріями відбору населених пунктів для обстеження говірок були національний склад і час заснування. Відбиралися села, що виникли у ХІХ – на початку ХХ століття, в яких корінне українське населення становить не менше 70%: села з меншим відсотком українців русифіковані.

Українські говірки Запорізького Надазов'я на півночі межують із нижньонадніпрянськими говірками, на сході – із південними донецькими, а на заході – із херсонськими, будучи в ареалі степового говору південно-східного наріччя української мови.

Запорізьке Надазов'я має досить давню історію. Характерними для заселення краю були постійні переселення людної: внутрішні (всередині краю) та зовнішні (із інших країн).

Виникнення перших українських сіл тут відбулося на рубежі ХVІІІ–ХІХ століть. Пік переселення припав на 1860–1862 рр. Найбільше переселенців прибуло до Запорізького Надазов'я саме із Полтавської губернії. Однак характерними для досліджуваного ареалу є населені пункти змішаного типу, а українські не становлять суцільного масиву, знаходячись поряд із іноетнічними, що значно сприяє активному міжмовному контактуванню. Так, у Бердянському районі – це Андріївка (1810 р.), Берестове (1800–1805 рр.), Миколаївка (1800 р.) і Троїцьке (1836 р.), які заснували переселенці із Полтавської, частково Чернігівської й Київської губерній [33, с. 9], [34, с. 202–203]; у Мелітопольському районі – Новомиколаївка [13, с. 453]. Населення тут поповнювалося за рахунок природного приросту та селян-утікачів із Новоросійського краю.

Важливим етапом заселення південної частини Запорізького краю були 1840 рр., коли за вказівкою уряду відбулося масове виселення звідси духоборців на Кавказ, а їхні спорожнілі села поповнювалися селянами із Курської, Орловської, Воронежської, Тамбовської та Катеринославської губерній.

Однак можливості української колонізації краю, загалом слов'янської, були обмежені до 1860 р., допоки приазовські ногайці звідси не емігрували до Туреччини [32, с. 211].

Масове виселення ногайців стало передумовою нового етапу заселення Запорізького Надазов'я, внаслідок якого були закладені підвалини його сучасного етнічного складу. Впродовж наступних років на місці ногайських аулів виникли українські, албанські, болгарські, гагаузькі, молдавські та російські села. Саме тоді тут було засновано більшість українських сіл, говірки яких стали об'єктом цієї наукової розвідки.

Досліджуючи запорізько-надазовську групу говірок, беремо до уваги чинники, що більше позначилися на них: а) формування на основі певних діалектів; б) формування в умовах міждіалектних чи міжмовних контактів; в) суттєву різницю з основою первинних говорів; г) значний вплив літературної мови на них унаслідок порівняно пізнього формування тощо.

Отже, вагомість обраного об'єкту дослідження на рівні морфології (словозміни) підтверджується недостатнім вивченням зазначеної групи говірок та нагальною потребою у такій праці. Окрім того, результати цього дослідження певним чином можуть послугувати проблемі генези південно-східного наріччя.

Наукова новизна дослідження ґрунтується на тому, що вперше в українському мовознавстві

здійснено загальний огляд морфологічних особливостей українських запорізько-надазовських говірок на значному діалектному матеріалі на основі його теоретичного осмислення.

Грамматична структура запорізько-надазовської групи говірок має багато спільного із діалектною та літературною мовою, однак не позбавлена певних особливостей, перш за все, у словозміні.

Як і українська літературна мова, запорізько-надазовські говірки мають гнучку систему словоформ. Проте в українських говорах при словозміні спостерігається значно більше варіантів форм, що, на думку мовознавців, зумовлено здатністю утворювати паралельні варіанти.

У словозміні українських запорізько-надазовських говірок прослідковуються помітні відмінності від інших діалектів та літературної мови, що за своєю природою різні і зумовлені дією різних чинників. Вони переважно стосуються фонетичного оформлення відмінкових форм, однак завдяки цим відмінностям спостерігається певне протиставлення як усієї запорізько-надазовської групи говірок, так і окремих із них, що дає можливість виявити найхарактерніші, спільні для всієї групи говірок, особливості на рівні морфології (словозміни).

По-перше, це відмінності, що спричинені особливостями фонетики тих діалектів, які були на початковому етапі формування говірок основними і сьогодні продовжують спостерігатися у діалектних словоформах. Певною мірою вони виявляються у відмінюванні і дієвідмінюванні.

Зокрема, у запорізько-надазовських говірках при відмінюванні іменника майже у всіх його відмінах засвідчено такі словоформи. У I відміні – форму орудного відмінка жіночого роду однини на **-ойу/-ої**, наприклад: *доло́н'ойу(-ої)*, *со'тн'ойу(-ої)*, *гли'нойу(-ої)*, *кукуру'зойу(-ої)*, *ри'бойу(-ої)*, *т'ол'койу(-ої)* та інші.

Характерними тут є словоформи від іменників з основою на задньоязикові приголосні **-г, -к, -х** та шиплячі, наприклад: *доро'гойу(-ої)*, *душо'йу(-ої)*, *ко'жойу(-ої)*, *кру'ч'ойу(-ої)*, *ного'йу(-ої)*, *руко'йу(-ої)* тощо. Виняток становлять говірки таких сіл, як Андріївка, Берестове, Троїцьке, Миколаївка та Успенівка, де словоформа на **-ої** не спостерігається. Перша із них загалом поширена у говірках південно-східного наріччя, волинських та подільських південно-західного наріччя, також у поліських, а друга в слобожанських і степових говірках південно-східного наріччя [21, с. 37-38]. Як бачимо, такі словоформи не є вузькодіалектним явищем і характерні говіркам Запорізького Надазов'я.

Не менш уживаною тут є і форма родового відмінка множини іменників жіночого роду на **-іў**, зокрема *оц'і'х баб'іў*, *ск'і'ки гри'ўн'іў*, *на'сли ко'з'іў*, *було карас'і нов'іх ла'мп'іў бага'ц'ко у магаз'і'нах*, *со'сн'іў насадови'ли* тощо, як і в решті степових донецьких [26, с. 135], запорізьких [37, с. 169], одеських [9, с. 89], окремих слобожанських [17, с. 177] і поліських говірок [14, с. 14].

Також словоформи на **-іў/-оў** спостерігаємо в називному відмінку іменників середнього роду II відміни множини, зокрема *с'і'дл'іў*, *м'е'троў*, *сант'ім'е'троў* тощо, поряд з якими можливі літературні варіанти: [*йак'і'там сант'ім'е'троў/там це'лих м'е'троў ше йе до конца'он ...*].

У III відміні – форму родового відмінка множини на **-іў**, зокрема *нидосипа'ла но'ч'іў*, *понастро'їли бага'то не'ч'іў*, *ск'і'ко у л'ісу'т'і'н'іў*, що, напевно, поширилася тут не без впливу іменників чоловічого роду II відміни, й орудного відмінка на **-ою**, спостерігаємо здебільшого *засипа'ли ра'ну со'л'ою*, *було'видно т'і'ки т'і'н'ою*, а також форми родового відмінка множинних іменників на **-ий, -іў**, наприклад: *гро'шиї*, *дро'ж:иї / гро'ш'іў*, *дро'ж':іў*, але *куре'ї / кур*, *кан'і'кул'іў / кан'і'кул* тощо.

У прикметнику відзначаємо форми родового, давального, орудного і місцевого відмінків жіночого роду на **-ої**, наприклад: *б'і'лої*, *до'брої*, *садо'вої*, *ст'інно'ї*, *харо'шої* тощо, які спостерігаються і в інших південно-східних говірках, зокрема степових на Херсонщині, Миколаївщині, а також у деяких слобожанських [29, с. 157].

Як припускають мовознавці, словоформа на **-ої** в українських говорах могла виникнути внаслідок редукції кінцевого голосного флексії **-оїї**, на яку вплинула індукція скорочених форм давального і місцевого відмінків однини, та не без впливу відповідних форм родового відмінка однини на **-ої** з інших мов [1, с. 110], [30, с. 73].

Також форми місцевого відмінка чоловічого роду однини на **-ам/-ім**, зокрема *на кушч'о'вом*, *на тра'хторном*, *на цинтра'лном / на гус'ін'і'чн'ім*, *на к'існ'і'м*, *на п'інс'іо'н':ім*, останню з яких виявлено у південно-східних середньонадніпряньських, східнополтавських та слобожанських говорах [30, с. 68]. Спорадично спостерігається вона і в говірках Чорнобильської зони [7, с. 35]. Очевидно, була перенесена з давального відмінка однини в місцевий. А словоформа на **-ам** здебільшого характерна поліським діалектам [1, с. 111].

У числівнику привертають увагу форми родового-місцевого відмінків з основою **дву-** (**<дъву-**), здебільшого у говірках сіл Борисівки, Володимирівки та Лозанівки, наприклад: *двох*

бич'ко'у, на **двох** нога'х, да **двох** дн'єї, на **двох** рука'х, як і в північному (східнополіські говірки, що у межиріччі Десни і Сейму), південно-східному (слобожанські й степові) наріччях, окремих подільських та волинських говірках, де вони є вкрапленнями. Загалом, у діалектах української мови ці форми є менш поширеними, ніж з основою **дво-** [7, с. 44].

Говіркам Запорізького Надазов'я характерні стягнені форми родового і орудного відмінків однини від вказівних займенників жіночого роду **та, ця** (*т'йїі', т'йїу', ц'йїі', ц'йїу'*), що здебільшого спостерігаються в Андріївці, Борисівці, Володимирівці, Єлизаветівці, Троїцькому, Костянтинівці, Миколаївці, Новотроїцькому, і були зафіксовані у полтавських говірках [3, с. 181], [5, с. 286].

Своєрідне фонетичне оформлення мають форми родового, давального, орудного відмінків множини від займенників **той, цей**, наприклад: *т'іх, т'ім, т'і'ми, ц'іх, ц'ім, ц'і'ми, от'іх, от'ім, от'і'ми, оц'і'х, оц'ім, оц'і'ми* в усіх запорізько-надазовських говірках та *оте'т'іх, оте'т'ім, оте'т'іми, е'т'іх, е'т'ім, е'т'іми* у Вознесенці, Костянтинівці, Новомиколаївці Мелітопольського району, Володимирівці, Новокостянтинівці Приазовського району, Дмитрівці, Миколаївці Бердянського району, Єлисеївці Приморського району.

Загалом у діалектах займенники *ціх, цім, ціми* і подібні вживаються за аналогією до присвійних займенників, на зразок *моїх, твоїх* чи до прикметників м'якої групи *синіх, синім* [1, с. 125].

Варіанти від вказівних займенників жіночого роду **та, ця, она, оця** в непрямих відмінках також утворюють стягнені форми, наприклад: *ото'йї – ото'ї – ото'йїу / ото'ї – от'йїу'*; *оц'о'йї – оц'о'ї / оц'о'йїу – оц'йїу'*.

Лише у говірці Новомиколаївки Приазовського району спостерігається словоформа *оце'ї* від вказівного займенника жіночого роду **ця**, зокрема за *оце'ї уч'у' тилкої* і т.п., у якій не відбулося заступлення кореневого голосного [e] голосним [o]. Словоформи *це'йї, се'йї* також були зафіксовані у подільсько-волинських та в більшості галицько-буковинських говорів [1, с. 125].

У дієслові виявлено риси, що найбільш послідовно поширені у степових, слобожанських і в полтавських говірках [19, с. 110], [3, с. 183], зокрема форми 1 особи однини дієслів II дієвідміни з основою на передньоязикові приголосні **-д, -т, -з, -с**, що функціонують паралельно до варіантів із кінцевими шиплячими основи, наприклад: *атв'і'т'у, буд'у', воз'у', йї'зд'у, лит'у', тириспрос'у', прихो'д'у, сид'у', спрос'у'* тощо.

Як зазначають дослідники, тут відбулося вирівнювання форм 1 особи однини за аналогією до форми 3 особи множини, яке виявилось в утраті чергування **-д, -т, -з, -с** із шиплячими [1, с. 131]. Як бачимо, у говірках Запорізького Надазов'я процес аналогічного вирівнювання основ крайніх членів парадигми сьогодні залишається активним.

Ізольований тип дієвідмінювання атематичних дієслів, парадигми яких не співвідносяться із парадигмами I, II і змішаної дієвідмін, має місце і в запорізько-надазовських говірках, де парадигма цих дієслів, як і взагалі в південно-східних говорах, виражається чіткіше в однині за допомогою флексій **-м, -и (-иш), -т' (-ц)**, зокрема *дам, даси', даси'у, даш, даст', дасц'* тощо.

Як відомо, словоформи на **-и (-иш)** були зафіксовані у південно-східних степових, слобожанських і полтавських говорах, окремих південно-західних та північних [19, с. 114].

Дієслова архаїчної дієвідміни в усіх діалектах української мови зберігають флексійне **-т'** [1, с. 134]. У запорізько-надазовських говірках переважають словоформи із флексією **-ц'**, а *даш, йїш*, зокрема *йак бага'то йїш, ск'і'ки даш там*, здебільшого характерні говіркам Вознесенки, Костянтинівки, Єлисеївки, Єлизаветівки, Троїцького та Приморського Посаду. Вони виникли, напевно, під впливом старожитніх українських говорів, можливо полтавських, носії яких дозаселяли Запорізьке Надазов'я, і поширилися тут не без впливу російської мови.

Широко вживаються у запорізько-надазовських говірках при швидкому темпі мовлення, а при повільному – поряд із повними стягнені безфлексійні форми дієслів I дієвідміни, колишнього III класу, зокрема *зна, гул'а', гука', ду'ма, но'се, пита', поубива', слуха*, що загалом характерні південно-східним діалектам як наслідок морфологічної аналогії [19, с. 112].

У запорізько-надазовських говірках дієслова II дієвідміни із наголошеною основою також утворюють спрощені форми, з нульовою флексією і тематичним голосним **-е**, без кінцевого **-т'**, зокрема *во'зе, до'йе, но'се, ро'бе, хо'де*, що зафіксовані дослідниками й у інших південно-східних, слобожанських та степових говорах [1, с. 134], [20, с. 103], говірках долини р. Кінської [37, с. 189] та долини р. Мокрої Сури [6, с. 91].

В окремих запорізько-надазовських говірках форми дієслів II дієвідміни із кінцевим **-т'** уживаються незалежно від наголосу, наприклад: *во'зит' / вози'т', дойи'т'* (можливо за аналогією до *роби'т*) / *до'йит', ро'бит' / роби'т'* (Андріївка,

Берестове, Троїцьке, Костянтинівка, Приморський Посад та *рабо'тайім'* Новомиколаївка Приазовського району). Отже, у цих говірках спрощені форми функціонують переважно в самостійному вжитку, як і в полтавських [3, с. 188; 5, с. 340].

У дієсловах 3 особи множини поряд із формами на *-ам'* у ненаголошеній позиції спостерігаються форми на *-ум'*, що здебільшого характерні говіркам Андріївки, Берестового, Миколаївки, Новотроїцького, Троїцького Бердянського району; Дмитрівки, Новокосянтинівки, Приморського Посаду Приазовського району; Єлисеївки, Лозанівки, Новопавлівки Приморського району та Костянтинівки Мелітопольського району, наприклад: *до'йум'*, *ко'с'ум'*, *ло'жум'*, *пако'с'ум'*, *пло'т'ум'*, *по'йум'*, *прихо'д'ум'* / *до'йам'*, *ко'с'ам'*, *но'с'ам'*, *пло'т'ам'*, *по'мн'ам'*, *хо'д'ам'* тощо.

Однак у наголошеній позиції від дієслова *бігти* у говірках Воскресенки Приазовського району та Троїцького Бердянського району можуть утворюватися форми як на *-ам'*, так і на *-ум'*, зокрема *б'іжа'т'* / *б'іжу'т'*, останню з яких дослідниками зафіксовано у степових і Слобожанських говорах, полтавських, деяких північних та південно-західних [19, с. 107].

По-друге, особливу увагу привертають ті явища, що зумовлені різними напрямками граматичної аналогії і становлять, як відомо, другий різновид морфологічних діалектних відмінностей. Найпомітнішим виявом граматичної аналогії в окремих запорізько-надазовських говірках є взаємодія основ іменника з твердими і м'якими приголосними, зокрема іменників I відміни з кінцевим основи *-ц* та іменників із основою на шиплячі за твердим і м'яким зразками відмінювання.

На відміну від літературної мови, у говірках Дмитрівки, Миколаївки, Троїцького Бердянського району; Новокосянтинівки, Новомиколаївки, Приморського Посаду Приазовського району іменники I відміни з твердим кінцевим приголосним основи *-ц* відмінюються за м'яким і твердим зразками, наприклад: *болни'ца(-и)*, *болни'цейу* / *болни'ц'а(-и)*, *болни'ц'ойу*, *ўбо'ршч'ица(-и)*, *ўбо'ршч'ицейу* / *ўбо'ршч'иц'а(-и)*, *ўбо'ршч'иц'ойу* тощо. Решті говірок характерні переважно варіанти м'якого типу.

Отже, виявлені діалектні морфологічні відмінності, що спостерігаються не в усіх запорізько-надазовських говірках і не становлять більшості, чим вони протиставляються решті цих говірок, характерні й окремим південно-західним та поліським говорами. Особливістю, що їх споріднює із всією запорізько-надазовською групою, є здатність утворювати паралельні з літературними варіанти. Останні засвідчено як сильний поєднуючий фактор.

Здебільшого проаналізовані діалектні морфологічні відмінності українських говірок Запорізького Надазов'я засвідчують свою спорідненість із південно-східними степовими, а в окремих випадках – із полтавськими та Слобожанськими говорами. Це зумовлено як історією формування ареалу, так і складними за своєю природою мовними процесами, що тут мають місце. Подальше дослідження запорізько-надазовських говірок необхідне для з'ясування решти фонетичних, граматичних, виявлення лексичних і фразеологічних особливостей, встановлення їхнього взаємозв'язку з іншими говорами в усіх структурних рівнях української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бевзенко С. Українська діалектологія : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1980. 246 с.
2. Брахов В. Деякі морфологічні особливості говірок Переяслав-Хмельницького району на Київщині. *Діалектологічний бюлетень*. 1960. В. 7. С. 61–75.
3. Бузук П. Діалектологічний нарис Полтавщини. Київ, 1929. С. 159–195.
4. Булаховський Л. З історичних коментарів до української мови. Родовий відмінок множини. *Наукові записки Київського державного університету*. Т. V. В. 1. 1946. С. 81–88.
5. Ващенко В. Полтавські говори : монографія. Харків : ХДУ, 1957. 540 с.
6. Височина В. Український говір долини річки Мокрої Сури : дис. ... канд. філол. наук : 10661. Дніпропетровськ, 1972. 297 с.
7. Говірки Чорнобильської зони: системний опис / П. Гриценко, Г. Воронич, Л. Дорошенко та ін. Київ : Довіра, 1999. 271 с.
8. Дзензелівський Й. Українські говори Нижнього Подністров'я : дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 1951. 379 с.
9. Дроздовський В. Окремі явища граматичної аналогії в українських говірках Татарбунарського, Саратського та Білгород-Дністровського районів Одеської області. *Праці Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова*. Серія філологічних наук : в 11 тт. Одеса, 1961. С. 88–96.
10. Дроздовський В. Украинские говоры Бессарабского Приморья : автореф. дисс. ... канд. філол. наук. Киевский гос. ун-т. Киев, 1962. 27 с.
11. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови. 2-е вид., переробл. Київ : Радянська школа, 1966. 307 с.

12. Зубрицька М. Бойківська іменникова словозміна : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Київ, 1992. 313 с.
13. История городов и сел Украинской ССР: Запорожская область. Киев : УРЕ, 1981. 728 с.
14. Козачук Г. Особливості відмінкової парадигми іменників І відміни у поліських говірках. *Граматичні аспекти української мови*: збірник наукових праць. Київ : КДПІ, 1985. С. 11–16.
15. Козленко И. Морфонология словоизменения глагола в современном украинском литературном языке : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Киевский гос. ун-т. Киев, 1992. 18 с.
16. Козленко І. Функціональна значущість морфологічних явищ у системі словозміни дієслова. *Українське мовознавство*. 1992. №19. С. 117–126.
17. Лисиченко Л. Із спостережень над системою словозміни в говірках східної Харківщини. *Харківський державний педагогічний інститут. Наукові записки. Філологічна серія*. Т. XXIX. Харків, 1958. С. 177–194.
18. Логвин В. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддністрянщини. *Територіальні діалекти і власні назви*. Київ, 1965. С. 32–44.
19. Марчук (Бовтрук) Н. Форми І особи однини дієслів теперішнього часу в українських говорах. *Українська діалектологія і ономастика*: збірка статей І. Київ : Наукова думка, 1964. С. 80–94.
20. Марчук Н. Ареали деяких дієслівних форм української мови. *XIII Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей*. Київ, квітень 1969 р. Київ : Наукова думка, 1969. С. 102–104.
21. Матвіяс І. Взаємодія основ з твердими і м'якими приголосними у відмінковій парадигмі іменника. *Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 30–60.
22. Матвіяс І. Українська мова і її говори: монографія. Київ : Наукова думка, 1990. 168 с.
23. Мукан А. Українські наддунайські говірки (фонетико-граматичні особливості) : дис. ... канд. філол. наук. Глухів, 1960. 291 с.
24. Нагін Я. Говірки Каховського та сусідніх районів Херсонської області : дис. ... канд. філол. наук. Херсон, 1955. 446 с.
25. Назарова Т. Відмінності української діалектної мови на морфологічному рівні. *Українська діалектна морфологія*. Київ : Наукова думка, 1969. С. 5–14.
26. Омельченко З. Родовий відмінок іменників у східностепових говорах. *Українське мовознавство*: республіканський міжвідомчий науковий збірник. Київ : Вища школа, 1983. В 11 тт. С. 135–144.
27. Омельченко З. Морфологическая структура восточностепных говоров Украины : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Ужгородский государственный университет. Ужгород, 1985. 25 с.
28. Пелих Г. Надбузькі говірки Первомайського району Миколаївської області : дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 1960. 405 с.
29. Прилипко Н. До характеристики діалектних прикметникових флексій (родовий відмінок однини). *Українська діалектна морфологія*. Київ : Наукова думка, 1969. С. 152–158.
30. Прилипко Н. Форми словозміни і ступені порівняння прикметників. *Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 61–101.
31. Самійленко С. Фонетичні особливості говірок Запорізької області. *Діалектологічний бюлетень*. В 6 тт. Київ : АН УРСР, 1956. С. 89–97.
32. Сергеев А. Уход Таврических ногайцев в Турцию в 1860 г. *Известия Таврической ученой архивной комиссии*. № 49. 1913. С. 178–222.
33. Статистические таблицы о хозяйственном положении селений Бердянского уезда. *Сборник статистических сведений по Таврической губернии*. Т. 5. Симферополь, 1887. 352 с., разд. паг.
34. Таврическая епархия. Псков, 1887. 210 с.
35. Терешко Л. Українські говірки Південного Побужжя (в межах Кривозерського р-ну Миколаївської області) : дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 1954. Ч. 1. 337 с. Ч. 2. 208 с.
36. Токар Т. Відмінювання іменників І відміни в українських говірках Боснії. *Структура українських говорів*. Київ : Наукова думка, 1982. С. 113–125.
37. Чабаненко В. Говірки долини р. Кінської : дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 1965. 333 с.
38. Шадура В. Морфологічні особливості приміської говірки. *Народні говори Наддніпрянщини*. Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1969. С. 28–34.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

MODERN TENDENCIES IN THE METHOD OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES

Поздрань Ю.В.,

orcid.org/0000-0001-9165-6483

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри мовознавства

Вінницького національного технічного університету

Зозуля І.Є.,

orcid.org/0000-0002-1496-6143

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри мовознавства

Вінницького національного технічного університету

Франчук Н.Л.,

orcid.org/0000-0001-8084-3793

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

Стаття присвячена проблемі поєднання традиційних та інтерактивних методів навчання на заняттях із дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Висвітлено досвід впровадження новітніх технологій навчання у Вінницькому національному технічному університеті на основі теорії особистісно орієнтованої освіти. Виокремлено такі ознаки інтерактивного навчання: діалогічність, рівноправну взаємодію студентів і викладача, атмосферу успішності, свідоме регулювання й активізацію своєї поведінки, формування пізнавальної самостійності студентів. Автори статті аналізують різні трактування терміна «інтерактивний метод навчання», узагальнюють відомі класифікації інтерактивних методів за різними критеріями, визначають потенційні можливості застосування цих методів для викладання студентам конкретних тем із курсу української мови за професійним спрямуванням, наводять приклади завдань, спрямованих на розвиток комунікативних умінь і навичок студентів вищих технічних навчальних закладів, подають практичні поради щодо застосування запропонованих вправ та завдань. У статті обґрунтовано необхідність впровадження таких форм, методів та технологій навчання української мови в сучасній вищій школі: візуалізована лекція, снігова куля, рольова гра, відеореферат, метод ситуаційного навчання (кейс-метод) та соціолінгвістичний експеримент. Доведено, що використання інтерактивних методів навчання надає студентам вищих навчальних закладів унікальні можливості: здобути вміння й навички орієнтуватися у сферах офіційно-ділового усного й писемного мовлення, опанувати особливості мовної системи, специфіку використання різних мовних одиниць залежно від ситуації та мети спілкування, виробити стійкі мовні, мовленнєві та комунікативні навички спілкування в науковій та професійній галузях відповідно до чинних норм української літературної мови.

Ключові слова: інтерактивний метод, рольова гра, візуалізована лекція, відеореферат, метод ситуаційного навчання.

The article deals with the problem of combining traditional and interactive teaching methods in the lessons of the discipline "Ukrainian Language (for professional purposes)". The experience of introduction of the latest teaching technologies at Vinnytsia National Technical University, based on the theory of personality-oriented education, is highlighted. The following features of interactive learning are distinguished: dialogism, atmosphere of success, equal interaction of students and a teacher, conscious regulation and activation of their behaviour, formation of cognitive self-determination of students. The authors of the article analyze different interpretations of the term "an interactive teaching method"; summarize the known classifications of interactive methods, designed by different criteria; identify potential opportunities for using these methods for teaching students specific topics in the discipline "Ukrainian language (for professional purposes)"; give examples of tasks which are aimed at developing communicative skills of students of higher technical education institutions; provide practical advice as for the application of the proposed exercises and tasks. The necessity of implementation of certain forms, methods and technologies of teaching of the Ukrainian language in the modern higher school is substantiated in the article, among them: a visualized lecture, a snow ball, a role-playing game, a video summary, a situational learning method (case-method) and a sociolinguistic experiment. It is proved that the use of interactive teaching methods gives students of higher education institutions unique opportunities: to acquire skills to navigate in the fields of official business oral and written language, to learn the peculiarities of the language system, the specific use of different language units depending on the situation and the purpose of communication. Students develop stable linguistic, spoken and communicative skills in the scientific and professional fields according to the current norms of the Ukrainian literary language.

Key words: interactive method, role-playing game, visualized lecture, video summary, situational learning method.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства значно підвищено вимоги до молодих фахівців після закінчення вищих навчальних закладів. Рівень їхнього професіоналізму визначається не лише базовими теоретичними вміннями та навичками з обраної професійної діяльності, а й значною мірою вмінням творчо використовувати здобуті знання, зіставляти й аналізувати інформацію, шукати нестандартні рішення, розв'язувати складні завдання, співпрацювати з іншими людьми тощо. Усе це передбачає наявність сформованої фахової комунікативної компетенції. Вміння спілкуватися мовою обраної професії підвищує результативність праці, сприяє налагодженню ділових контактів, дає змогу комфортно почуватися в колективі. Навчити цьому студентів можна лише завдяки поєднанню традиційних та інноваційних методів на заняттях із української мови за професійним спрямуванням. Традиційні методи допоможуть сформувати у студента базову систему теоретичних знань з курсу, а інтерактивні – сприятимуть засвоєнню основ культури мови та фахового спілкування, активізації студента у плані взаємодії з учасниками комунікативного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській лінгводидактиці сутність інтерактивного навчання досліджували Н. Захлюпана, І. Кочан, Л. Пироженко, О. Пометун, О. Січкарук. Використанню інтерактивних методів навчання на заняттях із дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» присвячені праці Л. Глазунської, О. Гриджук, І. Клименко, І. Козинець, Ю. Кульбабської, С. Шевчук та ін. Попри значні теоретичні напрацювання в цій галузі, недостатньою є кількість практичних посібників, методичних рекомендацій та статей, які містили б зразки завдань з використанням інтерактивних методів навчання відповідно до чинної програми нормативної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення відомих класифікацій інтерактивних методів навчання, визначення потенційних можливостей застосування різних інтерактивних методів для викладання студентам конкретних тем із курсу української мови за професійним спрямуванням, подання практичних порад щодо застосування запропонованих вправ та завдань.

Виклад основного матеріалу. Основними цілями викладання навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» є формування високого рівня мовної ком-

петентності у професійній і науковій сферах комунікації; актуалізація та поглиблення мовно-стилістичних знань, отриманих під час навчання у школі; вироблення навичок культури професійного мовлення й досконале оволодіння нормами літературної мови; опрацювання основних ділових документів. Тобто, за час вивчення курсу у студентів мають сформуватися вміння й навички користування мовним матеріалом в умовах їхнього професійного спілкування (усного та писемного), адже саме мовлення є важливим компонентом професійної майстерності фахівця.

Результативність засвоєння пропонованого викладачем навчального матеріалу за умов пасивної участі студентів є дуже низькою. Дослідження, проведені Національним тренінговим центром (США) показують, що найвищого рівня засвоєння матеріалу можна досягти під час використання інтерактивних методів навчання (50% – дискусії, 75% – практика через дію, до 90% – під час навчання інших чи безпосереднього застосування вивченого), найнижчі результати дають лекція (5%) та читання (10%) [3, с. 13–14]. Ці дані також підтверджують дослідження Х. Майхнер. На її думку, «людина у процесі пасивного сприйняття запам'ятовує 10% того, що прочитала, 20% того, що почула, 30% того, що побачила, 50% побаченого та почутого, а при активному сприйнятті у пам'яті зберігається 80% того, що говорять самі, і 90% того, що роблять або створюють самостійно» [6, с. 35].

Сьогодні склалися сприятливі умови для використання інноваційних технологій навчання (методи активного навчання, інтерактивні методи), оскільки вони значно поліпшують запам'ятовування матеріалу, сприяють його ідентифікації і цілеспрямованій практичній реалізації. Саме тому на заняттях з української мови за професійним спрямуванням все частіше рекомендують використовувати саме інтерактивні методи навчання.

Сучасні фахівці по-різному трактують інтерактивні методи навчання. І. Кочан та Н. Захлюпана під інтерактивним розуміють «діалогове навчання, у процесі якого відбувається взаємодія вчителя й учнів...; всі учні залучаються до процесу пізнання, кожен учень робить свій особливий індивідуальний внесок, відбувається обмін знаннями, ідеями, способами діяльності; навчання проходить в атмосфері доброзичливості і взаємної підтримки» [5, с. 119].

О. Пометун та Л. Пироженко розглядають інтерактивні методи навчання як спеціальну форму організації пізнавальної діяльності, яка

має конкретну передбачену мету – створити комфортні умови для навчання, за яких той, хто навчається, відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність [7].

О. Січкарук трактує інтерактивні методи як «методи, в основі яких лежить спілкування. Воно має чітко ви значену тему, мету, дидактичне завдання. Результатом такого спілкування є вирішення проблеми, розв'язання задачі, знаходження шляхів рішення критичної ситуації» [8, с. 18]. Т. Вахрушева наголошує, що застосування інтерактивних методів передбачає спрямування процесу навчання не на викладання готових знань і їх відтворення, а на самостійне оволодіння знаннями у процесі активної пізнавальної діяльності [2]. Авторка вважає, що інтерактивні методи навчання – це навчання діяльністю. Саме в активній діяльності, якою керує викладач, студенти здатні засвоїти необхідні знання на належному рівні та набути потрібних комунікативних умінь.

В основі інтерактивних методів навчання лежить діалогічне спілкування між викладачем і студентами, між студентами, що є надзвичайно важливим у навчальній діяльності, адже під час діалогу формуються комунікативні здібності студентів, уміння колективно вирішувати проблеми та, основне, розвиваються їхні мова й мовлення. Вважаємо, що саме завдяки використанню інтерактивних форм проведення занять можна пробудити у студентів інтерес до вивчення української мови за професійним спрямуванням, сприяти активній участі кожного в навчальному процесі, здійснювати формування навичок використовувати здобуті знання в різних комунікативних ситуаціях не лише побутового, а й професійного та наукового життя.

Проведений аналіз дидактичної і методичної літератури дає змогу виокремити такі ознаки інтерактивного навчання: діалогічність, рівноправну взаємодію студентів і викладача, атмосферу успішності, свідоме регулювання й активізацію своєї поведінки, формування пізнавальної самостійності студентів. Крім того, інтерактивні методи на занятті з української мови (за професійним спрямуванням), як стверджує С. Товкайло, сприяють розвитку комунікативних здібностей студента, що допомагає знімати психологічні бар'єри, демократично спілкуватися один з одним, установлювати сприятливий психологічний клімат у групі, критично й творчо мислити, приймати правильні рішення [10, с. 399].

Є різні критерії класифікації інтерактивних методів навчання. Залежно від мети заняття й форми організації навчальної діяльності

О. Пометун та Л. Пироженко виділяють чотири групи інтерактивних технологій навчання: *кооперативне навчання; колективно-групове навчання; ситуативне моделювання; опрацювання дискусійних питань* [7, с. 33].

О. Січкарук розрізняє інтерактивні методи, в опрацюванні яких активну участь бере педагог, та інтерактивні методи за участю лише студентів. Зокрема, серед методів, де однією зі сторін спілкування є викладач, виділяють: *лекцію з включеними бесідами, дискусіями; проблемні лекції; інтерактивні семінари; консультації; сайт-курси*. До інтерактивних методів за участю лише студентів належать: *круглі столи, «мозковий штурм» та його варіанти, групове вирішення конкретних ситуацій (ситуаційна методика навчання або кейс-метод), ділові ігри (рольова гра, імітаційна гра, метод проєктів)* [8].

На заняттях з української мови за професійним спрямуванням зі студентами Вінницького національного технічного університету було апробовано такі інтерактивні методи навчання:

1) **візуалізована лекція** – передбачає використання під час заняття різних видів наочності (зразків документів, мультимедійних презентацій, відеороликів тощо). Використання мультимедійних презентацій у програмі Microsoft Power Point є одним із найефективніших методів під час вивчення складних теоретичних тем, оскільки дає змогу задіяти одразу декілька каналів сприйняття, що впливає на ефективність запам'ятовування матеріалу будь-якого рівня складності. Оскільки сьогодні мобільний телефон став невід'ємним атрибутом життєдіяльності людини, особливо молоді, то ми пропонуємо переглядати мультимедійні презентації та пропоновані відеоролики на занятті саме за допомогою мобільних телефонів. Це дає змогу розв'язати відразу дві проблеми, які дуже часто виникають на практичних заняттях: по-перше, студентам дозволяється використовувати свій телефон на занятті (дуже часто у них виникає потреба ввімкнути мобільний телефон без будь-якої мети: подивитися фото, дізнатися, котра година, зайти в Інтернет тощо, а так використання телефону із необґрунтованого стає ситуативно виправданим), а по-друге, забезпечується наочне засвоєння теоретичного матеріалу швидким та зручним способом у будь-якій аудиторії навіть за умов відсутності спеціального обладнання. Зауважимо, що такий спосіб подання матеріалу має відбуватися під безпосереднім контролем викладача з постійними вказівками, на який слайд звернути увагу. Мультимедійні презентації доречно готувати до всіх тем курсу;

2) *снігова куля* – такий спосіб опрацювання теоретичного матеріалу, окрім перевірки базових знань студентів, дає змогу попрацювати над розвитком їхніх комунікативних умінь і навичок, зокрема характеризувати поняття, формулювати думку у вигляді закінчених речень, дотримуватися логічності викладу власних міркувань, правильно будувати висловлювання загалом, а також аналізувати власне та чуже мовлення. Пропонований метод ми використовували для створення визначень, які будуть легко зрозумілими та прийнятими усіма студентами групи, оскільки всі беруть участь у їх створенні. До прикладу, студенти мають дати визначення поняттям *спілкування, професійна мовнокомунікативна компетенція, професійна мова, документ* тощо;

3) *рольова гра* – це створена ситуація, що імітує життєву, у якій людина може зробити певні помилки, не нашкодивши собі в реальному житті й тим самим здобувши неоціненний досвід [4]. Під час проведення рольової гри завдання викладача полягає в тому, щоб координувати дії учасників, корегувати мовнокомунікативні й поведінкові помилки, стимулювати студентів до висловлення власних думок та подальшого обговорення ситуації, що склалася, з метою оцінювання якості гри, особливо – комунікативної компетенції, яку виявили учасники. Зі студентами будівельного факультету було розглянуто ситуацію «Співбесіда претендента на посаду будівельника з роботодавцем». Актуальність цієї теми не викликає сумнівів, адже після закінчення університету всі випускники проходять співбесіду, від результату якої залежатиме їхнє професійне майбутнє.

Під час проведення співбесіди інтерв'юєру та претенденту на вакантну посаду було рекомендовано дотримуватися соціально-психологічних та мовнокомунікативних вимог, які виокремлює І. Шукіс. Інтерв'юєру необхідно: мати заздалегідь підготовлений план бесіди; на початку співбесіди намагатися зняти можливу напругу кандидата, тому стиль співбесіди повинен бути доброзичливим, бадьорим; дати можливість кандидату висловитися (бажано, щоб кандидат говорив більше від того, хто проводить співбесіду); за умови відхилення бесіди від основного питання знати, з якою метою це було зроблено і яка інформація при цьому отримана; бути об'єктивним, відмовлятися від власних переваг, особливо щодо особистісних якостей кандидата; робити висновок тільки після закінчення співбесіди [11]. Претенденту на вакантну посаду треба: продемонструвати спокій і впевненість; довести інтерв'юєру, що кращої кандидатури, ніж

Ви, для цієї вакансії просто не знайти; розповідати про себе із задоволенням; відповідати навіть на непрості запитання з легкою посмішкою (це налаштує співрозмовника на позитив); сформулювати про себе приємне враження за допомогою свого зовнішнього вигляду, гарних манер та високої культури мовлення; у відповідях уникати слів-паразитів; подякувати інтерв'юєру за приділений час тощо [11].

Зауважимо, що під час проведення цієї рольової гри на занятті викладач постійно має стежити за тим, щоб гравці дотримувалися мовнокомунікативних та етичних норм поведінки, адже це є запорукою створення продуктивного діалогу й досягнення мети спілкування як у психологічному, так і в професійному плані.

Крім цього, пропонуємо також розігравати зі студентами такі рольові ігри: «Зустріч з інвестором» (під час вивчення теми «Договір»), «Замовлення будівельних матеріалів» (під час вивчення теми «Телефонний етикет») тощо;

4) *відеореюме* – це сучасна технологія пошуку роботи, яка дає змогу претенденту на вакантну посаду презентувати себе у формі відеореєсу на типові питання ще до призначення співбесіди. Це має бути короткий та змістовний ролик тривалістю 1–2 хвилини. На занятті варто проаналізувати зразок відеореєсу, розглянути використані мовні звороти, обговорити міміку та жести претендента, визначити вдалі моменти виступу. Обов'язково потрібно звернути увагу не тільки на грамотну і зрозумілу мову, а навіть на зовнішній вигляд, погляд, який має бути зверненим до глядачів, чітку артикуляцію звуків, фон та загальну атмосферу, адже навіть найкращі професійні навички претендента можуть бути непоміченими через невдало організовану відеопрезентацію. Лише після цього потрібно запропонувати студентам записати власне відеореюме, зосередивши основну увагу на своїх професійних здібностях. Варто зазначити, що студенти охочіше записували відеореюме, ніж укладали паперові зразки. Вочевидь, це зумовлено сучасними запитаннями на ринку праці та комп'ютеризацією професійної діяльності;

5) *метод ситуаційного навчання (кейс-метод)* – це неперервний процес, спрямований на систематичний, цілеспрямований опис, вивчення, аналіз об'єктів реальної дійсності, що використовується не стільки для засвоєння знань, скільки для формування нових психолого-педагогічних і професійних якостей та вмінь [9, с. 190–195]. Застосування кейс-технологій у навчанні передбачає такі цілі: розвиток навичок аналізу і кри-

тичного мислення, поєднання теорії та практики, наведення прикладів управлінських рішень, що приймаються; аналіз різних позицій та поглядів; формування навичок оцінювання альтернативних варіантів в умовах невизначеності [1, с. 90]. Систематичне застосування кейс-методу на заняттях з української мови за професійним спрямуванням, на нашу думку, сприяє професійній мовленнєвій підготовці студентів, яким у подальшій діяльності доведеться приймати управлінські рішення та спілкуватися з людьми (колегами, підлеглими, партнерами). Кейс-технології були застосовані під час вивчення теми «Службовий лист» зі студентами будівельного факультету. Усіх студентів було поділено на 3 групи. Перша група представляла будівельну компанію, що займається будівництвом житлового комплексу в місті Вінниці, а дві інші – фірми-підрядники. Завданням фірм-підрядників було написати листи-пропозиції послуг, які вони можуть надавати, охарактеризувати свої переваги та переконати представників будівельної компанії підписати договір. Завданням будівельної компанії було розглянути обидві пропозиції та обрати найвигіднішу, повідомити фірмам-підрядникам своє рішення в листі-відмові (для однієї фірми) та листі-відповіді (для іншої);

б) **соціолінгвістичний експеримент** – метод, який завдяки виконанню певного мовного завдання дає змогу здійснити соціологічне дослідження. У межах вивчення теми «Службовий лист» студентам рекомендовано самостійно опрацювати теорію та навчитися укладати рекомендаційний лист. З метою забезпечення макси-

мальної об'єктивності результатів дослідження студентам не було повідомлено, що це соціолінгвістичний експеримент, але було пояснено, що вони мають уявити себе успішним фахівцем будівельної галузі та дати рекомендацію одному зі своїх одногрупників для влаштування на роботу у престижну будівельну компанію. У рекомендаційному листі студенти мали детально проаналізувати саме професійні здібності та навички свого одногрупника. Після перевірки одержаних зразків ми на занятті попросили студентів, не називаючи прізвища, пояснити, чому вони написали рекомендаційний лист саме цій особі. Кожен студент мав змогу не лише висловитися усно, а й почути думки одногрупників про себе. Виявилося, що староста групи користується не найбільшим авторитетом.

Висновки. Отже, використання інтерактивних особистісно-орієнтованих методів навчання під час вивчення української мови за професійним спрямуванням сприяє розвитку комунікативних навичок студентів у професійній та офіційно-діловій сферах, активізує їхній пізнавальний інтерес. Інтерактивні методи навчання заохочують студентів до активної участі в різних комунікативних ситуаціях не лише побутового, а й професійного життя, уможливають поглиблення знань та навичок у практичній діяльності. Отже, студенти вже під час навчання в університеті мають змогу набути необхідного досвіду для вирішення проблемних завдань, навчитися ефективно працювати в команді, обмінюватися досвідом і координувати свої дії в колективі задля досягнення спільної мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисенко В.В. Сучасні освітні технології навчання української мови у вищій школі. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2013. №3. С. 8–91.
2. Вахрушева Т.Ю. Теоретичні аспекти активних методів навчання. *Національний фармацевтичний університет*. 2008. №3. С. 46–49. URL: <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-03/08vtyaml.pdf> (дата звернення: 09.01.2020).
3. Гриджук О.Є. Використання інтерактивних методів навчання у викладанні дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2003. №19–21. С. 13–17.
4. Козинець І.І. Застосування активних форм і методів навчання під час вивчення української мови за професійним спрямуванням. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2676 (дата звернення: 07.01.2020).
5. Кочан І.М., Захлюпана Н.М. Словник-довідник з методики викладання української мови. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 306 с.
6. Майхнер Х.Е. Корпоративные тренинги. Москва : ЮНИТИ, 2002. 354 с.
7. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібн. Київ : АСК, 2004. 192 с.
8. Січкарук О.І. Інтерактивні методи навчання у вищій школі. Київ, 2006. 86 с.
9. Сурмін Ю.П. Метод аналізу ситуацій (case study) та його навчальні можливості. *Глобалізація й Болонський процес: проблеми і технології: монографія*. Київ : МАУП, 2005. С. 173–199.
10. Товкайло С.Р. Використання інтерактивних технологій на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) в системі підготовки студентів. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2012. Вип. 31. С. 398–400.
11. Шукіс І.З. Основи ділового спілкування : навчально-методичний посібник. Дніпропетровськ : ДДФА, 2010. 113 с.

РЕФЛЕКСИ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРЕФІКСА *ΑΡΟ**- У КЛАСИЧНИХ МОВАХREFLEXES OF THE INDO-EUROPEAN PREFIX *ΑΡΟ**- IN THE CLASSIC LANGUAGES

Романюк І.А.,

orcid.org/0000-0003-2820-2598

асистент кафедри класичної філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті здійснено спробу дослідити рефлексі індоєвропейського префікса *αρο**- у старогрецькій і латинській мовах, виявити структурні та семантичні особливості префіксів *απο-* / *ab-* у синхронії та діахронії. Більшість префіксів і прийменників мають спільне походження, внаслідок чого вони виконують у мові споріднені функції – виразників просторових відношень. Переважно префікси *απο-* / *ab-* зберегли значення корелятивних їм прийменників. Згодом вони розширили своє значення й почали впливати на семантику простого дієслова, уточнюючи чи змінюючи його. Коли значення префікса не підкріплювалось ні зв'язком з відповідним прийменником, ані конкретністю його локального характеру, воно затемнювалось або повністю втрачалось. Дослідження засвідчило, що від раннього до пізнішого періоду розвитку мови значення префіксів *απο-* / *ab-* змінювалось. У ранній період давньогрецької мови *απο-* зберігає первинне значення віддалення, у класичний період префікс, приєднуючись до основ дієслів руху, здебільшого зберігає семантику руху зсередини, віддалення; значно рідше префікс зазнає десемантизації. У мові Нового Завіту фіксуємо появу переносних значень. Аналіз творів авторів архаїчного та класичного періодів дає змогу стверджувати, що префікс *ab-* вживався, переважно, з дієсловами руху й зберігав вихідну семантику віддалення. У пізній латині семантична функція префікса послабилась, процес його десемантизації відбувався досить активно.

Для зазначення вихідної точки віддалення при дієслівному композиті постала необхідність вживання при присудковій просторового конкретизатора – прийменника. У давньогрецькій мові при дієсловах з префіксом *απο-* прийменникові додатки переважають у творах класичного періоду та періоду койне. В класичній латині при дієслівних композитах з префіксом *ab-* з однаковою частотністю вживаються безприйменникові та прийменникові додатки. Письменники архаїчного та пізнього періоду надають перевагу прийменниковим структурам.

Ключові слова: пізня латина, дієслівні префікси, префіксальні композити, структурно-семантичні особливості, прийменникові додатки.

The article attempts to research the reflexes of the Indo-European prefix *αρο** - in Ancient Greek and Latin as well as to identify the structural and semantic features of the prefixes *απο-* / *ab-* in synchrony and diachrony. Prefixes and prepositions principally have a common origin and thus perform similar functions in the language serving as the expressions of spatial relations. In most cases, the prefixes *απο-* / *ab-* retained the semantics of the correlative prepositions. Subsequently, they expanded their meaning and began to influence the semantics of a simple verb by refining or modifying it. When the value of the prefix was substantiated neither by the connection with the corresponding preposition nor by the specificity of its morphological position, it was obscured or completely lost. The study revealed that the meaning of *απο-* / *ab-* had been changing from the early to the later period of the language history, which led to the development of figurative meanings of verbs. In some cases, the prefix weakened its semantics to such extent that the verbal composite was only a more expressive form of the simple verb. The process of desemantisation of the prefixes was especially active in the language of the New Testament and the writings of the Late Latin period.

To indicate the starting point of the distance of a verbal composite, there was a need to use the prefix spatial concretizer, namely a preposition. In Ancient Greek, prepositions used with verbs with the prefix *απο-* are predominant in the works of the Classical and the Koine periods. In Classical Latin, both prepositional and non-prepositional objects are used with verbal composites with the prefix *ab-* with the same frequency. Moreover, writers of both archaic and late periods favor prepositional structures.

Key words: Late Latin, verb prefixes, prefix composites, structural and semantic peculiarities, prepositional objects.

Сучасний стан лінгвістичних розвідок характеризується зростанням уваги мовознавців до проблем словотвору. Цей напрямок наукових досліджень має давні традиції на матеріалі різних мов. Так, питання індоєвропейської афіксації розглядали Е. Бенвеніст [1], А.О. Білецький [2] Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Иванов [4], А. Мейє [7], О.О. Потєбня [8], І.М.Тронський [15], С.В. Семчинський [11]. Дослідженню словотвору класичних мов присвятили свої праці А. О. Добіаш [5], Р.О. Домбровський [6], М.Ф. Резнікова [9], Є.А.Реферовська [10],

М.Г. Сенів [13], М.М. Слав'ятинська [14], Є.С. Чекарева [16], Н.Д. Численко [19] та інші вчені.

Порівняльно-історичні дослідження на матеріалі індоєвропейських мов сприяють глибшому проникненню в будову мови, у функціональні особливості її одиниць. Для індоєвропейських мов, зокрема, для давньогрецької та латинської одним із найпоширеніших способів дієслівного словотвору була префіксація. Вивчення історії окремих дієслівних префіксів має свою традицію, проте на сьогоднішній день ще не здійснювався

комплексний аналіз словотвірних особливостей окремих префіксів класичних мов у зіставно-типологічному аспекті, що й зумовило актуальність дослідження.

Мета статті полягає у виявленні дериваційного потенціалу дієслів з префіксом *ἀπο-/ab-* у латинській та грецькій мовах, а також з'ясуванні специфіки функціонування префіксальних моделей у різні періоди розвитку мов.

Мета зумовлює реалізацію таких завдань: 1) провести синхронно-діахронний аналіз дієслівних префіксальних утворень шляхом зіставлення мовних даних, які належать до різних історичних періодів; 2) встановити особливості сполучуваності дієслів з префіксами *ἀπο-/ab-*; 3) здійснити структурно-семантичний аналіз дієслівних префіксальних композитів.

Матеріалом для дослідження стали префіксальні композити з префіксом *ἀπο-/ab-*, вибрані з оригінальних текстів грецьких авторів архаїчного, класичного і періоду койне та латинських авторів архаїчного, класичного та пізнього періодів.

Префікс **аро* (давньогре. *ἀπο-* (*ἀπ-*), лат. *ab-*) має значення віддалення від поверхні («виходячи від чогось») [21, с. 97] чи віддалення від точки [20, с.69]. Але у грецькому відображенні індоєвропейського **аро* у цього прийменника існує ще значення положення далеко від точки, наближеної до предмета. Воно фіксує локальний результат відносно вихідного пункту і таким чином охоплює характерні для цього прийменника уявлення про вихідний пункт і про локальний результат дії [10, с.196].

У ранній період давньогрецької мови префікс *ἀπο-* зберігає своє первинне значення «віддалення від» здебільшого при дієсловах руху: *ἡ μὲν ἄρ' ὥς εἰποῖσ' ἀπέβη γλαυκῶπις Ἀθήνη*, (Hom. Od. I, 319), *так мовивши, відійшла ясноока богиня Афіна; ὅπως κε μνηστῆρας ἀπόσσει ἐκ μεγάρου* (Hom. Od. I, 270), *Як би женихів із дому прогнати.*

У частини досліджуваних дієслів значення префіксальних композитів тотожне з семантикою безпрефіксних дієслів. Це свідчить про втрату префіксом вихідного значення: *μητέρα σὴν ἀπόπεμψον, ἄνωχθι δέ μιν γαμέεσθαι τῷ ὅτεφ' τε πατήρ κέλεται καὶ ἀνδάνει αὐτῇ* (Hom. Od. II, 113-114), *матір свою відішли і вмов, щоб одружилась з тим, на кого вкаже батько й хто подобатиметься їй.* У гомерівському епосі виступають префіксальні композити з метафоричною семантикою: *τὸν δὲ ποτὶ οἴεῖλεν ἀποψύχοντα πολύτλας δῖος Ὀδυσσεύς* (Hom. Od. XXIV, 347-348), *багатостраждальний богоподібний Одиссей ввіймав його неприємного (досл.: «того, що видихнув душу»).*

У всіх мовах з раннього етапу розвитку зустрічається тмесис, тобто відділення прийменникової складової частини композита від інших [22, с. 659]. Не стали винятком дієслівні композити з префіксом *ἀπο-* у Гомера: *βίτον δ' ἀπὸ πάμπαν δλέσσει* (Hom. Od. II, 48-49), *майно цілком знищить; χρήματ' ἀπαιτίζοντες, ἕως κ' ἀπὸ πάντα δοθείη* (Hom. Od. II: 78-79), *віддали майно, аж поки всього б не повернули.*

У класичний період прийменники, виступаючи в ролі префікса утворюють з дієсловом складне слово без явищ тмесису [17, с.40]. У цей період префікс *ἀπο-*, приєднуючись до основ дієслів руху, здебільшого зберігає семантику руху зсередини, віддалення: *ἐπὶ ταύτης πολλοὶ τῶν βαρβάρων ἦσαν ἐκ τῶν πλησίονκωμῶν ἀποπεφευγότες* (Xen. Anab. III, 4, 9), *на ній (піраміді) було багато варварів, які втекли з найближчих сіл.* З дієсловами фізичної дії префікс має семантику відокремлення: *τῇ δ' οὖν στρατιᾷ τότε ἀπέδωκε Κύρος μισθὸν τετάρων μηνῶν* (Xen. Anab. I, 2, 12), *а війську тоді віддав Кір платню за чотири місяці.* Значно рідше префікс зазнає десемантизації: *ἦν δέ τις ἡμᾶς τῆς ὁδοῦ ἀποκωλύη, διαπολεμεῖν τούτῳ ὡς ἂν δυνώμεθα κράτιστα* (Xen. Anab. III, 3, 3), *якщо хтось перешкоджатиме нам у поході, битимемось з ним якнайжорстокіше.*

У койне попри семантику віддалення у дієслівних композитів фіксуємо появу переносних значень: *ἐξῆλθεν δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην* (N.T. Luc. 2:1), *вийшов наказ царя Августа переписати всю землю; καὶ ἀποδεξάμενος αὐτοὺς ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ* (N.T. Luc. 9, 11), *І прийнявши їх, розповідав їм про Боже Царство.*

Латинський префікс *ab-* зберігає своє первинне значення «віддалення від», що повністю збігається з семантикою *ἀπο-* у грецькій мові. Префікс характеризує рух від близької до предмета точки до віддаленої. *Ab-* вказує на вихідний пункт руху.

Вибірково проаналізувавши комедії Плавта, ми дійшли висновку, що в архаїчній латині ситуативне значення префікса *ab-* представлено не лише у поєднанні з дієсловами стану, а й з дієсловами руху, які виражають спрямовану дію: *ea dona, quae illic Amphitruoni sunt data, abstulimus* (Pl. Am., 1, 138), *ці дари, принесені Амфітріоном, ми взяли.*

Аналіз творів авторів класичного періоду дає змогу стверджувати, що префікс *ab-* вживається, переважно, з дієсловами руху й зберігає вихідну семантику віддалення: *...abire inde et fallere abiens hostem vellet* (Liv. 31:38), *... conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi [eorum] in servitutem*

abduci, oppida expugnari... (Caes. B.G.1, 11), на очах нашого війська наші поля спустошують, їхніх дітей відводять у рабство, міста завойовують...

У пізній латині семантична функція префіксів послаблюється. Префікс *ab-* у ряді випадків лише виконував словотвірну функцію, надавав слову повнозвучнішої форми та інтенсифікував його значення: *concremavit, abducens secum pecora vel quaesumque movere potuit* (G.T.H.F. 7, 47), він спалив, відвівши з собою худобу і все, що зміг нести; *donec abscondatur in abscondito vultus tui* (August. Confess. 13, 8), доки не сховається в тайні Твого обличчя.

У цей період композити з префіксом *ab-* найкраще зберігають своє значення при дієсловах руху. Від префікса залежить уточнення положення вихідного пункту руху: *spectavit, clamavit, exarsit, abstulit inde secum insaniam* (August. Confess. 6, 8), Він подивився, закричав, запалився, виніс звідси з собою безумство. У творах пізньої латини префікс *ab-* також може мати значення перевищення: *hortus est gratissimus habens aquam optimam abundantem ...* (Peregr. Aether. 4, 34), ...є прекрасний сад, що має достатньо найкращої води.

Незважаючи на поживлення конкретного значення префіксів, характерне для пізньої латини, — стверджує Є.А.Реферовська [10, с.54], — розвиток дієслів в сторону появи у них переносних значень продовжувався. Не залишались осторонь цього процесу й дієслова з префіксом *ab-*. Доволі часто зустрічаємо композити, вжиті у переносному значенні. При цьому семантика дієслів, складених з *ab-* змінилась, вони позбавлені значення віддалення: *Vere enim ita misteria omnia absolvent...* (Peregr. Aether. 47,73) *Ta istinno rozkrivajoutь tak vsi tajni...; desideraris, ut erubescam de me et abiciam te atque eligam te* (August. Confess. 10,2), *Ти бажаєш, щоб я червонів за себе і відкинув себе (=став смиренним духом) і обрав тебе...*

Для вираження просторових відносин як грецькій, так і латинській мовам властиве використання префіксальних дієслів з прийменниковою конструкцією чи без неї. На думку дослідників [3, с.16; 16, с.9], префіксально-прийменникова кореляція найбільш чітко виявляється в конструкціях з дієсловами руху або з дієсловами конкретної фізичної дії за наявності відтінків динамічного значення, де префікс і прийменник зберігають реальну просторову семантику.

У ранній період грецької мови композити з префіксом *απο-* поєднуються з іменниками й рідко — з прийменниковими конструкціями. Відсутність при дієслові прийменниково-відмінкової форми зазвичай компенсується контекстом [3, с.16].

Так, композити супроводжуються додатками в акузативі: *νῆα δ' ἀνώγει ἄστυδ' ἀποπλείειν* (Hom. Od. XVI, 330-331), *звелів, щоб корабель відплив у місто*. Проте неодноразово напрям руху конкретизується прийменниковою конструкцією: *ἐβδομάτῃ δ' ἀναβάντες ἀπὸ Κρήτης εὐρείης ἐπλέομεν...* (Hom. Od. XIV, 252-253), *на сьомий день ми, вирушивши з широкого Криту, легко попливли...*

У творах класичного періоду фіксуємо поодинокі конструкції з префіксальних дієслів та прийменникових зворотів. Це свідчить про те, що функціональна активність префікса *απο-* у цей період досить висока, префікс зберігає вихідне значення: *ἀλλ' ὁμῶς ὁ Κλέαρχος οὐκ ἤθελεν ἀποσπάσαι ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ τὸ δεξιὸν κέρασ* (Xen. Anab. I.8.13), *але Клеарх не хотів відривати правий фланг від річки*.

У період койне префіксально-прийменникова кореляція, — зазначає Чекарева Є.С. [18, с.365], — стала основним способом передачі просторових відносин. Сполучення префіксальних дієслів з прийменниковими конструкціями є досить частотними: *καὶ ἀπολαβόμενος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὄχλου κατ' ἰδίαν ἔβαλεν τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὄτα αὐτοῦ...* (N.T. Marc. 7,33), *І взявши його від народу, вклав пальці Свої у його вуха...* Вживання прийменникових конструкцій при префіксальних композитах Чекарева Є.С. [17, с.42], пояснює тим, що самотійно, без допомоги з боку прийменниково-відмінкової конструкції, префікси не здатні точно виразити потрібний тип відношень між об'єктами в просторі, при композитах саме прийменник виконував основну роботу з конкретизації різноманітних відношень у будь-якій сфері.

В архаїчній латині при префіксальних композитах з семантикою руху нерідко зустрічаємо прийменникові додатки. Й.М. Тронський зауважує, що у латинській мові архаїчного періоду (зокрема, у комедіях Плавта) помітне прагнення поставити керування за допомогою прийменників поряд із безприйменниковим..., причому в обох випадках експресивна сила на боці прийменникового звороту [15, с. 206]. Так, у Плавта переважає тенденція до повторення прийменником префікса: *salvam ut aulam abs te auferam* (Plaut. Aulul. 4:7), *щоб я врятував горицук завдяки тобі; sese ab simia capram abduxisse, et coepit inridere me* (Plaut. Merc. 2:25-26), *він відвів козу від мавпи і почав насміхатися з мене*.

У проаналізованих творах авторів класичного періоду частотність вживання безприйменникових та прийменникових додатків при композитах приблизно однакова. Виступаючи у безприйменникових конструкціях, дієслівний префікс

визначає просторові орієнтири, а основним реалізатором просторових відношень стає контекст: *...atque... multorum dierum opere exceptum novo alveo avertit* (Liv. 41,11), *він багатоденною працею повернув потік у нове русло; Quae quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria voluptatem attulit* (Caes. B. G. 1,53), *ця справа принесла Цезарю не менше задоволення, ніж сама перемога*. Вживання безприйменникових конструкцій при дієслівних композитах можемо поснити тим, що у класичний період семантичні можливості дієслівних префіксів дієслів були досить вагомими.

Нерідко у класичній латині композити з префіксом *ab-* вступали у дистрибутивний зв'язок з прийменниково-іменниковою формою. Заміну відмінкових форм прийменниковими конструкціями М. Г. Сенів [13, с. 39] пояснює тим, що прийменники виявлялись, як правило, однозначнішими, а значить чіткіше та адекватніше передавали думки. Так, в авторів класичного періоду префіксальні дієслова з семантикою віддалення виступають, здебільшого, у прийменниковій конструкції з *ab*: *Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt* (Caes. B.G. I, 1, 3). *З-поміж них усіх найхоробріші – бельги тому, що вони є найвіддаленішими від матеріальної та духовної культури провінції; avertit ab eis curis senatum Etruriae...* (Liv. 10, 21), *відвернув від цих турбот сенат Етрурії...*

Письменники пізнього періоду надають перевагу прийменниковим структурам. Аналіз мовного матеріалу свідчить, що здатність до префіксально-прийменникової кореляції мають як дієслова, що позначають стан, інтелектуальну діяльність, психічні процеси, так і дієслова зі значенням активних фізичних дій, причому вживання дієслів руху переважає. Так, композити з префіксом *ab-*, який виявляє тенденцію до затемнення конкретних значень, підкріплюються відмінковими формами з прийменником *ab*: *Ne, quaeso, Domine, auferas misericordiam tuam a me* (G.T.H.F. VII,1) *Прошу, Господи, не забирай милості своєї від мене; mater ob metum mortis a se abiecit et perdere voluit* (G.T.H.F. V,22), *мати через страх смерті хотіла віддалити його від себе і знищити*.

Іноді просторова семантика префікса реалізується в сполученнях з прийменниками *ad*, *in*, які мають протилежні з префіксом значення: *ab-* – віддалення, а прийменниковий компонент актуалізує семантику наближення, руху всередину: *... qui eos ...in Babiloniam abduxit* (Peregr. Aether. I, 15), *який привів їх у Вавилонію...; Ad quam cum abissent, coepit Ingundis praedicare viro suo*

(G.T.H.F. V,38), *Інгунда, коли до цього міста прибула, почала заявляти своєму чоловікові...* Проте найчастіше при додатках дієслів з семантикою віддалення переважає вживання прийменника *de*. Є.А. Реферовська пояснює цей процес тим, що збліднення значень префіксів не дозволяло поєднувати ці дієслова з додатками, які вводяться прийменниками конкретного значення. Тому у цьому випадку прийменник *de* отримав перевагу над *ab* і *ex* [10, с.65]. Зауважимо, що при додатках композитів з *ab*, вжитих у переносному значенні, найчастіше зустрічається прийменник *de*, який витісняє *ex*, а також *ab*: *... et sic de potestate nostra fuisset ablata haec anima* (G.T.H.F. VI,29), *... так що ця душа вийшла б з-під нашої влади*.

Значно рідше у творах пізньої латини дієслова з префіксом *ab-* конкретизують своє значення шляхом вживання відмінкових додатків без прийменника. Тоді вони поєднуються з певними лексичними маркерами, зокрема, іменниками/займенниками в акузативі: *Abhorret cibum potumque et mortem iam sibi proximam praestolatur* (G.T.H.F. V,5), *відчув відразу доїжі та паніку і став очікувати для себе близької смерті*; чи прислівником, який визначає вихідну точку: *et abstulimus inde onera ingentia* (August. Confess. 2, 4), *і виносили звідти величезний вантаж*. У цих випадках вихідний пункт руху вказує лише префікс.

Отже, синхронно-діахронний аналіз дієслівних префіксальних утворень, який дав змогу зіставити мовний матеріал різних історичних періодів дав змогу виявити специфіку функціонування префіксальних моделей у різні періоди розвитку мов. Індоевропейський префікс *ǵlo-*, відновлений у грецькій та латинській мовах зберіг вихідні локальні значення. Дієслівні композити як у грецькій, так і латинській мовах найкраще зберегли свою семантику при дієсловах руху. Окрім локальних значень у префікса *ǵlo-/ab-* почали з'являтися нові. При цьому втрачалось значення префікса та вказівка на конкретне місцезнаходження вихідного пункту дії. Це призвело до розвитку переносних значень дієслів. У деяких випадках префікс *ǵlo-/ab-* настільки послабив свою семантику, що дієслівний композит виступав лише насиченішою формою простого дієслова. Особливо активним процес десемантизації префіксів виявився у мові Нового Завіту і творах пізньої латини.

Послаблення префіксальних значень призвело до вживання при присудковій певного просторового конкретизатора – прийменника. Дослідження функціонування префіксальних композитів грецької мови засвідчило, що

у різні періоди вони вживались як самостійно, так і в поєднанні з прийменниковою конструкцією. У класичний та період койне при дієсловах з префіксом *ἀπο-* переважають конструкції з прийменниковими додатками.

Аналіз творів ранньої, класичної та пізньої латини засвідчив, що автори класичного періоду при дієслівних композитах з однаковою частотністю вживають безприйменникові та прийменникові додатки. Письменники архаїчного та піз-

нього періоду надають перевагу прийменниковим структурам.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні та зіставному аналізі валентних особливостей дієслів з префіксом *ἀπο-* у грецькій мові раннього, класичного та періоду койне і аб- в архаїчній, класичній та пізній латині. Крім цього, предметом окремого дослідження можуть стати структура та семантика дієслівних композитів з іншими префіксами на матеріалі класичних мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бенвенист Э. Логические основы системы предлогов в латинском языке. Общая лингвистика. Москва, 1974. С. 148-156.
2. Білецький А.О. Про питання порівняльно- історичної граматики індоєвропейських мов. *Мовознавство*. 1952. № 10.
3. Войцеховская В.Г. Приглагольное управление в современном украинском литературном языке: Сочетания с префиксально-предложной корреляцией : автореф. дисс...канд. филол. наук: 661. Киев, 1969. 20 с.
4. Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тбилиси, 1984. Т. 1. 428 с., Т. 2. 867 с.
5. Добиаш, А.В. Опыт синтаксисологии частей речи и их форм на почве греческого языка. Прага : Типография Др. Эд. Грегга, 1897. 564 с.
6. Домбровский Р.О. Суффиксы субъективной оценки в поздней латыни : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Тбилиси, 1982. 25 с.
7. Мейе А.М. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / пер. Д. Кудрявского, перераб. и доп. по 7-му франц. изд. А. С. Сухотиным; под ред. и с прим. Р. Шор. Москва-Ленинград, 1938. 506 с.
8. Потенба А.А. Из записок по русской грамматике. Москва : Просвещение, 1968. Т. 3. 551с.
9. Резникова М.Ф. *do* и *facio*, *eo* и *fi* в сложных глаголах, лексически противопоставленных по залоговым значениям: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 1963. 25 с.
10. Реферовская Е.А. Развитие предложных дополнений при приставочных глаголах удаления в латинском языке позднего периода. Москва, Ленинград, 1964. 116 с.
11. Семчинський, С.В. Вступ до порівняльно-історичного мовознавства (на матеріалі індоєвропейських мов) : навч. посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2001. 174 с.
12. Сенів М.Г. Формування аналітичних прислівникових прийменників у пізній латинській мові. *Семантика і функції граматичних структур*. Київ, 1991. С.115-125.
13. Сенів М.Г. Функціонально-семантичний аналіз системи просторових і часових відношень (на матеріалі латинської мови) : монографія. Донецьк : Донеччина, 1997. 288 с.
14. Славянская М.Н. О лексической и грамматической функциях глагольной префиксации в гомеровском языке. *Античность и современность*. Москва : «Наука», 1972. с. 51-57.
15. Тронский И.М. Очерки из истории латинского языка. Москва : Изд-во АН СССР, 1953. 272 с.
16. Чекарева Є.С. Прийменникові конструкції просторової семантики у грецькій мові : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.14 – Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови. Донецьк, 2004. 20 с.
17. Чекарева Є.С. Функціонально-семантичний аналіз конструкцій із прийменниками та префіксальними дієсловами у грецькій мові. *Іноземна філологія. Український науковий збірник*. Львів, 2010. Вип. 122. С. 39-43.
18. Чекарева Є.С. Становлення і розвиток системи префіксальних дієслів у грецькій мові. *Studia linguistica*. Київ, 2009. с. 363-369.
19. Численко Н.Д. Глагольная префиксация в архаической латыни (семантический аспект) : дис ... канд. филол. наук. Ленинград, 1972. 20 с.
20. Boisacq É. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Heidelberg : Carl Winter; Paris : Klincksieck, 1916. 1123 p.
21. Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots. Paris : Klincksieck, 1970. 1368 p.
22. Lindsay W. M. Die Lateinische Sprache in Sprachgeschichtlicher Darstellung. Leipzig, 1897. 747 S.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

1. August. Confess. – Aurelius Augustinus: Confessiones / übersetzt, herausgegeben und kommentiert von Kurt Flasch und Burkhard Mojsisch. Mit einer Einleitung von Kurt Flasch. Stuttgart : Reclam, 2009. 810 S.

2. Caes. B.G. – Belli Gallici / G. J. Caesaris. Lipsiae : In aedibus B.G.Teubneri. Lib. 7: Cum A.Hirti libro octavo : in usum scholarum / recogn. B. Dinter. 1890. XVI. 253p.
3. G.T.H.F. – Gregorii Turonensis Opera / ed. W.Arndt et Br. Krusch. 2 v. in 1. Hannoverae, 1855.
4. Hom. Od. – Homer. Carmina / ex recensione Guileimi Dindorfii ; 3 ed. corr. Lipsiae : Teubner, 1852. Vol. I – Iliadis; Vol. II – Odysseae.
5. Liv. – Titi Livii. Ab urbe condita. / cur. G. Weisenborn, M. Müller. Lipsiae : In aedibus B.G.Teubneri, 1891. 405 p.
6. N.T. (Luc., Marc.) – The Greek New Testament / edited by Kurt Alland, Matthew Black, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger, and Allen Wicgren ; Forth Revised Edition. Deutsche Bibelgesellschaft, 1994. 918 p.
7. Peregr. Aether. – Silviae vel potius Aetheriae Peregrinatio ad loca sancta / Hrsg. v. H. Haeraeus. Heidelberg, 1908. 51 p.
8. Plaut. (Aulul., Bacch., Merc.) – T. Macci Plauti Comoediae / Ed. W. M. Lindsay. Oxolinii: E. Typographeo Clarendoniano, 1955-1956. Vol. I. – 533 p., Vol. 2. – 594p.
9. Xen. Anab. – Xenophontis. Hist. Anabasis / recensuit Arnoldus Hug. Leipzig : Teubner, 1883. 224 p.

УДК 811.161.2'27

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.20>

СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ДЕМІНУТИВІВ У СУЧАСНИХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ

SPECIFICS OF THE USE OF DIMINUTIVE FORMS IN THE MODERN CHILDREN'S LITERATURE

Самойленко В.В.,

orcid.org/0000-0002-7438-1294

асистент кафедри української мови

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті проаналізовано особливості вживання демінутивної лексики в сучасних творах для дітей. Досліджено особливості їхньої словотвірної структури, демінутиви класифіковано за функційними особливостями та твірними основами. Зауважимо, що демінутивні суфікси можуть змінювати зміст лексеми як на мейоративне (позитивне), так і на пейоративне (негативне) значення, або не створювати оцінного значення загалом. У літературі для дітей пейоративи майже не представлені з огляду на їхні провідні функції, проте демінутивні суфікси можуть надавати слову мейоративного чи пестливого значення, мати лише значення зменшення денотата. Автори текстів для творення демінутивів використовують питомі українські форманти, зокрема відіменникові: -ка-, -ок-, -ик-, -очк-, -ечк-, -ець-; відприкметникові: -ісіньк-, -еньк-; відприслівникові: -ісіньк-, утворюючи лексеми на позначення не лише маленьких істот, але й для вираження абсолютності відтворюваної ознаки, відтінку пестливості тощо. Зокрема натрапляємо на поодинокі явища історичної спеціалізації значення.

Спостерігаємо, що в сучасних творах для дітей загальна тенденція переважності відіменникових та відприкметникових одиниць і тенденція мінімального вияву вигуківих одиниць зберігається. Також відсутні віддієслівні та відзайменникові деривати. Виявлено залежність семантики демінутивного суфікса від використаного деривата. Іменникові деривати здебільшого мають значення зменшеності, а прикметникові – значення пестливості.

Основним засобом створення синтетичних лексем у творі є суфіксація, проте подекуди маємо приклади префіксально-суфіксального словотворення. Основною функцією використання демінутивів є привернення уваги читача до текстового складника творів. Іншою важливою функцією використання демінутивів є передавання бажаного ставлення реципієнта до персонажа.

Специфічною рисою літератури для дітей постає також надання демінутивним й аугменативним лексемам наративної ролі для окреслення мовного портрету того чи того героя твору.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в аналізі засобів використання афіксів для творення демінутивних мовних одиниць у сучасній українській мові та подальшу кодифікацію вживання таких лексем; дослідження всіх функціональних виявів демінутивної лексики.

Ключові слова: словотвір, демінутиви, аугменативи, формант, дериват, твори для дітей.

The article deals with features of using diminutive lexis in modern works for children. The features of their word-forming structure are analyzed, diminutive forms are classified by functional features and forming bases. We suggest that the denominative suffixes can change the meaning of the lexeme to a meyorative (positive) or a pejorative (negative) value, or not to create a value in general. Pejoratives are almost not represented in the literature for children considering their leading functions, but the suffixes may give the word meyorative or hypocoristic meaning, having only the meaning of diminutive the denotation. Authors of texts use specific Ukrainian formants to create deminitives, in particular with

pronouns: -ka-, -ok-, -yk-, -ochk-, -echk-, -ec'-; with the adjectives: -isin'k-, -en'k-; with the adverbs: -isin'k-, forming diminutives not only to represent small creatures, but also for expressing the absoluteness of the reproduced feature, the shade of hypocorism, etc. Furthermore, we come across isolated phenomena of historical specialization of meaning.

It's observed that in modern works for children the general tendency of preference in using nouns and adjectives is unchanged and the tendency of minimal using exclamation points remains. There are also no verbal and pronoun derivatives. The semantic dependence of the diminutive suffix on the derivative used is described. Noun derivatives are mostly have diminished meaning, and adjective derivatives are for prudence value.

The main mean of creating synthetic lexis in a work is suffixation, but in some cases we have examples of prefix-suffix word-formation. The main function of using diminutives is to attract the reader's attention to the text component of the work. Another important function of using diminutives is to convey the intended attitude of the recipient to the character.

A specific feature of the literature for children is also the providing with a narrative role to the diminutive and augmentative lexemes in order to outline the linguistic portrait of a texts' characters.

The prospect of further scientific exploration is seen in the analysis of the means of using affixes for the creation of diminutive linguistic units in modern Ukrainian literature and the further codification of the use of such lexis; study of all functional reposals of the diminutive vocabulary.

Key words: word-formation, diminutives, augmentatives, formant, derivatives, literature for children.

Література для дітей являє собою сукупність творів звернених і призначених для дітей. У такому аспекті демінутивність є однією з основних ознак дискурсу творів для дітей і виражена здебільшого через різноманітні афікси.

Постановка проблеми. Стан та особливості мови літератури для дітей суттєво впливають на формування мовних навичок, розуміння системи мови та специфіки використання певних лінгвістичних конструкцій у дітей. Особливою рисою української мови є її схильність до утворення мейоративних, зокрема демінутивних конструкцій. Такі лексеми суголосні з тим, що людина чує протягом періоду дитинства. Таким чином тексти, створені для дітей акумулюють й унаочнюють вже відомі дитині лексеми та закріплюють їхнє розуміння та уміння ними послуговуватися. Однак питання специфіки використання демінутивних суфіксів та їхньої функції в тексті для дітей залишаються не дослідженими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. особливості використання демінутивних суфіксів вивчали такі науковці, як Р. Аванесов, О. Бондар, Т. Вільчинська, Л. Жаркова, І. Ковалик, М. Кравченко, Л. Летюча, С. Плямовата, В. Покуц, Г. Сагач, А. Семеренко, Г. Семеренко, О. Ситенко, О. Тараненко, В. Чернецький, Т. Черторизька, Л. Шутак та ін. Однак, зазначені науковці досліджували категорію демінутивності в контексті літератури для дорослого читача або в контексті категорії історії мови. Семантичний контекст демінутивів у дитячій літературі досі не проаналізовано, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Формулювання цілей. Метою дослідження став структурно-семантичний аналіз демінутивних суфіксів у сучасних українських творах для дітей. Ціль дослідження передбачає виконання таких завдань: проаналізувати засоби вираження демінутивів у художньому тексті; виділити кор-

пус найрепрезентативніших демінутивних суфіксів; виявити універсальні та специфічні семантичні характеристики демінутивних одиниць; визначити основні функції вживання демінутивних суфіксів у тексті; визначити контекстуально зумовлену специфіку вживання демінутивів.

Демінутивні деривати ставали предметом дослідження таких вітчизняних лінгвістів, як Р. Аванесов, О. Бондар, Т. Вільчинська, Л. Жаркова, І. Ковалик, М. Кравченко, Л. Летюча, С. Плямовата, В. Покуц, Г. Сагач, А. Семеренко, Г. Семеренко, О. Ситенко, О. Тараненко, В. Чернецький, Т. Черторизька, Л. Шутак та ін. Зокрема, Г. Семеренко [5] дослідила історію формування словотвірних засобів на позначення здрібності й пестливості в українській мові, а О. Бондар [1] виділив за допомогою морфемного аналізу словотвірні моделі іменника та прикметника, уклав мікросистему демінутивів зі словотвірною основою. Мовознавець Г. Сагач дослідила емоційні суфікси іменників, вивівши кількісну частку демінутивних суфіксів, число яких складає 97 % усіх лексем з оцінними суфіксами [4, с. 26].

У літературі для дітей демінутиви найбільш представлені й репрезентативні. **Мета** дослідження – структурно-семантичний аналіз демінутивних суфіксів у сучасних українських творах для дітей. Мета передбачає виконання таких завдань:

- проаналізувати засоби вираження демінутивів у художньому тексті;
- виділити корпус найрепрезентативніших демінутивних суфіксів;
- виявити універсальні та специфічні семантичні характеристики демінутивних одиниць;
- визначити основні функції вживання демінутивних суфіксів у тексті;
- визначити контекстуально зумовлену специфіку вживання демінутивів.

Демінутивні одиниці мають широкий емоційний діапазон, представлений не лише вираженням зменшеності. Семантичний контекст таких слів у дитячій літературі досі не проаналізовано, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Предметом нашої наукової розвідки є категорія демінутивності, **об'єкт** дослідження – засоби репрезентації категорії демінутивності на словотвірному та лексичному рівнях мовної структури тексту. **Джерелом** послуговував текст твору «Чорна-чорна курка» [4], що репрезентує широкий спектр демінутивних одиниць, утворених різними словотвірними засобами. «Чорна-чорна курка» – це оповідання про домашню курку, якій вдалося полетіти, і чия історія змотивувала її власне оточення. Видання створили авторки Г. Вдовиченко та Н. Гайда. Засобом демінутивізації лексем та своїм лейтмотивом такий текст надихає юних читачів на думку про те, що й маленька людина може змінити світ.

Література для дітей має свою абсолютно конкретну специфіку. У такій літературі посилюється функція впливу на становлення читача, оскільки вона формує майбутню людину. Мова дитячої книжки має бути яскравою, емоційною, відбивати світосприйняття свого читача. Для того, щоб привернути увагу реципієнта, література, орієнтована на дитину, повинна мати високий ступінь емоційності тексту. Таку рису досягнуто зокрема й через активну суфіксацію лексем.

Українська мова, як флективна мова, характеризується утворенням значенневих відтінків переважно засобом суфіксації [3, с. 41]. Найпродуктивніше такий процес зреалізовано у створенні демінутивних одиниць. Зауважимо, що демінутивні суфікси можуть змінювати зміст лексеми як на мейоративне (позитивне), так і на пейоративне (негативне) значення, або не створювати оцінного значення загалом. У літературі для дітей пейоративи майже не представлені з огляду на їхні провідні функції, проте демінутивні суфікси можуть надавати слову мейоративного чи пестливого значення, мати лише значення зменшення денотата.

Дослідниця Л. Шутак поділяє демінутивні суфікси за співвідношенням об'єктивної зменшеності та оцінності на три групи:

а) суфікси раціональної оцінки *-ок*, *-ик* (чоловічий рід), *-к(а)* (жіночий рід), *-ц(е)* (середній рід), що є типовими виразниками значення об'єктивної зменшеності;

б) суфікси раціонально-емоційної оцінки, серед яких *-ець*, *-чик*, *-к-* (чоловічий рід), *-очк-*, *-ечк-*, *-ичк-*, *-ачк-*, *-иц'ї'* (жіночий рід), *-ечк(о)*, *-очк(о)*, *-а/-ча*, *-ен'(а)* (середній рід);

в) власне пестливі суфікси *-еньк-*, *-оньк-*, *-ус'ї'*, *-ун'ї'* [7, с. 8].

Серед одиниць, поданих у творі, виділяємо демінутиви зі значенням зменшення, до яких зараховуємо переважно одиниці з іменниковими дериватами. Цю групу утворюють іменники із формантом *-ка*, представлені здебільшого лексемами жіночого роду. Напр.: *борідка* [2, с. 3], *хатка* [2, с. 7], *грушка* [2, с. 7], *вуглинка* [2, с. 3], *рибки* [2, с. 17], *хмарки* [2, с. 9], *зграйки* [2, с. 17], *антенка* [2, с. 22], *лапки* [2, с. 36], *плямки* [2, с. 39].

Подекуди разом із значенням зменшеності лексеми з формантом *-ка* набувають значення пестливого відтінку в мовленні та відтінку прихильності мовця. Напр.: *Очі опустила, вуглик лапкою по землі катуляє. Вже не курчатко, але ще й не зовсім доросла курка* [2, с. 3].

Окрім того, фіксуємо формант *-ик*, унаочнений переважно іменниками чоловічого роду. Напр.: *клаттик* [3, с. 15], *вуглик* [2, с. 3], *горобчик* [2, с. 9], *кінчик* [2, с. 17], *дзьобики* [2, с. 17], *камінчик* [2, с. 20], *пушок* [2, с. 27]. Значення пестливого відтінку мовлення за такого словотворення є домінантним. Напр.: *Вони й тепер стояли ані руш, здивовано розтуливши дзьобики* [2, с. 20].

В окремих випадках суфікс *-ок* частково виконує функцію створення збірного іменника на позначення дрібних істот. Напр.: *І тепер я краще чую, де шкребуться жучки-павучки та інша комашня* [2, с. 22]. Розуміємо, що під сполукою слів *жук-павук* маємо на увазі всіх комах, а суфікс *-ок* уточнює їхній розмір.

Досить продуктивними в тексті постають форманти *-очк* та *-ечк*. Напр.: *ковдрочка* [3, с. 14], *гніздечко* [2, с. 9], *дірочка* [2, с. 22], *карлючки* [2, с. 49]. Схожі на попередні форманти *-очок* та *-ечок*. Напр.: *садочок* [2, с. 7], *вершечок* [2, с. 40]. Проте, якщо формант *-очк* (*-ечк*) набуває значень пестливості та прихильності, то формант *-очок* майже його не має, набувши лише значення зменшеності. Пор.: *раз-два, вже собі гніздечко ладнають* [2, с. 9]; *Садочок, подвір'я й стайня з курником уже не такі, якщо дивитися на них із трави чи з сідала* [2, с. 7].

Поодиноким використано формант *-ець*. Напр.: *ремінець* [2, с. 4], *камінець* [2, с. 9]. Зазначимо, що в таких лексемах відтінок пестливості майже відсутній. Напр.: *Я бачила річку, і кладку, і камінці у воді* [2, с. 9]. У цьому реченні лексема *камінці* не має значення прихильності, а має лише значення зменшеної ознаки. Зауважимо, що із лексемою *ремінець* відбулася історична спеціалізація значення (ремін у значенні «пасок» – ремінець годинника). Отже, в такому разі значення зменшення нівелювалося [6, с. 6].

Попри часте вживання демінутивних суфіксів у сучасній літературі для дітей, їхнє значення не можна зводити лише до ознаки зменшеності. Отже, виділяємо демінутивні одиниці без значення зменшення, представлені в тексті переважно прикметниковими дериватами. Зокрема, це формант *-еньк*. Напр.: *чубатенька* [2, с. 3], *маленький* [2, с. 4], *гладенькі* [2, с. 4], *рябенький* [2, с. 9], *дурненька* [2, с. 12], *свіженьку* [2, с. 16], *цікавеньке* [2, с. 17], *смачненьке* [2, с. 17]. Такі лексеми не мають значення зменшеної ознаки їхньої якості, а у своїй домінанті мають значення пестливості, прихильного ставлення до денотата. Напр.: *Ти, гуско, любилаєш свіженьку траву з росою, а чорна-чорна курка – історії придумувати* [2, с. 16]. Поданий формант використано також під час створення префіксально-суфіксальних одиниць. Напр.: *Лякаєш курчат своїми побреньками* [2, с. 30]. Тут лексема набуває винятково зменшливого значення.

Іншим активно використовуваним у творі формантом постає *-ісінк*. Напр.: *самісінкий* [2, с. 4], *справжнісінкий* [2, с. 5], *простісінко* [2, с. 21]. В тексті твору лексеми з такими суфіксами набувають значення абсолютності відтворюваної ознаки без відтінку пестливості. Напр.: *Заклопотаний пес, зосереджений, справжнісінкий пожежник рятувальник* [2, с. 5].

Окремо виділяємо демінутивні вигуки: *ось дечки!* [2, с. 21]. Зазначимо, що така мотивувальна основа вживається вкрай рідко. Н. Руда фіксує, що продуктивність суфіксів залежить від частини мовної належності мотивувальної основи. Найпродуктивнішими є суфікси іменника та прикметника, менш продуктивними – прислівника; демінутиви, утворені від числівників, займенників, дієслів, трапляються значно рідше, а демінутиви-вигуки переважно є авторськими неологізмами [3, с. 41]. Зрозуміло, що такий словотвірний тип має виняткове значення прихильності мовця, й у жодний спосіб не пов'язаний з ознакою зменшення предмета мовлення.

Зазначимо, що демінутивні та аугментативні суфікси у творі виконують певну нарративну роль. Уживані поряд із просторічними та мейоративними одиницями, такі афікси роблять очевидними ролі героїв твору та ставлення авторів до цих героїв. Пор.: *Знову верзеш нісенітниці – протелотіла гуска* [2, с. 17], *Брехуха!* – казала тлуста гуска [2, с. 16]; *Нехай розповідає, захищала її кульгава курка. – Ти, гуско, любилаєш свіженьку траву з росою, а чорна-чорна курка – історії придумувати. Нехай розповідає* [2, с. 16]. Отже, авторки підкреслюють позитивне в героях використанням демінутивних суфіксів та негативне – використанням аугментативних суфіксів та згрубілих слів.

Висновкуємо, що в творі «Чорна-чорна курка» демінутивні одиниці поділено на одиниці із значенням зменшеності й без такого значення. Окрім того, виявлено залежність семантики демінутивного суфікса від використаного деривата. Іменникові деривати здебільшого мають значення зменшеності, а прикметникові – значення пестливості. У творі подекуди використані також демінутиви, значення яких змінилося через історичну спеціалізацію. Загалом усі досліджені демінутивні одиниці сформовані синтетично, що підтверджує пріоритет такого способу словотвору в утворенні нових лексем української мови. Основним засобом створення синтетичних лексем у творі є суфіксація, проте подекуди маємо приклади префіксально-суфіксального словотворення. Основною функцією використання демінутивів є привернення уваги читача до текстового складника творів. Іншою важливою функцією використання демінутивів є передавання бажаного ставлення реципієнта до персонажа.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в аналізі засобів використання афіксів для творення демінутивних мовних одиниць у сучасній українській мові та подальшу кодифікацію вживання таких лексем; дослідження всіх функціональних виявів демінутивної лексики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар О. Словотворча активність демінутивних суфіксів прикметника в українській мові. *Українське мовознавство*. 1978. Вип.6. С. 68–76.
2. Вдовиченко Г., Гайда Н. Чорна-чорна курка. Львів: Видавництво старого лева., 2018. 51 с.
3. Руда Н. Категорія демінутивності в українській мові (формально-семантичний аспект). *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2013. №24. С. 41–44.
4. Сагач Г. Емоційні суфікси на позначення позитивної суб'єктивної оцінки. *Українська мова і література в школі*. 1975. № 12. С. 24–30.
5. Семеренко Г. Засоби вираження здрібнілості й пестливості в давньоруській мові. *Українське мовознавство*. 1982. Вип. 10. С. 99–105.
6. Статеева В. Демінутивізація в українском языке: автореф. дисс. канд. філол. наук : 10.02.02 «Украинский язык» Ужгород, 1982. 19 с.
7. Шутак Л. Словотвірна категоризація суб'єктивної оцінки в сучасній українській мові: автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» ; Інститут української мови НАН України. Київ., 2002. 20 с.

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

PECULIARITIES OF UKRAINIAN MEDICAL TERMINOLOGY

Самойленко О.В.,

orcid.org/0000-0001-5040-874X

кандидат філологічних наук,

завідувачка кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 1

Донецького національного медичного університету

Статтю присвячено деяким закономірностям української медичної термінології, які пов'язані зі словотвором. У статті розглядаються особливості різних засобів словотвору: як префіксально-суфіксального, так і слово- / осново- складання. Багато уваги приділено квазікомпозиції, як одному з найпродуктивніших способів збагачення термінологічного словника. Під квазікомпозиціями розуміємо складні слова, які утворилися не на основі вже функціонуючих у мові та мовленні речень та словосполучень, а за аналогією до вже існуючих слів, за аналогією до продуктивних словотвірних моделей. До цієї групи слів уналежнюємо як запозичені лексеми, так і слова, утворені шляхом афіксоїдації. Афіксоїд визначають як «компонент складного або складноскороченого слова, що повторюється з одним і тим самим значенням у складі низки слів та наближається своєю словотвірною функцією (здатність утворювати нові слова з одним і тим компонентом) до афікса – суфікса (для прикінцевих компонентів складних утворень) або префікса (для перших компонентів)». Отже, афіксоїди – це мовні одиниці перехідного типу, у яких спостерігаються ознаки як коренів, так і словотвірних афіксальних формантів. Медична термінологія є дуже багатою на одиниці такого типу, бо базою для неї виступають одиниці греко-латинського походження, які, з одного боку мають обмежену сферу використання, а з іншого – використовуються у великій кількості термінів. Саме їх висока частота використання та наявність конкретного семантичного значення є основними причинами віділення подібних одиниць в окрему групу словотвірних конструктів.

Називають наступні основні ознаки афіксоїдів: 1) вони виступають структурними компонентами лише підрядних складних слів; 2) такі словотвірні конструкти можуть стояти у препозиції, постпозиції та у середині слова; 3) афіксоїди – це усічені або кореневі частини російських слів; 4) такі конструкти виконують словотвірну, а не словозмінну функцію.

Окрім власне афіксоїдації, особливістю медичних термінів можна назвати часту синонімію словотвірних конструктів як греко-латинського, так і українського походження.

Ключові слова: осново-складання, квазікомполіт, афіксоїдація, суфікс, префікс, суфіксоїд, префіксоїд, синонімія.

The article is devoted to the special features of the Ukrainian medical terminology connected with word-building. The article has analyzed peculiarities of different ways of word-building: both prefixal-suffixal and compounding. A lot of attention is paid to quasi-composition, as one of the most productive methods of enriching terminological vocabulary. The quasi-composites are compound words, which were not built on the basis of the corresponding sentences and word-combinations, but by analogy to existing words, according to productive patterns. Borrowed words and words with affixoids belong to this group of words. Affixoids are defined as the "components of a compound or abbreviated words, which can be repeated with the same meaning in a row of words and it's very close to a suffix in performing of an independent function (components in post-position); prefix (for the component in pre-position)". So, affixoids are language units of the intermediate type, which have the signs of roots, as well as the features of affixal formants. Medical terminology is very rich in word-building formants of this type, because the base for it are units of Greek-Latin origin, which on one hand, have the limited sphere of usage, and on the other hand, they are used in a great number of terms. The very frequency is the frequency of recognition and the manifestation of a particular semantic meaning is the main reasons for the identification of the same number of words in the group of word constructions.

There are the following signs of affixoids: 1) they can be the structural components of only complex words; 2) such words and phrases can be situated in the preposition, postposition and in the middle of the word; 3) affixoids are roots of Ukrainian words; 4) these elements fulfill word-building function, not word-changing one.

Except affixoidation, the peculiarity of medical terminology is the usage synonymic word constructions in Greek-Latin, as well as in Ukrainian.

Key words: compounding, quasicomposite, affixoids, suffixoids, prefixoids, suffix, prefix, synonymy.

Постановка проблеми. Термінологічна база різних наук розширюється кожного дня, що вимагає поглиблених досліджень з особливостей словотвору, бо творення нових слів дуже часто відбувається не на базі нового лексичного матеріалу, а із залученням вже розповсюджених конструктів, як поєднуються у терміни

за моделями, які активно функціонують у мов та мовленні. Іншомовна природа словотвірних конструктів часто призводить до афіксоїдації певних елементів, розвитку функціональної синонімії та семантичної багатозначності, що й основними особливостями українських медичних термінів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наприкінці ХХ-початку ХХІст. українська медична досить часто ставала предметом лінгвістичних розвідок, чому сприяло не тільки підвищення інтересу до української мови в цілому, але й зокрема функціонування видання «Українська термінологія та сучасність», де розглядаються термінологічні питання як з синхронічного, так і з діяхронічного погляду. Т. Лепеха займається проблемами медично-судової термінології, В. Лисенко вивчає анатомічну номенклатуру, Н. Місяць та В. Білоус – офтальмологічні терміни. Багато досліджень присвячено унормуванню існуючих термінів. Але певні питання словотвору, пов'язані з конструктами грецького та латинського походження ще лишаються причиною лінгвістичних дискусій.

Постановка завдання. Метою роботи стало визначення певних особливостей творення українських медичних термінів, які найчастіше обумовлені провідною роллю інтернаціональних словотвірних формантів греко-латинського походження у формуванні медичної терміносистеми.

Виклад основного матеріалу. Суфіксальний спосіб є дуже продуктивним у творенні медичних термінів, наприклад, зі значенням «запальне захворювання»: *цистит, блефарит, гастрит, нефрит, артрит, періхондрит*. Суфікс –ит походить від латинського суфіксу –itis. Особливістю його функціонування в українській мові є його інваріативність: зустрічається варіант –іт: *менінгіт, фарінгіт, бронхіт, ларінгіт, риніт, енцефаліт*.

Давній словотворчий формант **су-**, котрий позначає суміжність, у більшості випадків став частиною кореня внаслідок спрощення основи: *суглоб, судина, сукровиця, судома, супінатор, супровідний*. На наш погляд, на прикладі вищеведених термінів можна зробити висновок з латинським префіксом *суп-/сут-*, які характеризуються значенням «спільний», «сумісний», «разом»: симбіоз, синдактілія, синхондроз, незважаючи на те, що дослідники пишуть про спільнослов'янське походження цього словотвірного конструкта.

Ще однією особливістю української медичної термінології є наявність термінів іншомовного походження та їх українізованих кальок: *інтерлобулярний – міждольковий, антитоксин – протитрута*. Варто зазначити, що на сучасному етапі переважно використовуються форми з префіксом **проти-**, котрий став вживатися також з основами іншомовного походження: *антитіло – протитіло, антивірусний – противірусний, антиотрута – протитрута* тощо. Зазначені префікси також достатньою мірою вживаються для ство-

рення термінів-прикметників, похідних від іменників з цим префіксом, на позначення невідповідності чомусь через відсутність чогось: *антивірусний (противірусний), антигігієнічний (протигігієнічний), антибактеріальний, антиспазматичний (антиспазматичний), антибіотичний, антигемофільний, антитоксичний, антипіретичний, протизапальний, протизаплідний, протиерозійний, протитуберкульозний, протигрипозний тощо*.

Префіксоїд **гіпо-** у медичній термінології є багатозначним та вживається у таких значеннях: а) розташування нижче або під тим, що названо у другому словотвірному конструкті, у цьому значенні використовується здебільшого в анатомічній термінології: *гіпобласт, гіпоталамус, гіпофіз* тощо; б) порушення, розлад того, що названо твірною основою у бік значення: *гіпобіоз, гіподинамія, гіпестезія, гіпотермія, гіпоксія, гіпоплазія, гіпосекреція, гіпотонія, гіпотрофія, гіпофункція*. У другому значення цей префіксоїд використовується для творення клінічних термінів.

На наш погляд, словотвірний конструкт **гіпо-** набуває статусу афіксоїда, тому що зберігає семантичне значення «менше, нижче норми», а для афіксів на перший план виходить функціональна спрямованість. До того ж, префіксоїд **гіпер-** може вступати в синтагматичні та парадигматичні зв'язки з іншими словотвірними конструктами: наприклад, форманти **міні-, оліго-** часто використовуються у значенні «нижче норми, менше». Окрім того, у медичній термінології активно функціонує префіксоїд **гіпер-** (*гіперемія, гіпернефрома*), що є носієм семантичного значення «вище норми», тобти антонімічною парою словотвірного конструкта **гіпо-**. Разом вони утворюють терміни-антагоністи, які є дуже розповсюдженими в сучасній клінічній термінології: *гіперестезія гіпестезія, гіпоплазія – гіперплазія, гіперсалівація – гіпосалівація, гіперплазія – гіпоплазія, гіпертонія – гіпотонія, гіпертрофія – гіпотрофія, гіперфункція – гіпофункція, гіпертіреоз-гіпотіреоз, гіперсекреція – гіпосекреція, гіпертензія – гіпотензія, гіпертрофія – гіпотрофія*.

Префіксоїд **гіпер-** також має синонімічні словотвірні конструкти: **міді-, максі-, мега-, мегало-**, а також суфіксоїд **–мегалія**: *мегаломанія, гепатомегалія, спленомегалія*.

Синонімія серед афіксоїдів дуже часто проявляється наявністю основ грецького та латинського походження з тотожними семантичними значеннями: **алло-** та **гетеро-** (аллерген, аллотрансплантат – гетеротрансплантат, значення «чужий, чужинний»), метро- та гістеро- (*гісте-*

ректомія, гістеротомія, але метрорагія, міометрій, піометра, значення «матка»). У термінологічній системі української мови активно функціонують різні лексеми з однаковим значенням: наприклад, *ангіографія* та *вазографія* (графічне зображення роботи судин), що пояснюється тим, що основа **ангіо-** – грецького походження (*ангіологія, гемаангіома, ангіограма, ангіорексія*), а **вазо-** – латинського, що найчастіше використовується в анатомічній номенклатурі.

Таким чином, можна говорити про синонімію афіксоїдів у сучасній українській медичній термінології, більше того, не тільки афіксоїди грецько-латинського походження можуть вступати у синонімічні та антонімічні стосунки. Дослідники зазначають, що складні слова, які містять компонент **само-**, з'явилися у лексиці ще в давньоруський період, появу складних слів з компонентом **авто-** відносять до початку XVIII ст., що пояснюється активним запозиченням іншомовних слів у той період. Словотвірний конструкт асимілювався в українській мові, зараз можна спостерігати, що за допомогою компонентів **авто-** та **само-** утворюються як запозичені, так і власне українські терміни: *самоушкодження – авто-травма, самолікування – авто-терапія, самозараження – автоінтоксикація* тощо.

Досить контроверсійним у сучасному термінологознавстві лишається питання про функціонування в українській медичній терміносистемі складних слів з компонентами **-подібний** та **-видний**. Ці словотвірні конструкти отримали широкого розмовсюдження у 30-ті роки ХХ ст. у рамках русифікації української терміносистеми, яка проводилася під гаслами стандартизації та уніфікації, що призвело до появи нетипових для української мови подвійних кальок на кшталт рос. *щитовидный – щитоподібний – щитовидный*. Логіка використання цих дуже продуктивних суфіксоїдів є досить незрозумілою, тому що конструкти є чужинними для української мови, але все одно вини зазнали широкого відображення у медичних словниках: *ниткоподібний, сіткоподібний, червоподібний*, але *щитовидка, щитовидна залоза, навколощитовидний*.

М. А. Сайко вважає складники **-видний** і **-подібний** термінологічними симулякрами, розуміючи під симулякром «мовний відбиток колоніального дискурсу в українській терміносистемі у вигляді терміна, уподібненого до структурних в семантичних зразків російської мови» [5, с. 60]. На користь цієї точки можна навести тези з роботи Олени Курило: «українська мова має на означення подібності свої наросток –ува-

тий, -истий, -астий (-ястий). Наросток –уватий головним своїм відтінком означає подібність до поняття, що в корені» [4, с. 93]. «Наросток –астий (-ястий), крім свого значення рясності, як його додати до речівникового пня .... має ще й значення подібності, як його додати до прикметникового пня», «з речівниковим пнем цей наросток, а також наросток –истий, можуть дати значення подібності: кулястий (Земля куляста, як кавун), звивистий, вилкастий, діжистий» [4, с. 93-94].

Аналіз українських медичних термінів доводить, що одним з найпродуктивніших шляхів збагачення української терміносистеми є поєднання афіксоїдів з іменними основами, або навіть поєднання декілької афіксоїдів: *аутогемотерапія, гематологія, фітотерапія, аеротерапія, термотерапія, кріотерапія, електротерапія, фізіотерапія* тощо. За допомогою словотвірних конструктів на кшталт **дерм-, –логія, –терапія, кардіо-, ларинг-, –фобія, –манія, мега-, –скопія, –сеноз, –птоз, –нексія**, утворюються однотипні структури, які надають україномовній терміносистемі структурованого та уніфікованого характеру. Ці компоненти можуть поєднуватися з будь-якою основою, але вони містять певне семантичне значення.

Лінгвісти поділяють ці терміноелементи на декілька груп [6]:

а) компоненти, що характеризують предмет за його розмірами: **макро-, мегало-, мега-, оліго-, полі-, мікро-, міні-** (*макроцефалія, макрогематурія, макрогірія, макродонтія, мегалоглосія, мегалографія, мегаломастія, мегалоподія, мікростома, мікропсія, мікронекроз, мікроцефалія* тощо);

б) компоненти на позначення початку, зародження, походження та розвитку: **біо-, бласто-, ембрі-, ген-, –генез, –гонія, –поез** (*біогенний, біопсія, біостимулятор, біотонус, біодоза, біотомія, бластома, бластомікоз, бластомогенез, генетика, агонія, автогонія, ембріон, ембріогенез, ембріотроф, антропогенез, уропоез, лімфопоез, карциногенез* тощо);

в) компоненти на позначення подібності (**гомо-, гомео-, моно** *гомеопатія, гомеостаз, гомогенізація, гомошкіра, гомокістка, гомопластика, гомотканина, гомохронний, моноартрит, монобрахія, мононеврит, монопарез, моноплегія, монотермія, монотонія*) та різно-рідності (**гетеро-, ало-, анізо-**: *гетерогенний, гетероплазія, гетеропластика, гетеротрихоз, алокератопластика, алошкіра, алокортекс, аломієлотрансплантація, алоритмія, алотріофагія, анізорефлексія, анізокорія, анізоангіотонія, анізометронія, анізофорія, аніхозитоз* тощо);

г) компоненти на позначення зв'язку з людиною, умовами та місцем її життя: **антропо-, андро-** (*антропометр, антропометрія, антропоноз, антропоскопія, антропофобія, андробластома, андроманія, андростерома, андрофобія* тощо);

д) компоненти, що пов'язані з морфолого-анатомічною системою, які складають найбільшу групу: **ангіо-, вазо-, гем(о)-, гемато-, осте-, спонділо-, одонто-, глоссо-, артро-, гнато-, покто-, лапаро-, дерма-, дермато-, -дермія, гастро-, гастер-, міо-, міоз-, невр(о)-, нейро-, кольпо-, сальпінго-, метро-, гістеро-, ентеро-, флебо-, масто-, блефаро-, оніхо-, тено-, от-, офтальмо-, артеріо-, аден-, бронхо-, рино-, кардіо-** тощо. Можна навести велику кількість прикладів: *ангіома, ангіоневроз, ангіопарез, ангіохоліт, вазографія, вазоневроз, вазопатія, вазотомія, гематолог, гематогенний, гематома, гемодіаліз, гемодермія, гемокоагуляція, гастробіопсія, гастрографія, гастроскоп, гастрорафія, дермалгія, дерматит, дермоїд, міопатія, міокард, міосклероз, міоритмія, міофіброз, неврологія, невропатія, невротичний, неврофіброма, невротомія, артеріографія, артеріосклероз, артеріоектазія, артрит, артродез, артроліз, артропластика, аденоїд, аденіт, аденокарцинома, аденопапілома, бронхіт, бронхоспазм, бронхографія, бронхоцеле, риніт, ринокіфоз, ринопластика, ринофарингіт, ринофіма, кардіалгія, кардіограма, кардіоміопатія* тощо.

Можна виділити наступні лексико-семантичні групи складних медичних термінів (вони набувають статусу квазікомполітів, тому що містять афіксоїди (суфіксоїди або префіксоїди)):

1) назви галузей медицини та найменування спеціалістів у цих галузях: *кардіологія, стоматологія, офтальмологія, андрологія, нефрологія, пульмонологія, остеологія, артрологія, гастроентерологія, проктологія, гінекологія, гастроентерологія, неврологія, ендокринологія, дерматологія, нозологія, травматологія* (суфіксоїди –логія та –лог). Ці афіксоїди є дуже продуктивними у в інших наукових галузях: *культурологія, гідрологія, філологія*;

2) терміни на позначення хвороб та патологічних станів: *ксантопсія, кардіосклероз, остеонекроз, бронхоспазм, мастопатія, олігосіалія, олігофренія, остеомиєліт, бронхолітіаз, уролітіаз, нефролітіаз, цистолітіаз, дерматомікоз, стоматомікоз, оніхомікоз, флебостеноз, лейкоцитоз, гемофілія, спазмофілія, тромбофілія, дерматосклероз, ксеродермія, метротозис, нефротозис, ентеротозис, кардіоплегія, тетраплегія, діплегія, параплегія, геміпарез*;

3) найменування пристроїв, інструментів та процесів діагностування: *флюорограф, кардіоскоп, гастроскоп, енцефалографія* (суфіксоїди –*граф, -графія, -грамма, -скоп, -скопія*);

4) терміни на позначення лікування та різних видів хірургічного втручання: *міотомія, гістеректомія, проктостомія, хіміотерапія, бальнеотерапія, гідротерапія, гемотерапія, аутогемотерапія, аеротерапія*.

Висновки. Основними особливостями сучасної української медичної термінології є широке використання афіксоїдації як способу творення нових слів, та розповсюдження синонімії як на морфемному рівні, так і на лексичному, а також калькування російської медичної термінології, що призводить до активного функціонування симулякрів у сучасній українській терміносистемі. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні ономазіологічних моделей українських медичних термінів та поглиблення вивчення афіксоїдації як одного з основних засобів збагачення сучасної мовної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арнаудов Г. Д. Медицинская терминология на 5 языках: Latinum. Русский. English. Français. Deutsch. София: Государственное издательство «Медицина и физкультура», 1979. 943 с.
2. Кондратьев Д. К. Латинский язык: учебно-методическое пособие для студентов педиатрического факультета: в 3-х частях. Ч. 3. Клиническая терминология. Гродно: ГрГМУ, 2014. 180 с.
3. Краковецька Г. О. Латинська мова. Рецептурса. Клінічна термінологія. К.: «Здоров'я», 1999. 360 с.
4. Курило О. В. Уваги до сучасної української літературної мови. Торонто: Нові дні, 1960. 199 с.
5. Сайко М. А. Словотвірні симулякри в медичній термінології. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 10. Том 2. 2019. С. 59-64.
6. Смольська Л. Ю., Содомора П. А., Шега Д. Г. Латинська мова та основи медичної термінології. К.: ВСВ «Медицина», 2016. 472 с.

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

FORMATION OF SPEECH COMPETENCE OF FUTURE TEACHER IN THE PROCESS OF STUDYING UKRAINIAN PHRASEOLOGY

Скрипник Н.І.,

orcid.org/0000-0002-6847-200X

кандидат філологічних наук,

завідувач кафедри української філології

КЗВО «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

Розвідку присвячено пошуку ефективних способів і засобів формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів-словесників. Зазначено, що досліджувана проблема актуалізована часом і базується на новітніх засадах педагогічної освіти, задекларованих Болонською конвенцією, та спрямована на підготовку фахівців сучасного покоління з високим рівнем професійної компетентності. Визначено, що для удосконалення мовленнєвої компетентності здобувачів вищої освіти необхідно створити спеціальні освітні умови, що сприятимуть розкриттю професійно-мовленнєвого потенціалу майбутніх учителів української мови. Саме методико-філологічні дисципліни освітньо-професійної програми «Українська мова і література» впливають на формування та розвиток мовленнєвих здібностей студентів, що стає дедалі більш пріоритетним у системі фахової педагогічної освіти. Особлива увага при цьому відводиться оновленню підходів до викладання лекційних та практичних занять, нестандартності розв'язання педагогічних завдань, професійному мовленню, гнучкості мислення та розвитку індивідуального власного досвіду. Нині у закладах освіти України актуальною проблемою є увиразнення мовлення студентів. Дослідники фразеології підкреслюють, що доречно вжита в усному мовленні та в тексті фразеологічна одиниця здатна образно узагальнити сказане, пожвавити мовлення, замінити багатослівну логічну побудову. Використовуючи фразеологізми у мовленні, носії мови створюють асоціативні образи, символи, знаки, які є доступні кожному й водночас стислі. Фразеологічний фонд української мови постійно поповнюється конструкціями, що набувають систематичності відтворюваності й стійкості, з числа вільних словосполучень і реченневих структур. Фразеологізувавшись, останні зберігають усі синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення між структурними елементами, зумовлені традиціями граматичного ладу української мови. Відтак, творче використання фразеологічних одиниць у мовленні можливе лише за умови точного знання здобувачем освіти форми й значення фразеологізму та вільного володіння ним, а мовленнєвий процес у закладах вищої освіти буде ефективним тоді, коли між викладачем і студентами здійснюється цілеспрямований обмін компетенціями й національними цінностями.

Ключові слова: мовленнєва компетентність, українська фразеологія, фразеологічні засоби, мовленнєва експресія, фахова підготовка.

The article is devoted to finding effective ways and means of building the vocabulary competence of future teachers-philologists. It is stated that the research problem is the problem is up-to-date and is based on the latest principles of pedagogical education, declared by the Bologna Convention, and is aimed at training professionals of the modern generation with a high level of professional competence. It has been determined that in order to improve the vocabulary competence of higher education students, it is necessary to create special educational conditions that will facilitate the unveiling of the vocational potential of future teachers of the Ukrainian language. These are the methodological and philological disciplines of the educational and professional program «Ukrainian Language and Literature» that influence the formation and development of students' speech abilities, that are becoming more and more priority in the system of professional pedagogical education. Special attention is paid to updating approaches to teaching lectures and practical classes, non-standard solutions to pedagogical tasks, professional speech, flexibility of thinking and development of one's own experience. Nowadays, the problem of expressing students' speech is actual in Ukraine education system. Researchers phraseology emphasize that appropriately used in oral speech and in the text phraseological unit is able to figuratively summarize what has been said, to revive speech, to replace the many-word logical construction. Using phraseologisms in speech, native speakers create associative images, symbols, signs that are accessible to everyone and at the same time concise. The phraseological fund of the Ukrainian language is constantly being replenished with constructions that acquire systematicity of poisoning and stability, from the number of free phrases and sentence structures. Becoming a phraseological unit, they retain all syntax and semantic-syntactic relationships between structural elements, due to the traditions of the grammatical structure of the Ukrainian language. Therefore, the creative use of phraseological units in speech is possible only with the exact knowledge of the form and the importance of phraseology and the free possession of the phraseology, and the speech process in higher education institutions will be effective when a purposeful exchange of competences is carried out between the teacher and the students.

Key words: speech competence, Ukrainian phraseology, phraseological means, speech expression, professional training.

Постановка проблеми. Сучасна освіта в Україні зазнає ряд радикальних змін, пов'язаних, насамперед, із соціально-економічними змінами в суспільстві. Стрімкий розвиток соціального життя зумовлює необхідність творчого, мисленнєвого оновлення освітніх процесів. Зміна орієнти-

рів суспільного розвитку висуває особливі вимоги до особистості майбутнього вчителя, до процесу і результату не лише його професійної освіти, а й професійного мовлення. Проблеми, пов'язані з удосконаленням мовленнєвої компетентності, давно привертають увагу методистів, мовознавців та психологів. Спільним для всіх наукових праць є те, що в них порушується актуальна проблема про невиразність, емоційну безбарвність, уніфікованість мовлення майбутніх педагогів, що значно знижує рівень їхньої професійної підготовки. Одним із ефективних розділів сучасної української літературної мови є вивчення розділу «Фразеологія», який може сприяти увиразненню мовлення студентів, а також бути джерелом посилення експресивності, емоційності мовленнєвої компетентності.

Фразеологія сучасної української літературної мови як наука порівняно молода галузь та дуже багата. Вона є продуктом багатомовної мовної творчості українського народу. На нашу думку, однією з істотних причин збіднення словника студентів є недостатня увага до емоційно-експресивної палітри мовлення, національно-культурних і професійно значущих одиниць мови. Адже мовна (мовленнєва) експресія – це складна стилістична категорія, що спирається на цілий комплекс психічних, соціальних та лінгвістичних чинників і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення сили висловлювання [10, с. 7]. Арсенал зображувальних мовних засобів української фразеології настільки багатий, що ним можна виразити різні відтінки людських емоцій: зворушеності, радості, захоплення, або навпаки, зневаги, обурення, суму, жаху, почуття ненависті й гніву, горя, смутку. Отже, потреба в збагаченні мовлення майбутніх педагогів визначила необхідність розробки ефективної системи роботи з фразеологічними засобами на заняттях із мовознавчих дисциплін у закладах вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фразеологія як самостійний розділ лексикології вперше була введена в лінгвістику швейцарським стилістом Шарлем Баллі на початку 20 століття. Питання про виокремлення стійких сполучень слів у спеціальний розділ мовознавства – фразеологію було підняте ще в 20–40 роках у працях Є. Д. Поливанова, С. І. Абакумова, Л. А. Булаховського. Загальнослов'янська фразеологія представлена в дослідженнях О. О. Потебні, Ф. І. Буслаєва, В. В. Виноградова, О. О. Ларіна, Л. А. Булаховського, Г. М. Удовиченка. Вагомий внесок у розробку проблем фразеології сучасної української літературної мови зробили

І. К. Білодід, М. А. Жовтобрюх, Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова, Л. Г. Скрипник, Д. Г. Чередниченко та інші лінгвісти.

Окремі аспекти вивчення і шляхи оволодіння здобувачами освіти мовною, мовленнєвою, комунікативною компетенціями висвітлюються в працях (Л. Вознюк, О. Горошкіна, М. Гульчин, Н. Дика, В. Добромислов, Г. Іваницька, В. Капінос, С. Караман, Ю. Караулов, Т. Ладиженська, Л. Мацько, В. Мельничайко, Г. Михайловська, А. Нікітіна, Н. Пашківська, М. Пентилюк, Т. Симоненко, Л. Федоренко). Теорії мовно-мовленнєвої діяльності є предметом наукового пошуку (М. Вашуленко, Л. Кравець, Л. Мацько, С. Омельчук, Л. Паламар, М. Пентилюк, М. Плющ).

Постановка завдання. Мета статті – визначити й описати основні прийоми, які сприятимуть удосконаленню мовленнєвої компетентності під час вивчення української фразеології.

В аспекті теми нашого дослідження, розв'язання проблеми увиразнення мовлення засобами фразеології з урахуванням майбутнього фаху студентів, зокрема вчителів української мови та літератури, вимагає вирішення низки завдань, з-поміж яких: уточнити сутність поняття «мовленнєва компетентність», визначити особливості професійного фразеологічного словника майбутніх філологів, подати інноваційні прийоми презентації фразеологічного матеріалу в освітньому процесі, адже дидактичний матеріал, за сучасними технологіями, має бути розрахований на диференційовану роботу зі студентами, а різноманітні завдання сприятимуть осмисленню ними програмового матеріалу, збагачуватимуть усне й писемне мовлення. В якісному відношенні індивідуальний активний словник особистості складається з трьох частин: 1) лексико-фразеологічне ядро (слова і словосполучення відомі пересічному носієві мови, з похибкою на вік, соціальне походження, місце проживання, освіту тощо); 2) слова й словосполучення, пов'язані з колом зацікавленостей індивіда (хобі); 3) професійна лексика та фразеологія [2].

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти є характерною тенденція до посилення комунікативно-мовленнєвої спрямованості освітнього процесу. Сучасна лінгводидактика оперує поняттями мовна компетенція, комунікативна компетенція як показником «ступеня володіння мовою, що характеризується умінням використовувати синонімічні засоби, здійснювати перефразовування, відчувати багатозначність слова, його стилістичну та стильову приналежність, тобто усвідомлення

мовленнєвої та дискурсивної норми, відмежування семантично та стилістично правильного від неправильного тощо» [6, с. 149].

Розширюючи проблему мовної компетенції, є потреба у формуванні компетенції фразеологічної, як одного із шляхів реалізації загального завдання мовно-мовленнєвої підготовки студентів.

Насамперед дамо визначення ключового поняття: мовленнєва компетенція – це вміння говорити, слухати, читати, писати, тобто вміння, пов'язані з мовленнєвою діяльністю, із побудовою діалогічних і монологічних висловлювань у конкретній ситуації, відповідно до рівнів мовної компетенції учасників спілкування [1, с. 146].

У тлумачному словнику української мови поняття «компетентність» трактується так: достатні знання, в якій-небудь галузі [1, с. 145]. Отже, компетентність – це здатність майбутнього філолога отримувати й опрацьовувати інформацію, ефективно використовувати здобуті знання в професійній діяльності, усному та писемному спілкуванні тощо. Мовленнєва компетентність учителя української мови – це, насамперед, знання мови, уміння вести розмову, висловлювати думки, вміння здійснювати правильний вибір мовних засобів.

Українська фразеологія є тим мовним пластом, у якому найглибше закодований менталітет народу, його звичаї і традиції, система моральних уявлень і ціннісних орієнтирів. Одним із показників рівня знання мови, як відомо, є рівень володіння її фразеологією. Коли мовець вільно використовує в повсякденній комунікації фразеологізми, уміє їх правильно тлумачити, можна однозначно стверджувати, що це високий рівень володіння мовою [5].

Відповідно до рівнів мовної структури можна виділити такі види експресивних засобів: фонетичні, лексико-семантичні, фразеологічні, словотвірні, морфологічні та синтаксичні. У нашій розвідці ми звісно акцентуємо увагу саме на фразеологічних засобах. І. С. Степанова називає фразеологізми «благодатним навчальним матеріалом, що «у своїй структурі містить національно-культурний компонент, який відображає особливості культури і побуту народу – носія мови, а також підкреслює самобутність історичного розвитку суспільства, країни, держави. Вивчення навіть невеликої кількості фразеологізмів дозволить майбутнім учителям-словесникам збільшити арсенал лінгвістичних засобів і комунікативних стратегій [8, с. 150].

О. М. Семенов вважає, що вищий педагогічних навчальний заклад повинен формувати як моральні цінності, так і мовне виховання молоді

[7, с. 9]. У зв'язку з цим «...учитель-філолог, який прагне належним чином репрезентувати українську фразеологію, використовуючи її могутній виховний потенціал, як і багато років тому, мусить покладатися на власні сили», а тому, має добре оволодіти рядом фундаментальних знань з етнопедagogіки, етнопсихології, етнолінгвопедагогіки, етнолінгводидактики, етнокультури, що в умовах етнокультурного та комунікативного підходу до змісту навчання, має розглядатися у всіх вищих навчальних закладах і на всіх рівнях мовної освіти [3, с. 9].

Усвідомлюючи, що головним у навчанні мови має бути бажання суб'єктів вищої освіти здобувати лінгвістичні знання, вважаємо, що основним завданням викладача є пошук шляхів підвищення рівня мотивації до вивчення рідної мови.

Так, Є. П. Ільїн відносить до навчальних мотивів усі фактори, що зумовлюють вияв навчальної активності. Мотиваційний компонент є необхідним для будь-якого психічного акту: мисленнєвого, мнемонічного, процесу сприйняття, мовленнєвого спілкування тощо [4, с. 262]. Для досягнення професійного рівня сформованості комунікативної, а відповідно й мисленнєвої, компетентності, необхідно впроваджувати інноваційні підходи до викладання й навчання сучасної української літературної мови, які сприятимуть формуванню нової культури мислення, культури професійного мовлення та способу продукування знань, умінь і навичок студентів.

Пропонуємо використовувати завдання, які містять наукову та практичну інформацію про фразеологічний склад мови, про використання фразеологізмів у майбутній фаховій діяльності.

Емоційно забарвлені фразеологізми використовуються у *художньому, розмовному та публіцистичному* стилях. Наприклад: *мокра курка* (безвільна людина) має зневажливе забарвлення; *важка артилерія* (неповоротка, незграбна людина) носить іронічний відтінок.

Однією зі специфічних рис фразеологізмів *наукового стилю* є наявність у складі фразеологізму прізвища вченого, який сформулював той чи інший закон (*число Авогадро, закони Ньютона, таблиця Піфагора, закони Кеплера, місток Вінстона*). Наведені фразеологізми відзначаються абстрактним змістом, відсутністю будь-якого емоційно-експресивного забарвлення, наявністю суворих логічних зв'язків між компонентами.

Сучасні письменники живуть у період свободи слова. Вони не бояться писати правду, висвітлювати свої реальні думки – відверто, влучно, інтригуючи. І зовсім швидко здобувачі освіти крім попу-

лярних рядків Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка будуть вчити напам'ять вірші наших сучасників. Ірен Роздобутько: «Життя не має смаку, в чистому вигляді воно – як дистильована вода. Ми самі додаємо у нього солі, перцю чи цукру. Коли життя набуває смаку – серце болить сильніше». Люко Дашвар: «Хіба життя – боротьба? Життя – радість. Ні з ким боротися не треба. Узагалі. Тільки із собою. Себе знайти, на тому й заспокоїти, не зрадити». Марина Гримич: «Легко любити Батьківщину, коли їй добре. А треба любити її й тоді, коли їй погано. І не тікати від неї, а залишатися з нею в біді і радості, аж поки смерть не розлучить вас».

У піснях часто вжито лексеми, які мають позитивно забарвлене значення, які передають почуття радості, щастя, краси, ніжної любові, наприклад особливо влучно представлені засоби експресивності в піснях сучасних українських гуртів на лексико-фразеологічному рівні. Йдеться насамперед про синонімію та антонімію, перифраз, паралелізм, оригінальні епітети, а також про метафоричність, якою просякнуті твори: *бо любов повинна бути, як сльоза – прозорою, звичайно, говорити – це не мішки носити, я ішов за тобою, як пастух по череду; дурне кохання, збудливий сміх, маленькі шматочки щастя; загризло сумління, вдягаю холодну маску, життя пролітало в казковому ритмі; прощай, кохання велике і чисте! Привіт, кохання брудне і маленьке!; Але ти розкидала радо все, що я позбирав докупи; там було чим тішитись, було чому радіти тощо.*

Виокремлюємо такі завдання, надаючи їм комунікативно-мовленнєвої спрямованості: «Лінгвістична гра». Які крилаті вислови ви пам'ятаєте з української літератури? 10–15 запишіть. (Наприклад: *Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем* (І. Нечуй-Левицький). *Якби моя воля, то я б сього пана не то з партії вигнала, я загнала б там, де вже й перець не росте* (Леся Українка). *Прийдеться ще декому й перцю давати* (Б. Олійник)).

Запишіть стійкі вислови з античної літератури (Наприклад: *Гомеричний сміх. Танталові муки. Проходить червоною ниткою. Як зіницю ока. Розрубати гордіїв вузол. Перейти Рубікон. Пути Гіменея*).

Запишіть повчальні сентенції із Святого Письма. Декілька вивчіть напам'ять (Наприклад: 1. *То честь для чоловіка – сварки уникати.* 2. *Веселе серце – ліки добрі, а дух прибитий висушує й кості.* 3. *Хто мудрість любить, той життя любить.* 4. *Мудрість ліпша від військової зброї.* 5. *Хто за добро злом платить, від хати*

того зло не відійде. 6. *Хто копає яму, сам упаде до неї.* 7. *Хто скупо сіє, скупо буде жити.* 8. *Гнів гніздиться в серці дурнів.* 9. *Насильство чинить мудрого дурним.* 10. *Подарунки псують серце.* 11. *Запальна людина робить дурниці, розважливий – зносить усе).*

Творче завдання. Уявіть себе журналістом. Напишіть статтю до газети закладу, використовуючи окремі прислів'я та приказки (*Хто знання має, той і мур зламає. Книга вчить, як на світі жити. Лінивому все ніколи. Брехнею весь світ пройдеши, та назад не вернешся. На благо народу старається: то воду каламутить, то палиці в спиці пхає. Нація без рідної мови, що людина без крові. Товкти воду в ступі теж робота, якщо вона високооплачувана*).

Складіть гумореску «Моя подруга вміє тримати язик за зубами».

Уявіть, що ви режисер. Створіть невелику кінострічку «Представники моєї родини живуть душа в душу».

«Малюнок у фразеологізмі». Уявіть, що ви художник. До однієї з тематичних груп створіть серію ілюстрацій.

Гра «Аукціон». Студенти за чотири-п'ять хвилин повинні написати якомога більше фразеологізмів зі словами: голова, язик, ноги, вухо, ніс, зуби, око, слово.

Творче конструювання. Завдання полягає в тому, щоб з'єднати слова з лівої та правої колонки у фразеологізми, пояснити їх значення.

Ахіллесова	Точити
Кліпати	Носа
Богатирський	Голівонька
Задирати	Слід
Робота	Очима
Брехні	Сон
Буйна	Шлях
Вигравати	Кипить
Гарячий	Вік
Життєвий	П'ята
Золотий	Час

Гра «Хто швидше?». Доберіть фразеологізми-синоніми із значенням «багато», «бути несамостійним, залежним», і «щось (чи хтось) зайве».

Робота в парях. Поясніть значення виразу «голову закручувати». Складіть діалог, який би розкривав зміст цього фразеологізму.

Ігрове завдання «набери на комп'ютері». Здобувачам освіти роздаємо конверти, у яких на окремих аркушах написані літери однакової величини. Із поданих літер складіть фразеологізми-антоніми, у дужках поясніть лексичне значення. **Зразок.** *Бити байдики (ледарювати) – гнути*

спину (працювати). Тримати язик за зубами, пасти задніх, на всіх парах, душа в душу, без сьомої клепки в голові, язик без кісток, хвіст бубликом тримати, хоч віником мети.

Гра «Фразеологічний тренажер». Учасникам освітнього процесу потрібно пояснити значення визначень: фразеологія, фразеологізми, фразеологічні вирази, прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризм, мовні кліше.

Вибірково-розподільний диктант. Запишіть фразеологізми, розподіливши їх на дві групи: ідіоми та фразеологічні одиниці (паремії, крилаті вислови).

Брати в шори, вибивати козирі з рук, коні не винні, як викапаній, дружній череді вовк не страшний, і вовки ситі, і кози цілі, вірою і правдою, знати гоном, дантове пекло, ні світ ні зоря, точити баляси, коняча доза, замутити воду, з кам'яним лицем, бісова личина, стріляний горобець, з голочки, кров з молоком, між двох вогнів, по вуха, не всякому слуху вір, не ликом шитий, без царя в голові, з-під палки.

«Плутанка». З-поміж поданих фразеологізмів випишіть ті, якими нерідко закінчуються казки; назвіть римовані вирази. Наведіть приклади фразеологізованих початків казок.

Вовчик-братик; от вам казка, а мені бубликів в'язка; стали вони жити-поживати та добра наживати; щось у лісі велике здо-

хло; пропав ні за цапову душу; і я там був, мед-пиво пив, по бороді текло, а в рот не попало; хатка на курячих лапках; ні в казці сказати, ні пером описати; нижче трави, тихіше води; на всі чотири сторони.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що саме формування й розвиток професійно-мовленевої компетентності учасників освітнього процесу може спричинити поступальний вплив на фахове удосконалення та саморозвиток їх у майбутньому, а використанні у мовленні фразеологізми надають мові рис національного характеру, неповторного колориту, який різнить мову одну від іншої [9, с. 4].

Отже, використання фразеологічних одиниць різних типів на заняттях із сучасної української літературної мови не тільки сприяє розвитку зв'язного мовлення, збагачує професійний словник майбутніх педагогів, а й створює умови для формування мовленевої компетентності та національно свідомої особистості.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розробці та упорядкуванні інтерактивних фразеологічних завдань, навчального словника професійно зорієнтованої фразеології української мови для студентів філологічного фаху, з метою вироблення в них умінь правильно і доцільно використовувати фразеологізми в процесі побудови власних висловлювань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВГФ: «Перун», 2001. 1440 с.
2. Вопросы учебной лексикографии / Под ред. П. Н. Денисова и Л. А. Новикова. Москва: Изд-во Моск. ун-та. 1969. 187 с.
3. Дерев'яно Л. С. Фразеологія на уроках української мови: методична розробка. Київ: ВПЦ: «Київський університет», 2001. 31 с.
4. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. С.-Пб.: Питер, 2002. 512 с.
5. Космеда Т., Осіпова Т. Новий посібник з фразеології української мови для іноземних. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2013. Випуск 8. С. 324–332.
6. Осіпова Т. Ф. Паремії як репрезентанти мовлення сучасної людини. *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць* / За заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. Харків, 2007. Випуск 21. С. 149–157.
7. Семенов О. М. Етнолінгводидактична культура вчителя-словесника: навчально-методичний посібник. Київ–Глухів: РВВ ГДПУ, 2003. 108 с.
8. Степанова І. С. Реалізація комунікативного підходу до викладання іноземних мов у технічних вишах. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2008. № 4. С. 150–153.
9. Трубачев О. Н. Онтогенез и культура древнейших славян: лингвистические исследования. Москва: Наука, 1991. 269 с.
10. Чабаненко В. Основи мовної експресії. Київ: Вища школа, 1984. 168 с.

КОГНІТИВНІ КОМПОНЕНТИ КОНЦЕПТУ ГРОЗА В БУДЕННІЙ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ

COGNITIVE COMPONENTS OF THE THUNDERSTORM CONCEPT IN AWAKENING STUDENTS' CONSCIOUSNESS

Хомчак О.Г.,

orcid.org/0000-0002-1155-440X

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови

Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Волкова І.В.,

orcid.org/0000-0002-3799-4964

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови,

Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

У статті досліджено образний і інформаційно-понятійний компоненти концепту *гроза* в українській мовній картині світу на базі вільного асоціативного експерименту.

Розглянуто семантичну лакунарність у межах лексем *дощ, грим, буря, блискавка* тощо, які утворюють ядерний прошарок концепту *гроза*. Вважаємо, що слова «концепт» та «поняття» є однаковими за своєю внутрішньою формою, тому сприйматимемо досліджувані пари понять як складники концептів *дощ, грим, буря, блискавка*, які кожна людина використовує для оброблення навколишньої дійсності, розпізнає частинами, а потім з'єднує в єдине ціле і трактує його відповідно до розуміння цього явища в межах своєї етнокультури. В українській мовній картині світу, за нашими спостереженнями, концепт *гроза* безперечно позначає несприятливі погодні умови.

Досліджено, що в буденній свідомості студентів образний компонент концепту *гроза* базується на елементах денотативних сфер «природні явища», «живий світ» і «неживий світ». В образному компоненті закріпилося уявлення про *грозу* як природне атмосферне явище. Метеообрази, що описують атмосферні опади, виникають на основі візуальних, акустичних, смакових і тактильних відчуттів. У ядро чуттєвого образу входять образи, пов'язані з атмосферними опадами – *дощем і градом*, джерелом утворення опадів – *хмарами*, атмосферними електричними явищами – *блискавкою і громом*. Образи неживого світу малочисельні (*дім, парасолька*) і є атрибутами і способами захисту від грози. Образи, що належать до живого світу, підрозділяються на антропоморфні (*чаклун, Перун*), дендричні (*зламане дерево*), ботанічні (*прим'яті посіви*) та орнітологічні (*чорний ворон*).

Акцентовано увагу на відмінностях інформаційно-понятійного компонента концепту *гроза*. Якісні та кількісні ознаки досліджуваного концепту об'єднані нами в такі групи когнітивних класифікаторів: темпоральність, локалізованість, кількісні характеристики, частота і періодичність гроз. Розглянуто основні складові частини інформаційно-понятійного компонента концепту *гроза*: *блискавка* (когнітивні класифікатори – «яскравість», «зовнішній вигляд», «колір», «електричний потенціал»), *грим* (когнітивні класифікатори – «акустична характеристика», «кара, покарання згори»), *опади* (когнітивні класифікатори – «інтенсивність», «колір»), *стан атмосфери* (когнітивні класифікатори – «характер видимості», «температура», «вплив на погоду»).

Ключові слова: концепт, образний компонент, інформаційно-понятійний компонент, когнітивний класифікатор.

The article explores the imaginative and informational-conceptual components of the *thunderstorm* concept in the Ukrainian language picture of the world on the basis of a free associative experiment. The semantic lacunarity within lexemes of *rain, thunder, storm, lightning*, etc., which form the nuclear layer of the *thunderstorm* concept, is considered. We believe that the words "concept" and "notion" are the same in their internal form. So we will perceive the studied pairs of concepts as components of the concepts of *rain, thunder, storm, lightning*, which each person uses for tilling the surrounding reality, recognizes parts, and then "unifies and interprets it in accordance with the understanding of this phenomenon within its ethnoculture. It has been investigated that in the students' everyday consciousness the figurative component of the *thunderstorm* concept is based on the elements of the denotative spheres "natural phenomena", "living world" and "inanimate world". In the figurative component is consolidated the idea of a *thunderstorm* as a natural atmospheric phenomenon. Meteorological images describing precipitation occur on the basis of visual, acoustic, taste and tactile sensations. At the core of the sensual image are images associated with atmospheric precipitation – *rain and hail*, the source of precipitation – *clouds*, atmospheric electrical phenomena – *lightning and thunder*. Images of the inanimate world are few (*home, umbrella*), which are attributes and methods of protection against thunderstorms. The images belonging to the living world are subdivided into anthropomorphic (*sorcerer, perun*), dendritic (*broken tree*), botanical (*crumpled crops*) and ornithological (*black crow*).

Attention is drawn to the differences between the conceptual component of the *thunderstorm* concept. The qualitative and quantitative features of the concept under study are grouped into the following groups of cognitive classifiers: temporality, localization, quantitative characteristics, frequency and frequency of thunderstorms. The basic components

of the information and conceptual component of the *thunderstorm* concept are considered: *lightning* (cognitive classifiers – “brightness”, “appearance”, “color”, “electrical potential”), *thunder* (cognitive classifiers – “acoustic characteristic”, “cortex, punishment from above”), *precipitation* (cognitive classifiers – “intensity”, “color”), *atmosphere* (cognitive classifiers – “nature of visibility”, “temperature”, “influence on the weather”).

Key words: concept, figurative component, information-conceptual component, cognitive classifier.

Постановка проблеми. Сьогодні концепт *гроза* є об'єктом багатьох лінгвістичних досліджень. У різних аспектах він представлений у наукових розвідках В.П. Васильєва, Ж.Ж. Варбот, М. Колодко М., Т.О. Мизина, Г.В. Микитів, К.І. Приходченко та ін. Вивчення цього концепту базується на кількох мовах, наприклад, Н.С. Пилячик та О.І. Білик [1] аналізують концепт *гроза* в англійській та українській лінгвокультурах. Як бачимо, концепт *гроза* вже потрапляв у поле зору лінгвістів, проте мовні засоби вербалізації концепту на матеріалі української мовної картини світу розглядалися фрагментарно.

Мета нашої статті полягає у вивченні образного та інформаційно-понятійного компонентів концепту *гроза* в буденній свідомості студентів.

Виклад основного матеріалу. В українській мовній картині світу, за нашими спостереженнями, концепт *гроза*, беззаперечно, позначає несприятливі погодні умови. Зважаючи на це, вважаємо за доцільне розглянути семантичну лакуарність у межах лексем *дощ*, *грим*, *буря*, *блискавка* тощо, які утворюють ядерний прошарок концепту *гроза*. Оскільки, згідно з теорією Ю. Степанова, слова «концепт» та «поняття» є однаковими за своєю внутрішньою формою [2, с. 43], то сприйматимемо досліджувані пари понять як складові частини концептів *дощ*, *грим*, *буря*, *блискавка*, які кожна людина використовує для оброблення навколишньої дійсності, розпізнає частинами, а потім об'єднує в єдине ціле і трактує його відповідно до розуміння цього явища в межах своєї етнокультури.

Для виявлення образного та інформаційно-понятійного компонентів досліджуваного нами концепту *гроза* було проведено експеримент, в якому взяло участь понад 150 студентів Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Респондентам пропонувалося таке завдання: «Опишіть, який наочний образ виникає у вас під час сприйняття слова *гроза*». Масив компонентів-реакцій має такий вигляд: *грим* – 13, *дім* – 8, *великі краплі води* – 6, *неспокій* – 6, *палаюче дерево* – 5, *зламане дерево* – 5, *покрите хмарами небо* – 6, *дощ* – 4, *злива* – 4, *парасолька* – 4, *чорні хмари* – 4, *вітер* – 4, *страх* – 4, *жахливий вітер* – 3, *гримить* – 3, *грим гримить* – 3, *гуркіт* – 3, *гуркіт* – 3, *сірі хмари* – 3, *струмені води* – 3, *стукіт крапель*

води – 3, *білі шматочки льоду* – 3, *поривчастий вітер* – 3, *ми разом із мамою* – 3, *чорна хмара* – 3, *шквал* – 2, *страшно* – 2, *світяться смуги на небі* – 2, *смуга, що світиться* – 2, *світло* – 2, *спалах* – 2, *чаклун* – 2, *розряди блискавки* – 2, *удар* – 2, *темно* – 2, *похмуро* – 2, *чорне небо* – 2, *темне небо* – 2, *погіршення погоди* – 2, *тривога* – 2, *солоні краплі води* – 1, *краплі води надають приємне відчуття* – 1, *струмінь води стікає по спині* – 1, *стук білих шматочків льоду* – 1, *білі шматочки льоду б'ють по обличчю* – 1, *світиться довгаста смуга блискавки* – 1, *смуга у вигляді ламаної лінії* – 1, *вітер, що викликає шелест листя* – 1, *прим'яті і зламні посіви* – 1, *ми зі старшою сестрою* – 1, *я з молодшими братом і сестрою* – 1, *Перун* – 1, *чорний ворон* – 1, *спалах на небі* – 1, *іскри* – 1, *блискавка* – 1, *кульова блискавка* – 1, *яскраві спалахи блискавок* – 1, *вогненна* – 1, *палахкотить* – 1, *червоне полум'я блискавок* – 1, *стріли червоного кольору* – 1, *електричний розряд* – 1, *грим небесний* – 1, *грим серед ясного неба* – 1, *метати громи і блискавки* – 1, *побий мене грим* – 1, *град* – 1, *опаді* – 1, *дощі* – 1, *лє дощ* – 1, *сильний дощ* – 1, *грозові дощі* – 1, *сильна злива* – 1, *злива з грозою* – 1, *сильний дощ* – 1, *сильна злива* – 1, *лє злива з грозою* – 1, *бузкові хмари* – 1, *сірі хмари* – 1, *морок* – 1, *холодно* – 1, *після грози настає гарна погода* – 1, *сильний вітер* – 1, *жахлива* – 1, *жах* – 1, *хвилювання* – 1, *серце в п'яти йде від страху* – 1, *дуже страшно* – 1, *почуття небезпеки* – 1, *грізна* – 1, *грізні хмари* – 1.

1. Образний компонент. У когнітивної лінгвістиці образ розглядається через категорію концепту. На думку З.Д. Попової і І.А. Стерніна, подібний компонент у структурі концепту як одиниці свідомості є психофізіологічної основою концепту: «Будь-який концепт, незалежно від типу, має базовий прошарок – певний чуттєвий образ. Цей образ є одиницею універсального предметного коду, що кодує даний концепт для розумових операцій» [3, с. 61].

У свідомості студентів образний компонент концепту *гроза* базується на елементах денотативних сфер «природні явища», «живий світ» і «неживий світ».

В образному компоненті закріпилося уявлення про *грозу* як природне атмосферне явище. Метеообрази атмосферних опадів виникають на основі візуальних, акустичних, смакових і так-

тильних відчуттів. У ядро чуттєвого образу входять образи, пов'язані з атмосферними опадами – *дощем* і *градом*, джерелом утворення опадів – *хмарами*, атмосферними електричними явищами – *блискавкою* і *громом*.

ДОЩ. В українській мовній свідомості омбринні (від грец. *ombros* – дощ) образи, засновані на візуальній модальності, свідчать про те, що дощ, як одне з атмосферних явищ, складових частин грози, складається з частинок води, дощових крапель, які під час грози мають значний об'єм – *великі краплі води* (6), *струмені води* (3). Крім того, до одноmodalних відноситься образ, заснований на смакових властивостях грозового дощу – *солоні краплі води* (1).

Поліmodalні образи є більш складними структурними утвореннями: візуально-акустичний – *стукіт крапель води* (3), візуально-тактильний – *краплі води надають приємне відчуття* (1), *струміль води стікає по спині* (1).

ГРАД. Одноmodalний візуальний образ *білі шматочки льоду* (3) фіксує уявлення про кольорове забарвлення граду. Поліmodalними є візуально-акустичні (*стук білих шматочків льоду* (1)) і візуально-тактильні (*білі шматочки льоду б'ють по обличчю* (1)) образи.

БЛИСКАВКА. У свідомості студентів по-різному подані візуальні образи, що описують блискавку: *світяться смуги на небі* (2), *смуга, що світиться* (2), *світяться довгаста смуга блискавки* (1), *смуга у вигляді ламаної лінії* (1).

СТАН АТМОСФЕРИ. У свідомості студентів широко представлені візуальні образи, що акцентують увагу на кольорі видимої частини небосхилу – *покрите хмарами небо* (6), а одноmodalні візуальні образи – *чорні хмари* (4), *сірі хмари* (3) – ґрунтуються на кольоровому забарвленні грозових хмар.

ВІТЕР. Анемотичні (від грец. *anemos* – вітер) образи експлікуються тактильним чином: *поривчастий вітер* (3). Вплив об'єкта на предмети неживої природи експлікується візуально-акустичним образом – *вітер, що викликає шелест листя* (1).

Образи неживого світу нечисленні. Одноmodalні візуальні образи диференціюються на предметні (*дім* (8) і *парасолька* (4)), що є атрибутами і способами захисту від грози.

Образи, що належать до живого світу, підрозділяються на антропоморфні, дендричні, ботанічні та орнітологічні.

Антропоморфні образи в повсякденній свідомості є складними за структурою, оскільки включають позначення «суб'єкт і сукупність близьких

людей» (5): *ми разом з мамою* (3), *ми зі старшою сестрою* (1), *я з молодшими братом і сестрою* (1).

До антропоморфних належать також демонічний образ *чаклун* (2), міфологічний – *Перун* (1); до орнітологічних – *чорний ворон* (1); до дендричних – *палаюче дерево* (5), *зламане дерево* (5); до ботанічних – *прим'яті і зламани посіви* (1), що ілюструють руйнівний вплив грози на рослинний світ.

Таким чином, чуттєві образи, пов'язані у свідомості студентів із грозою, підрозділяються на образи, що утворюють грозу і є її складовою частиною – образи метеорологічних явищ, образи неживого світу – предметні, та образи живого світу – антропоморфні, орнітологічні, ботанічні та дендричні.

2. Інформаційно-понятійний компонент. У структурі концепту присутній понятійний (або інформаційно-понятійний) компонент. Поняття виконують у свідомості функцію систематизації світу. Понятійний компонент – це «мовна фіксація концепту, його позначення, опис, дефініція, порівняльні характеристики даного концепту відносно до того чи іншого ряду концептів та концептосистем» [2, с. 10].

Інформаційно-понятійний компонент концепту є найбільш об'ємним за складом, включає основні знання і уявлення носіїв буденної свідомості про грозу як власне атмосферне явище і утворює її компоненти: *блискавка*, *грим*, *опади*, *вода*, *стан атмосфери* тощо.

Відмінністю понятійного компонента концепту є і те, що уявлення про сутність грози як комплексне явище експлікується через якісні та кількісні ознаки, об'єднані нами в такі групи когнітивних класифікаторів: темпоральність, локалізованість, кількісні характеристики, частота і періодичність грози.

Розглянемо основні складові частини інформаційно-понятійного компонента концепту гроза.

БЛИСКАВКА. Блискавка – найпоширеніше атмосферне світлове явище, що є складником грози. Класифікатор «яскравість» (8) включає когнітивні ознаки «сяйво» (8): *світло* – 2, *спалах* – 2, *спалах на небі* – 2, *іскри* – 1, *яскраві спалахи блискавок* – 1. Константи *вогненна* (1), *палахкотить* (1) подані в асоціативному полі одиничними реакціями, в яких простежується давня традиція ототожнення блискавки та вогню.

Когнітивний класифікатор «зовнішній вигляд» (1) представлений ознакою «кульова» (1) – *кульова блискавка* – 1. Присутність реакції *кульова блискавка* в периферії асоціативного поля говорить про те, що це явище, як одне з найбільш незви-

чайних, які викликають сильну емоційну реакцію людини, спостерігається в повсякденному житті досить рідко.

Класифікатор «колір» (2) представлений ознакою «червоний» (2) – *червоне полум'я блискавок – 1, стріли червоного кольору – 1*. Когнітивний класифікатор «електричний потенціал» (3) демонструє, що в повсякденній картині світу визнається електрична природа блискавки – «електричний заряд» (3): *розряди блискавки – 2, електричний розряд – 1*.

ГРИМ. Компонент «грим» у буденній картині світу представлений ознакою «наявність звуку» (27), що входить у когнітивний класифікатор «акустична характеристика» (27): *грим – 13, гримить – 3, грим гримить – 3, гуркіт – 3, гуркіт – 3, удар – 2*.

Для буденної картини світу властивий антропоморфізм, який виявляється в тому, що на навколишнє середовище людини переносяться риси людської подоби. Антропоморфні метафоричні переноси складають інваріантні, універсальні елементи структури буденної свідомості. Людина на рівні буденної свідомості сприймає весь світ і всю систему світобудови «через себе».

Водночас у повсякденній свідомості *грим* сприймається як «кара, покарання згори» (1): *грим небесний – 1, «несподівано звалилося нещастя, біда» (1) – грим серед ясного неба – 1, «загроза» (1) – метати громи і блискавки – 1, «клятва заповнення в чому-небудь» (1) – побий мене грим – 1*. На думку дослідників, спочатку гроза розглядалася як вияв невдоволення померлих пращурів, послане ними покарання.

Суттєвою ознакою когнітивної репрезентації грози є характер звучання грому: *гримить – 3, грим гримить – 3, гуркіт – 3, гуркіт – 3, удар – 2*. У буденній свідомості глухий, тривалий гуркіт грому є ознакою тривалої грози, а короткі і різкі удари – короткочасної.

ОПАДИ. Компонент «опад» в асоціативному полі поданий двома когнітивними класифікаторами.

Ознаки «рідкі» (9), «тверді» (5) експонують когнітивний класифікатор «види явища» (14): *дощ – 4, град – 1, злива – 2, опади – 1, дощі – 1, ллє дощ – 1, сильний дощ – 1, грозові дощі – 1, сильна злива – 1, злива із грозою – 1*. Дощ під час грози в народних уявленнях – це захист від вогню: *У грозу дощик ллє, щоб земля не зайнялася*.

Іншим супутнім атмосферним явищем грози є *град* (7). Буденна свідомість міцно пов'язує грозу з інтенсивними зливовими опадами у вигляді дощу і граду. Класифікатор «інтенсивність» (7)

включає когнітивну ознаку «значний за ступенем прояву» (7): *злива – 4, сильний дощ – 1, сильна злива – 1, ллє злива із грозою – 1*.

Когнітивний класифікатор «колір» (5) представлений ознаками «бузковий» (1), «сірий» (3), «чорний» (1): *бузкові хмари – 1, сірі хмари – 1, чорна хмара – 3*. Буденна свідомість відзначає темний, «нечистий» характер грози. Із чорним кольором, із темрявою наші далекі пращури не без підстави пов'язували багато неприємностей їхнього життя.

СТАН АТМОСФЕРИ. У повсякденній картині світу класифікатор «характер видимості» (9) подається ознаками «відсутність світла, освітлення» (3): *морок – 1, темно – 2*; «відсутність видимості» (6): *похмуро – 4, темне небо – 2*, бо перед початком грози небо стає темним.

У силу інтенсивності вияву гроза викликає різкі коливання температури повітря. Класифікатор «температура» (1) поданий у буденній картині світу ознакою «низька» (1): *холодно – 1*.

Когнітивний класифікатор «вплив на погоду» (3) в повсякденній свідомості студентів характеризується ознакою «зміна погоди» (3) і включає полярні оцінні експоненти: *погіршення погоди – 2, після грози настає гарна погода – 1*.

Класифікатор «інтенсивність» (8) представлений когнітивною ознакою «значний за ступенем вияву» (8): *жахливий вітер – 3, вітер – 4, сильний вітер – 1*. Показником особливої інтенсивності є концепт *ураган 2* (від франц. *ouragan*) – «вітер руйнівної сили» і *шквал – 2* (від англ. *Squall*) – «різке посилення вітру протягом короткого часу, що супроводжується змінами його напрямку».

Висновки. Таким чином, у свідомості студентів образний компонент концепту *гроза* базується на елементах денотативних сфер «природні явища», «живий світ» і «неживий світ». В образному компоненті закріпилося уявлення про *грозу* як природне атмосферне явище. Метеообрази, що описують атмосферні опади, виникають на основі візуальних, акустичних, смакових і тактильних відчуттів. У ядро чуттєвого образу входять образи, пов'язані з атмосферними опадами – *дощем* і *градом*, джерелом утворення опадів – *хмарами*, атмосферними електричними явищами – *блискавкою* і *громом*. Образи неживого світу малочисельні (*дім, парасолька*), є атрибутами і способами захисту від грози. Образи, що належать до живого світу, підрозділяються на антропоморфні (*чаклун, Перун*), дендричні (*зламане дерево*), ботанічні (*прим'яті посіви*) та орнітологічні (*чорний ворон*). Якісні та кількісні ознаки інформаційно-понятійного

компонента досліджуваного концепту об'єднаними в такі групи когнітивних класифікаторів: темпоральність, локалізованість, кількісні характеристики, частота і періодичність грози. Основними складовими частинами інформаційно-понятійного компонента концепту *гроза* є: *блискавка* (когнітивні класифікатори – «яскравість», «зовнішній вигляд», «колір», «електричний потенціал»), *грим* (когнітивні класифікатори – «акустична характеристика», «кара, покарання згори»), *опади* (когнітивні класифікатори – «інтенсивність», «колір»), *стан атмосфери* (когнітивні класифікатори – «характер видимості», «температура», «вплив на погоду»). У подальшому актуальним постає детальний аналіз інтерпретаційного компонента концепту *гроза* на основі апробованої методики опису інтерпретаційного поля концепту.

фікатори – «акустична характеристика», «кара, покарання згори»), *опади* (когнітивні класифікатори – «інтенсивність», «колір»), *стан атмосфери* (когнітивні класифікатори – «характер видимості», «температура», «вплив на погоду»). У подальшому актуальним постає детальний аналіз інтерпретаційного компонента концепту *гроза* на основі апробованої методики опису інтерпретаційного поля концепту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пилячик Н.Є., Білик О.І. Семантико-когнітивні особливості концепту *гроза* в англійській та українській мовах. URL : http://pa.stateuniversity.ks.ua/archive/74_2018/10.pdf.
2. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. Москва : Языки русской культуры, 2007. 248 с.
3. Попова З.Д., Стернин Й.А. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку. Антология концептов. В 2 т. Волгоград : Фенікс, 2005. Т. 1.

УДК 81'367.625

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.25>

ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ ПРИСУДКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «ЧЕРНЕЦЬ І КНЯЗЬ» ЮРІЯ ХОРУНЖОГО)

FORMS OF EXPRESSION OF PREDICATES IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF YURIY HORUNZHY'S STORY «MONK AND PRINCE»)

Чубань Т.В.,

orcid.org/0000-0002-7199-0684

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Кардаш Л.В.,

orcid.org/0000-0002-2098-0240

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

У статті виділено основні аспекти дослідження головного члена речення – присудка, його ролі в сучасній українській мові. Вказано, що актуальною проблемою нині є висвітлення особливостей синтаксичної будови мови, форми вираження членів речення, адже синтаксична теорія інтенсивно розвивається і останнім часом у вітчизняному мовознавстві помітне зростання інтересу дослідників до питання про форми вираження присудків у сучасній українській мові. Досліджено питання про значення спостереження над словосполученням і реченням під час вивчення української мови на матеріалі повісті «Чернець і князь» Юрія Хорунжого. В основу пояснення головного члена речення (присудка) взято різноаспектну характеристику речення як основної синтаксичної одиниці І.Р. Вихованця та твердження, що присудок – головний член двоскладного речення, який вказує на модально-часову характеристику носія предикативної ознаки і перебуває у предикативному зв'язку з підметом. Актуалізується проблема організації простого речення з погляду семантико-синтаксичного аналізу. Узагальнено відомості про присудкові конструкції як окремий різновид головного члена речення, що має ряд специфічних ознак. Описано параметри функціонування присудків. Акцентовано увагу на тому, що за своєю структурою присудок в українській мові не однотипний і має свої морфологічні засоби вираження. Простий дієслівний присудок існує у формах теперішнього, минулого і майбутнього часів, у формах наказового і умовного способів. Прості присудки можуть бути однорідними. У ролі присудка виступають різні за семантикою синтаксичні елементи. Виділено та охарактеризовано групи простих і складених (іменних і дієслівних) присудків української мови, що мають свої особливості. Обґрунтування підтверджено прикладами. Зроблено висновки про те, що головний член речення – присудок – це член речення, у якого є свої диференційні ознаки та форми вираження. Вказано, що аналізовані синтаксичні одиниці створюють граматичну структуру мови для її функціонування.

Ключові слова: дієслово, присудок, простий присудок, складений присудок, просте речення, будова речення, граматики, українська мова.

The article highlights the main aspects of the study of the main member of the sentence – predicate, its role in modern Ukrainian. It is pointed out that the actual problem now is to clarify the peculiarities of the syntactic structure of the language, the form of expression of the sentence members, since syntactic theory has been intensively developing and recently in domestic linguistics there is a noticeable increase in the interest of researchers in the question of the forms of the sentence in modern Ukrainian. The importance of observing the phrase and sentence during the study of the Ukrainian language on the material of the story «Monk and Prince» by Yuriy Khorunzhi is investigated. The explanation of the main term of the sentence (predicate) is based on the multifaceted characteristic of the sentence as the basic syntactic unit of I. R. Vykhovanets and the statement that the predicate is the main member of the two-syllable sentence, which indicates the modal-temporal characteristic of the carrier of the predicative feature and is in the predicative connection with the subject. The problem of organizing a simple sentence from the point of view of semantic-syntactic analysis is updated. Generalized in formation about the adverbial constructs as a separate variant of the main term of the sentence, which has a number of specific features. The parameters of the functioning of the predicates are described. Attention is drawn to the fact that in its structure the preposition in the Ukrainian language is not the same and has its morphological means of expression. A simple verbal predicate is in the forms of present, past and future tense, in the forms of imperatives and conditional moods. Simple sentences can be homogeneous. Syntax elements are different in the role of a predicate. Groups of simple and compound (nominal and verbal) predicates of the Ukrainian language, which have their own peculiarities, are distinguished and characterized. The rationale is confirmed by the examples. It is concluded that the main member of the sentence – the predicate – is a member of the sentence, which has its differential features and forms of expression. It is stated that the syntactic units analyzed create a grammatical structure of the language for its functioning.

Key words: verb, predicate, simple predicate, compound predicate, simple sentence, sentence structure, grammar, Ukrainian language.

Постановка проблеми. Теоретичні знання з дисциплін мовознавчого циклу становлять основу для вироблення фахових умінь і навиків, є умовою того, що фахівець буде мати глибокі знання з мови: буде знати її лексичні, фразеологічні, словотвірні і граматичні засоби. Важливо також навчитися ефективно застосовувати їх практично. Іноді здається, що ми знаємо якесь слово, немовби розуміємо його, та потрібно докласти чимало зусиль, щоб дослідити роль цього слова і його семантику. Актуальною проблемою нині є висвітлення особливостей синтаксичної будови мови, форм вираження членів речення, адже синтаксична теорія інтенсивно розвивається. Останнім часом у вітчизняному мовознавстві помітне зростання інтересу дослідників до питання про форми вираження присудків у сучасній українській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан науки про мову вимагає повніше вивчати і досліджувати питання синтаксису української мови, завершальної ланки мовної системи.

Граматики української мови є національною за формою, за законами сполучення слів і побудови речень. У багатьох працях вітчизняних і зарубіжних учених, які присвячено синтаксичній семантиці, з методологічних позицій з'ясовується природа та характер взаємовідношення семантичної і синтаксичної структур речення та інших одиниць синтаксису. Проте в питанні про семантичні відношення виявляються певні розбіжності. До проблеми речення в сучасній українській мові зверталось не одне покоління мовознавців, про що свідчать праці С.П. Бевзенка, І.Р. Вихованця, А.П. Грищенко, Н.Л. Іваницької, А.Г. Кващука, О.С. Мельничука, К.Ф. Шульжука та ін. У працях І.Р. Вихованця «Грамматика української мови. Синтаксис» [1, с. 76], К.Ф. Шульжука «Синтаксис

української мови» [6, с. 74] описано особливості синтаксису сучасної української мови, особливу увагу приділено вивченню форм вираження головних членів речення. Семантичні особливості вербальних словосполучень, складники яких можуть бути присудками, на матеріалі дієслів звучання описує І.В. Івлієва [2, с. 11]. У статті поєднано усе цінне, апробоване, що пов'язане з вивченням членів речення.

Здобутки сучасної граматики безсумнівні, але не втратили своєї актуальності такі загальнотеоретичні проблеми, як проблема так званих членів речення ускладненого типу, співвідношення між граматичною будовою присудка і його семантикою та ін. Проблема статті полягає у висвітленні особливостей форми вираження компонента граматичної основи речення – присудка в українській мові, адже цей головний член має притаманний лише йому характер; в аналізі присудкових моделей. Ця проблема підпорядкована загальній проблемі дослідження питання присудків у сучасній українській мові, встановлення і опису значення їх у синтаксичній системі, адже граматична будова внутрішньо-синтаксичної сфери структури речення підпорядкована загальній структурі мови.

Мета статті – дослідити межі функціонування, способи вираження присудка в сучасній українській мові та визначити особливості морфологічної форми вираження дієслова як детермінанта його синтаксичної ролі, зосередивши увагу на розв'язанні таких **завдань**: охарактеризувати диференційні ознаки дієслів, виявити семантичні та структурні ознаки присудка у сучасній українській мові на мовному матеріалі повісті Юрія Хорунжого «Чернець і князь».

Мета статті зумовила застосування комплексу теоретичних і емпіричних методів. Застосовано

методи аналізу й синтезу, завдяки яким узагальнено й конкретизовано теоретичні засади дослідження проблеми, проаналізовано й прокоментовано наявні термінологічні визначення явища простого синтаксису. Використано метод культурологічного аналізу для вияву мовних засобів у текстах.

Отже, у статті буде подано поділ дієслів української мови за семантичною ознакою, зроблено диференціацію дієслів як морфологізованого способу вираження присудка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи члени речення, пропонуємо ілюстративний матеріал добирати з повісті Юрія Хорунжого «Чернець і князь». Повість Юрія Хорунжого «Чернець і князь» входить до історичного триптиху «Коли промовляють фальконети», який пронизаний ідеєю боротьби українського народу проти іноземних поневолювачів. Повість характеризується широтою зображених образів у період XVI–XVII століть.

Дослідження особливостей синтаксичної ролі дієслова в сучасній українській мові не може бути без його семантичної характеристики. Широта граматичного діапазону дієслова дає можливість виділяти ознаки, що можуть бути покладені в основу його семантичного аналізу. У традиційній граматиці за диференційними ознаками виділяють 41 семантичну групу:

1) бажання (особові): *багнути, бажати, прагнути, потребувати, сподіватися, хотіти*, напр.: «Святий отець **сподівався**, що родовитий князь оратиме землю, впрягатиме волів, садитиме грядки цибулі, стругатиме дошки, як роблять це зо графські ченці, аби прогудувати себе і свого ігумена?» [5, с. 31];

2) волевиявлення: *дозволяти, казати, мовити, наказувати*, напр.: «Ігумен Теодор **намовляв** князя лишитися на Афоні, постригтися в ченці, очистити свій дух і тіло, нести слово божє в душу свою» [5, с. 30];

3) часових меж: *лишати, починати, продовжувати, минати, припиняти*, напр.: «**Минав** час, уже без брата Івана» [5, с. 54];

4) мислення: *думати, марити, пригадувати, мислити, мріяти, пам'ятати*, напр.: «**Не пригадає** Іван, як прибило його до гурту козаків, до Кремлевського, що вже був без коня й шапки, як дружно боронилися...» [5, с. 28];

5) навчання: *навчати, учити, читати, вивчити*, напр.: «Він **читав** про це в старій книжці з батькової бібліотеки» [5, с. 13];

6) прохання і примусу: *благати, вабити, звати, кликати, примушувати, просити, пхати,*

тягти, напр.: «І отець Теодор відпустив його, дав у провожаті Павла, як і **просив** князь, і Самійло, не забарившись, виїхав до Салоніків» [5, с. 31];

7) пересування: *брести, бродити, їхати, іти, крокувати, вовтузитися, лазити, летіти, линутти, прямувати, ходити*, напр.: «Гармаші **вовтузилися** біля гармат, що завжди були напоготові» [5, с. 7];

8) зміни місцеположення: *лягати, сідати, ставати, спускатися, стрибати, сходити*, напр.: «І брацлавські хлопчакі **стрибали** у захваті, качалися й борюкалися в пилуці між пивницею та стайнею» [5, с. 7];

9) переміщення: *водити, возити, волочити, переправляти, носити, тягати*, напр.: «Треба усіх **переправити** через міст, а тоді знищити його, бо от-от наскочить польська кіннота» [5, с. 7];

10) сподівання: *вимагати, сподіватися, чекати*, напр.: «О як він **чекав** її, і господь змилює!» [5, с. 29];

11) уникання: *боятися, сахатися, сторонитися, уникати*, напр.: «Турки **відсахнулися** і швидше, ніж звичайно, виїшли з хати» [5, с. 33];

12) можливості і наміру: *могти, наміряться, намагатися, прагнути, сміти, стати*, напр.: «За тиждень, що минув від його повернення, старий схуд, майже осліп, **не міг** підвестися з ліжки для молитви і трапези» [5, с. 33];

13) залежності від об'єкта: *акомпанувати, аплодувати, молитися, вторити, імпонувати, кланятися, коритися, подобатися, слугувати*, напр.: «Брат Іоанн **молився** уголос» [5, с. 28];

14) мовлення: *белькотати, буркати, говорити, розповідати, провіщати, радити, ректи, твердити*, напр.: «Не так він **розповідатиме** князю Юрію, не про те, але ж і цим ченцям потрібне слово князівське, і їм цікаво, що діється на білому світі, за стіною монастиря» [5, с. 29];

15) виявлення почуттів: *грубіянити, шкідити, мститися, осквернити*, напр.: «Бусурмани **осквернили** віру Христову, вибили до ноги християн, а князя шляхетного, православного закули в ланцюги й тримають на безлюдді в кам'яній вежі, що височіє над Дарданеллами» [5, с. 9];

16) переживання: *знавати, переносити, терпіти, стогнати*, напр.: «І ось літньої суші під стінами Брацлавського замку **застогнала** земля» [5, с. 7];

17) ставлення до певного об'єкта: *бити, ганяти, зневажати, клювати, кривдити, лаяти, ображати, преміювати, любити, шарпати*, напр.: «І сам старий **любить**, коли його величають паном Якимом, а не Іоакимом» [5, с. 13];

18) інформування: *інформувати, питати, повідомляти, линути, сповіщати*, напр.: «–Кнез... Кнез!–**долинув** до Івана збуджений шепіт» [5, с. 5];

19) взаємозалежності: *дружити, єднати, знайомити, милувати, ототожнювати, погоджувати, сполучати*, напр.: «Милостивий боже, **помилуй** его і заступи...» [5, с. 6];

20) фізичного стану: *лихоманити, морозити, трясти, нудити*, напр.: «Навіть скелясте підніжжя вежі було неприступне його окові, часом здавалося, що фортеця плаває в морі, і, коли здіймався шторм, Самійла **нудило**, він тікав од віконця, забивався в куток, лягав на свого возкого жупана» [5, с. 11];

21) спрямування дії: *капати, кидати, класти, лити, хлюпати, сипати*, напр.: «Хрестився тремтячою рукою, покинувши управляти вітрилом, і морська хвиля біла в борт вітрильника, **хлюпала** в обличчя солоними бризками, та чернець не зважав, старанно молився, аж поки заспокоївся і заплююив очі» [5, с. 28];

22) наростання ознаки: *багатшати, біліти, в'янути, зліти, п'яніти, чорніти*, напр.: «Увесь світ **почорнів**» [5, с. 27];

23) піклування: *дбати, турбуватися, хвилюватися, піклуватися, застерігати*, напр.: «Старший час від часу **застерігав** свого супутника, радив їхати опустивши голову, як і належить ченцеві, що відсторонився від радощів земних і має насолоду духовну лише від від бесіди з господом богом» [5, с. 30];

24) розмови: *базікати, бесідувати, говорити, гомоніти, зойкати, патякати, розмовляти, трактувати*, напр.: «**Зойкнула** жінка» [5, с. 7];

25) ставлення до об'єкта: *гніватися, досадувати, дутися, кричати, сердитися, тупати*, напр.: «**Кричать** малі діти, плачуть жінки, їм відвели середину табору, але й туди дістають ворожі гармати – ляхи ядер не шкодують» [5, с. 24];

26) спостереження: *глядіти, дивитися, слідкувати, стежити, бачити, шпигувати*, напр.: «І от Іванко таки **побачив** татар» [5, с. 8];

27) бажання (безособові): *багнутися, кортіти, манутися, хотітися*, напр.: «**Захотілося** братові Михайлові востаннє побачити і самого книжника, проповідника православного – анахорета Іоанна із Судової Вишні» [5, с. 35];

28) стосунку до об'єкта: *гордувати, володіти, командувати, наказувати, керувати, легковажити, милуватися*, напр.: «Обиукавши весь Афон і нікого не знайшовши, ага **наказав** кожному монастиреві й скитові видати туркам по одному заложнику» [5, с. 36];

29) ставлення до об'єкта: *глузувати, знуцатися, принижувати, сміятися*, напр.: « – Так, мій брате, я бачу, що ти готовий постояти за віру нашу перед бусурманами, показати їм твердість духу християнського, і хай ані в'язниця, ані рубище тюремне, ні грубий харч не схилять твоєї голови, **не принизять** твого духу високого» [5, с. 37];

30) ставлення до об'єкта: *лабузнитися, лаццитися, липнути, ставитися, плекати*, напр.: «Бо господь до часу **плекав** тебе, до певного, рішучого часу, мій брате» [5, с. 37];

31) праці: *думати, мислити, працювати, трудитися*, напр.: «Хутір, як у нас на Україні, – **подумалося** Павлові» [5, с. 38];

32) взаємної дії: *битися, вальсувати, вінчатися, борюкатися, ворогувати, воювати, дружити, суперничати*, напр.: «Ми **поберемося** й **повінчаємося** Солунській церкві» [5, с. 44];

33) впливу на об'єкт: *абеткувати, абсорбувати, аргументувати, вартувати, муштрувати, організувати, картати*, напр.: «А колись проповідував у їхньому монастирі, **картав** віровідступників з руської шляхти, та так, що луна котилася аж до Львова і Києва, Варшави і Кракова, – виводив на світ божий пороки їхні таємні...» [5, с. 5];

34) вітання: *віншувати, вітати, поздоровляти, величати*, напр.: «І сам старий любить, коли його **величають** паном Якимом, ане Іоахимом» [5, с. 13];

35) захисту: *берегти, боронити, захищати, охороняти, спасати, пильнувати*, напр.: «Брат Михайло залишився **пильнувати** човна, Іван та Павло, нечутно ступаючи, розтанули в темряві берега» [5, с. 18];

36) зневаги й огиди: *гидувати, гордувати, гребувати, остобісити*, напр.: «Вони **остобісли** йому ще в поході на Волощину, коли батько спорядив йому загін з отаких хлопців, а в дорозі приставали до них усякі волоцюги з міщан чи селян, які не хотіли триматися домівки...» [5, с. 20];

37) стосунку до суб'єкта: *гостювати, зимувати, кухарювати, наймитувати, ночувати, мандрувати*, напр.: «А сам він гуляв по всій Україні, збирав контрибуцію з шляхти, харчові припаси з комор їхніх, зваблював хлопів панських, усякому було вільно пристати до нього й **мандрувати** аж до Криму, чи Молдавії, або ж до самої Угорщини і повертатися додому з шаблею і пістолетом при боці, не платити панові чинищу, не давати збіжжя та сіна» [5, с. 22];

38) міри наявності: *бракувати, бракнути, вистачати, не ставати*, напр.: «Біг, уже й повітря **забракло** в грудях, задихався, чи скоро кінець

цьому клятому мосту, хтось із товаришів упав, Іван зупинився, роздивився, що то козак сусіднього куреня одноліток Петро Сагайдак, протягнув йому руку» [5, с. 23];

39) зверхності: домінувати, панувати, тріумфувати, визволяти, напр.: «Скільки прожили з тобою, батьку, скільки разів ти **визволяв** нас із біди, і ось тепер...» [5, с. 25];

40) ставлення до об'єкта: бундючитися, дрижати, чатувати, запобігати, хвалитися, чванитися, напр.: «Сотні, тисячі пруться верхи на конях, повертають коней до козаків, **чатують** їх, шаблі напготові і списи виважують» [5, с. 26];

41) успіху: везти, везтися, таланити, фортуніти, щастити, напр.: «На невільницькому ринку їй **пощастило** – купив підстаркуватий грек-християнин» [5, с. 40] та інші групи [3, с. 326].

Семантико-синтаксичну валентність дієслова як частини мови важко переоцінити. Дієслово служить для вираження динамічної ознаки (дії, стану) у процесі її тривання, розгортання або становлення [3, с. 296]. Семантика дієслів тісно пов'язана з їхніми граматичними функціями. Основна синтаксична функція дієслова – бути присудком.

Просте двоскладне речення характеризується наявністю двох головних членів – підмета і присудка. Присудок – головний член двоскладного речення, який, указуючи на модально-часову характеристику носія предикативної ознаки, перебуває у предикативному зв'язку з підметом [6, с. 73].

Синтаксичними особливостями дієслова є:

1) морфологізована синтаксична функція присудка: «У браму слідом за Іваном **увійшли** трое з Хиландара, давнього монастиря, заселеного сербами і чорногорцями» [5, с. 5];

2) неморфологізована роль підмета;

3) неморфологізована функція додатка, означення та обставини: **вирішив сфотографуватися**, **відпочити**; **надумав одружитися**; **захотів співати**; **бажання мандрувати**, **звичка гніватися**; **прийшов попрощатися**, **поїхав відпочити**, **вирішив учитися**, напр.: «Біля підніжжя вежі **спинилися перепочити**, Іван обережно спустив з плечей барило з вином, а Павло поклав на землю чималеньку торбу» [5, с. 16];

4) дієслово керує іменником, займенником (прямі, непрямі додатки): «**Корецький солодко потягувався у човні, заплющував очі**, усміхався, **підставляв заросле обличчя вітрові**» [5, с. 29]; «Чи молодиця твоя **тебе приворожила** і не пускає від себе?» [5, с. 49];

5) дієслово (присудок) самостійно або разом із підметом формує пару головних членів речення: «**Ніч минула спокійно**» [5, с. 24].

У граматичній системі мови для вираження присудкової функції наявні своєрідні засоби. Особова форма дієслова у двоскладному реченні виконує тільки роль присудка, напр.: «**Козаки підтюпцем побігли** мостом уже не по шестеро, а скільки протовпнеться, аж дерев'яні дошки **риплять, прогинаються**, Іван з острахом **дивиться** то на Лубни, то на протилежний берег, то на Наливайка» [5, с. 23].

Наведемо приклади широти діапазону форм простих присудків:

«Іван **затримався** на горі» [5, с. 4] – 3 особа однини, ч. р.;

«Орда **пішла**, не лишивши живим нікого» [5, с. 8] – 3 особа однини, ж. р.;

«О боже, що ти **насилаєш** на мене?» [5, с. 44]; «– Так, князь, істинно **говориш**» [5, с. 30] – 2 особа однини;

«Двері розчахнулися і ... **серце впало, занило**» [5, с. 15] – 3 особа однини, с. р.;

«Його **лишили** самого на твердому ліжкові» [5, с. 6] – 3 особа множини (неозначено-особове);

«– Зле тобі **подіялося**, брате Іване, – казав дорогою чернець Павло, невеликий, лагідний чоловічок, що звав його просто Іваном, а не Іоанном» [5, с. 6] – безособове;

«– **Не можу**, пане отамане» [5, с. 49] – 1 особа однини (означено-особове);

«**Знає**, проти козацької ради він безсилий» [5, с. 25] – 3 особа однини, ч. р. зі змісту;

«... Своєчасно **вийхали** з Афона князь Корецький і брат Павло» [5, с. 33] – 3 особа множини;

«Я **знаю**» [5, с. 35] – 1 особа однини.

Простий присудок виражений найчастіше одним словом, напр.: «**Перший рушає** полк Шаули» [5, с. 26].

Зауважимо, що за своєю структурою присудок в українській мові не однотипний і має свої морфологічні засоби вираження. Простий дієслівний присудок є у формах теперішнього, напр.: «Господи, **не відаю**, що **створю**...» [5, с. 44]; минулого, напр.: «**Грюкнули** двері на її половині» [5, с. 45] і майбутнього часів, напр.: «Віднині **безсмертна** душа його вічно **перебуватиме** в раю» [5, с. 45]; у формах наказового, напр.: «**Дай сили... Заступи**...» [5, с. 44]; і умовного способів, напр.: «Хтось із людей Вишневецьких **запевняє**, що то великий замок, тільки **б дістатися**» [5, с. 23].

Присудки є у стверджувальних реченнях, напр.: «Жінка злякано **повернулася** до нього, і оберемок трави **видав** з її руки» [5, с. 39], та у заперечних, напр.: «**Наливайківці не дивляться** в очі батькові Северину» [5, с. 25].

У ролі присудка виступають різні за семантикою синтаксичні елементи.

Прості присудки можуть бути однорідними, напр.: *«Іванко підріс на парубчачка, лагодив з татом узводи, випасав коней, рибалив сіткою»* [5, с. 8].

Є неповні речення, у яких є лише присудок, а відсутній підмет. Наведемо приклад контекстуального неповного речення з наявними присудками, зміст яких зрозумілий, бо відсутній підмет можна встановити з попереднього речення: *«Цілий день батько порався біля тих підйомних мостів над ровом круг Брацлава – узводів. Щось допилював, забивав, клепає, законопачував, мастив ланцюги і коліщатка підйомних механізмів, часом брав із собою й сина»* [5, с. 7].

Функціонують складні присудкові структури, які утворюють семантико-граматичну єдність. Вони відрізняються від простого дієслівного присудка своєю ускладненою структурою.

Залежно від морфологічних засобів, якими передається лексичне навантаження присудка, розрізняють дієслівний складений присудок, напр.: *«Іван Тесля знехотя почав спускатися донизу, а тоді вже самі ноги понесли через лимонний гайок стежиною поміж розлогі грецькі горіхи до монастирської брами»* [5, с. 5], й іменний складений присудок, напр.: *«Ставали мовчазними, як тільки потрапляли за брацлавські стіни»* [5, с. 7].

В академічній граматиці [4] вказано, що дієслівний складений присудок є присудком, значення якого становить інфінітив дієслова, який поєднаний з особовими формами модальних або фазових дієслів.

Фазові дієслова у сполученні з інфінітивом виражають, з одного боку, зовнішньо-синтаксичні категорії часу і способу та внутрішньо-синтаксичні категорії особи (роду) і числа. Вони модифікують лексичну семантику присудка щодо початку, продовження і закінчення дії або стану. До фазових дієслів, що означають початок, продовження і кінець дії або стану, належать дієслова *починати, кінчати, продовжувати, братися, стати* та ін. Із цими дієсловами пов'язується інфінітив дієслів недоконаного виду, напр.: *«Усі підвелися, повернулися до іконостаса, перехрестилися, і отець Теодор, а за ним решта почали молитися, б'ючи земні поклони, врзнобій та голосно, і кожен – впевнено вимовляючи слова молитви, яка читалася щоразу, як починалася нова справа і потрібне було благословення господне»* [5, с. 8].

Допоміжні модальні дієслова у складеному дієслівному присудку виконують функцію зв'язки і вказують на зовнішньо-синтаксичні категорії часу та способу. Здебільшого надають дієслів-

ному складеному присудкові модальних відтінків значення дієслова *могти, мусити, мати, зуміти, намагатися, зволити, сміти, хотіти* і под. [4, с. 158]. Напр.: *«Не хотів спускатися донизу, хоча брати-ченці чорним шнурком розмірено повзли схилом гори – вже ховалися в ошатному, ніби намальованому, лимонному гайку»* [5, с. 4]; *«Турки не хотіли пускати до князя»* [5, с. 17].

Допоміжні модальні дієслова у складеному дієслівному присудку модифікують значення складеного присудка в цілому, виражаючи лексично модальні відтінки можливості, неможливості, необхідності тощо.

До складу іменного складеного присудка входить службове слово (зв'язка) і повнозначне слово – ім'я у формі певного відмінка. Повнозначне слово-ім'я є основним елементом іменного складеного присудка, дієслово-зв'язка вказує на час і спосіб при іменній частині складеного присудка. І.Р. Вихованець, О.С. Мельничук, А.П. Грищенко вважають, що, використовуючись у ролі показника синтаксичних категорій, дієслівні зв'язки або бувають повністю позбавлені лексичного значення, або вносять у присудок додаткові лексичні відтінки. До власне зв'язок належать дієслова *бути, становити, являти собою*, які вказують на час і модальність речення та на внутрішньо-синтаксичні значення іменного складеного присудка, напр.: *«І мій батько був кушніром, а я, бач, став козаком»* [5, с. 49].

Зв'язкову функцію виконують і дієслова *ставати, залишатися, лишатися, робитися, називатися, іменуватися, зватися, вважатися, здаватися* і ін., не повністю позбавлені лексичного значення. Вони у складі іменного присудка мають також загальне лексичне значення.

Виговий присудок передбачає обов'язкову наявність підмета у формі називного відмінка іменника та супроводжується при цьому відповідною інтонацією. Вигуки в таких реченнях набувають характеру дієслова, напр.: *«А пристрій на подвір'ї – бах!»* (авт.).

Висновки. Дослідження особливостей будови основної синтаксичної одиниці (речення) перебувають тепер у центрі уваги вчених-лінгвістів. Вивчення та опис синтаксичних явищ сучасної української мови неможливі без ілюстративних прикладів. Мова художніх творів Юрія Хорунжого – важливий матеріал для розрізнення певних типів членів речення, словосполучень, речень. Історичні твори Ю. Хорунжого стали надбанням української літератури, дорогим скарбом народу, звертаючись до якого, ще не один раз згадаємо його настанови.

Вивчення семантико-синтаксичної ролі головних членів, яке актуальне і нині, потребує подальшого розроблення. У рамках отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студювання в цьому напрямку: актуаль-

ним і надалі є вивчення способів вираження присудків в українській мові, дослідження особливостей синтаксичної ролі дієслова в сучасній українській мові та вивчення присудків-вигуків у ЗЗСО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Ивлиева И.В. Семантика «лакунных модификаций» (на материале глаголов звучания). *Интерактивная наука*. 2016. № 4(26). Библиогр.: 5 названий. DOI: 11021661/r-80641.
3. Сучасна українська літературна мова / за ред. І.К. Білодіда. Морфологія. Київ : Наукова думка, 1969. 582 с.
4. Сучасна українська літературна мова / за ред. І. К. Білодіда. Синтаксис. Київ : Наукова думка, 1969. 582 с.
5. Хорунжий Ю.М. Коли промовляють фальконети: повісті: іст. триптих. Київ : Молодь, 1988. 184 с.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 406 с.

УДК 378.147.34: 811.161.2:616-051

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.25>

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

APPLICATION OF THE TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING OF STUDENTS IN THE PROCESS OF STUDY OF DISCIPLINE «UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL COMMUNICATION»

Юрчак Г.М.,

orcid.org/0000-0002-2740-9012

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету

У статті досліджено використання технології розвитку критичного мислення студентів на заняттях із дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Проаналізовано останні наукові дослідження у сфері стратегій розвитку критичного мислення. Подано дефініцію поняття «критичне мислення», визначено його основні принципи та характерні особливості, проаналізовано методи реалізації. Зазначено, що основними ознаками розвиненого критичного мислення є вміння робити логічні висновки, ухвалювати обґрунтовані рішення, давати оцінку отриманій інформації. У дослідженні розкрито вагомість використання технології критичного мислення, акцентується на застосуванні ефективних інноваційних технік, які ведуть до спрямованих колективних пошуків рішень, до співпраці викладача зі студентами. У статті проаналізовано три стадії розвитку критичного мислення: «виклик», «осмислення», «рефлексія (консолідація)». Зазначено, що перша стадія полягає в актуалізації наявних знань студентів, зацікавленості темою, постановці завдань. Мета викладача – збагнути початкові знання студентів, які стануть фундаментом освоєння нових умінь та навичок, мотивувати до навчальної діяльності, допомогти усвідомити значущість теми заняття. Друга стадія полягає у сприйнятті та осмисленні нового навчального матеріалу, складанні плану, таблиць, тез, роботі в парах, дискутуванні тощо. Третя стадія базується на узагальненні основних ідей, умінні аналізувати власну навчальну діяльність.

У статті доведено, що розвиток критичного мислення є багатоаспектним системним процесом навчання, який дозволяє студентам сформувати власний стиль мислення. Критичне мислення виявляється у здатності людини бути стійкою до впливу чужих думок, формувати особисту незалежну думку, об'єктивно оцінювати та ввічливо відстоювати власну позицію.

Ключові слова: критичне мислення, «виклик», «осмислення», «рефлексія», проблемні питання, дискусія.

The article examines implementation of technology for development of the critical thinking of students during the study of “Ukrainian language (professional aspect)”.

The author analyses the latest scientific research in the sphere of development of critical thinking strategies. The author defines the term «critical thinking», the basic principles and characteristics of critical thinking, the methods of its realization. The accent is made on the fact that critical thinking is determined by the ability to make logical conclusions, informed deci-

sions, evaluation of the information received. The study reveals the importance of the use of critical thinking technology, emphasizes the use of effective innovative techniques that lead to directed collective search for solutions and cooperation of the teacher with students. The article analyzes three stages of critical thinking development: "challenge", "understanding", "reflection (consolidation)". The first stage consists of actualization of the existing knowledge of students, their interest in the topic, goals setting. The goal of the teacher is to understand the basic knowledge of students, which will be the foundation for the development of new skills, motivate students to learn, help them to understand the importance of the topic. The second stage consists of the perception and understanding of the new learning material, development of plan, tables, theses; work in pairs, discussions, etc. The third stage is based on the generalization of the basic ideas, the ability to analyze their own learning activities.

The article proves that the development of critical thinking is a multidimensional systemic process of learning that allows students to form their own style of thinking. Critical thinking is demonstrated through a person's ability to be resistant to influence the other's thoughts, to form his/her own independent opinion, to evaluate objectively and politely defend his/her own position.

Key words: critical thinking, "challenge", "understanding", "reflection", problematic issues, discussion.

Постановка проблеми. «Недостатньо просто мати добрий розум, головне – це добре його докласти» [1, с. 37]. Минуло багато сторіч, однак вислів відомого французького мислителя Рене Декарта є актуальним і досі. Звісно, мислення – психологічний процес, який супроводжує всі розумові процеси людини. Відтак людина в сучасному світі повинна бути достатньо поінформованою, вміти аналізувати інформацію і критично мислити, вчитися працювати самостійно та самовдосконалюватися. Швидкий розвиток сучасних технологій вимагає від учнів чи студентів не тільки засвоєння певних знань, умінь чи навичок, але й навчання формулювати власну думку стосовно вивченого, дискутування, вміння висловлюватися доказово, упевнено. Власне тому проблема формування критичного мислення у студентів є актуальною.

Мета статті – дослідити застосування сучасної технології розвитку критичного мислення студентів під час вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток теорії критичного мислення пов'язують із іменем американського філософа Джона Дьюї (1859–1952), якого називають «батьком сучасної традиції критичного мислення» [3, с. 90]. Проблему критичного мислення досліджували А. Болотов, Д. Брунер, Д. Клустер, М. Ліпман, П. Пінтріч, Д. Стіл, С. Уолтер, А. Фачоне та ін. Серед вітчизняних вчених варто відзначити праці Д. Вількєєва, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло та ін.

Виклад основного матеріалу. Процес мислення – опосередковане й узагальнене відображення людиною предметів чи явищ дійсності в їх безпосередніх зв'язках і відношеннях; це складний психологічний процес. За характером виконання завдань дослідники виокремлюють два види мислення: творче і критичне. Творче мислення характеризується відкриттям чогось нового, створенням нових ідей, а критичне – перевіркою запропонованих рішень, виявленням недоліків тощо.

Критичне мислення, як стверджує український дослідник С. Терно, – це «наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та зважених рішень стосовно довіри до будь-якого твердження: чи мусимо ми його сприйняти, чи відкинути або відкласти, а також ступінь упевненості, з яким ми це робимо» [4, с. 6]. До основних рис критичного мислення науковець відносить такі вміння: робити логічні умовиводи, ухвалювати обґрунтовані рішення, давати оцінку отриманій інформації, спрямовуватися на результат тощо.

О. Пометун переконана, що критичне мислення є запорукою успіху в ХХІ столітті, вона трактує його як «окремий тип мислення, який характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлексивністю та передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти» [3, с. 94]. Критичне мислення слід тренувати, оскільки набуті вміння та навички можуть із часом «вироджуватися» та зникати. Ключовим аспектом розвитку критичного мислення, як стверджує дослідниця, є розв'язування реальних проблем, адже демонстрація лише штучних умінь чи навичок не може призвести до бажаного результату [3].

Науковець С. Терно, розглядаючи проблему формування критичного мислення школярів, представив власну методику, суть якої полягала у впровадженні «проблемних задач» у навчально-виховний процес. Завданням учня є сприйняти та осмислити навчальний матеріал, сформулювати вміння вчитися самостійно. Дослідник стверджує, що «метакогнітивні» процеси репрезентують «способи набуття думок, а не самі думки» [4, с. 208]. До таких способів С. Терно відносить: резюмування (узагальнення, виокремлення ключових ідей); уточнення (конкретизація, підтвер-

дження думки конкретними прикладами чи ілюстраціями); схематизацію (схема структурування інформації, де зменшуються розбіжності, а риси схожості висуваються на передній план) та організацію (надання матеріалу відповідної побудови) [4, с. 208].

Науковець П. Пінтріч стверджує, що метакогнітивні знання включають знання про пізнання взагалі, його усвідомлення та знання про власне пізнання. Ключовим завданням викладача, як переконаний дослідник, є допомогти учням чи студентам стати більш обізнаними та відповідальними за власне пізнання та мислення. Важливо, щоб метакогнітивні знання були «вбудовані» у звичайні заняття, орієнтовані на зміст навчання в різних предметних областях [6, с. 224]. Загальні стратегії мислення та вирішення проблем безперечно можна викладати на заняттях з «Української мови (за професійним спрямуванням)». Одним із найважливіших аспектів здобування метакогнітивних знань є чітке акцентування на них. Наприклад, викладач під час заняття відзначає випадки, де з'являються метакогнітивні знання, він намагається у групі поєднати різні стратегії (П. Пінтріч називає їх «етикетками») з іншими знаннями, які вони вже можуть мати. У результаті виникає дискусія, яка допомагає студентам сформуванню власні метакогнітивні знання, особисту стратегію навчання та мислення. Безумовно, завдяки аналізу різноманітних стратегій, їх порівнянню та оцінці студенти здатні приймати власні судження про їхню корисність чи необхідність або, навпаки, їхню помилковість чи недосконалість. Таким чином, дискусія допомагає зробити навчання та пізнання більш прозорим та ефективним, оскільки процес набуття знань відбувається шляхом їх розуміння та самоусвідомлення, а не штучним нав'язуванням ідей та понять.

Науковці виділяють три стадії розвитку критичного мислення: «виклик», «осмислення», «рефлексія». Перша стадія полягає в актуалізації наявних знань студентів, зацікавленні темою, озвученні мети та постановці завдань. Викладач використовує різноманітні методи та форми навчання, такі як: асоціювання, розминка, мозковий штурм, розгадування кросвордів чи ребусів, «Вірю – не вірю», «Дерево передбачень», висування цікавих версій стосовно теми заняття. Мета викладача – збагнути початкові знання студентів із певної теми, які стануть опорними для засвоєння нових умінь та навичок, змотивувати студентів до навчальної діяльності, спонукати до активної праці на занятті, допомагати студен-

там усвідомити значущість того, про що буде йти мова на занятті.

Наприклад, доцільно використовувати метод «Галерея», суть якого полягає в тому, що викладач демонструє фото чи малюнки (до прикладу, відомих ораторів), а студенти повинні зрозуміти, хто чи що на них зображено, чому саме ці зображення їм показують, що саме вони знають та що хотіли б дізнатися про ці картини тощо. Після того як буде озвучена тема заняття, студентам можна запропонувати допомогти визначити його цілі, обговорити план роботи, з'ясувати те, що необхідно знати і вміти для засвоєння конкретної теми.

Друга стадія – «осмислення» – робота з новою інформацією, формування умінь працювати самостійно, вироблення навичок пошукової роботи. Ця стадія полягає у сприйнятті та осмисленні нового матеріалу, складанні плану, таблиць, тез, що дозволяють простежити власні міркування, в намаганні ставити проблемні питання, давати відповіді, робити висновки тощо. Викладач може використовувати різні методи та прийоми навчання: «читання з маркуванням», визначення опорних слів, логічний ланцюжок, перехресна дискусія, використання почергових запитань, «мозаїка проблем» тощо.

Особливо пізнавальним та результативним буде використання на занятті уривків наукових статей, відеофільмів, аудіозаписів, малюнків тощо. Зокрема, вивчаючи тему «Етикет ділового спілкування» на занятті з «Української мови (за професійним спрямуванням)», можна переглянути фрагменти кількох невеликих відео. Студенти повинні проаналізувати їх, висловитися про те, що, на їхню думку, було порушенням етикетних правил, а що – нормою, особливу увагу звернути на невербальні засоби спілкування, «розшифрувати» поведінку промовців. Ефективним також буде прослуховування аудіозапису ділової та дружньої телефонної розмови, де відсутній візуальний контакт між співрозмовниками, після чого студенти повинні визначити особливості етикетних правил кожної, встановити подібності та відмінності. Досить цікавим є застосування гри «Захоплення ініціативи». Учасникам пропонується розіграти діалог чи монолог, де один намагатиметься ввічливо «перевести» увагу з однієї теми на іншу. Це повинно бути водночас толерантно, але й наполегливо.

Зокрема, вивчаючи тему «Публічний виступ», студентам можна запропонувати переглянути відеовиступ одного з політиків-ораторів із метою аналізу його за пропонованою схемою: 1) місце і час спілкування; 2) можливі обставини виступу

чи його причини; 3) обрана форма спілкування; 4) мета та завдання спілкування; 5) структура виступу (вступ, основна частина, висновок); 6) засоби мовленнєвого етикету; 7) типи помилок; 8) аналіз досягнення цілі.

Також для вдосконалення вміння замислюватися над проблемою, ставити перед собою проблемні питання та намагатися знайти переконливі аргументи викладач може запропонувати студентам виконати завдання, яке полягає в тому, що необхідно обґрунтувати, підтвердити або заперечити пропоновану думку, наприклад: «Чи може евтаназія мати моральне обґрунтування? Чи можлива, на вашу думку, легалізація евтаназії в Україні?», «Подвійне громадянство: загроза, реальність чи вимушена необхідність?», «Чи можливо вважати себе українцем без знання української мови?» тощо. Також студентам рекомендується заздалегідь підготувати, а на занятті виголосити 3-хвилинну промову на будь-яку актуальну тему або ж дати пораду недосвідченому промовцеві «Як готуватися до виступу з публічною доповіддю» тощо.

Студентам можна запропонувати організувати дебати, які розглядають як «ефективну можливість для розвитку критичного мислення, формування мовленнєвої компетентності студентів» [5, с. 170]. Дослідники А. Фрілі та Д. Штейнберг переконані в тому, що дебати є ефективними вправами, які допомагають формувати критичне мислення [7, с. 4]. «Вони передбачають розгляд із різних точок зору однієї проблеми та вироблення суджень, прийняття рішень чи переконання інших у правильності власних думок» [5, с. 170]. Дебати можна організувати, поділивши групу на дві частини (наприклад, хлопці та дівчата). Кожна група отримує завдання і має 3-4 хвилини, щоб підготувати ключові тези доповіді. Пропонуємо теми: «Гендерний аспект промови оратора, жіночий та чоловічий стиль сприймання інформації», «Батьківський контроль: за чи проти», «Чи в сучасному університеті повинно бути вільне відвідування занять. Як це вплинуло б на успішність?» тощо. Критичне мислення ефективно формується за допомогою дискусій. Завдання викладача – поставити «питання високого рівня», де він демонструє певну позицію. Зміст питань є напрочуд важливим, оскільки саме вони повинні сприяти виробленню в студентів критичного мислення. Досить вагомим є і те, як саме воно формується. Зокрема, науковці пропонують обов'язково після ставлення запитання дати час на його обмірковування, оскільки не всі студенти можуть миттєво відповісти. Важливим

також є завдання, для вирішення яких пропонують об'єднати студентів у пари, щоб обговорити відповіді перед їх оголошенням. Також необхідно під час формулювання питань використовувати такі конструкції: «Яка у Вас думка щодо...?», «Цікаво...», «Хто може висловити власну точку зору щодо...?», «Хто погоджується із думкою... Чому?», «Хто підтримує думку ...? Чому?», «Як би ви відреагували, якби дізналися, що...?», «Що б відбулося, якби ...?», «Що, якби ми поєднали ідею Олени з ідеєю Марії?» тощо. Запитувати рекомендується всіх учнів, однак необхідно продовжувати питати інших, коли хтось не виявляє бажання відповідати [2, с. 19]. Завданням викладача є моделювання процесу мислення та підтримка студентів тоді, коли вони її потребують.

Важливою складовою частиною другої стадії розвитку критичного мислення є організація навчальної діяльності таким чином, щоб студенти не лише продукували ідеї, але й навчилися працювати в парах, обмінюватися думками, виокремлювали тези, наводили аргументи, знаходили власні рішення на певні проблеми, уміли аналізувати особистий досвід, приймати обдумані рішення, робити висновки.

Третя стадія – «рефлексія» («консолідація») – розмірковування. Студенти повинні сформулювати власне ставлення до тих завдань, які були поставлені на початку заняття. Відбувається переосмислення особистих уявлень. Студенти повинні збагнути, що саме їм вдалося засвоїти нового, чи змінилися їхні переконання до і після заняття, чи, можливо, зміцніли. Будь-яка відповідь мусить бути підкріплена відповідними тезами та аргументами. Ця фаза має на меті «узагальнити основні ідеї; інтерпретувати визначені ідеї; обмінятися думками; виявити особисте ставлення; апробувати ці ідеї; оцінити, як йде процес навчання; задати додаткові запитання» [2, с. 15]. Ефективним буде, наприклад, завдання «Закінчіть речення». Студентам можна видати картки із завданням завершити речення: «Тема сьогоднішнього заняття важлива, бо ...», «Сьогодні я збагнув (збагнула), що...», «Мені на занятті було цікаво тому, що...», «Мені було складно, оскільки...», «Я досяг успіху тому, що...», «Я хотів би, щоб...» тощо. Також корисним буде завдання «Твір-п'ятихвилинка», де учні мають написати есе, в якому зафіксувати узагальнені власні думки та аргументи.

Важливою є фінальна підсумкова частина заняття, оскільки студенти повинні не тільки підсумувати вивчене, але й проаналізувати власну навчальну діяльність, збагнути можливі застосу-

вання здобутих на занятті вмінь та навичок, сформулювати свою позицію, висловлювати особисту думку щодо різноманітних ситуацій та питань, які ставилися на занятті.

Висновки. Отже, сучасність ставить вимогу педагогам реалізувати новітні підходи та методи підготовки майбутніх працівників. Із метою ефективного формування навичок професійного мовлення студентам необхідно збагачувати свій активний запас лексики, виробляти стійкі вміння мовленнєвого самоконтролю та самоаналізу, формувати критичне мислення. Технологія розвитку критичного мислення є засобом формування вмінь працювати з інформацією, вміння знаходити її, аналізувати, синтезувати, висувати гіпотези, робити свідомий вибір та вміти обґрунтувати його; орієнтуватися не так на запам'ятовування матеріалу, як на постановку проблеми та пошук її вирішення; знаходити докази, накопичувати знання та розширювати світогляд, навчитися думати позитивно й активно тощо. Застосовуючи технологію розвитку критичного мислення на заняттях з української мови, використовуємо методи і прийоми, необхідні не тільки в навчанні, але й у повсякденному житті. Зокрема, студентів

необхідно залучати до висловлення різних думок, поглядів щодо будь-якої навчальної, наукової чи суспільної проблеми, привчаючи їх до вміння приймати власні рішення. Ключовими завданнями для викладача є забезпечення позитивного мікроклімату в аудиторії, заохочення студентів до активного обговорення проблемних питань (це дасть змогу студентам висловлювати власні думки та акумулювати ідеї, не боячись критичних зауважень), націлювання студентів на слухання своїх колег та ввічливе дискутування, толерантне відстоювання власної думки.

Критичне мислення є багатоаспектним та системним процесом навчання, який характеризується чіткою структурованістю та дозволить студентам сформувати власний стиль мислення, що допоможе навчитися аналізувати різноманітні проблеми та знаходити шляхи їх вирішення в будь-якій сфері життя, бо спрямоване на підготовку особистості, яка здатна брати участь у розв'язанні актуальних проблем.

Перспективи дослідження полягають у подальшому вивченні особливостей формування мовленнєвої компетентності студентів за допомогою технології розвитку критичного мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Декарт Р. Міркування про метод (щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках). *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С. 37–46.
2. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів / пер. з англ.; за наук. ред. О.І. Пометун. Київ: Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.
3. Пометун О.І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.
4. Терно С. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с.
5. Юрчак Г. Формування мовленнєвої компетентності студентів-медиків на занятті з «Української мови (за професійним спрямуванням)». *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*. 2019. Вип. 35. С. 163–174.
6. Pintrich P. R. The Role of Metacognitive Knowledge in Learning, Teaching, and Assessing. *Theory Into Practice*. 2002. Vol. 41. Issue 4. P. 219–225.
7. Freeley, A., Steinberg D. *Argumentation and Debate: Critical Thinking for Reasoned Decision Making*. 12th ed. Belmont, CA: Wadsworth, 2009. 531 p.

РОЗДІЛ 2 РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 378.147 + 159.953.5 + 811.111
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.26>

ОСОБЛИВОСТІ РЕФЕРУВАННЯ В АСПЕКТІ АЛГОРИТМІЧНОГО УЗАГАЛЬНЕННЯ

FEATURES OF REVIEWING IN THE ASPECT OF ALGORITHMIC GENERALIZATION

Лісовська Р.К.,
orcid.org/0000-0002-1683-9543
приват-доцент кафедри іноземних мов
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової

Ричка Т.І.,
orcid.org/0000-0001-5415-4783
доцент кафедри іноземних мов
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової

У статті розглядаються особливості реферування в аспекті алгоритмічного узагальнення. Проблеми дисперсії іншомовної лексики на сучасному етапі зумовлюють актуальну необхідність проведення аналогічних досліджень в області лексичної, семантичної та алгоритмічної системностей. Алгоритмізуючий пошук незнайомої лексичної інформації заснований на взаємозв'язку всіх трьох видів системностей із першорядним встановленням найбільш уживаних іменників (підмет + додаток) і дієслів (присудків) і частково прикметників згідно з трактуванням професорів О.М. Соколова, Н.І. Жинкина, А.О. Смирнова, Г.О. Харлова, які вважають, що смислове угруповання слів під час сприйняття текстів нерозривно пов'язане з виділенням смислових опорних пунктів, під якими варто розуміти «не будь-яку опору в запам'ятовуванні», а «щось коротке, стисле, що замінює собою якийсь більш широкий зміст»; при цьому відновлення за мінімальною кількістю слів і «посилань» здійснюється відповідно до утворення скороченого та узагальненого коду – мови «семантичних комплексів». Згідно зі статистичними та емпіричними дослідженнями, вживаність спеціальних іншомовних слів у наукових текстах становить у середньому 5 одиниць на одну сторінку. Загальний словниковий обсяг оригінального наукового тексту за фахом становить 1000 слів на 200 сторінок і 500 слів на 100 сторінок і складається з трьох сторінок, що містять 15 англійських загальнонаукових і музичних слів, розроблених на кожних із чотирьох занять щомісяця, тобто 3 сторінки = 15 слів дає змогу покрити 100 і 200 сторінок тексту.

Згідно з висунутими вимогами необхідно диференціювати систему понять, що виражаються іншомовною лексикою, на загальнонаукові і спеціальні (музичні) і зосередити увагу на генералізуючому (родовому) понятті, яке мало вивчене, але утворює семантику, що розглядається як сукупність основних узагальнених значень (однорідних варіантів перекладу – маловивчена тенденція узагальнень).

З огляду на таку специфічну семантичну особливість необхідне узагальнення музичних і загальнонаукових понять, а також їх кількісного складу, інакше кажучи, складання подальших поглиблених дефініцій, їх узагальнення відповідно до проблем формування та розширення навчально-пізнавальної діяльності.

Ключові слова: поурочні лексичні дози, реферування, музичні і загальнонаукові поняття, узагальнені еталони перекладу, лексична системність, семантична системність, алгоритмічна системність.

The article discusses the features of reviewing in the aspect of algorithmic generalization. The problems of the dispersion of foreign vocabulary at the present time are an urgent need for similar research in the field of lexical, semantic and algorithmic systems. The algorithmic search for unfamiliar lexical information is based on the relationship of all three types of systemicities with the primary establishment of the most used nouns (subject + object) and verbs (predicates) and partially adjectives according to the interpretation of professors A.N. Sokolov, N.I. Zhinkin, A.A. Smirnov, G.A. Kharlov, who believe that the semantic grouping of words in the perception of texts is inextricably linked with the allocation of semantic support points, which should be understood as «not every support in remembering», but «something short, concise, replacing some kind of broader content» and that recovering from the minimum number of words and «premises» is carried out in accordance with the formation of an abbreviated and generalized code - the language of «semantic complexes». In accordance with existing statistical and empirical studies, the use of special foreign words in scientific texts averages 5 units per page. The total vocabulary of the content of the original scientific text in the specialty is 1000 words (one thousand words) per 200 pages and 500 words per 100 pages and consists of three pages containing 15 English general scientific and musical words, worked out at each of the four lessons every month, i.e. 3 pages = 15 words covers one hundred and two hundred pages of text.

According to the requirements put forward, it is necessary to differentiate the system of concepts expressed in foreign vocabulary for general scientific and special (musical) ones and focus on the generalizing (generic) concept, poorly studied, but forming semantics, considered as a set of basic generalized meanings (homogeneous options of translation-poorly studied tendency of generalization).

Given such specific semantic feature, it becomes necessary to generalize musical and general scientific concepts, as well as their quantitative composition, in other words, to compose further in-depth definitions, to generalize them, according to the problems of the formation and expansion of educational and cognitive activity.

Key words: lexical lecture doses, reviewing, musical and general scientific concepts, generalized standards of translation, lexical systematicity, semantic systemicity, algorithmic systemicity.

Постановка проблеми. Однією з основних задач, поставлених перед сучасною освітою, є оптимізація всіх форм навчання, спрямованих на розширення пізнавальних можливостей учнів.

Огляд теорій навчальної діяльності показує, що проблема не знайшла повного відображення і творчої реалізації в навчанні іноземної мови, де проблема розвивального навчання і, зокрема, проблема теоретичного мислення не досліджена, не повністю вирішене питання про психологічне обґрунтування способу багатослівного тлумачення значення іншомовних слів як способу розвитку пам'яті, а також питання дослідження потенційних можливостей учнів стосовно мнемічної діяльності на основі організації системного формування за допомогою збільшених одноразових обсягів лексичної інформації, рецептивного словника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблеми з опису системного підходу у процесі аналізу діяльності людини, а також лексико-семантичної системи мови займалися Л.В. Щерба, В.В. Виноградов, В.А. Звегинцев, А.І. Смирницький, О.С. Ахманова, А.А. Уфимцева, О.О. Леонт'єв, О.П. Клименко, А.Е. Супрун, Б.Ф. Ломов, В.П. Кузьмін, Б.А. Душков, С.П. Бочарова, О.Р. Лурія, В.М. Садовський, Д.М. Завалішина, М.І. Сестров, О.Н. Савченко, Г.К. Серєда, Т.В. Тарханова, Г.О. Харлов та ін.

Проблеми дисперсії іншомовної лексики і на сучасному етапі зумовлюють необхідність проведення аналогічних досліджень в області лексичної, семантичної та алгоритмічної системностей. Як показав досвід, теоретичні й експериментальні дослідження вимагають того, щоб реферування здійснювалося в аспекті алгоритмічної системності.

Постановка завдання. Мета дослідження – розробити та обґрунтувати застосування алгоритмічної системності в процесі реферування під час навчання іноземних мов.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві в умовах дефіциту часу і збільшення доступної інформації в геометричній прогресії зростає значущість володіння методами швидкої переробки інформації. Це стосується і професій-

ної, і наукової сфери, де отримання знань безпосередньо залежить від кількості, якості і швидкості переробленої інформації. У зв'язку з цим ефективна професійна діяльність немислима без володіння методами швидкого отримання та якісної переробки інформації. Одним із способів раціоналізації роботи з отримання науково-професійної інформації є реферування тексту.

На наш погляд, алгоритмічне узагальнення як реферування має здійснюватися в аспекті лексичної, семантичної та алгоритмічної системностей. Алгоритмізуючий пошук незнайомої лексичної інформації заснований на взаємозв'язку всіх трьох видів системностей із першорядним встановленням найбільш вживаних іменників (підмет + додаток) і дієслів (присудків) і частково прикметників згідно з трактуванням професорів О.М. Соколова, Н.І. Жинкіна, А.О. Смирнова, Г.О. Харлова, які вважають, що смислове угруповання слів під час сприйняття текстів нерозривно пов'язане з виділенням смислових опорних пунктів, під якими варто розуміти «не будь-яку опору в запам'ятовуванні», а «щось коротке, стисле, що заміщає собою якийсь більш широкий зміст» і що відновлення за мінімальною кількістю слів і «посилань» здійснюється відповідно до утворення скороченого та узагальненого коду – мови «семантичних комплексів» [1].

Згідно з вимогами до складання кандидатського іспиту з іноземної мови ОНМА імені А.В. Нежданової, необхідно прочитати і відреферувати оригінальний науковий текст відповідної музичної спеціальності обсягом не менше 200 сторінок (заочна форма навчання – 100 сторінок) і передати (відобразити) зміст відреферованого тексту в рефераті обсягом в один друкований аркуш машинописних сторінок (24 сторінки).

Згідно зі статистичними та емпіричними дослідженнями вживаність спеціальних іншомовних слів у наукових текстах становить у середньому 5 одиниць на одну сторінку. Загальний словниковий обсяг оригінального наукового тексту за фахом становить 1000 слів на 200 сторінок і 500 слів на 100 сторінок і складається з трьох сторінок, що містять 15 англійських загальнонаукових і музичних слів, розроблених на кожному

із чотирьох занять щомісяця, тобто 3 сторінки = 15 слів дає змогу покрити 100 і 200 сторінок тексту.

Згідно з висунутими вимогами необхідно диференціювати систему понять, що виражаються іншомовною лексикою, на загальнонаукові і спеціальні (музичні) і зосередити увагу на генералізуючому (родовому) понятті, яке маловивчене, але утворює семантику, що розглядається як сукупність основних узагальнених значень (однорідних варіантів перекладу – маловивчена тенденція узагальнень).

З огляду на таку специфічну семантичну особливість необхідне узагальнення музичних і загальнонаукових понять, а також їх кількісного складу, інакше кажучи, складання подальших поглиблених дефініцій, їх узагальнення згідно з проблемами формування та розширення навчально-пізнавальної діяльності.

Пріоритет формування теоретичного мислення розглядається авторами в такій послідовності: а) лексична системність, (сукупність поурочних лексичних доз – підсистем у загальній системі, зумовлена навчальними вимогами і програмою); б) семантична системність (системна організація семантизації структури полісемантичних слів іноземної мови, тобто комплексу слідів зв'язків слів: системність навчання, коли лексичний матеріал мов іншомовних текстів (їх зміст) розкривається та узагальнено трансформується шляхом застосування логічних вправ у процесі мовленнєвої діяльності).

Лексична системність розглядається як кількісний параметр наповнення поурочних доз (їх обсяг), що утворюють систему-мінімум [3]. Узагальнення здійснюється не тільки в лексичному, а й у семантичному аспекті, а також у взаємозв'язку з алгоритмічною системністю. Система розглядається в такій послідовності в контексті методики навчання іноземної мови:

- 1) семантична системність (системна організація семантичної структури полісемантичних слів);
- 2) композиційний аналіз слів у системі.

Узагальнення здійснюється не тільки в лексичному аспекті, а також у семантичному. Сислове угруповання слів у процесі сприйняття текстів нерозривно пов'язане з виділенням смислових опорних пунктів, під якими варто розуміти не будь-яку опору в запам'ятовуванні, а щось коротке, стисле, що заміняє собою якийсь ширший зміст (при цьому відновлення за мінімальним числом слів здійснюється відповідно до утворення скороченого й узагальненого коду – «мови» семантичних комплексів), а також із так званим узагальненим тлумаченням або способом

тлумачення відповідних лексичних понять (узагальненим способом розширеного тлумачення). Цей спосіб треба розглядати як спосіб семантизації, а також узагальненого тлумачення і розвитку залежно від того, в якій мові він застосовується. Як евристичний спосіб тлумачення іншомовного поняття, що виражається іншомовним словом, цей спосіб являє собою чітке, стилістично відшліфоване, ємне формулювання узагальненого поняття, що дає змогу без пригадування встановлювати до 5–6 варіантів (однорідних) перекладу, що відображають зміст висловлювання. Наприклад: **air** – *пісня, мелодія, ефір, повітря, арія; дефініція – звук, який ми передаємо і чуємо у повітряному просторі (в ефірі)*.

Слова, що встановлені шляхом дисперсивного пошуку (аналізу) і містять до 5 варіантів перекладу, включаються у відповідні речення, які перекладаються, а слова з музичним (спеціальним) значенням тлумачаться і, відповідно, засвоюються (запам'ятовуються).

Характерно, що спосіб узагальнених еталонів перекладу виконує двояку функцію (зазвичай цю обставину оминають увагою): він слугує ефективним засобом оптимального отримання інформації, а також показником диференційованого, сформованого теоретичного мислення. Цей спосіб допомагає встановити раніше пояснене значення іншомовного слова на основі формулювання узагальненого поняття без пригадування останнього [2].

Системна організація осмисленого запам'ятовування полісемантичних англійських слів за кількісними параметрами і психологічні можливості запам'ятовування збільшених лексичних доз у процесі вивчення іноземної мови (семантичний параметр) показують, що учні осмислено і міцно запам'ятовують 30 слів і більше, що дає їм змогу засвоїти лексичний мінімум у 6000 лексичних одиниць за п'ять років навчання у ЗВО, з огляду на такі розрахунки і міркування: $30 \times 4 = 120$ за місяць і 1200 – за рік, 6000 слів за 5 років навчання. Варто мати на увазі, що кожна лексична доза в обсязі 30 лексичних одиниць, як показало багато спостережень та аналізів, містить у середньому до 10 розгалужених дефініцій. Тому отримуємо $10 \times 4 = 40$ за місяць і 400 – за рік (шкала вищого обчислення), мінімальна – 200 подібних одиниць за рік і 1000 – за 5 років навчання.

Проведені нами експериментально-теоретичні дослідження підтверджують цей факт наявності до 10 генералізуючих (родових) понять у кожній із поурочних лексичних доз обсягом у 30 слів і дають підставу встановити актуальність вжи-

вання (частотність) полісемантичних слів англійської мови на основі алгоритмів, що становлять дефініції короткого адаптованого словника англійських слів обсягом до 1000 одиниць ($200 \times 5 = 1000$ за 5 років навчання).

Алгоритмічна системність заснована на взаємозв'язку з лексичною та семантичною системностями, але рівень розвиваючого узагальнення (хоч і здійснюється на емпіричній основі текстів) проводиться не шляхом формального порівняння, а шляхом глибокого аналізу системи, виявлення в них загального і встановлення зв'язків початкового (вихідного) загального, що, відповідно до нашого дослідження, значно поглиблює розуміння проблеми теоретичного мислення.

Оскільки перетворення, пов'язані з адекватним відображенням змісту текстів, здійснюються за задіяною нами системою не тільки «*per se*», а переважно з опорою на сприйняття емпіричного матеріалу текстів іноземної мови (що зумовлено специфікою його вивчення), ми назвали цей процес «диференційованим теоретичним мисленням». Ми вважаємо правомірним наш висновок, що адекватне відображення змісту іншомовних текстів, що сприймаються, є результатом диференційованого сформованого рівня теоретичного мислення.

Дозиметричне нормування іншомовної лексики необхідно здійснювати за методами, розробленими О.М. Соколовим, В.О. Давидовим, Г.О. Харловим. Алгоритмічна системність у процесі реферування наукових текстів у цифровому позначенні виглядає таким чином: 500 англійських слів, розподілених за текстами навчального року, становить 50 одиниць ($50 \times 10 = 500$). А з розрахунку на кожне заняття – приблизно 12 англійських слів ($50:4$), з яких слова спеціального значення становлять 1–3 одиниці.

Експериментальний лексичний матеріал заноситься у вживаний системний алгоритмічний словничок (складений студентом) із подальшим узагальненням роботи над змістом реферату загалом.

Семантика розглядається як сукупність основних, узагальнених, однорідних варіантів (значень) перекладів. Їх у середньому 5, з яких спеціальних 1 ± 2 понять. Отже, на 100 сторінок тексту за фахом доводиться $2 \times 100 = 200$ речень, що містять спеціальні поняття, і 300 загальнонаукових, що сумарно дає змогу покрити необхідний обсяг лексичного матеріалу в 500 слів. Тому робота з узагальнення змісту реферованого оригінального наукового тексту розглядається як узагальнення еталонних перекладів. Відновлення за мінімальним числом слів здійснюється відповідно до утворення скороченого та узагальненого

коду мови семантичних комплексів. Цей алгоритмічний аспект дав змогу системно узагальнити і розподілити лексичний і семантичний іншомовний матеріал на кожному із занять і покрити зміст наукового тексту загалом. Системний, поурочний аналіз наукового тексту з відповідної спеціальності дає змогу опрацювати до 5 сторінок з обсягом лексики в 30 і більше слів згідно з проведеними експериментально-теоретичними дослідженнями і практикою навчання.

Дослідження наукового тексту починається встановленням, насамперед, підмета – присудка шляхом дисперсійного аналізу, визначається основне значення загальнонаукового характеру і не більше двох варіантів перекладу, встановлюється зміст загальнонаукового та музичного характеру, здійснюється послідовно аналіз родового і музичного витлумачуваного поняття за наведеною нижче схемою.

Пропонується фрагмент експериментальної роботи з реферування наукових текстів, виконаний на основі алгоритмічної системності. Виконавець: Битко Ольга, здобувач кафедри теорії музики і композиції.

1. Blast

a) підривати – The bomb blasted the roof off. / Вибух бомби зніс дах.

b) дуття – to keep furnace in blast – тримати піч під дуттям.

c) плямити, дискредитувати – On they go swearing, blasting. / І ось все так само лають, лають.

d) курити трубку – He takes his blast after dinner. / Щоразу після обіду він викурює трубку.

Муз. e) грати на духовому інструменті, оглушати – The solo trombonist blasted by theen tire orchestra. / Соло тромбоніста оглушило весь оркестр.

2. Glide

a) ковзання, плавний рух – My chariot glide don the road. / Моя коляска плавно котила по дорозі.

b) ширяти в повітрі – swans gliding over the lake – лебеді ширяють над озером.

c) вислизати, йти крадькома – All gold glides, like thawing snow, from the thief's hand. / Все золото вислизає з рук злодія, як талий сніг.

Муз. d) хроматична гама – He brilliantly played a glide. / Він блискуче виконав хроматичну гаму.

e) знак легато, ліга – In this place you have play two bars glide. / У цьому місці ви маєте зіграти два такти на лізі.

Висновки. Алгоритмічне узагальнення здійснюється не тільки в лексичному аспекті, а й у семантичному. Сміслові угруповання слів

під час сприйняття текстів нерозривно пов'язані з виділенням смислових опорних пунктів, під якими варто розуміти не будь-яку опору в запам'ятовуванні, а щось коротке, стисле, що заміняє собою якийсь ширший зміст; при цьому відновлення за мінімальним числом слів здійснюється відповідно до утворення скороченого та узагальненого коду – «мови» семантичних комплексів, що називається узагальненим тлумаченням або способом тлумачення відповідних лексичних понять (узагальненим способом розширеного тлумачення). Цей спосіб варто розглядати як спосіб семантизації, а також узагальненого тлумачення і розвитку залежно від того,

в якій мові він застосовується. Як евристичний спосіб тлумачення іншомовного поняття, що виражається іншомовним словом, цей спосіб являє собою чітке, стилістично відшліфоване, ємне формулювання узагальненого поняття, що дає змогу без пригадування встановлювати до 5–6 варіантів (однорідних) перекладу, що відображають зміст висловлювання. Отже, стає очевидним, наскільки ефективним є використання лексичної, семантичної та алгоритмічної системностей в аспекті диференційованого розвитку теоретичного мислення, оволодіння процесом реферування та розширення пізнавальних можливостей учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Соколов О.М. Внутрішнє мовлення і мислення. М.: Просвіта. 1968. 247 с.
2. Харлов Г.О. Взаємнопроникна спільність пар мов як засіб «присвоєння» знань. *Науковий вісник ПУНПУ ім. К.Д. Ушинського*. 2002. С. 80–83.
3. Харлов Г.О. Психологічні особливості системного навчання іншомовного лексичного матеріалу. *Нові дослідження в психології*. 1990. № 2/3.
4. Харлов Г.О. Про можливість запам'ятовування збільшених лексичних доз при вивченні іноземної мови. *Вопросы психологии*. 1974. № 3. С. 85–92.

УДК 821.133.1:82-31

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.27>

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ІДІОСТИЛЮ Г. ШЕВАЛЬЄ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «CLOCHEMERLE»)

GABRIEL CHEVALIER'S IDIOSTYLE FEATURES (A CASE STUDY OF "CLOCHEMERLE" NOVEL)

Опашнюк Н.К.,

orcid.org/0000-0002-3473-8439

*аспірант кафедри романської філології і перекладу
Запорізького національного університету*

У статті досліджуються характерні риси індивідуально-авторського ідіостилю французького письменника першої половини ХХ століття Габрієля Шевальє на матеріалі його роману «Clochemerle». В роботі ідіостиль розглядається як система індивідуально-естетичного використання властивих даному періоду розвитку художньої літератури засобів мовного вираження. Вивчення ідіостилю письменника не повинно обмежуватись суто лінгвістичними розвідками, а має супроводжуватись та доповнюватись даними історії, літературознавства, соціології, культурології тощо. В елементах ідіостилю Г. Шевальє знайшла своє відображення епоха створення його роману «Clochemerle».

Серед характерних рис ідіостилю Г. Шевальє виділено багатоголосся аналізованого роману (за М.М. Бахтіним), яке забезпечується органічним поєднанням включених до тексту різних за жанром елементів, а також забезпечення автором індивідуалізації мовлення персонажів роману за рахунок введення розмовного мовлення з елементами просторіччя та діалектизмів.

Відтворення розмовного мовлення жителів описаного регіону в описану історичну епоху також відзначено як риса ідіостилю письменника. Для цього автор використовує стилізацію розмовного мовлення окремих персонажів, залучаючи різнорівневі елементи, серед яких зміна фонетичного боку слів, морфологічні зміни, відповідне графічне оформлення реплік.

Індивідуально-авторські тропи розглядаються як невід'ємна частина ідіостилю письменника. В романі вони створюють комічний ефект в описах персонажів, тоді як для опису природи тропи позбавлені такої функції.

Прагнення до максимальної реалістичності відображення подій розглядається як характерна риса ідіостилю письменника в обраному творі. В романі автор звертається до реальних та наближених до реальних власних назв, надає історичні або квазіісторичні довідки про окремі місця та події.

Ключові слова: ідіостиль, мовна особистість письменника, регіональний роман, розмовно-просторічне мовлення, індивідуально-авторські тропи.

The features of Gabriel Chevalier idiostyle in his novel "Clochemerle" are analyzed. The article studies the idiostyle as the system of individual use of the means of lingual expression common to a specific period of development of belles-letters. G. Chevalier's novel "Clochemerle" is perceived as the regional novel based on the large social and cultural context. This is the reason why his idiostyle should not be studied only by linguistics but with the aid of literature studies, culturology, sociology etc. G. Chevalier's idiostyle in "Clochemerle" reflect the historical epoch of its creation.

Among pertinent features of G. Chevalier's idiostyle in "Clochemerle" the novel's polyphony (by M.M. Bakhtin) is observed. Such a polyphony is due to the integration of numerous incorporations to the text. These incorporations rank to different genres, but they are harmoniously built in the novel's canvas. Moreover, the author tends to individualize the characters' speech by the elements of vernacular language including colloquialisms and provincialisms.

The reproduction of vernacular language of local residents during the specified epoch is also the G. Chevalier's idiostyle feature. In the "Clochemerle" the author simulates some characters' speech using the elements of different levels, as changing phonetical side of words, morphological changes, use the provincialisms and colloquialisms provided with appropriate graphical format of speech.

The individual figures of speech are also considered as a crucial element of author's idiostyle. In "Clochemerle" the use of individual figures of speech in order to create the comic effect in the description of characters is noticed. On the other hand, the individual figures of speech used for nature description don't have this function.

The tendency to ultimate literalism in the term of events description is perceived as the feature of G. Chevalier's idiostyle in the analyzed novel. The author refers to real and based on real proper nouns, provides the historical or would-be historical facts about some places or events.

Key words: idiostyle, linguistic persona, regional novel, vernacular language, individual figures of speech.

Постановка проблеми. Антропоцентрична парадигма розвитку науки про мову ґрунтується на нерозривному поєднанні мови та культурних цінностей, світобачення, оточення особистості. У цьому вбачається доцільність дослідження ідіостилю письменника не тільки з боку лінгвістичного, а й із залученням даних про історичну епоху, в яку живе автор і про яку він пише, та її соціальну, культурну політичну атмосферу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проявів індивідуального в мові не є новими для лінгвістичних студій. Проблема мовної особистості піднімається ще в роботах В.В. Виноградова, а більш детально розробляється Ю.М. Карауловим, С.Г. Воркачевим, В.І. Карасиком тощо. Питання ідіостилю вивчалося в працях Р. Якобсона, Ю.М. Тинянова, М.М. Бахтіна, В.П. Григор'єва, Н.С. Болотнової, І.А. Тарасової тощо. Втім, дослідження проявів індивідуального у художніх творах не втрачає своєї актуальності, адже з подальшим розвитком мовознавства виникають потреби у нових напрямках дослідження ідіостилів.

Дослідження творчості французького письменника першої половини ХХ століття Габрієля Шевальє має місце як на теренах України, так і у Франції. З різних кутів доробок письменника вивчали Ю.А. Ващенко, П. Вернуа, А.-М. Тісс, К. Мішель та ін. Втім, незважаючи на популярність роману «Clochemerle» на його батьківщині, а також на беззаперечну соціокультурну значимість цього твору, наразі спроби вивчення його ідіостилю в мовному плані носять фрагментарний характер.

Постановка завдання. Завданням статті є дослідити окремі характерні прояви ідіостилю Г. Шевальє в романі «Clochemerle».

Виклад основного матеріалу. Творчість будь-якого автора можна впізнати за рядом особливих, можна сказати «індивідуалізуючих» прийомів. Під час породження художнього твору письменник використовує властиву йому «мережу» засобів виразності: тропи, стилістичні фігури, граматичні конструкції, окремі слова. Ці засоби слугують вираженню авторської інтенції та, поза іншим, обумовлені загальною тематикою твору. Саме такий унікальний набір мовних засобів складає основу ідіостилю. Ідіостиль за визначенням В.В. Виноградова – це система індивідуально-естетичного використання властивих даному періоду розвитку художньої літератури засобів мовного вираження [3, с. 85].

Вивчення мовного боку творчості будь-якого письменника має супроводжуватись даними з історії, літературознавства, культурології, соціології тощо. Так, творчість Г. Шевальє необхідно вивчати у тісному зв'язку з тією соціально-культурною атмосферою, що панувала у Франції в період між Першою та Другою світовими війнами, адже роман «Clochemerle» (уперше вийшов друком у 1932 році) містить у собі значну культурно-обумовлену специфіку і є яскравим відображенням картини світу французького етносу першої половини ХХ століття.

Шляхом дослідження ідіостилю Г. Шевальє на матеріалі роману «Clochemerle» ми маємо змогу прослідкувати найбільш значущі мовні та композиційні елементи цього твору та творчості названого письменника в цілому. Соціокультурна значимість цього твору є важливим елементом для нашого дослідження, адже саме вона обумовлює можливість вивчення найбільш яскравих, значимих шляхів реалізації соціокультурних домінант французького етносу в аналізованому творі.

Зважаючи на тематичне наповнення та лінгвістичні особливості роману Г. Шевальє «Clochemerle» в межах літературознавства його відносять до регіональної течії. Події роману розгортаються у 20-х роках ХХ століття у невеликому французькому містечку Клошмерль-ан-Божоле. Роман побудований із залученням широкого соціального, культурного, політичного контексту: незважаючи на почасти ідилічне зображення селищатаселянства, яке є властивим для регіональних творів, ми можемо чітко простежити висміювання тогочасного французького суспільства.

Говорячи про ідіостиль Г. Шевальє в романі «Clochemerle», ми маємо можливість спостерігати яскраво виражене «багатоголосся» як його визначав М.М. Бахтін. Він вказував на те, що роман є «багатостильовим, різномовним, різноголосим явищем», і під час його стилістичного аналізу варто мати на увазі, що в його рамках відображена все внутрішнє розшарування мови в кожен даний момент її існування. Присутність у романі соціальних діалектів, групових манер, професійних жаргонів, жанрових мов, мов поколінь та віків тощо є необхідною передумовою романного жанру [2, с. 75–76]. Ідіостиль Г. Шевальє характеризується саме тим, що у мовленні кожної з дієвих осіб твору присутні індивідуалізуючі риси; в різних пропорціях та комбінаціях спостерігаємо елементи просторіччя та місцевої говірки, в рамках діалогів виявляємо риси розмовного мовлення; окрім універсальних для прозаїчних творів описів, роздумів та оповідей в романі присутні «іншородні елементи», такі як цитати з Біблії, крилаті вирази, зокрема, латиною, ода, написана олександрійським розміром, фрагмент газетної статті тощо. Втім, всі названі елементи гармонійно складаються в єдину систему, забезпечуючи те саме «різноголосся», про яке писав М.М. Бахтін.

Вартою уваги рисою ідіостилю Г. Шевальє є його намагання відтворити розмовне мовлення жителів описаного регіону в описану історичну епоху. У цьому контексті варто вказати на те, що у літературному творі йдеться про стилізацію розмовного мовлення, але не про його повністю правдиве відтворення [4, с. 296]. Втім, незважаючи на це, авторові роману вдається з високим ступенем реалістичності відтворити усне розмовне мовлення на всіх рівнях. Така стилізація у творі зустрічається у мовленні тільки окремих персонажів, а саме селян-виноробів, людей малоосвічених, в ситуаціях щоденного особистого спілкування, при цьому мовлення інших персонажів, а також наратора, позбавлене цієї риси.

Аналізуючи названу рису ідіостилю Г. Шевальє, слід звернути увагу на те, що особливості мовлення персонажів відображені також у структурі речень в рамках діалогів та у графічно-пунктуаційному їх оформленні. У результаті спостерігаємо короткі висловлювання, оформлені відповідними знаками пунктуації. Вони зовсім не є нейтральні, натомість вони є емоційними, експресивними, іншими словами, стилістично маркованими. Якби цей текст вимовлявся вголос, то йому б відповідали певні інтонація, ритм і тональність, промова супроводжувалася б жестами, мімікою, певними діями персонажів тощо [1, с. 9].

Наведемо нижче один із таких діалогів між солдатом Клодіусом Бродекеном, який щойно повернувся з армії, та Адель Торбейон, власницею готелю [7, с. 140–141]:

– *Te v'là toi donc, Claudius.*

– *Oui, me voilà bien !*

– *Alors, te v'là comme ça, Claudius !*

– *Comme ça, me v'là !*

– *Comme ça, c'est toi en personne, pour bien dire.*

– *Pour bien dire, c'est moi, comme vous voilà vous, l'Adèle.*

– *Alors, te v'là !*

– *Me v'là.*

– *T'es-ti content, au moins ?*

– *J'ai rien pour me faire que je serais pas content, bien sûr.*

– *Bien sûr !*

– *Bien sûr.*

– *Alors, t'es comme qui dirait content ?*

– *Comme qui dirait !*

– *C'est une bonne chose d'être content, bien sûr !*

– *Bien sûr.*

– *Alors, comme ça, t'aurais plutôt soif, que tu viens ?*

– *J'aurais plutôt soif, oui, l'Adèle.*

– *Ça serait donc pour boire ?*

– *Oui, ça serait pour boire, l'Adèle, si ça vous fait rien.*

– *Alors, je vas te servir. C'est toujours du pareil que tu bois ?*

– *Toujours, l'Adèle.*

Аналізований діалог повністю складається з коротких висловлювань, він характеризується великою кількістю повних та часткових повторів, графічним способом передачі нечіткої артикуляції (*te v'là; me v'là*), особливим, властивим для розмовного мовлення членуванням речень, наявністю знаків питання та оклику. Всі вищеназвані елементи свідчать про емоційність та експресивність висловлювання.

У наведеному вище діалозі маємо можливість прослідкувати також деякі лексичні та лексико-граматичні елементи стилізації розмовного мовлення як характерної риси ідіостилю письменника. Так, якщо поглянути на наведений уривок з точки зору аналізу лексичних одиниць та граматичних конструкцій, можемо побачити такі риси розмовно-просторічного мовлення персонажів як вживання означеного артикля перед антропонімом, що є рисою мовлення жителів описаного регіону (*l'Adèle*); вставні слова-вигуки (*alors, donc*); вставні конструкції (*comme qui dirait*); просторічна форма займенників (*T'es-ti content*); усічення особового займенника (*t'es; t'aurais*); опущення часточки *ne* в заперечній конструкції (*J'ai rien; je serais pas; si ça vous fait rien*); граматично неправильне вживання форми дієслова *aller* у функції найближчого майбутнього часу (*je vas te servir*) тощо. Всі названі елементи свідчать про соціальний статус мовців: діалог відбувається між простими малоосвіченими жителями невеликого містечка.

Ще одним прийомом стилізації розмовного мовлення, властивим для ідіостилю Г. Шевальє є відбір письменником для мовлення персонажів діалектизмів, властивим описаному у творі регіону. В межах свого дослідження К. Мішель нарахував близько 40 діалектних лексичних одиниць та особливостей їх вжитку на сторінках роману Г. Шевальє «Clochemerle» (див. [9]).

У цьому контексті варто також звернути увагу на включення автором у текст елементів місцевих говірок. Таких випадків у романі – чотири, вони зустрічаються у репліках персонажів у супроводі авторського перекладу французькою мовою і характеризуються зміною фонетичного боку слів, морфологічними змінами, вживанням діалектизмів. Аналізуючи названі елементи та контекст їх вжитку, ми можемо зробити висновок про соціальне становище осіб, в мовленні яких ці елементи виникають, адже на вибір засобів виразності комунікантами в процесі спілкування значним чином впливає ієрархія носіїв мови [1, с. 24]. Отже, особа, в мовленні якої присутні діалектизми та / або елементи говірки, має нижчий соціальний статус порівняно з особою, мовлення якої позбавлене названих елементів, що і підкріплюється прикладами з роману «Clochemerle».

Беручи до уваги названі факти, можемо стверджувати, що високий ступінь реалістичності стилізації розмовного мовлення, характерного для обраного письменником регіону в описану ним історичну епоху, є визначною рисою ідіостилю Г. Шевальє.

Не менш важливою рисою ідіостилю будь-якого письменника, зокрема й Г. Шевальє є використання ним авторських тропів. Під час аналізу роману «Clochemerle» нами була зазначена така риса ідіостилю Г. Шевальє: однією з функцій індивідуально-авторських тропів в аналізованому романі є створення та підсилення комічного ефекту в описах портретів персонажів та розповідях про них. Водночас варто зазначити, що під час описів природи індивідуально-авторські тропи позбавлені такої функції. Така риса є типовою для регіональних творів, адже для них властиві мотиви відносин людини з землею, чільне місце належить описам природи, селянського життя, в таких творах часто зустрічається зображення сільської ідилії у романтичному світлі [5, с. 7–8; 6, с. 104].

Пор. окремі індивідуально-авторські тропи, вжиті для опису персонажів роману: *son éloquence empestée, son grand nez chevalin, dont la joie était comme rouillée* (про вчителя Тафарделя); *son visage dangereusement jovial* (про мера Пьешю); *la maladresse apostolique du curé, le nez de Ponosse fleurit magnifiquement, devint un nez beaujolais, la loupe des privations de toute une vie* (про кюре Поносса); *ces corporelles oasis fussent mornes, elle était sèche comme un chapelet* (про служницю кюре Онорину); *son ventre qui grossissait comme une courge au bon soleil dans la saison, le ventre de Sidonie était dur comme une feuille* (про жительку Клошмерля Сідоні Сові).

Нижче наведемо фрагмент роману Г. Шевальє «Clochemerle», який містить значну кількість як сталих, так і індивідуально-авторських тропів:

C'était l'heure souveraine de la journée, par un des plus beaux soirs de l'automne. Une immense sérénité descendait du ciel, plein des exploits stridents des derniers oiseaux, et dont le bleu léger virait doucement au rosé qui prépare des crépuscules magnifiques. Le soleil disparaissait derrière les montagnes de l'Azergues, n'éclairant plus que quelques crêtes, qui émergeaient encore d'un océan de douceur champêtre, et de rares endroits de la confuse plaine de Saône, où ses derniers rayons formaient des lacs de lumière [7, p. 19]

У наведеному уривку природа зображується як велична та прекрасна сутність, відсутні будь-які натяки на комічне, на відміну від описів героїв роману.

Досліджуючи ідіостиль Г. Шевальє у романі «Clochemerle», варто вказати на прагнення автора максимально реалістичного зобразити події. Як окремі інструменти легітимації письменник використовує реальні та наближені до

реальних власні назви, вводить до тексту роману історичні довідки.

Що стосується присутності в аналізованому романі власних назв, то перш за все треба звернути увагу на те, що саме топонім утворює його назву. Clochemerle, топонім, вигаданий автором, з часом набуває значення прозивного: у сучасній французькій мові топонім «Clochemerle» або похідний від нього прикметник «clochemerlesque» використовують на позначення містечка або селища, у якому відбуваються локальні чвари, не цікаві всьому іншому світу. В тексті роману письменник подає історичну довідку про назву Clochemerle: походження назви містечка автор пов'язує з розташованим у XII столітті на його місці абатством та густими лісами, що його оточували. В лісах гніздилися дрозди і коли монахи дзвонили у дзвони, плахи злітали. Саме тому тогочасні селяни говорили «дзвони для дроздів» («la cloche à merles»), так назва і закріпилась. Присутність у тексті твору подібної історичної (або квазіісторичної) довідки легітимізує автора як знавця місцевої історії, дає відчуття реальності описаних подій.

Утім, семантика складників топоніма «Clochemerle» («*clocher*» у словосполученні *rivalités, intérêts du clocher* означає *rivalités, intérêts locaux* [8]) містить у собі певні натяки на те, з якою ситуацією зіштовхнеться читач в процесі сприйняття роману. Вже у назві твору міститься вказівка на іронічний тон автора, який висміює місцеву сварку навколо побудови громадського туалету, яка, утім, переросла в події, які вимагали військового втручання.

Окрім названого топоніму, в тексті роману міститься велика кількість власних назв, які несуть у собі соціокультурну інформацію у значному обсязі. Так, використовуючи реальні географічні назви (*le Beaujolais, la Bourgogne, le Rhône, Beaune, Dijon, Saône, les Alpes, le Jura, Villefranche-sur-Saône*), номери доріг та автострад (*la route nationale № 6, le chemin de grande communication №15 bis, le chemin de grande communication №20*),

назви сортів вина (*Morgon, Corton, Beaujolais, Brouilly, Fleurie, Juliéna*) тощо, автор роману претендує на якомога більш наближене до реальності зображення подій. Можна сказати, що названі оніми формують реалістичну основу аналізованого твору, що також є характерною рисою ідіостилію Г. Шевальє в романі «Clochemerle».

Висновки. Говорячи про риси, що вирізняють ідіостиль Г. Шевальє з-поміж інших письменників, варто зазначити таке: роман «Clochemerle» є яскравим зразком багатоголосся в романі, як визначав його М. М. Бахтін: мовлення кожного персонажу вирізняється з-поміж інших дієвих осіб, а в тексті самого роману присутні значні за кількістю та обсягом включення у вигляді зразків інших мовленнєвих жанрів. Не менш важливою для нашого дослідження рисою ідіостилію автора є його прагнення до якомога більш реалістичного зображення подій у творі. З цією метою письменник використовує значну кількість реальних та наближених до реальних топонімів, які також забезпечують часову та просторову прикріпленість твору, а також вводить до тексту роману історичні або квазіісторичні довідки. Намагання зробити роман «Clochemerle» максимально реалістичним обумовлює ще одну рису ідіостилію письменника: стилізація розмовного мовлення персонажів на фонетичному, лексичному, граматичному, стилістичному, синтаксичному, а також на графічному рівні. Не менш важливою рисою ідіостилію письменника є використання ним авторських тропів: для творчості Г. Шевальє характерним є вживання авторських метафор, епітетів, образних порівнянь для створення та підсилення комічного ефекту в межах описів персонажів, а для описів природи авторські тропи цієї функції позбавлені.

У перспективі подальших досліджень планується більш детально дослідити прояви ідіостилію Г. Шевальє на композиційному рівні твору, а також вивчити вплив індивідуальних та групових цінностей та установок на формування ідіостилію Г. Шевальє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев А.Я. Сопоставительная стилистика: уч. пособие. Днепропетровск : Национальный горный университет, 2012. 471 с.
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. Москва : «Худож. лит.», 1975. 504 с.
3. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. Москва : Гослитиздат, 1959. 656 с.
4. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. 5-е изд, испр. и доп. Назрань : ООО «Пилигрим», 2010. 486 с.
5. Bitoun P. Le Rire au village. INRA-SAE2-MONA, 2006. 185 p.
6. Cavin J. La ville mal-aimée. Représentations anti-urbaines et aménagement du territoire en Suisse: analyse, comparaisons, évolution. Lausanne: Lausanne, Editions Presses polytechniques et universitaires romandes, 2005. 237 p.

7. Chevalier G. Clochemerle. Paris: Le livre de poche, 2016. 384 p.
8. Le Trésor de la Langue Française informatisé. URL: <http://www.cnrtl.fr/definition>.
9. Michel C. Patois et français régional dans Clochemerle de Gabriel Chevalier. *Revue de linguistique romane*. 2004. №68. P. 475–497.

УДК 811.161.1'37

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.28>

COMPOSITION AND GENERAL CHARACTERISTICS OF TEXT CATEGORIES

СКЛАД ТА ЗАГАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕКСТОВИХ КАТЕГОРІЙ

Suvorova S.A.,

*orcid.org/0000-0001-5341-2963**Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor,**English Language Teacher at the Department of Foreign Languages
Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture*

Chyghykova I.V.,

*orcid.org/0000-0003-2722-3258**English Language Teacher at the Department of Foreign LANGUAGES
Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture*

Halchenko I.O.,

*orcid.org/0000-0003-4700-9937**English Language Teacher at the Department of Foreign Languages
Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture*

In this article, an attempt was made to determine the composition and general characteristics of text categories, as well as to determine the differences between the topic and thesis. Also, we tried to analyze the functional and stylistic modifications of selected topics and theses. Taking into account the analysis of concepts, topic and thesis, a preliminary discussion of text concepts is required. The language components of the given text category are single nominative types: words and nominative words. Understanding the “main nomination” is the whole text, is necessary to introduce the most significant nomination in this text. The main text in the text can be basic one and can be with additional nomination. Taking into account the sequence of placement of units of the thematic chain in the text, the nomination that opens the chain will be called primary and all others secondary. In the lexicostylistic aspect, the thematic composition of their chains as a whole has no limitations. Here, units of any style and emotionally expressive markings are possible, usually used and limited in use, literary and non-literary, modern and outdated. There are two groups of logical connections: logical and compound-logical. The first is links that indicates the type and nature of previous or subsequent information, the actual significant fragments of links. Distinguishing information and objective-subjective-logical information as the main types, we will name the most common types of information segments of the text. The informational role of the text fragment is determined by its content, which depends primarily on the lexical composition of the fragment, as well as on the sequence of fragments and their combined content.

Key words: thesis, text, thematic groups, communication, text category, meta-events of the text, functional styles.

У статті була зроблена спроба визначення складу і загальної характеристики текстових категорій, а також визначення відмінностей між темою і тезою. Також, ми спробували проаналізувати функціональні та стилізові модифікації обраних тем і тез. Беручи до уваги аналіз понять, тема і теза, потрібно попереднє обговорення текстових понять. Мовні складові даної текстової категорії – одиниці номинативного типу: слова і номинативні словосполучення. Тема тексту знаходить вираз у референціально або значимо об'єднаних словникових групах за своїм складом. Поняття «основна номінація» – власне текстове, що виводиться із значущості номінації в даному тексті. Основний в тексті може виступати як базова, так і будь-яка з додаткових номінацій. З урахуванням послідовності розміщення одиниць тематичної ланцюжка в тексті, номінація, що відкриває ланцюжок, буде називатися первинною, а всі інші – вторинними. У лексико-стилістичному відношенні склад тематичних ланцюжків в цілому не має обмежень. Тут можливі одиниці будь-якої стилізової і емоційно-експресивного маркування, загальноновживані і обмежені по вживанню, літературні та нелітературні, сучасні і застарілі. У складі логічних зв'язок виділяються дві групи: власне логічні і, композиційно-логічні. До першої відносяться зв'язки, які вказують на тип і характер попередньої або наступної інформації, на власне змістовні зв'язки фрагментів. Розрізняючи в якості основних типів інформації об'єктивно-логічну і суб'єктивно-логічну, назвемо найбільш часто зустрічаються види інформаційних відрізків тексту. Інформаційна роль того чи іншого текстового фрагмента визначається його змістом, яке залежить перш за все від лексичного складу фрагмента, а також послідовністю розташування фрагментів і сукупним їх змістом.

Ключові слова: теза, текст, тематичні групи, комунікація, текстова категорія, метаподії тексту, функціональні стилі.

Thematic chain of the text, along with the author's intention, is an essential and necessary attribute of any text. This is an extralinguistic factor that enters the core of the text and largely determines its structure [Metz et al., 1981]. Distinguishing between topic and thesis, text, we mean by subject the subject of speech, acting as the subject of the thesis of the text (the thesis is formed by predicting the subject). The theme and thesis of the whole text normally maintain their unity throughout the entire text; let us recall the statement adopted as a methodological principle in rhetoric: "One text – one thought". Considering the topic as the subject of verbal communication, we note that the concept of the topic does not stand outside the text pragmatist. "The connection of the topic with the subject of speech involves taking into account the mental side of the phenomenon" [Rizun, 1987, p. 33]. Another important observation for us is to emphasize the closest connection between the topic and purpose. "A topic is a convoluted content that is comparable to a plan" [Novikov, 1983, p. 23], therefore, through the concept of a topic, the connection between the text is understood not only with its denotation (reflected reality), but also with its subject (author). The theme of the text finds expression in the referentially or significantly united vocabulary groups in its composition – in thematic groups, the totality of which forms a text field of thematic integrity. For thematic groups, the immediate names of the subject of speech are semantically and structurally most important. These are elementary nominations [Gak, 1977, p. 257], which constitute the main type of all existing nominations. The set of designations for a certain subject of speech (in the text, in addition to the main subject of speech, there always exists a number of additional subjects and, accordingly, subtopics), presented for some length of the text, is called a nomination chain [Gak, 1972]. The main nomination chain runs through the entire text and represents the topic of the whole text, while additional nomination chains determine the volume of subtopics. The main nomination chain contains the name of the topic of the whole text, allows you to distinguish the main information from the secondary, that is, it is an important concept in terms of content, theory and methodology. The main nomination chain of the text is denoted by the term "subject chain" and is considered in this paper as a linear text category. The general typology of nomination chains is as follows. The unity of the semantics of the nomination chain lies in the generalized meaning "the subject of speech of the whole text", which is filled with specific content only in a specific text. The language components of this text category are

units of the nominative type: words and nominative phrases. The substantial unity of the thematic chain is based on the reference identity of the nominations (in the chain different designations of the same real subject are presented) or on their identificative identity (the nominations of the chain are equivalent concepts). The linguistic expression of the same signified may be identical (repeated nomination) or different. The basic, basic nomination of the chain is the lexical unit in its primary function [Gak, 1977, p. 243]. This is a proper name (if the object has it), a term, or, most often, a direct nomination, a neutral common word. The base nomination stands out on linguistic, pre-textual grounds. Of the number of available nominations, the basic one is that I can be an identifier with respect to all the nominations of the chain, since the subject of speech of the text most accurately and directly designates. All other nominations in relation to the base are additional. Additional nominations are divided into three types: lexically new, which include synonyms of the basic nomination, "reference identical nominations and taxonomic nominations – designations of generic concepts in relation to the basic; transforms – various transformations of the basic nomination, including collapsed and expanded nominations, as well as grammatically transformed designations; substitutes – substitutes for the basic nomination, incomplete out of context, pronouns. In this article relies on the description of this typology on general theoretical works in the nomination of V. G. Gak as well as special studies in the field of lexical links of the text: Sevbo, Akishina, Loseva, Smetanina, Otkuysnikova, Gorelikova, Magomedova, Maydanova. Any unit of a thematic chain, as basic, as additional, can be repeated in the text and play a more or less significant textual role. Depending on the number of repetitions, as well as the location of the repeating units in significant parts of the text various nominations of the chain are put forward in it more or less significant place. The most frequent unit of a thematic chain, appearing, among others, in key places of the text, is the main nomination. The concept of "main nomination" is actually a text, deduced from the significance of the nomination in this text.

The main text in the text can be either basic or any of the additional nominations. Given the sequence of placement of units of the thematic chain in the text, the nomination that opens the chain will be called primary, and all others – secondary. In the lexical-stylistic sense, the composition of thematic chains as a whole has no restrictions. Here units of any style and emotionally expressive marking are possible, commonly used and limited in use, literary and non-literary,

modern and outdated. Not that within a separate functional style, where the specific composition of the theme chain is determined by the theme of the text, the author's intention and the requirements of the style. Finding out the volume of the latter is the purpose of the analysis. The chain of thought, the general meaning of the text is ascertained by the addressee gradually, on the basis of accumulation and analysis of information of its minimal semantic parts – microtexts. Accordingly, the text itself can be considered as a reflection of the process of the formation of meaning [Bart, 1980, p. 397]. The informational role of one or another text fragment is determined by its content, which depends primarily on the lexical composition of the fragment, as well as the sequence of arrangement of the fragments and their combined meaning. The delimitation of information segments of the text due to this is not marked (it does not have special means of linguistic expression), as well as absolute, for example, microtexts are not always located in the text in the order of logical sequence: it is known that there is a logic of reasoning and presentation logic, not always coinciding with each other [Semantic perception, 1976, p. 68]. A scientific description of such methods of informational division of the text is possible only on the basis of system knowledge of a specific subject area, reflected in the text [Otkupshikova, 1982, pp. 79–80]. In addition to the aforementioned means, in the developed literary language there is a significant set of special language units indicating the nature of subsequent or previous information, the semantic relationship of the input information fragment to another fragment or to the whole text, etc., which show the consistent development of the author's intention in disclosing selected topics and due to which the logical integration of various fragments into larger semantic blocks of the text is carried out. These units include lexical and lexical-syntactic means (unions and allied words, adverbs with communication semantics, full-valued lexical units of “progressive-logical” semantics (such as start, go, continue, compare), introductory words and revolutions of similar semantics). Their common function is the segmentation function, that is, “dismemberment and at the same time communication of semantic fragments within the entire text”, due to which the attention of the addressee focuses on the stages of developing the topic and establishing the semantic significance and interconnection of individual fragments in the whole text [Strizhenko, Kruchinina, 1985, p. 70]. The term “bundle” will be used to designate an individual unit of this kind. Due to the “interlocking” role of connectives in the text, as well as

their widespread use of not one, but several, moreover, sequentially and interdependently, it is possible to apply the concept of chain, namely chain of thought, to connective units. If the thematic chain is connected with the topic and thesis of the text, then the chain of (heal) thoughts is connected with the logical scheme of the text, with the author's formation and deployment of the topic. Special means of logical division of the text, or logical connectives, can be classified on their own substantive grounds (see the experience of such classifications in the works: Malov, 1970; Akishina, 1979). Linguistic connectives are identified and actively used in the process of teaching foreigners speech activity [see, for example: Barykina et al., 1978]. In the present work, the following classification is used, developed on the basis of those mentioned above. In the structure of logical connectives, two groups are distinguished: actually logical and compositional-logical. The first includes ligaments that indicate the type and nature of previous or subsequent information, i.e., the actual meaningful links of fragments. Distinguishing objective and subjective logical as the main types of information, we name the most common types of information segments of the text. With regard to the objective-logical program of the text, using special connectives in various texts, information is distinguished: basic, typical, additional, detailing, homogeneous, distinguishable from the general series, comparable with the known one, obtained from certain sources, illustrative, etc. Each of the information-specific varieties of text fragments has, as a rule, a variety of composition and stylistic linguistic means of input into the text. For example, a fragment of text containing typical information can be entered using the following bundles: as a rule, typical, characteristic, usually, most often, in most cases, as is customary, as always, etc.; for the introduction of information indicating its source, ligaments are used: in the words (opinion, data, statement, considerations, message); as affirms (notes, notes, reports, indicates, considers, says, writes, etc.); considered (said, wrote, noticed, etc.). The subjective information of the text is emphasized either by entering connectives of the estimated content (reliability, probability, degree of difficulty of perception and other properties of the objective logical thesis can be evaluated), either with the help of connectives indicating an emotional assessment of the displayed, or by using connectives highlighting the author's position. Compare accordingly: of course, it is difficult to believe, doubtful, easy to notice; it's good that ... is the first subtype; unfortunately, fortunately, it is surprising that ...; glad that ... is the second subtype; in my opinion, in our opinion,

the author believes, I think – the third subtype. Varieties of subjective-informative connectives correspond to semantic subtypes of rational and emotional assessment and are multifunctional. These ligaments can be considered not only as independent units of the linear category of logical content, but also as components of the field categories of tonality and evaluative. The second group of logical connectives (compositional-logical) includes units indicating the location of a fragment in the text and its spatial relationship to other fragments. These are means of compositional and structural communication of information fragments in the text. They mark the location of fragment *a* at the beginning, middle or end of the development of the topic, as well as in a series of fragments of the same type, the connection of one fragment *a* with another, preceding, or, more rarely, subsequent, etc., for example: start with ..., we turn to ..., first of all, it was noted above, I have already said, so, in conclusion, and others. We note the complex functional and semantic nature of some connective units. So, the linguistic signals of the generalization of information produced on a logical basis, at the same time, indicate the repeated nature of this information and spatial relationships in the text: the generalization, preceded by a special language reference to it, appears in the text after a number of particular provisions. Logical and informative division of the text is carried out sequentially, and, it would seem, the linguistic connectives that determine the features of individual fragments from the point of view of the logical and spatial and textual, should form a chain of relatively large, up to the general textual length. But, as a rule, the chains of thought are relatively short and intermittent. Most often, not the whole text is built with the help of the chain of thought, but its structurally-substantive part corresponding to one of the sub-theses; moreover, ligamentous means are often used to connect elementary nominations. They interrupt when the formation of the next logical sub-thesis begins in the text, the chain of thought in one way or another is realized in the next semantic block of the text, and so on to the end. The text has a certain number of private chains of thought. An outfit with them, it can also have (but not necessarily) an end-to-end similar chain. Thus, the length of the action (the term by A. A. Akishina) of logical connectives with informative division of the text is usually less than the text, but more than a single super-phrasal unity, and there may be deviations in scale in both directions: the connection of “point” elements of the text and the connection of fragments on the scale of the whole text. Elementary relationships are not analyzed in this article. In determining

the chains of thought, the following textual feature was taken into account. As a rule, a fragment marked with a special ligament is linked to an unlabeled fragment. For texts of various nature, pairs of fragments are typical, in which the second fragment is communicatively weak, containing a logical connective in the preposition that connects it to the communicatively strong first fragment, for example: In the process of substantiating basic and clarifying concepts, the author turns to different theories. In the plan under consideration, the use of these concepts demonstrates empirical activity in the center of which ... (statement 1 is communicatively strong, unmarked). In particular, empirical generalizations regarding the basic concepts of the article are justified ... (statement 2 is communicatively weak, contains private information, which is marked by a prepositive logical connective – an introductory phrase in particular). The linguistic components of the chains of thought can be of different stylistic colors, textual significance, etc. – similar to the components of thematic chains. Their functional style variables are: a set of ligamentous means, taking into account the stylistic coloring and the nature of variation; the length of the action of the ligaments and the length of the chain; textual significance of certain components; placement of ligaments in the text space. Most variables coincide with similar values of thematic chains. Tonality of the text communicating through speech, we can never completely abandon our own “I”. S. Balli wrote: “The effort made by the mind to get closer to objective reality is almost always in vain, because we are slaves of our own self, we constantly mix it with the phenomena of reality, and the latter is not reflected, but refracted in us” [1961, p. 22-23]. In other words, a person reflects in his speech not only the topic that interests him, but also himself. The signals of the psychological attitude of the author of the text, conscious or subconscious, pass through the entire text, creating one of the through threads that hold it together. For 4 of these signals, a certain psychological coloring of speech is created – the tonality of the text (in another terminology – subjective modality). The absence of tone signals is significant and indicates a neutral tone. Each functional style has its own range of keys, within which the author is free to choose the key that is most appropriate for his purpose, speech, addressed, his own temperament, etc. The key, or emotionally expressive content, is the text category in which he finds reflection of the psychological attitude of the author of the text. The pitch field contains the psychological self-disclosure of the author, which, according to the law of emo-

tional infection, has the effect of increased influence on the addressee of the text [Telia, 1986]. The term “tonality” is preferred to the term “subjective modality” as a more specific one. The basis of modality as a language category is the evaluation category [Lyapon, 1971], but the author’s assessment of the displayed, speech partner or himself can be both logical and superlogical (emotive) in nature. The tonality of the text is understood in this work as a functional-semantic category associated with linguistic categories of emotionality – that is, evaluations on an emotional basis [Ivin, 1970], amplification and volition, while subjective assessments of a logical nature represent the second component of subjective modality and, accordingly, a special textual category of evaluation (see below). At the pre-textual (linguistic) level, the basic means of tonality are linguistic units that directly express the semantics of emotionality, amplification, expression of will: emotional interjections, emotionally expressive., Vocabulary, words with suffixes of subjective evaluation, expressive intonational constructions, direct and figurative forms of mood, expressive syntactic constructions, special expressive techniques (trails and stylistic figures). The periphery of the linguistic field of tonality is composed of units with indirect expression of emotionally expressive semantics: neutral vocabulary with emotional connotation and in emotionally expressive use, more neutral words denoting concepts of emotions and volition, etc. It is obvious that the periphery of this field is extremely vast and strongly biased in speech. We add here also such actual speech methods of transmitting emotionally expressive content as phrasal rhythm and meaningful event transmission of emotional tension. At the text level, the core of the tonality field can be a composition of various units, both on the basis of their level language affiliation, and, most importantly, on the language status of basic or additional units. Here, as in the case of linear categories, we will distinguish between basic / additional components in the pre-text approach and main / minor ones in the textual approach. The basic units that form the core of the tonality text box are qualified as such on general grounds – in accordance with their increased significance in the text and their significant role in expressing the psychological position of the author. The text variables of the tonality field are: the composition of the core and periphery; open or hidden nature of emotional and volitional author's expression; uniformity / heterogeneity of the text in an emotionally expressive sense; placement of tonality in text space; the presence / absence of standards and design techniques for organizing language tools.

Assessment of the text, as already noted above, assessment in this paper is delimited from emotionally expressive content and, therefore, is associated exclusively with rational (intellectual, conceptual, cognitive) assessment. This assessment reflects the author's idea of the positive or negative content of the described phenomenon and the positive or negative attitude to the addressee of speech based on the logical “good – bad” dichotomy. The composition of this field in the language includes the corresponding lexical pair and its lexical-semantic variants and modifications (very good, poor, excellent, etc.), in the text it additionally includes neutral vocabulary with a rationally-estimated connotation (such as crime, embezzlement), and it also contains informative and eventful fragments related to the estimated conclusion, which is made on the basis of the social experience of the addressee and the addressee of the text (for example, in a newspaper text: Children grew up and parted. Since then, the mother has been alone. Waited, wrote letters, but received an answer did not wait – the fragment contains a hidden author’s conclusion on the condemnation of children). The textual core and periphery of the ratings may coincide and not coincide with the linguistic ones. We should especially discuss the question of whether it is advisable to separate the evaluation field from the pitch field, because it is well known that in most cases a rational evaluation is associated with an emotional one, there is a complex, with two reasons, evaluation [Lukyanova, 1986]. In our opinion, the delimitation of these fields is necessary for the following reasons. Firstly, complex semantic units, rationally emotional in terms of evaluation, do not exhaust the volume of evaluative linguistic means. A number of lexical units is characterized by only one type of appraisal, with the nuclear units of both fields remaining outside the complex – rationally-estimated adverbs in the area of the field of ratings and emotional interjections in the field of the field of emotions. Secondly, presumably, the preference for a purely emotional or purely rational assessment is a differentiator of functional styles: in general, it is known that fiction eschews rational evaluations, and the scientific alienates emotional ones. At the same time, the textual categories of tonality and appraisal can be considered as particular categories in relation to the category of text modality (subjective modality) that is generic to them. Textual functional style variables of the categories of appraisal and tonality are similar, we note only the special significance of the open or hidden nature of the rational appraisal, as well as its homogeneity or heterogeneity. Temporality of text (text time) time and space are

universal properties of all material things, necessary conditions for the existence of a world of phenomena. The text as a reflection of a certain fragment of reality and a certain situation of communication also cannot exist outside these properties. In this regard, the statement of M. Bakhtin that “any entry into the realm of meanings is made only through the gates of the chronotopes” [1975, p. 406], it seems, can be attributed not only to the literary, but also to any other text. The structure of text space and text time to a certain extent models real space and time, but, of course, it cannot be reduced only to such a model [Lotman, 1970; Karimova, 1985]. It should be borne in mind that in the text – the author’s, subjective speech product – real time is reflected through its subjective perception, i.e. real time is combined here with perceptual time associated with the perception of real reality (for varieties of the philosophical category of time see: Mostepanenko, 1969) The degree of influence of perceptual time can be different – from the minimum in "objectified" texts of the scientific type to the maximum in individualized texts of the artistic type, where perceptual time is additionally combined with the individual and a new phenomenon is born – artistic time, with its special features not characteristic of real time, – multidimensionality, reversibility, unevenness, etc. [Turaeva, 1979, p. 16-27]. The synthesis of reflected

real and perceptual time with the prevailing role of the first, when the displayed is associated with a specific moment or period of the subject's life, national or world history, will be called objective text time [Moskalskaya, 1981]. Objective time in the text is a relatively adequate reflection of real time (empirical, historical, calendar). In addition to the objective text, conceptual time can be characteristic of the text, which is understood as the reflection of real time at the level of ideal entities derived from an analysis of reality – concepts and concepts [Mostepanenko, 1969, p. 5]: The difference between objective and conceptual time is point of reference and various correlations with extralinguistic reality [Turaeva, 1986, p. 96]. The reference point is an extremely important point in the concept of time and the temporal structure of the text. This is a kind of conditional “now”, “now”, starting from which it is possible to build the temporal perspective of the text and other temporal relationships. The reference point can be objective in nature, that is, refer to real time, and can be relative, having a conditional character. In turn, a relational, conditional reference point can indirectly go to the line of objective time [“the time moment of any event that has become the subject of a message and, therefore, already in a certain way correlated with the absolute reference system can act as a relative reference point” [Desherieva, 1975, p. 116].

REFERENCES:

1. Акишина А. Л. Структура всего текста В 2-х частях. М., № 79. Часть 1. с.89
2. Барт Р. Анализ текста // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1980. С. 307-312.
3. Барыкина А.И., Бурмистрова В.П., Добровольская В.В. Пособие по развитию навыков письма. М., 1978. 190 с.
4. Гак В. Г. Повторная номинация и ее стилистическое использование // Вопросы французской филологии. М., 1972. С. 123-136.
5. Гак В. Г. О семантической организации текста // Лингвистика текста: Материалы науч. Конф.: В 2-х частях. М., 1974. Часть 1. С. 61-66.
6. Гак В. Г. К типологии языковых номинаций // Языковая номинация: общие вопросы. М., 1977. С. 230-293.
- Гришина О. Н. Проблемы контекстного разделения текста в стиле языка художественной и научной прозы // Функциональные стили и преподавание иностранных языков. М., 1982, с. 52-68.
7. Дридзе Т. М. Текст как иерархия коммуникационных программ: (информационно-целевой подход) // Смысл восприятия речевого сообщения. М., 1976, с. 48 – 57.
8. Дешериева Т. И. Лингвистический аспект категории времени в ее отношении к физическим и философским аспектам // Вопросы языкознания. 1975. № 2. С. 111-117.
9. Ивин А. А. Основы логики оценок. М., 1970. 230 с. Леонтьев А. А. Поговорка как предмет лингвистики, психолингвистики и теории общения // Синтаксис текста. М., 1979. С. 18-36.
10. Ляпон М. В. К вопросу о языковой специфике модальности // 1971. Т. 30, № 3. С. 230-239.
11. Майданова Л. М. Очерки о практическом стиле: Для студентов-журналистов Свердловск, 1986. 184 с.
12. Мамалыга А. И. Структура газетного текста. Киев, 1983. 137 с.
13. Мете Н. А., Митрофанова О. Д., Одинцова Т. Б. Структура научного текста и преподавание монологической речи. М., 1981. 144 с.
14. Мостепаненко А. М. Проблема универсальности основных свойств пространства и времени. Л., 1969. 229 с. Москальская О. И. Грамматика текста. М., 1981. 183 с.
15. Новиков А. И. Семантика текста и его формализация. М., 1983, с. 215
16. Откупщикова М. Н. Некоторые закономерности распознавания связного текста. Лингвистические проблемы функционального моделирования речевой деятельности. Л., 1982. Выпуск. 5. С. 21-41.

17. Откупщикова М. И. Синтаксис связного текста: (Структурная лингвистическая модель), 1987. 33 с.
18. Ризун В.В. К теме текста и тематической группе слов: теоретический аспект // Язык и состав газетного текста: теория и практика. Свердловск, 1987. С. 32-37.
19. Сметанина С. И. Функционально-типологический анализ методов именования лиц и фактов в структуре публицистического текста: Л., 1982. 16 с.
20. Семантическое восприятие речевого общения: (в условиях массовой коммуникации). М., 1976. 263 с.
21. Стриженко А. А., Кручинина Л. И. Об особенностях организации текстов, относящихся к разным функциональным стилям. Иркутск, 1985. 176 с.
22. Теля В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М., 1986. 142 с.
23. Тункель В. Д. К вопросу о устной передаче речевого сообщения: Дис. кандидат филол. наук. М., 1964.
24. Тураева З. Я. Лингвистика текста. М., 1986. 126 с.

УДК 811.133.1

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.29>

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ТИПАЖУ BOBO PARISIEN

FEATURES OF THE MODELLING OF LINGUOCULTURAL TYPE OF BOBO PARISIEN

Тарасюк І.В.,

orcid.org/0000-0003-3417-2671

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романської філології і перекладу
Запорізького національного університету*

Статтю присвячено моделюванню лінгвокультурного типу «bobo parisien» як досить впізнаваного представника французької лінгвокультури, а саме її заможного та культурного прошарку. Дослідження виконано на стику лінгвоконцептуального та лінгвокультурологічного напрямів сучасної лінгвістики. У межах лінгвоконцептуального напрямку мовні одиниці розглядаються як засоби репрезентації концептуальних структур, а лінгвокультурологічний підхід інтерпретує мовні знаки як результат взаємодії мови і культури в процесах безпосередньої комунікації. Лінгвокультурний типаж «bobo parisien» може бути віднесений до соціокультурних, оскільки об'єднує людей різних соціо-професійних груп, яким властивий особливий тип мислення, комунікативної поведінки та ціннісні установки. Мета аналізу – описати понятійні, образно-перцептивні, оцінні та ціннісні характеристики лінгвокультурного типу «bobo parisien» у французькій лінгвокультурі. В якості практичного матеріалу слугували франкомовні тлумачні словники, дані соціологічних досліджень, публіцистичні тексти Інтернет-видань, відео, інтерв'ю. Моделювання лінгвокультурного типу «bobo parisien» велось із застосуванням концептуального, семантичного та інтерпретативного методів дослідження. Результати засвідчили, що лінгвокультурний типаж «bobo parisien» знаходиться на етапі свого формування. Тлумачні словники демонструють коливання в доборі понятійних ознак у своїх дефініціях. Головною рисою лінгвокультурного типу «bobo parisien» є його контроверсійність, яка проявляється в суперечливості оцінок. Вивчення лінгвокультурного типу сприяє кращому розумінню змін, які відбуваються у французькій лінгвокультурі, та дозволяє визначити специфічні для неї процеси.

Ключові слова: лінгвокультурний типаж, концепт, лінгвокультура, конститутивні ознаки, ціннісні доміанти.

The article deals with the modeling of the linguocultural type “bobo parisien” as a typed representative of a wealthy and cultured layer of modern French society. The research was performed at the intersection of linguoconceptual and linguocultural trends of modern linguistics. The first studies linguistic units as a means of representing conceptual structures, and the second interprets linguistic units as a result of the interaction of language and culture in the processes of direct communication. The linguocultural type “bobo parisien” can be referred to as socio-cultural because it brings together people of different socio-professional groups, which are characterized by a particular type of thinking, communicative behavior and value attitudes. The purpose of the analysis is the conceptual, figurative-perceptual, evaluation and value characteristics of the linguocultural type “bobo parisien” in French linguoculture. Practical materials were French-speaking dictionaries, sociological research data, journalistic texts of online publications, video interviews. The modeling of the linguocultural type “bobo parisien” was conducted using conceptual, semantic and interpretative research methods. The results showed that the linguocultural type “bobo parisien” is at the stage of its formation. French-speaking dictionaries vary in the definition of conceptual features of this type. The main feature of the linguocultural type “bobo parisien” is its controversial character, which manifests itself in the contradiction of assessments. The study of linguocultural type contributes to a better understanding of the changes that are taking place in French linguoculture and allows to identify processes specific to it.

Key words: linguocultural type, concept, linguoculture, constitutive features, value dominants.

Постановка проблеми. Наше дослідження виконане на перетині таких напрямів сучасної лінгвістики, як лінгвоперсонологія, лінгвоконцептологія та лінгвокультурологія. Лінгвокультурні типажі, які є *об'єктом нашого дослідження*, представляють собою узагальнені образи особистостей, чия поведінка та ціннісні установки впливають на лінгвокультуру та є показниками етнічної та соціальної своєрідності суспільства [1]. Інакше кажучи, лінгвокультурні типажі є лінгвокультурними концептами, змістом яких виступають типізовані особистості з певним набором конститутивних ознак та ціннісних уподобань.

За словами В.І. Карасика, лінгвокультурний типаж повинен мати ім'я, яке служить основним способом апелювання до нього [2]. Назва типуажу, що аналізується, – «*bobo parisien*» – утворилась від перших літер англо-американського вислову *bourgeois bohemian*, яке було використано на початку 2000-х журналістом Девідом Бруксом замість слова *уіррі* для позначення «молодого динамічного керівника (у Сполучених Штатах)» [3]. Філософ Ж.-С. Філіппар, називає появу *le bourgeois-bohème* у французькому культурному просторі відповіддю на хвороби цивілізації ХХ століття [4]. Прикметник *parisien* у номінації типуажу вказує на географічну локалізацію більшості представників – столицю Франції. Проте сучасні французькі видання називають *bobo parisien* всю креативну міську молодь – «*jeunes urbains créatifs*» – від 18 до 34 років, яка працює у сфері маркетингу, дизайну, архітектури, культури та медіа тощо [5]. Сьогодні це менше 5 відсотків від всього населення Франції, але вони досить впливові і помітні в соціальному житті. Отже, можна зазначити, що лінгвокультурний типаж *bobo parisien* знаходиться на етапі свого становлення, тому аналіз засобів його мовної репрезентації може виявити певну етнокультурну специфіку французької мовної картини світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом у дослідженнях лінгвокультурних типажів спостерігається формування двох напрямів. Перший напрям об'єднує дослідження лінгвокультурних типажів з огляду на їхні етнокультурні або соціокультурні характеристики з метою охарактеризувати певну лінгвокультуру на актуальному або історичному етапах її розвитку. Такий підхід дозволяє, по-перше, моделювати лінгвокультурні типажі на основі їхніх диференційних ознак для однієї лінгвокультури, а по-друге, вести контрастивні дослідження на матеріалі декількох лінгвокультур [6; 7], встановлюючи їхні подібності та розбіжності. Другий

напрямок цікавиться відображенням лінгвокультурних типажів у художній літературі, що надає багатий матеріал для художньо-естетичного осмислення найбільш стійких типажів національної культури «фікціонального характеру» [8–10].

Постановка завдання. *Наша мета* – описати категоріальні ознаки лінгвокультурного типуажу *bobo parisien*, вербалізовані в сучасній французькій мові. Для цього треба визначити набір характеристик для кожного з 3-х рівнів цього концепту – понятійного, образного та оцінного. Основні засади аналізу лінгвокультурних типажів розроблені В.І. Карасиком [2] та О.О. Дмитрієвою [1].

Отже, під час опису засобів вербалізації лінгвокультурного типуажу *bobo parisien* спочатку було приділено увагу тим із них, які встановлюють конститутивні характеристики даного типуажу, а це, як правило, номінативні одиниці, зафіксовані у словниках з певним набором лексикалізованих ознак. На наступному етапі було зроблено аналіз різножанрових текстів із франкомовних Інтернет-видань. На кожному етапі проводилась лінгвокогнітивна інтерпретація номінативних засобів вербалізації типуажу *bobo parisien* у французькій лінгвокультурі.

Виклад основного матеріалу. На понятійному рівні лінгвокультурний типаж «*bobo parisien*» має такі базові характеристики, зафіксовані у словниках:

1) словник Larousse виокремлює такі ознаки: *bobo n. Personne plutôt jeune, aisée et cultivée, affichant son anticonformisme* [11] – «скоріше молода людина», «заможна людина», «культурна людина», «людина, що демонструє свій нонконформізм»;

2) словник Reverso фіксує тільки дві ознаки: *bobo n. personne de classe sociale aisée prônant la vie de bohème* [12] – «заможна людина», «людина, що обстоює богемний образ життя»;

3) Інтернет-словник «*Toupiedictionnaire*» дає визначення «*bobo parisien*» як соціо професійної категорії з такими ознаками: «заможні люди», «живуть у великих містах», «політично схильні скоріше до лівих поглядів», «чутливі до проблем екології». Зазначається також, що номінація *bobo parisien* носить скоріше пейоративний характер: *le terme «bobo» désigne de manière plutôt péjorative une catégorie socioprofessionnelle (CSP) de personnes aisées habitant les grands centres urbains et politiquement situées plutôt à gauche et sensibles à l'écologie* [13].

Отже, понятійними ознаками лінгвокультурного типуажу «*bobo parisien*» виступають такі: 1) людина 2) заможна, 3) культурна, 4) яка живе

увеликому місті, 5) соціальна поведінка якої відрізняється індивідуалізмом, незгодою з усталеними правилами, 6) яка дотримується скоріше лівих політичних поглядів, 7) чутлива до проблем екології.

Автори книги «Республіка бобо» Л. Ватрен та Т. Легран [14; 27], які себе вважають представниками цього лінгвокультурного типу, зазначають, що культурна складова частина є найважливішою у його структурі, оскільки вона впливає на спосіб життя, вибір житла, на формування цінностей тощо. На думку журналістів, не економічна складова частина, а саме культурні цінності дозволяють об'єднати представників різних соціальних груп у цей типаж, оскільки більшість із них належить до середнього класу.

Аналіз номінативних засобів з елементом *bobo* виявив неологізми різної частиномовної приналежності:

1) іменники: *boboitude* (attitude de vie propre aux bobos, bougeois-bohème) – «відношення до життя властиве бобо», *bobophobie* (haine des bougeois-bohèmes) – «ненависть до бобо», *bobophobe* (qui hait les bougeois-bohèmes) – «той, хто ненавидить бобо», *boboland* (fam., iron. quartier habité par des bobos) – «розм., ірон. квартал, де живуть бобо», *bobosphère* (un territoire urbain dans lequel on aura pris soin de laisser une place importante à la nature) – «міська територія, де піклуються про природу», *boboïsation* (néol. action de se boboïser, résultat de cette action) – «процес перетворення на бобо або результат цього процесу»;

2) прикметники: *boboïsime* (extrêmement caractéristique du milieu bougeois-bohème) – «надзвичайно характерний для буржуазно-богемного середовища»;

3) дієслова: *boboïser* (néol. rendre bobo (bourgeois-bohème)) – «перетворювати на бобо», *boboïser* (néol. devenir peu à peu bobo) – «поступово ставати бобо», *déboboïser* (faire perdre son caractère bobo (bourgeois-bohème) à quelque chose ou quelqu'un) – «примушувати втратити ознаки бобо» [15].

Наявність номінацій з основою *bobo* свідчить про її семантичну автономність. Нові слова поступово починають утворювати синонімічні групи, де значення більш конкретизуються, наприклад, іменник *boboïsation* має за синоніми *embourgeoisement* (облагороження) та *gentrification* (джентрифікація), які означають оновлення будівель у раніше непривабливих районах міста, яке пов'язується із переїздом сюди заможних мешканців. Це соціальний феномен, коли занедбані або економічно непривабливі райони міста змінюються під впливом нових

мешканців, що призводить до збільшення цін на нерухомість, і, як наслідок, викликає незадоволення старожилів.

За даними соціологічного дослідження, проведеного «L'Observatoire société et consommation» [5] у грудні 2018 року, соціальний портрет «*bobo parisien*» включає такі ознаки: 1) люди, які 2) є індивідуалістами, 3) гедоністами, 4) гіперспоживачами, 5) що тікають від обмежень. При цьому в коментарях експертів відносно результатів опитування неодноразово зауважується, що йдеться про особливі прояви цих якостей. Так, індивідуалізм *bobo* проявляється в постійному самовдосконаленні, результати якого регулярно анонсуються в соціальних мережах (*le faire soi-même*); гедонізм *bobo* полягає в тому, що вони вміють «спростити буденність», щоб знайти час для улюблених справ («*Ils sont dans la simplification du quotidien pour pouvoir consacrer du temps à d'autres activités qu'ils jugent extrêmement importantes, comme boire un café en terrasse*» [5]).

Образно-перецептивна характеристика даного типу може бути представлена таким чином: людина «задоволена, симпатична, інтелігентна або дивакувата» («*Il a l'air. Il est content, sympathique, intelligent ou drôle*» [16]). В опитуваннях про представників цього лінгвокультурного типу жінки відзначають їхню гарну зовнішність («*Fondamentalement, c'est quelqu'un qui est beau et en plus est très beau*» [17]), а чоловіки найчастіше не можуть визначитись. Стиль одягу *bobo parisien* можна характеризувати як «вдавано недбалий», проте одяг придбаний у дуже модних магазинах («*...un look de zonard (en apparence seulement) ses fringues viennent souvent de boutiques ultra branchées du Marais ou de chez Zadig & Voltaire ou le moindre "Jean's" est à 140€*»; «*...avec un habillement volontairement «relax» – on dirait «casual» aujourd'hui – pour donner l'impression du refus de la frime de m'as-tu-vu riche...*» [16]).

Якими бачать *bobo parisien* інші представники французької лінгвокультури? Інші вважають, що *bobo parisien*:

1) це заможні і навіть дуже заможні люди, які в певний момент свого життя можуть діяти всупереч встановленим правилам («*Il est né en général avec de l'argent (voire beaucoup), mais renverse les codes à un moment de sa vie*» [16]; «*Les gens ont les moyens sans être bling-bling, ils vivent une sorte de dolce vita un peu préservée de l'agressivité de la ville*» [18]);

2) хочуть здаватись як всі, залишаючись при цьому унікальними: «*Le bobo veut être typé tout en étant unique*» [16];

3) думають про себе, що вони богема, а насправді вони – буржуа («*Il se pense bohème, il est plutôt bourgeois*» [16]);

4) дуже залежні від своїх гаджетів («*Il n'a pas la télé mais reste fixé sur sa tablette ou ordi. Et est méga dépendant*» [16]);

5) їдять органічні, рослинні та безглютенові продукти, хоча з певної нагоди не нехтують дорогими смаколикми («*L'alimentation du bobo est principalement composée d'aliments bio, végétaux et sans gluten. Cependant il connaît les bonnes adresses, il a son boucher, son poissonnier, son fromager, boit du bon vin et ne dédaigne pas à l'occasion les traiteurs de luxe, les macarons Pierre Hermé et le caviar de gauche*» [16]);

6) багаті сноби, які роблять вигляд, що вони не багаті («*...c'est un riche qui essaie de ne pas en avoir l'air, par snobisme*» [16] «*Ils se baladent souvent à pied avec des poussettes*» [18]).

Отже, відношення інших представників французької лінгвокультури до *bobo parisien* скоріше негативне, зневажливе, іронічне, їм дорікають снобізм, лицемірство та зарозумілість.

Самі ж *bobo parisien* ставляться до себе з іронією, ніби знімаючи із себе відповідальність за стереотипи, які суспільство має щодо них. Це видно в намаганні екстраполовати свої цінності на інших. Наприклад, у своїй книзі «*Les 100 mots des bobos*» Тома Легран [19] наводить дефініції слів, якими користуються *bobo parisien*, із лейтмотивом «чи не впізнаєте ви себе».

Ціннісними домінантами (в термінах [7]) представників лінгвокультурного типу *bobo parisien* є:

1) екологічні, феміністичні, антирасистські та громадянські переконання («*il a des convictions écologistes, féministes, antiracistes et citoyens*» [18]);

2) робота, яка має сенс та конкретний результат; найчастіше вони обирають професії, пов'язані зі сферою культури, журналістики, комуніка-

ції; деякі представники можуть залишити престижну роботу та відкрити кав'ярню, квітковий магазин або крафтову броварню («*...le bobo tâcherait d'exercer un métier qui a du sens pour lui*»; «*Certains bobos n'hésitent d'ailleurs pas à désertter des postes prestigieux et très bien rémunérés pour ouvrir un café-fleuriste ou une brasserie artisanale dans la capitale. Une façon de se rapprocher du concret*» [18]).

Висновки. Отже, моделювання лінгвокультурного типу *bobo parisien* на основі засобів його вербалізації дозволило визначити релевантні ознаки (зовнішність, вік, походження, статус, сфери діяльності, стиль одягу) та деякі оцінні характеристики та ціннісні домінанти. Можна також зазначити, що цей типаж продовжує формуватись. Тлумачні словники демонструють коливання в доборі понятійних ознак у його дефініціях, неологізми з основою *bobo* також мають неусталений набір доволі абстрактних сем. Головною рисою лінгвокультурного типу *bobo parisien* є його контрверсійність, яка проявляється в суперечливості оцінок із боку представників французької лінгвокультури. Переважно негативне ставлення з боку інших представників французької лінгвокультури пов'язане, на нашу думку, зі стереотипами, у яких відобразилась зневага до заможних і зовнішньо безтурботних людей, які живуть у своє задоволення. Хоча насправді цей лінгвокультурний типаж охоплює людей різних статків, спільним для яких є прагнення жити в гармонії із собою та світом.

Вивчення лінгвокультурного типу *bobo parisien* сприяє кращому розумінню змін, які відбуваються у французькій лінгвокультурі, та дозволяє визначити специфічні для неї процеси. Подальші розвідки можуть бути спрямовані на контрастивне дослідження цього типу *bobo parisien* з подібними в сучасній українській.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дмитриева О.А., Мурзинова И.А. Теория лингвокультурных типажей. Учебное пособие. URL : <https://docplayer.ru/55023410-O-a-dmitrieva-teoriya-lingvokulturnyh-tipazhey-uchebnoe-posobie.html> (дата звернення: 23.01.2020).
2. Карасик В.И. Языковые ключи. М.: Гнозис, 2009. 406 с.
3. Bobo parisien. Wictionnaire. URL : <http://https://fr.wiktionary.org/wiki/bobo> (дата звернення: 23.01.2020).
4. Philippart J.-S. le-b-a-ba-du-bobo. URL : <https://mondesfrancophones.com/espaces/frances/le-b-a-ba-du-bobo/> (дата звернення: 24.01.2020).
5. Prudhomme C. Hyperconsommateurs, amateurs de fast-foods et de bio...portrait robot des jeunes bobos urbains. *Le Monde*. URL : https://www.lemonde.fr/economie/article/2018/12/04/hyperconsommateurs-amateurs-de-fast-foods-et-de-bio-portrait-robot-des-jeunes-bobos-urbains_5392515_3234.html (дата звернення: 23.01.2020).
6. Демиденко О.П. Лінгвокультурні типажі британців та українців у лінгвосеміотичному аспекті. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2016. Вип. 60. С. 28–32.

7. Бобырева Е.В., Дмитриева О.А. Лингвокультурный типаж «интеллигент» а западноевропейской и русской картинах мира. *Вестник Тюменского государственного университета. Гуманитарные исследования. Humanitates*. 2018. Том 4. № 1. С. 29–42.
8. Сукаленко Т.М. Лінгвокультурні типажі в українській художній літературі XIX ст. : монографія / науковий редактор В.М. Бріцин. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 676 с.
9. Русакова А.В. Лінгвокультурний типаж «авантюристка» в художньому втіленні: гендерний і семантико-когнітивний аспекти : дис. ...канд. філол. н. : 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2014. 320 с.
10. Старцева Т.В. Когнитивное моделирование лингвокультурного типажа EMIGRANT: на материале прирведенный ирландской литературы XX–XXI веков : дис. ...канд. філол. н. : 10.02.19 / Кемеровский государственный университет. Кемерово, 2012. 186 с.
11. Larousse. URL : <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/bobo/9963> (дата звернення: 23.01.2020).
12. Reverso. URL : <https://dictionnaire.reverso.net/francais-synonymes/bobo> (дата звернення: 23.01.2020).
13. Bobo ou bourgeois parisien. Toupiedictionnaire. URL : <http://www.toupie.org/Dictionnaire/Bobo.htm> (дата звернення: 23.01.2020).
14. Qui sont les bobos? URL : <https://www.youtube.com/watch?v=b7X9hNhZ8ek> (дата звернення: 24.01.2020).
15. Bobo parisien. Wictionary. URL : <https://fr.wiktionary.org/wiki/bobo> (дата звернення: 24.01.2020).
16. Comment reconnaître un bobo parisien ? URL : <https://fr.quora.com/Comment-reconna%C3%AEtre-un-bobo-parisien> (дата звернення: 24.01.2020).
17. Les bobos. URL : https://www.youtube.com/watch?v=_ZpIYWyahM0 (дата звернення: 24.01.2020).
18. Djelloulie W. Qu'est-ce qu'un bobo parisien? URL : <https://www.anousparis.fr/a-la-maison/quest-ce-quun-bobo-parisien/> (дата звернення: 23.01.2020).
19. Parlez-vous bobo? URL : <https://www.doitinparis.com/fr/cent-mot-des-bobos-23663> (дата звернення: 23.01.2020).

РОЗДІЛ 3 ТЮРКСЬКІ МОВИ

УДК 81-13

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.30>

FUNCTIONS OF INTRODUCTORY CONSTRUCTIONS IN THE LITERARY TEXT IN AZERBAIJAN LANGUAGE

ФУНКЦІЇ ВСТАВНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЮ МОВОЮ

Isayeva R.,

orcid.org/0000-0003-2668-5602

*PhD Student at the Chair of Teaching Methods of Azerbaijani Language and Literature
Baku State University*

In the article is noted the main features of use of introductory constructions in the literary text are considered. Material of the research was works of the Azerbaijan literary prose and of the 20–30-s years of the XX century and texts of modern Azerbaijan literature of the last decades. In the work the most characteristic functions of introductions, their connection with various informative levels (within the sentence and the text in whole), a role in the general structure of the literary text are defined. A classification of introductory constructions depending on domination in them of a certain type of information (introductions of the informative and emotional and expressional, estimated character) is presented. Special attention is paid to the diversity of these syntactic means and their role in the realization of writer's artistic intention. Very diversified are the functions of inserted constructions which concretize the conception of an object, personage, action and serve to transfer expression and evaluation. They actualize the certain element of a statement, save text space. Introductory and inserted constructions also perform the specific for detective genre functions: transfer the detective's mental process, involve the reader into investigation. Informative introductory constructions are subdivided into groups depending on the way of ratio of information with the main sentence (specifying introductions which specify, concretize information of the main sentence, and complementary constructions expanding information of the main part of the statement). In the work is analysed the role of introductory constructions in formation of various levels of the text (space-time organization of the text, formation of the narrative (subject) organization of the text by means of reflection of interaction of various subject-speech plans, correlation in the text of various points of view and plans of perception, participation in formation of the author's (storyteller) image and organization of his communication with the reader, establishment of intertext communications (an intertextual function), creation of the comic effect). In literary Azerbaijan language, especially, in written form, introductory constructions are used quite often.

Key words: Azerbaijan language, introductory word, introductory merger, introductory sentences, literary text, parathetic constructions, dialogizing text, space-time text organization, person-speech text levels, communication with the reader, author's subjective modality, humourous effect, intertext.

У статті зазначено основні особливості використання вставних конструкцій у літературному тексті. Матеріалом дослідження стали твори азербайджанської літературної прози 20–30-х років ХХ століття та тексти сучасної азербайджанської літератури останніх десятиліть. У роботі визначено найбільш характерні функції вступів, їх зв'язок з різними інформативними рівнями (усередині речення та тексту в цілому), роль у загальній структурі літературного тексту. Подано класифікацію вступних конструкцій залежно від домінування в них певного виду інформації (введення інформативно-емоційно-експресійного, оціночного характеру). Особлива увага приділяється різноманітності цих синтаксичних засобів та їх ролі у реалізації художнього задуму письменника. Дуже урізноманітненими є функції вставлених конструкцій, які конкретизують концепцію об'єкта, персони, дії та служать для передачі враження та оцінки. Вони актуалізують певний елемент заяви, економлять текстовий простір. Вступні та вставлені конструкції також виконують специфічні для детективних жанрів функції, наприклад, передають розумовий процес детектива, залучають читача до розслідування. Інформативні вступні конструкції поділяються на групи залежно від способу співвідношення інформації з головним реченням (із зазначенням вступів, які конкретизують інформацію головного речення та допоміжні конструкції, що розширюють інформацію про основну частину висловлювання). У роботі проаналізовано роль вступних конструкцій у формуванні різних рівнів тексту (просторово-часова організація тексту, формування наративної (тематичної) організації тексту за допомогою відображення взаємодії різних предметно-мовленнєвих планів, співвідношення в тексті різних точок зору та планів сприйняття, участь у формуванні образу автора (розповідача) та організація його спілкування з читачем, встановлення міжтекстових комунікацій (інтертекстуальна функція), створення комічного ефекту). У літературній азербайджанській мові, особливо в письмовій формі, вступні конструкції використовуються досить часто.

Ключові слова: азербайджанська мова, вступне слово, вступне злиття, вступні речення, літературний текст, душевні конструкції, діалогізуючий текст, організація тексту простору-часу, особистісно-мовленнєвий рівень тексту, спілкування з читачем, суб'єктивна модальність автора, гумористичний ефект, інтертекст.

Introduction. From the second half of the twentieth century in the syntax section of linguistics there has been a fundamental transformation. The basis of this transformation was based on theories “dependence grammar” by L. Tenyer of and “creative aspect of language” by N. Khomsky. N. Khomsky’s derivative grammar is known as the “Khomsky Revolution” and, therefore, derivative linguistics in the United States is at the forefront. Problems of syntax in Turkology and Azerbaijani linguistics have been studied by various linguists from constructive, semantic, pragmatic, formal and functional aspects. Unlike phonetics, vocabulary, and morphology, syntax consists of constructive units that are not readily available in the language, each time reconstructed in a speech act. Contemporary literary texts consist of a variety of colorful structures in terms of syntactic structure. Additional constructions may include **sound, letter or syllable, missed initial meanings, epenthesis, question and exclamation words, words, syntactic units, word combinations, sentences, fragments that form part of the main sentence, and syntactic constructions between independent sentences.** Introductory constructions contains additional notes and explanations that complement and explain the specific meaning of the main sentence. Introductory constructions severely disrupt the logical and grammatical relations between members of the sentences they contain. The meaning they express gives additional meaning to the main meaning of the sentence in the second, less important or vice versa, which is not specifically mentioned in the first place. It should be noted that additional words and additional sentences were, for some reason, interspersed with intermediate words and phrases, which, as a fact of speech, were not concealed, to some extent, to one or another level. Unlike simple words and phrases that express modality, word combinations are described as subjective views of the person who makes introductory constructions in the form of simple and complex sentences and enriches the meaning of the sentence.

Analysis of recent research and publications.

In Azerbaijani linguistics, introductory constructions are widely used in written and spoken language. The additional lexical and syntactic units used within the sentence are semantically diverse. It is possible to expand, shorten, restrict, or limit the expression expressed by introductory constructions, to explain one or more of the words, expressions, and terms used, to describe the mimicry and gestures of the speech, and to provide information about time, space, and current situation.

Introductory constructions come in a different structure.

a) Introductory constructions consists of one word: Future commanders (captains) of the army are listening carefully to my lesson.

b) Introductory constructions consists of word combinations: Today, Aygun (cousine) is coming from Moscow with her friends.

c) Introductory constructions consists of sentences: By the way, because of Gadiyev’s misfortune, or the happiness of the design engineer, the way of Wazirbeyli came to Bayil (Verdiyev then assured Gadiyev that Vazirbeyli did not have time, received hundreds of manat per hour, and did not come to Bayil himself. Someone brought him.). Different types of sentences can be encountered in literary languages; – In the first example, an additional sentence is in the form of a double sentence and the second in the form of a single sentence. Introductory sentences can also be in the form of branch clause, generalized words that belong to the members of the sentence; How was your mother? .It’s good, he will see also the Sabunchu-Balakhany-Ramana (the oil world).

d) It consists of a complex sentence; in the form of a complicated sentences, and uncomplicated sentences: When she heard the name of the Shahpalang, she looked cautious eyes at the boy whom hated him for a moment and then quickly drew her eyes. (Her mother had instructed her that there was enchantment in the eyes of the dragon. Some people are like that. The best thing is to keep your eyes out of their eyes!).

Objectives. Introductory constructions are sometimes attached to the main sentence through different connectors (or, that, because, only): This feeling was very strong in his heart (but great enthusiasm and great ideals forced a man not to listen to that emotion, to do "stupid" things in his heart), and he repeatedly tried it in practice. Only one person (who is also a relative of the bride, by the way) played beautifully, even the singers were amazed. In the first of the examples we have considered above the additional sentence associated the main sentence with the contrasting conjunction, in the second sentence, it is closed with attendance conjunction.

To connect between additional sentences and the main sentence in addition to some conjunctions, auxiliary words are also used; A young man sitting face to face with Khosrov pulling his hand to his soft hair (I mean, he put a little oil on his hair) and said looking with regret look at unknown point at the unfamiliar.

d) It consists of syntactic total:

*You see, a hundred-year-old earthy roof
Turns into palace in a month...*

*Looks and believes a man in his eyes
The dawn rises in the house perfectly,
Envy him the star and the moon ...
(My goal is not philosophy, friends!
What I write I see with my eyes.
Let me keep this style on behalf of me -
I say with my saz and with my words,
What I write I see with my eyes).*

Discussion (Presenting main material)

The position of additional words and additional sentences is measured by the speech text. Beyond the text, there is no additional vocabulary and no additional sentence [5, p. 100]. Both the additional words and the additional sentences occupy a secondary position in the speech. They are not independent in the background of the text, they are assistants. Without them, the text of the speech is formed and the speech is completed. Additional lexical and syntactic units may not be as related to the contents of a sentence as they are used within or after the main sentence. When it comes to the content of a sentence, along with referring to a whole sentence, it also may be part of a sentence or a sentence member. Example: I tell you now, my brother Farda, I say to you, my brothers (he has grown up a little and reviewed patriots), yes, I tell you. And now I'll put you down (The sound changes). *Farhad was a mighty artist who studied in Khata, China*. In the first example, the addition is entirely related to the contents of the sentence, in the second sentence to the part of the sentence, and in the third sentence to one member of the sentence.

Introductory constructions are less commonly used in oral speech. During pronunciation, they are separated from the main part of the text by intonation and have a lower tone. In the written speech, however, this separation is indicated by brackets on both sides and sometimes with dashes on both sides. Example: Agamajid's mother, Karinja khanum (in fact, the woman's name was Masma), grabbed arm of Bahar. *Students participating in the school Olympics – you already know about it – will perform tomorrow*. The pronunciation and position of the words used in brackets are not the same as the position and pronunciation of words separated by a dash. Separate words from both sides of the bracket from the text and characterize them in terms of intonation.

Additional sentences, like other sentences, are units of speech that express the finished idea. However, their position in the speech differs from that of the sentences in the text [5, p. 102]. Additional sentences are not the leading parts of the speech, without which they will be informed of any event or issue. As the name implies, they add text. If we

omit one or more of the main sentences that make up the text, the text may appear inconsistent and irrelevant. Although it is possible to cite an example so that one or more sentences are not reduced in the text.

Additional sentences do not serve as a direct expression of opinion, so their positions in the text are auxiliary: their reduction does not affect the structure and overall content of the text. However, these additional sentences provide additional information. This shows their importance. In general, additional words and additional sentences are essential to make generalization, specification, certain corrections and to identify non-specific ones [5, p. 104]. With the help of additional words and phrases, simple versions of terms and expressions that are unknown to the general public are given, the ideas expressed in the main part are revealed in a different way. Additional words and additional sentences assume the possibility of complicating the text, and the author creates laconics in expression, style, by transferring relatively second-order concepts, ideas to additional words and sentences.

There are other considerations in the use of additional words in the literary language, especially in additional sentences. They act as literary and artistic means and add color. Poetry leaves the story unfolding, evaluates the situation with general literary judgments, and encourages the reader to pay attention to this or that aspect, conducts proceedings according to the movement and signs of the characters. Example:

*No, he wasn't going, he flew off in the sky
(I flew next to him like a bird)*

*In this room, you and I, my grandfather, Fuzuli
(fell ill due to parting, my grandfather, Fuzuli)*

You see, a hundred-year-old earthy roof
Turns into palace in a month...
*Looks and believes a man in his eyes
The dawn rises in the house perfectly,
Envy him the star and the moon ...
(My goal is not philosophy, friends!
What I write I see with my eyes.
Let me keep this style on behalf of me -
I say with my saz and with my words,
What I write I see with my eyes).*

As we have seen, in the first example an additional sentence is expressed in one sentence, and in the second example, a syntactic whole. Additional sentences were used in three parts of the poem "Zəncinin arzuları" (Dreams of the Black). The poet gives a great sense that the black is silent and quiet when he comes to the chair for a speech and the expression

of the meaning is broken by the description and added in the following sentences:

He leaned against the chair. He didn't speak, a moment of silence,

*He thought in a while with gloomy eyes
(Sometimes with dump pride takes sword heroism,
All the world bow before him ...)*

Additional sentences are not used to provide information about the course of the poem's events. If you remove them from the work, the plot does not appear. But they are important in every way. The poems are sometimes expressed by the poet's wishes. Events are assessed, opinions on human relations are raised, and the lyricism of the poem is enhanced.

Conclusions. It is also important to note that the text may be a work of art with the use of additional words and additional sentences, as well as works with little or no additional words or phrases. As for the comparison of fiction, the facts show that the frequency of complementary constructions in the language of fiction that gives a relatively broad description of events is higher. In this sense, however, the words used in fiction, especially the additional sentences, should be learned not only in linguistic terms, even if the additional sentence in the sentence of S. Vurgun is related to the main word. This aspect is absent in other parts of the literary language [5, p. 116].

The positions and roles of additional words and sentences are so varied that it is difficult to distinguish them from certain groups. In short, impossible. Additional sentences are more likely to be explained. The additional sentence either reveals the meaning

of the keyword or gives some other information about it. Example: "The script of Sabuhi by the writer Rafili (We also got acquainted with the script by A. Beknazarov, R. Tahmasib, and Y. Dukor) is very remarkable." (S. Vurgun). Although the supplementary sentence here refers to the key word, it does not serve to clarify the meaning of the word but is used for a different purpose. The additional sentence here refers to the clause of the main sentence. It provides information, in one word or another, in the main part of the additional sentence. **Example: "We were waiting for our interlocutors to come to the main issue (love, love conversations are in some kind of introductory character)".** As you can see, the additional sentence in this example is not meant to explain any words or phrases in the main sentence.

In the Azerbaijani literary language, especially the written form of the literary language, additional structures are worked out quite a lot, regardless of the vocabulary they have. It contains the sentence but does not exceed its boundaries.

Sentences that are structurally different are expressed in different associations when they are complementary due to the complex interplay of different constituents, causes and outcomes, movement, or replication of the speaker. The analysis of the existing factual material reveals a link between the constructive-syntactic combination of the additional elements of the sentence. When approaching a word or word combination, it is interpositive to the whole of the sentence, and in the postpositive position when it coincides with the whole sentence.

REFERENCES:

1. Abdullayev Ə.Z., Seyidov Y.M., Həsənov A.Q. Müasir Azərbaycan dili (Sintaksis), Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 424 s.
2. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri, Bakı-2016,
3. İbrahimov M.Ə. Seçilmiş əsərləri II cildə II c., Bakı: Şərq-
4. Paşayev C.Ə. Seçilmiş əsərləri IV cildə II c., Bakı: Gənclik nəşriyyatı 1967, 498 s.
5. Seyidov Y.M. Azərbaycan ədəbi dilində əlavə sözlər və əlavə cümlələr, Bakı, 2000 , 168 s.
6. Seyidov Y.M. Əsərləri XV cildə I c. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, 628 s.
7. Seyidov Y.M. Qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə əlaqədar olmayan sözlər. Xitab və ara sözlər. ADU nəşri B., 1958, s.74.
8. Şirəliyev M.A., Hüseynzadə M.H. Azərbaycan dili. Sintaksis B., 1976.
9. Veysəlli F.Y. Azərbaycan dilinin funksional qrammatikası: Fonemika və Morfemika III cildə I c., Bakı-2014, s. 530.
10. Veysəlli F.Y., Kazımov Q.Ş., Kazımov İ. B. , Məmmədov A.Y. Azərbaycan dilinin funksional qrammatikası: Sintaqmatika, Söz birləşməsi və sadə cümlələrin sintaksisi: IV cildə. III c, Bakı: Prestij çap evi, 2014, 505 s.
11. Акимова Г.Н. Развитие синтаксических конструкций в современном русском языке и динамика структуры современного русского языка. Ленинград, 1982. С. 85–121.
12. Аникин А.И. Соотношение вводных и вставных конструкций в современном русском языке. *Русский язык*. Москва, 1975. С. 19–33.
13. Аникин А.И. Функции вставных конструкций в современном русском языке. *Уч. зап. МГПИ им. Ленина*. Москва, 1967. № 259.
14. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. Москва, 1991. 432 с.
15. Akhmanova O. et al. The Prosody of Speech. M. 1973.
16. Faulkner C. W. Writing Good Sentences. A functional Approach to Sentence Structure, Grammar and Punctuation. New York, 1957.
17. Parentheses, brackets, and ellipsis marks. Henry I. Christ. Modern English in Action. D.C. Heath and Company. Lexington, Massachusetts, Toronto. 1978. p. 377–378.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ДЕКОДИРОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ОБРЯДОВЫХ ТЕРМИНОВ ГРЕКОВ ПРИАЗОВЬЯ

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНЕ ДЕКОДУВАННЯ ДЕЯКИХ ОБРЯДОВИХ ТЕРМІНІВ ГРЕКІВ ПРИАЗОВ'Я

ETHNIC AND LINGUISTIC DECODING OF SOME CEREMONIAL TERMS OF GREEK POPULATION RESIDING IN PRYAZOVIE REGION

Киор В.И.,

orcid.org/0000-0001-8027-2759

*старший преподаватель кафедры украинского языка и славянской филологии
ГБУЗ «Приазовский государственный технический университет»*

Исторически так сложилось, что в районе Приазовья проживают две этнические группы людей, которые разговаривают на двух языках – румейском и урумском. Эти группы принадлежат к двум разным языковым семьям. Первая группа принадлежит к индоевропейской языковой семье, вторая – к тюркской. При этом и урумы, и румеи считают себя греками, а термины «урум» и «румей» обозначают «грек» и являются однокоренными словами. Просто артикуляционно в тюркских языках их носителям очень трудно произносить два-три согласных звука рядом, поэтому они добавляют гласный звук либо перед ними, либо после них. К примеру, слово «штаны» они непременно произнесут как «ыштаны».

В статье не рассматривается факт двуязычия греков, переселившихся более двухсот лет назад из Крыма в Приазовье. Вполне очевидно, что назрела проблема этнолингвистической семантизации многих терминов, этнонимов, эндоэтнонимов (самоэтнонимов). Это касается обрядовости греков в общем и праздника Панаира в частности. Под этнолингвистической семантизацией понимается толкование слова в диапозонном многообразии (от первичного семантического гнезда (раннего словарного значения) до современной синтагматики (народной формально-содержательной трансформации)).

В статье дается обстоятельный анализ терминов «панаир», «ватаирджи», «йорты». Очень убедительной является связь между греческим праздником Панаир, татарским праздником Дервиза и турецким праздником Курбан-байрам. Следует отметить отсутствие такого понятия, как «сакральность», при более ранних празднованиях Панаира. Сакральность, связь с религиозной обрядностью – это позднейшие наслоения научного характера.

Говоря о тюркских языках в целом и об урумском языке в частности, следует указать, что перевод с этих языков требует подробного контекстуального описания. Это свидетельствует об образности этих языков. В статье на целом ряде примеров показываются тонкости этих переводов. Вполне оправданной видится смысловая параллель «панаир – панегирик». Выходит, что панегирикос логос (похвальное слово) произносилось на общих собраниях, чем и является Панаир.

Ключевые слова: Панаир, урум, румей, сакральность, этнолингвистическая семантизация, тюркская языковая семья, обрядовые термины.

Исторично так склалося, що в районі Приазов'я мешкають дві етнічні групи людей, які розмовляють двома мовами – румейською та урумською, що належать до двох різних мовних сімей. Перша група належить до індоевропейської мовної сім'ї, друга – до тюркської. При цьому як уруми, так і румеї вважають себе греками, а терміни «урум» і «румей» означають «грек» і є спільнокореневими словами. Просто артикуляційно в тюркських мовах їх носіям дуже важко вимовляти два-три приголосні звуки одночасно, тому вони додають голосний звук або перед ними, або після них. Наприклад, слово «штани» вони неодмінно вимовлять як «иштани».

У статті не розглядається факт двомовності греків, що переселилися більше двохсот років тому з Криму в Приазов'я. Очевидно, що назріла проблема етнолінгвістичної семантизації багатьох термінів, етнонімів, ендеоетнонімів (самоетнонімів). Це стосується обрядовості греків загалом і свята Панаїру зокрема. Під етнолінгвістичною семантизацією розуміється тлумачення слова в діапозонному різноманітті (від первинного семантичного гнізда (раннього словникового значення) до сучасної синтагматики (народної формально-змістовної трансформації)).

У статті дається ґрунтовний аналіз термінів «панаїр», «ватаїрджі», «йорти». Дуже переконливим є зв'язок між грецьким святом Панаїр, татарським святом Дервіза та турецьким святом Курбан-байрам. Слід зазначити відсутність такого поняття, як «сакральність», за більш ранніх святкувань Панаїру. Сакральність, зв'язок з релігійною обрядовістю – це пізніші нашарування наукового характеру.

Що стосується тюркських мов у цілому й урумської зокрема, то слід зазначити, що переклад з них іншими мовами вимагає детального контекстуального опису. Це свідчить про образність цих мов. У статті низка прикладів доводить тонкощі цих перекладів. Цілком виправданною вважається смислова паралель «панаїр – панегирик». Виходить, що панегирикос логос (похвальне слово) вимовлялося на загальних зборах, чим і є свято Панаїр.

Ключові слова: Панаїр, урум, румей, сакральність, етнолінгвістична семантизація, тюркська мовна сім'я, обрядові терміни.

Historically it happened that two ethnic groups of people, who speak two languages: rumei and urum, belonging to different language families. The former belongs to Indo-European family, the latter to Turkish, both urum and rumei people call themselves Greek, both terms denote “Greek” and originate from the same root. The reason is quite simple: in Turkish languages it is difficult to articulate 2-or 3 consonants one after another, so they add a vowel either before or after them. For instance, they will pronounce the word “shtany” (pants in Russian) like “yshtany”.

The article does not deal with the fact of the bilingual nature of local Greek population, that moved to Pryazovie from the Crimea more than two hundred year ago, still, it is obvious enough that the problem of ethnical and linguistic semantization of numerous terms, ethnic and endo-terms (auto)-terms, referring to customs of local Greek population on the whole and particularly “panair” has become quite urgent. Ethnolinguistic semantization is understood to be a word definition in a multitude of its variety from its original semantic root (early vocabulary meaning) to its contemporary syntagmatic (“vulgar” formal transformation of the meaning).

The article presents a thorough analysis of such Greek terms like “panair”, “vatairdzhi” and “yorty”. The connection between the traditions of the Greek holiday of “panair” and Tatar holiday of “Derviza” with “Kourban –bayram” the Turkish holiday seems to be quite convincing. The absence of such notion like “sacral character” at earlier celebrations of “panair”. Sacral character, connections with religious ceremonies are but later stratifications of scientific type.

Speaking about Turkish languages on the whole and urum language in particular it should be noted that their translation into other languages requires a detailed contextual description. It proves picturesqueness of such languages and the article contains several examples of various pieces of subtlety of such translation. The semantic parallel “panair” – “panegyric” is quite justifiable, it appears that “panegyricos logos” (the word of praise) used to be pronounced at general meetings, it being the essence of “panair”.

Key words: panair, urum, rumei, sacral character, ethnic and linguistic semantization, Turkish language family, ceremonial terms.

Постановка проблемы. Вполне очевидно, что назрела проблема этнолингвистической семантизации многих терминов, этнонимов и эндонимов (самоэтнонимов), касающихся обрядовости греков в общем и праздника Панаира в частности. Под этнолингвистической семантизацией мы понимаем толкование слова в диапазонном многообразии (от первичного семантического гнезда (раннего словарного значения) до современной его синтагматики (народной формально-содержательной трансформации)). К примеру, первичное толкование слова «панаир» – это многочисленное всеобщее собрание. Развернув его семантику в пределах одного (греческого) языка, приходим к выводу, что панаир имеет возвышенное значение – храмовый христианский праздник. Расширив семантический ряд слова «панаир» и спроецировав его на другие языки, мы получаем дополнительное значение термина – ярмарка (крымско-татарский, турецкий), неразбериха (гагаузский).

Анализ последних исследований и публикаций. Панаир по праву считается самым популярным праздником греков Приазовья и Крыма, поэтому многие исследователи уделяют особое внимание его описанию. В разные годы этой проблемой занимались А.Л. Бертье-Делагард, М.А. Араджиони, Ф.А. Браун, Ю.В. Иванова, А.Э. Александрович, С.И. Темир, И.С. Пономарева, Л.А. Лыганова и др.

Постановка задания. Цель статьи заключается в том, чтобы на основе объективного лингвистического анализа языка греков Приазовья показать, что только при таком подходе исследователь будет иметь возможность более точно и полно осмысливать тот или иной термин в определённом этнолингвистическом контексте.

Изложение основного материала. Если взглянуть на проблему под этим углом видения, то нам представляется, что первым в этом деле был преподаватель мариупольской гимназии С. Марков, который в книге «Мариуполь и его окрестности» попробовал сделать историко-лингвистическую расшифровку названия этого праздника. Исследователь считает, что слово “παγαίρω” с греческого языка переводится как «собираю», поэтому вполне возможен вариант, что какой-либо человек (а в характере праздника это имело место) собирает жителей села для торжественного их угощения. Это первое и, сразу отметим, на наш взгляд, наиболее правильное толкование термина «Панаир», а еще точнее будет сказать, что перевод древнегреческого слова “παγαίρω” обозначает «всенародное празднество», «многочисленное всеобщее собрание» [4, с. 1229].

Что касается второй версии происхождения термина (от урумского «Панайа»), то отметим, что это слово не означает Богородицу, а скорее будет переводиться по-эллинистическому типу, т.е. «святая». В урумском языке для обозначения Богородицы имеется другое и более точное слово «Панайана», что означает «Святая мать». Существует и самая, на наш взгляд, слабая версия. Этимология термина связывается с древнегреческим божеством Паном, статуэтка которого была найдена в окрестностях Мариуполя. Здесь, конечно, можно научно пофантазировать: в урумском языке есть слово «айрмак» («выборы»), а если предположить, что когда-то как карнавальная часть Панаира существовал процесс избрания из числа ряженых кандидата в Паны («Панаирмак»), то с большими натяжками эта версия выглядела бы жизнеспособной. Но ни в одном из описаний

праздника о карнавализации речи не идет, а как вариант наряду со словом «Панаир» греки в глупинке употребляют термин «Панагир». В связи с этим видится вполне очевидная несостоятельность подобного предположения.

Теперь обратимся к термину «йорты». И.С. Пономарева дает исчерпывающее его толкование, справедливо полагая, что это слово означает «праздник». В новогреческом языке это слово представлено синтагматически широко: «йорты» (праздник), «йортаси» (празднование), «йортастис» (участник празднества) и т.д. А в «Древнегреческом словаре» термина с подобным корнем мы не обнаружили. Зато в современном «Турецко-русском словаре» слово «йорту» переводится словосочетанием «христианский праздник». Остается предположить, что слово «йорты» является тюркизмом в новогреческом языке и имеет древнетюркское происхождение. Мы находим этому два подтверждения: а) в одном из урумских говоров (п. Старый Крым) это слово существует в турецком варианте – «йорту»: йорту-гүну (праздничный день) бүйук йорту (большой праздник) и т.д.; б) праздник, идентичный Панаиру, существует у гагаузов и называется он Кой хурбан йортусу (сельский праздник жертвоприношения).

И еще одно уточнение. В языках неэллинистических тюркоязычных этносов (крымско-татарский, гагаузский, турецкий) слово «панаир» переводится как «ярмарка». На это указывают многие исследователи. Мы уточняем, что ярмарка эта не праздничная, а рядовая. У гагаузов, например, есть такая пословица: «бурасыны панаира чевирмишлер» («все это превратили в ярмарку», т.е. в балаган).

Очень многие исследователи употребляют термин «ватаирджи». Впервые он упоминается в книге «Мариуполь и его окрестности». Этим словом определялся очередной устроитель общественного Панаира. Мы не встретили ни одной попытки этнолингвистической семантизации этого термина. Однако здесь, на наш взгляд, кроется очередной филологический парадокс. Если следовать грамматической традиции тюркских языков, то аффикс «джи» должен обозначать профессиональную, конфессиональную или иную принадлежность лица, называемого подобным именем или прозвищем (балджи – пасечник, арабджи – извозчик, изготовитель арб и т.д.). Тогда по лингвистической логике человек, которому дается право в следующем году проводить (устраивать) Панаир, должен называться панаирджи, т.к. это соответствовало бы содержательной

стороне понятия. Откуда же возник совершенно, на первый взгляд, не характерный в этом языке лексический феномен? Нам этот термин видится сложным словом, со смысловой концентрацией в части «аирджи», происходящей от уже упомянувшегося урумского слова «аирмак» (выборы, определение в чем-то). В крымско-татарском языке есть слово «айырмак» (разделять, различать, выделять, обособлять), «айырыджи» (разъединяющий член предложения, грамматическое определение, обособленный член предложения). В урумском языке глагол «айирмайя» чаще всего употребляется в значении «выбрать», т.е. избирать, выделять из чего-то, кого-то. А.К. Хараман, сказитель из с. Староласпа, рассказывая о куреше, повествует: «Онда айрийлер староста» («там избирают старосту») [2, с. 286].

Слова «Ватан», «ветан», «мекян», «мескен», «юрт» в крымско-татарском языке являются синонимами и переводятся как родина, край, место, жилище и т. п. Нам видится, что это слово могло образоваться путем сложения основ «ватан» и «айырыджи». Вначале было слово «ватанайырыджи», а затем путем опрошения по закону так называемой небной гармонии (акад. Баскаков) оно превратилось в слово «ватаирджи». Иначе говоря, слово «ватаирджи» в переводе указывало на человека, определявшего место проведения следующего праздника села. В современном турецком языке мы обнаружили еще одно слово, имеющее, на наш взгляд, знаковый смысл применительно к семантизируемому термину. Слово “Uaat” («ваат») значит обещание, а “uaat etmek” – давать обещание. Отсюда слово «ваатэтыджи» должно обозначать дословно «дающий обещание», «обещающий» [5, с. 189].

Слово «Курбан» («хурбан») в тюркских языках означает «жертва», иной раз его переводят как «жертвоприношение», т.е. заменяют номинацию на процессуальность. И.С. Пономарева верно подметила эту многозначность: «Те, що робиться в ім'я господа Всевишнього – Аллаха», «жертвоприношення, самопожертвування», «віддати своє життя» [8, с. 209]. Мы только добавим, что в бытовом плане этот термин имеет и несколько заземленный смысл. Это взятка, подаяние. Мы были свидетелями, как турецкий таможенник заинтересованно вопрошал: «Курбан-башиш вереджен-ми?» («Взятку-подарок дашь?»). Слово «Курбан» встречается и в фольклоре урумов. К примеру, респонденты Александра Гарькавца из с. Улаклы в песне «Сачан» («Мышь») сообщают такую подробность: «Хочан Корей харт мышыхны баласын хурбан атай» («Едва увидит старого кота

(кошку), ребенка (мышонка) бросает в жертву»). Правда, ниже приводится вариативная строка: «Озун печ чине атай» («Себя бросает в печь») [2, с. 395]. С точки зрения фольклорно-песенной этики лучше самопожертвование, чем приношение в жертву собственного дитя. Некоторые исследователи (В. Бушаков, Л. Рославцева) усматривают связь Панаира с татарским праздником Дервиза (праздником урожая). Действительно, по формальным признакам здесь очень много общего – молитва, жертвоприношение, общий обед, соревнования, ярмарки. Но молитва – это уже более поздний период проведения празднеств (начало XX века), а в древней традиции молитвы, предназначенной для совместного обеда, вообще не было, а было лишь освящение пищи. Для этого бралась из котлов с мясом и кашей часть пищи, относилась в церковь, освящалась и вновь возвращалась в котлы. Вся пища считалась уже освященной. В таком деянии мы усматриваем связь Панаира с мусульманским Курбан-байрамом. Содержательная сторона проведения жертвоприношения сходна с Панаиром древних времен.

Нам довелось участвовать в праздновании Курбан-байрама в Турции, в городе Керасун. Считаю целесообразным хотя бы кратко рассказать о нем. Рано утром приносится жертва Аллаху. Заметим, кстати, что в урумском языке слово «Аллах» тоже переводится как «бог» (Аллах-баба – Бог-отец), но бог христианский. Во время жертвоприношения всегда присутствует старейшина (аксакал). Когда животное повержено и лежит на земле со связанными ногами, все участники заклания кладут руки на шерсть животного (коровы, теленка, бычка, овцы), а нож находится у горла жертвы. Все просят трижды разрешения на начало жертвенного обряда, а аксакал дает такое разрешение. Затем мясо делится по жребью, относится в мечеть, освящается, и тогда только его несут в дом. Трапеза не является общественной. Говеют в семьях. Обязательно (!) часть освященного мяса откладывается для подаяния беднякам, тем, у кого нет возможности в этот день приобрести мясо. И это тоже своего рода курбан – подаяние. При встрече в этот день мусульмане произносят слова «Курбан – байрам кутлу (хаирлы) олсун» («Пусть праздник будет счастливым»). Следует отметить, что никаких манипуляций с кровью турки не производят. Кровь в прямом смысле льется рекой и тут же смывается, потому что животных режут очень много. А во время жертвоприношения на Панаирах, как отмечают многие исследователи, греки мазали больные места жертвенной кровью,

чертили кресты на теле и даже иногда пили кровь. В этом мы усматриваем прямую связь с языческими верованиями [3, с. 375].

Что же касается приза победителю в борьбе куреш, то здесь, на наш взгляд, тоже вкралась семантическая неточность. С.И. Марков в книге «Мариуполь и его окрестности» пишет: «Одоловший трех борцов получает обыкновенно бычью голову или же голову барана, что называется получить «хурбан» [6, с. 410]. Заметим, что о таком понятии, как «сакральность» (связь с религиозной обрядностью), речи не идет. Мы считаем, что сакральность – это уже позднейшее наслоение научного характера. Думается, что дело здесь в том, что С.И. Марков во время полевых экскурсий общался с людьми преклонного возраста. В те далекие времена язык был более близок к тому, с которым греки пришли из Крыма, т.е. в нем было меньше украинизмов, русизмов и, что очень важно, при переводе с языка греков на русский имело место семантическое калькирование. Например, в урумском языке, чтобы сказать с эмоциональным усилением о третьем лице «он дурак» («о ахмах»), говорилось «О бирдэнэ ахмах». При дословном переводе надо сказать так: «Он один дурак», однако подразумевалось совсем иное: «Он дурак, единственный в своем роде». То же самое, на наш взгляд, произошло со словосочетанием «бычачья голова». Нет сомнения в том, что все греческие респонденты, с которыми общались участники экскурсий, были урумоязычными, т.к. городское население говорило в основном на тюркском наречии. Чтобы подчеркнуть товарное значение, значимость крупного домашнего животного, греки употребляли слово «баш» («голова»): «онун дирмы баш огузү вар» («он имеет (у него есть) двадцать голов быков»). Но, чтобы сказать, что эти же быки пасутся на лугу, не обязательно употреблять слово «баш»: «дирмы огуз отлай». Видимо гимназистам было сказано, что победитель получает «бир баш огуз», что дословно переводилось как «одну голову быка», и это было понято как «голову одного быка», «бычачью голову».

Голова быка упоминается и в обстоятельном труде И.Э. Александровича «Краткий обзор Мариупольского уезда»: «Победитель в борьбе на Панаире получает в награду голову быка, и эти трофеи еще в недавнее время стоили не раз участникам состязания поломанных ребер и разбитых голов» [1, с. 57]. О сакральности речи не говорится, но И.Э. Александрович буквально одной фразой лаконично и емко указал на симбиозный характер Панаира: «Народные же

их празднества Панаиры, совпадающие теперь с храмовыми сельскими праздниками, могут служить отдаленным напоминанием древнегреческих игр, потому что они сопровождаются борьбой, пением эпических отрывков и иными состязаниями» [1, с. 57]. Слово «теперь» говорит о многом и указывает на диалектическую динамику формирования Панаира.

Видимо, в далекой старине Панаир имел личностное начало, т.е. один человек собирал людей всего села для торжественного угощения.

Исследователи новейшего времени пытаются конкретизировать в единое целое формально-содержательную динамику Панаиров. В мартовском номере газеты «Хронос» за 2009 год опубликована статья старшего научного сотрудника Музея этнографии греков Приазовья (п. Саргана) Татьяны Богадицы «Панаир мариупольских греков». Если отбросить в сторону факт, что стиль изложения грешит некоторой поспешностью, то в целом статья – это попытка систематизировать и упорядочить почти все имеющиеся сведения о Панаире. Представляется ценным утверждение Т. Богадицы о том, что синонимами слова «панаир» выступают слова «аю», «аюс» в румейских и «курбан» в урумских селах. Это еще раз свидетельствует о том, что Панаир, если и не имеет тюркских корней, то имеет аналоги в тюркских этносах.

Приставка «ай» характерна для тюркских языков и обозначает «святой»: Ай – Василь (праздник святого Василия), Ай-Петри (название горы в Крымском массиве). В тюркских языках полнозначное слово «ай» имеет два значения: «месяц» (луна) и «месяц» как календарная номинация (январь, февраль и т.д.). Для констатации факта следует сказать, что в турецком языке имеется слово «айин» («айин») – обряд, церемония.

О семантике слова «курбан» уже говорилось, и если этим термином называли сам праздник, то это лишь свидетельствует об этноязыковой близости его к названию мусульманского праздника Курбан-байрам. Что касается термина «сабантый», то здесь, на наш взгляд, все просто: «сабан» – плуг, «той, туй» – праздник, пиршество, трапеза. Вполне очевидно, что это несколько иной праздник, приуроченный к окончанию полевых работ. Видимо, если он по времени проведения (ранняя осень) совпадал с храмовым сельским праздником, то возникла синонимическая пара «Панаир – сабантуй».

Выводы. В довольно богатом библиографическом материале нам не встретилась, казалось бы, лежащая на поверхности смысловая параллель «Панаир – панегирик». Общепринятое толкование слова «панегирик» – прославление, восхваление какого-то лица. Макс Фасмер со ссылкой на Смирнова дает такое толкование:

«Панегирик (от греч. “πανήγυριος” (“λογος”) “παῖγορις”) – всеобщее народное собрание» [7, с. 197]. Выходит, что панегирикос логос (похвальное слово) произносилось на всеобщих собраниях.

Видимо, эти похвальные слова имел в виду И.Э. Александрович, когда писал о греках в «Кратком обзоре Мариупольского уезда»: «Народные же их празднества Панаиры, совпадающие теперь с храмовыми сельскими праздниками, могут служить отдаленным напоминанием древнегреческих игр, потому что они сопровождаются борьбой, пением эпических отрывков и иными состязаниями» [1, с. 57]. Думается, что имеется определенная смысловая связь между эпическими отрывками и толкованием слова «панегирик», во всяком случае, в древности она была точно.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Александрович И.Э. Краткий обзор Мариупольского уезда. Мариуполь : Типо-Литография А.А. Франтова, 1897. 116 с.
2. Горьковець Олександр. Уруми Надазов'я. Алма-Ата, 1999. 432 с.
3. Греки России и Украины / сост. Ю.В. Иванова. Антей, 2004. 445 с.
4. Древнегреческо-русский словарь. Т. 2. М. 1958. 1905 с.
5. Мансурова О.Ю. Современный турецко-русский словарь. Восток-запад, 2005. 222 с.
6. Марков С. Мариуполь и его окрестности. Мариуполь, 1892. 500 с.
7. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х томах.
8. Пономарьова І.С. Етнічна історія греків Приазов'я. Київ, 2006. 300 с.

СПЕЦИФІКА ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ *ДОЩ* У ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

SPECIFICITY OF VERBALIZATION OF CONCEPT *RAIN* AT THE TURKISH LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

Тімкова Т.М.,

orcid.org/0000-0002-1711-056X

кандидат філологічних наук,

завідувач кафедри тюркської філології

Київського національного лінгвістичного університету

Стаття присвячена комплексному аналізу мовної вербалізації концепту ДОЩ у турецькій мовній картині світу. Обраний для дослідження фрагмент мовної картини світу дозволяє виявити співвідношення між мовними одиницями і концептуальними структурами, що зберігають у свідомості носіїв мови знання про природний феномен як про явище, яке існує об'єктивно і характеризується певними особливостями, які ми й розглядаємо у статті. Ці знання відображені в семантиці мовних одиниць, отже, оволодіваючи мовою та, власне, значенням слів, носії мови одночасно звикає до цих уявлень, а будучи властивими всім носіям мови, вони виявляються визначальними для ряду особливостей культури, що користується цією мовою культури. Під час побудови номінативного поля концепту увагу було зосереджено на виявленні прямих номінацій концепту – ключових слів та їхніх синонімів (як системних, так і оказіональних, індивідуально-авторських) – було виявлено ядро номінативного поля. Кожна із представлених лексичних одиниць має власний синонімічний ряд і певні особливості вживання. Ґрунтовний опис того чи іншого концепту можливий лише під час дослідження найбільш повного набору засобів його представлення, тому ми розглянули давні назви дощу, що побутували в тюркських племенах, де поряд звучали анатолійська турецька і азербайджанська тюркська мови, зародилося багато власне тюркських слів, які із часом увійшли до турецької мови, а також виконали дослідження фразеологічних одиниць, до складу яких входить компонент *дош*, оскільки у структурі концепту фразеологічні одиниці, як правило, належать до його периферичних сфер через багатшаровість його значення. Вони складають глибинний шар концепту, його внутрішню форму, відображаючи національну специфіку концептосфери того чи іншого народу.

Ключові слова: концепт, лексична одиниця, вербалізувати, когнітивна дефініція.

Complex analysis of verbalization of concept RAIN at Turkish language picture of the world affords to reveal specific features of concept, to define the correlation between language units and conceptual structures, which preserve some knowledge about this natural phenomenon in the consciousness of native speakers. This knowledge is reflected in the semantics of linguistic units, therefore, mastering the language and, in fact, the meaning of the words of the native speakers at the same time becomes accustomed to these representations, they are decisive for a number of features of the culture that uses this language of culture. Lexical units, which verbalize concept RAIN at the Turkish language picture of the world, are described semantic classification of vocabulary that designates atmospheric phenomena at the Turkish language. A thorough description of one or another concept is only possible when exploring the most complete set of means of its presentation, so we looked at the ancient names of the rain that existed in the Turkic tribes, where the Anatolian Turkish and Azerbaijani Turkic languages sounded, many of the Turkic words that originated to Turkish. So, cognitive definition of lexical units, which represent concept RAIN in the Turkish language in general and in Anatolian dialects, in particular has been investigated. The lexemes, which designate concept, RAIN in the Anatolian dialects of Turkish language has been investigated. In the structure of the concept phraseological units tend to belong to its peripheral spheres because of its multilayered meaning. They form the deep layer of the concept, its inner form, reflecting the national specificity of the conceptosphere of a particular nation and its language. So, the phraseological units containing the RAIN component and their meanings were investigated.

Key words: concept, lexical unit, to verbalize, cognitive definition.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших у сучасній лінгвістичній науці є вивчення засобів мовного відображення людиною навколишньої дійсності та місця людини у світі. Центральною ідеєю, яка об'єднує численні лінгвокогнітивні дослідження, є положення про те, що мова відображає знання, представлені у вигляді концептів. Дослідження культурної та мовної компетенції носіїв різних мов, що виявляється під час аналізу концептів на позначення явищ природи, сприяє глибокому розумінню при-

роди культурного значення, що закріплюється за певним мовним знаком, а також культурних установок та традицій народу. Вивчення концептів отримало поширення в різних галузях знань – лінгвістиці, лінгвокультурології, філософії тощо. Одним із найскладніших і до цих пір невирішених питань є власне опис концепту, який учені визнають основною формою категоризації знання і головним засобом концептуалізації дійсності. Із-поміж широкого розмаїття концептів чільне місце займають універсальні концепти, що позна-

чають явища природи, які є невід'ємною частиною життя будь-якого народу. Актуальність даного дослідження зумовлена потребою дослідження зазначених концептів у турецькій мовній картині світу, і таке дослідження проводиться вперше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення вербалізації концептів здійснюється сучасною лінгвістичною спільнотою в різних напрямках. Нині існує декілька різновидів аналізу концепту (словосполучення *концептуальний аналіз* набуває функції терміна, а також його можна певною мірою трактувати як метод когнітивної лінгвістики). Як правило, концепти досліджуються на основі сполучуваності, переважно предикативної, рідше – атрибутивної, комплементарної, а інколи з урахуванням різноманітних широких мовних контекстів (фольклорних, художніх, публіцистичних та інших творів). Уже досліджено чимало соціально-політичних, ідеологічних, філософських, культурних, ментальних, міфологічних концептів на матеріалі різних мов: «свобода», «справедливість», «істина», «доля», «душа», «дух», «серце», «шлях», «жінка», «чоловік» тощо (дослідження Н. Арутюнової, Т. Булигіної, О. Шмельова, К. Рахліної, Т. Радзівєвської, Г. Яворської, С. Жаботинської та ін.).

Відомо, що вчені пропонують різноманітні моделі структури концепту (проф. З.Д. Попова – у вигляді хмарки, проф. М.М. Болдирев – у вигляді снігової кулі, проф. Й.А. Стернін – у вигляді плоду).

Для дослідження змістового аспекту значеневих одиниць мови найефективнішим є компонентний аналіз – система прийомів лінгвістичного вивчення значень слів, суть якої полягає в розщепленні значення слова на компоненти, які називають семами, семантичними множниками і, зрідка, маркерами. Метод компонентного аналізу досліджували багато мовознавців (В.Г. Гак, Ю.Н. Караулов, М.Г. Комлев, О.М. Селіверстова, Й.А. Стернін, А.А. Уфимцева). Вивчення значень у рамках цієї методики привело лінгвістів до визначення принципу ієрархії сем у значенні, що виражається в послідовному підпорядкуванні семантичних компонентів різного рівня абстракції.

Серед турецьких лінгвістів дослідженнями концепту займалися Д. Зейрек, С. Йорук, У. Озге, Ш. Озчалишкан, І. Пембеджі, Дж. Темурджу, К. Курт, Е. Капусуз, Е. Гурсой Наскали, О. Башкан та ін.

Постановка завдання. Мовна картина світу як сукупність уявлень людини про навколишній світ закріплена в системі значень певної мови, у її лексико-семантичній підсистемі загальної семантичної системи, у структурі енциклопедичних,

тлумачних словників, у незліченних мовленнєвих ситуаціях, текстах різних видів, типів, жанрів, врешті-решт, в індивідуальному спілкуванні. У своєму дослідженні ми обмежуємося зверненням до лексико-семантичного рівня мови, а саме до етнокультурознавчих лексичних одиниць, оскільки саме вони у сконцентрованому вияві відображають національно-культурну специфіку мови. Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб виконати комплексний аналіз мовної вербалізації концепту *доц* у турецькій мовній картині світу. Обраний для дослідження фрагмент мовної картини світу дозволяє виявити співвідношення між мовними одиницями і концептуальними структурами, що вони бережуть у свідомості носіїв мови знання про природний феномен як про явище, яке існує об'єктивно і характеризується певними особливостями, які ми розглядаємо в даній статті.

Виклад основного матеріалу. Основними підходами до розуміння й вивчення концепту лінгвісти найчастіше виділяють два основних: із точки зору лінгвокогнітології та з точки зору лінгвокультурології.

Так, із погляду лінгвокогнітології концепт визначається як оперативна одиниця пам'яті, ментального лексикону та мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини, квант знання [1, с. 90]. Із точки зору лінгвокультурології концепт – це згусток культури в свідомості людини [2, с. 40], етнічно та культурно зумовлене, складне, структурно-смісловне, ментальне утворення, що базується на понятійній основі [3, с. 161]. В.І. Карасик дотримується інтегрального підходу в дослідженні концептів та вважає, що концепт – це складне, багатовимірне, багатозарове, ментальне утворення, що знаходить відображення в колективній свідомості, закріплене за певною сферою дійсності і виражене в тих чи інших мовних формах [4, с. 142].

У пропонованому дослідженні прийняте комплексне розуміння концепту як багатогранного динамічного ментального комплексу, що має вербальне представлення в мові, формується на базі особистісного чуттєвого та раціонального досвіду та містить ознаки об'єктивного та суб'єктивного світу. Слід підкреслити, що, крім смислового змісту, концепт включає оцінку та ставлення людини до того чи іншого об'єкта, що відображається.

Актуальність вивчення концепту *доц* є очевидною, оскільки він є важливим елементом як української, так і турецької мовної картини світу і входить у число базових тем у комунікації носіїв

цих мов. Концепти можуть об'єктивуватися за допомогою одиниць різних рівнів мови, однак у нашому дослідженні це одиниці лексичного рівня. Саме вони дають змогу найповніше репрезентувати понятійний зміст концепту.

Лексичне значення становить собою центральну лінгвістичну проблему, без розв'язання якої неможливий успішний розвиток мовознавства як у теоретичному, так і у прикладному аспекті. Найбільш продуктивним у вивченні лексичного значення є його дослідження як процесу й результату лексико-семантичного варіювання слова (В.В. Виноградов, О.І. Смирницький, О.С. Ахманова, В.А. Звегинцев, А.А. Уфимцева, А.М. Шрамм та ін.).

Сконцентрованість у лексемі всіх її зв'язків та відношень слугує предметом лексикографічного тлумачення слова у словнику. Словникова дефініція є основним способом репрезентації семантичної структури мовних одиниць, результатом абстрагування від численних контекстних вживань конкретного значення слова.

Отже, спершу ми звернулися до тлумачного словника турецької мови [5] з метою визначення когнітивної дефініції лексичних одиниць, що репрезентують концепт *дощ* у турецькій мові, а саме таких, як *sağanak*, *yağmur*.

Yağmur – дощ, атмосферне явище, опади, що випадають із хмар у вигляді крапель води. Слово *yağmur* «дощ» у турецькій мові вживається досить часто та поєднується з різними іменниками і дієсловами, утворюючи словосполучення, що характеризують різні якості цього атмосферного явища: *yağmur başlamak* – починатись (про дощ); *yağmur boşanmak* – лити як із відра; *yağmur denek gibi iniyor = yağmur bardaktan boşanıncasına yağıyor* – дощ ллє як із відра; *yağmur yağmak* – іти (про дощ); *fasılsız olarak yağmur yağıyor* – безперервно йде дощ; *yağmur lodosla yağıyor* – йде дощ при південному вітрі; *yağmur kesiliyor* – дощ закінчується; *yağmur duruyor* – дощ припиняється; *yağmur bulutu* – дощова хмара; *yağmur yüklü bulut* – дощова хмара; *yağmur çatur demeden* – не звертаючи уваги на дощ та сльоту; *yağmur ölçer* – дощомір; *yağmur suyu* – дощова вода; *Çakal yağmuru* – дощ, що йде, коли світить сонце; *nisan yağmuru* – дощ, який йде у квітні та при якому вірять, що він приносить родючість; *yaz yağmuru* – дощ, що починається раптово та швидко минає; *yağmur yetek* – намокнути під дощем (досл. «з'їсти дощ»); *yağmur zorundan* – через сильний дощ; *çiftçi yağmur bekliyor* – землероб чекає дощу; *Yağmur Denizi* – астрол. одна з рівнин на поверхні Місяця (досл. «Дощове

Море»); *itiraz yağmuru* – перен. маса заперечень (досл. «дощ заперечень»); *iltifat yağmuru* – перен. маса стверджень (досл. «дощ стверджень»); *kurşun yağmuru altında* – під градом куль (досл. «під дощем куль»); *taş yağmuru* – град каміння (досл. «дощ каміння»).

Існують також деякі похідні від слова *yağmur*, у яких воно є коренем: *yağmurkuşağı* – веселка; *yağmurlamak* – ставати дощовим (про погоду); *hava yağmurlayacak* – буде дощ; *yağmurlu* – дощовий; *yağmurlu günlerde* – у дощові дні; *hava yağmurlu* – погода дощова; *yağmurluk* – дощовик, плащ; *yağmurluluk* – велика кількість дощу.

Sağanak – сильний дощ, гроза – атмосферне явище, під час якого йде дощ, що супроводжується громом та блискавками; *sağanak* – злива; *sağanak bulutu* – грозова хмара; *sağanağa tutulmak* – потрапити під зливу; *sağanaklı yağmur tez geçer* – дощ із грозою швидко минає (прислів'я).

Уся сукупність соціально-культурних особливостей життя конкретного соціуму виражена в семантиці слів. Картина світу, що міститься в усій семантичній системі мови, є продуктом пізнавальної діяльності людини, що змушує розглядати семантику мови як у синхронному (опис мовної картини світу сучасної людини, зіставлення картин світу різних народів тощо), так і в діахронному плані, лише у взаємозв'язку всіх пізнавальних актів. Зіставлення окремих слів із їхніми різними значеннями в різних мовах не свідчить про особливу національну картину світу, а є лише фактом, що взаємодія лексичних значень у рамках словосполучень та висловлювань однієї мови однозначно семантично маркує той чи інший референт, незважаючи на особливості тих чи інших словосполучень. Значення окремих слів не створюють картину світу, оскільки картина світу – це передусім пізнавальний, когнітивний феномен, і він може бути зіставленим лише в масштабі глобальної семантичної системи мови [6, с. 59].

Грунтовний опис того чи іншого концепту можливий лише під час дослідження найбільш повного набору засобів його представлення [7, с. 12]. Під час побудови номінативного поля концепту *дощ* ми зосереджуємо нашу увагу на виявленні прямих номінацій концептів – ключових слів та їхніх синонімів (як системних, так і оказіональних, індивідуально-авторських) – так ми отримуємо ядро номінативного поля. Кожна із представлених лексичних одиниць має власний синонімічний ряд та певні особливості вживання.

Ядром номінативного поля концепту *дощ* у турецькій мові є такі одиниці: *baran* – «дощ»;

güzlek – «осінній дощ»; *havanın gözü yaşlı* – «дощова погода»; *kay* (заст.) – «дощова погода»; *sazan* (діал.) – «сильний дощ із дрібними краплями»; *şıpır şıpır* – «звуконаслідування шуму дощу, крапля за краплею»; *yağış* – «опад»; *yağmur* – «дощ» (є ключовим словом репрезентантом, що об'єктивує даний концепт); *yağmur boşanmak* – «лити як із відра»; *hava yağmurlu olacak* – «буде дощ»; *boran yağmuru* – «злива»; *havanın yüzü yağmura bakıyor* – «схоже, буде дощ»; *kocaman taneli yağmur* – «дощ, що падає великими краплями»; *şakır şakır yağmur yağıyor* – «із шумом іде дощ, лиє як із відра»; *şıpır şıpır* – 1) звуконаслідування шуму дощу, крапля за краплею; 2) градом, струмками; *çise* – «дрібний дощ, мжичка, мряка»; *çişkin* – «мжичка, мряка, дрібна роса»; *sepken* – «дрібний дощ або сніг»; *serpinti* – «бризки; мілкий дощ»; *serpiştirmek* – мрячити, мжичити; *serpmek* – мрячити, мжичити (про дощ і сніг); *sağanak* – «сильний дощ, гроза, злива»; *turnageçidi* – «сильний дощ навесні, весняна гроза»; *kay* – заст. тур. дощова погода.

Аналіз словникових дефініцій лексем, що репрезентують концепт *дощ*, дає змогу виділити основні класифікаційні ознаки концепту, які відображають процес категоризації цього явища у свідомості людини та задають межі, в яких проводиться дане дослідження.

Лексика на позначення атмосферних явищ в анатолійських діалектах турецької мови становить багатий спеціалізований пласт її словникового складу. Далі ми розглянемо назви дощу, що побутували в тюркських племенах, де поряд звучали анатолійська турецька і азербайджанська тюркська мови, зародилося багато власне тюркських слів, які із часом увійшли до турецької мови на матеріалі фольклорних публікацій журналу *Folklor Postası Dergisi* [8, с. 17].

Çişe (моква, роса) (Йозгат, Кайзері, Сівас, Ерзінджан, Карс, Артвін): маленькі водяні краплі, росиця, нічна волога, яка утворюється після випадання вологи вночі на траву. У турецькій мові від цього слова походить інше, що означає «дрібний дощ» (*çisgin* або *çisgin duman*). *Çişleme* (мжичка): – дрібний дощ, що хвилями або шарами випадає у хмарну або малохмарну погоду (про такий дощ говорять, що він «мрячить, мжичить»). *Sepeleme, Karışgar* (мряка): – дрібний та нечастий дощ навесні (наприклад, у квітні). У поселенні Чилгир його називають *Karışgar. Sulu yağmur* (злива, проливень, ситний дощ): у дуже хмарну погоду такий дощ випадає великими краплями. Проливень» завжди падає рясно, тому вважається благодатним та врожайним. *Kurt doğdu*

(досл. «Вовк народився – «грибний дощ», «відьмин дощ», «сліпий дощ»): – у деяких селах так називають дощ, який падає, коли світить сонце. Кажуть, що в такі моменти народжуються вовки, тому і вважають дощ благодатним. Зазвичай після такого дощу видно веселку. У деяких селах цей дощ також називають *tilki yağmuru* – «лисячий дощ». *Çoğun* (*çavgun*) (хвища): – сильний та рясний дощ у гірській місцевості, що січе прямо в обличчя та супроводжується сильним вітром. Навесні хвища випадає біля підніжжя гір у вигляді звичайного дощу, а на вершинах – у вигляді замерзлих часточок, схожих на посічену пшеницю, які вперемішку із снігом можуть лежати там від декількох годин до цілої ночі. *Kurt Yarması* («Вовча січка»): – дощ, який влітку падає з білих хмар у вигляді крапель, розміром із пшеничну крупу. Він схожий на «дрібний сніг», що навесні проглядається в нижніх шарах снігових заметів і лежить відокремлено. За великих опадів лишається на поверхні білим шаром, який відразу тане, коли погода розвиднюється. (У регіонах міст Карс та Ерзурум словом *yarma* – «січка» – називають страву, яку готують із грубо помеленої пшениці (іноді ячменю), додають до юшки (супу) чи каші та їдять із великою кількістю масла та молока. У курдів «січкою» називають крижаний дощ).

Одним із найбільш важливих етапів під час побудови номінативного поля концепту є вивчення фразеологізмів, у складі яких вживається ключове слово-репрезентант або його синонім. У структурі концепту фразеологічні одиниці, як правило, належать до його периферійних сфер через багатозначність його значення. Але саме вони складають глибинний шар концепту, його внутрішню форму, відображаючи національну специфіку концептосфери того чи іншого народу. Завдяки образній основі фразеологізмів у них уособлюється культурний світогляд нації. Але, на думку В.М. Телії, лише у випадку співвідношення образного змісту з категоріями, концептами, міфологемами, стереотипами та еталонами національної культури і його інтерпретації в цьому просторі матеріальної, соціальної та духовної культури відкривається і культурно значимий смисл самого образу [9, с. 231].

Одним із напрямів дослідження сучасної фразеології є когнітивний аналіз. Ми маємо на меті проаналізувати турецькі фразеологічні одиниці, що об'єктивують та вербалізують концепт *дощ*, із наступним виявленням його національно-культурної специфіки.

Використання для створення фразеологічного

образу одних лексем та ігнорування інших у кожній мовній картині світу зумовлене різними факторами, наприклад, частотністю вживання тієї чи іншої лексеми, наявністю в неї певних конотативних значень, стійкими соціально-психологічними носіями мови, особливою екстралінгвістичною ситуацією тощо. Ми проводили дослідження фразеологізмів, до складу яких увійшло слово: *yağmur* «дощ».

У фразеологізмі *Abanın kadri yağmurda bilinir* – «Ціну бурки дізнаєшся в дощову погоду» (про своєчасність, важливість будь-чого саме в певний момент часу) – ми спостерігаємо послаблення первинного значення лексеми *yağmur* і набуття нею конотативного значення: дощ у цьому випадку набуває значення чогось негативного, порівнюється із «чорним днем», випробуванням.

Лексема *yağmur*, «дощ», у складі фразеологізмів може співвідноситись із тематичною сферою «темпоральність», тобто семантичною категорією, що відображає сприйняття й осмислення людиною часу позначуваних ситуацій і їхніх елементів стосовно моменту мовлення того, хто говорить. Водночас «темпоральність – це функціонально-семантичне поле, яке базується на цій семантичній категорії і охоплює угруповання граматичних, морфологічних, лексичних і синтаксичних, а також комбінованих (лексико-граматичних, граматико-контекстуальних та ін.) засобів турецької мови, які використовуються для вираження різних варіантів цієї семантичної категорії» [10, с. 9].

Образи, побудовані на основі цього іменника, відображають ідіотетичність турецької фразеологічної картини світу та об'єктивують додаткові периферійні ознаки цього концепту:

1) енциклопедична зона: – *Gök gürlmeden yağmur yağmaz* – «Диму без вогню не буває» (досл. «Поки грім не вдарить, дощ не піде»), тобто на все є своя причина, – найчастіше вживається у випадку поширення чуток. Жодними чутками не варто нехтувати, особливо негативними, вони змушують нас звернути увагу на свою поведінку, і тут ми бачимо, що коли гримить грім – це означає, що піде дощ;

2) регулятивно-оціночна зона – можна спостерігати негативні або позитивні відчуття, спричинені дощем. *Nisan yağmuru; altın araba, gümüş tekerlek* – «Квітневий дощ – це золотий віз зі срібними колесами» (досл.) – мається на увазі те, що дощ, який випадає у квітні, є дуже корисним, сприяє родючості земель та є запорукою гарного врожаю. У цьому випадку концепт *yağmur* «дощ» вживається у значенні чогось позитивного, благо-

датного. Фразеологізм *Bahtsızın başına yağmur, ya taş yağar ya dolu* (досл. «У винограднику нещасливого замість дощу то град падає, то каміння сиплеться»), значення якого зумовлене виникненням у носіїв мови негативних емоцій стосовно граду, репрезентує ознаку концепту, що належить до оціночної зони інтерпретаційного поля: «Град – напасть, нещастя, неприємне явище», натомість дощ є тим, чого чекають, йому протиставляється град – позитивна оцінка;

3) регулятивна зона: *Geçmiş yağmura kebe tutma* – «Не вдягай бурки на дощ, що вщух» (досл.), укр. «Повів коня кувати, як кузня згоріла», у значенні «не варто робити щось коли вже запізно», тобто в дощову погоду потрібно вдягати спеціальний одяг.

Більшість досліджуваних фразеологізмів демонструють прагнення турецького народу на основі метеоніму *doğ* будувати образи, що так чи інакше описують людину, її характер, емоційний стан, поведінку, оцінюють її життєву ситуацію.

Так, лексема *yağmur* виходить за межі семантичної сфери «атмосферне явище» та стає частиною такого фразеологічного поля як «оцінка життєвої ситуації»: *Yağmurdan kaçıp doluya tutuldu* – «Із вогню та в полум'я» (букв. «Тікаючи від дощу, потрапив під зливу»). *Arsızın yüzüne tükürmüşler; yağmur yağıyor demiş* – досл. «Безсоромному плюють в очі, а він каже: «Дощ іде». *Islanmışın yağmurdan korkusu olmaz = Islanmışın yağmurdan pervası yoktur* – досл. «Змоклий страху перед дощем не має».

Значення названих фразеологічних одиниць об'єктивує суперечливі когнітивні ознаки концепту *doğ*: з одного боку, дощ – явище звичайне (енциклопедична зона), а з іншого – від дощу тікають, тобто це явище викликає певні негативні відчуття, страх, або ж його чекають як чогось благодатного (без чого не буде урожаю) (оціночна зона).

Слід зазначити, що в деяких фразеологізмах фразеолекси набувають антонімічного значення «добра сила – погана сила»: *Çiftçi yağmur ister, yolcu kurak* – «Селянину потрібен дощ, подорожуючому – суха погода». *Altın yerde paslanmaz, taş yağmurdan ıslanmaz* – «Золото в землі не іржавіє, камінь від дощу не намокне». Тут демонструється відносність оцінки – негативної чи позитивної – залежно від кута зору.

На основі аналізу значень перерахованих фразеологізмів також можна визначити їхні певні когнітивні ознаки, що формують інтерпретаційні поля у їхній структурі: дощ сприятливо впливає на навколишнє середовище / дощ – це стихія, якої слід боятися і яка може завдати шкоди

людині. Фразеосеми деяких висловів не перебувають у відношенні строгої опозиції, хоча фразеолокса *ağlamak* має негативне значення: *Gök ağlamayınca yer gülmez* – «Небо не заплаче – земля не засміється» у значенні «Не буде дощу – не буде й урожаю», у переносному значенні «ключ неба». Незважаючи на те, що сам концепт *дощ* у цьому виразі номінативно відсутній, він має на увазі, об'єктивуючи периферійну ознаку «дощ як корисне та потрібне у природі явище, що має велике значення для людини та її життєдіяльності».

Як ми вже зазначали, у фразеологізмах, де периферійні ознаки концептів стають зовнішніми, порівняно з лексичною системою розкривається їхня національно-культурна специфіка. Одним із основних понять у фразеології є поняття фразеологічного образу – «того наглядного уявлення, свого роду «малюнка», на фоні якого ми й сприймаємо це цілісне значення як узагальнено-переносне, метафоричний або метонімічний дериват, що виник у результаті глобального переосмислення першочергового значення» [11, с. 58]. Саме фразеологічний образ вміщує національно-культурну специфіку фразеологізму. Так зазвичай він створюється на основі реалій, відомих лише одному народу.

Наприклад, фразеосема виразу *Gök ağlamayınca yer gülmez* («Небо не заплаче – земля не засміється») дозволяє встановити ту саму когнітивну ознаку, що й у його українському варіанті: дощ – сприятливе явище для отримання доброго врожаю, і земля «сміється» лише коли плаче небо, тобто її поливає дощ. Ця ознака корелює з оціноч-

ною та утилітарною зонами інтерпретаційного поля концепту *дощ*, відображаючи позитивне прагматичне ставлення до опадів.

Висновки. Як показав стислий аналіз особливостей вербалізації концепту *дощ* у турецькій мовній картині світу, його репрезентує велика кількість лексичних одиниць, ключовим репрезентантом виявлено лексему *yağmur*, що утворює ядро номінативного поля досліджуваного концепту як у сучасній турецькій мові, так і в її діалектних та давніх формах. Аналіз фразеологічних одиниць із компонентом *дощ* виявив, що образи, які об'єктивують універсальні когнітивні ознаки концепту, виникають на основі загальнолюдських знань про якість світу, що оточує людину. Нами було виявлено фразеологічні одиниці, що об'єктивують суперечливі когнітивні ознаки концепту *дощ*: з одного боку, дощ – явище звичайне (енциклопедична зона), а з іншого – від дощу тікають, тобто це явище викликає певні негативні відчуття, страх, або ж на нього чекають як на щось позитивне (без чого не буде урожаю) (оціночна зона). Особливості досліджуваного концепту розкриваються завдяки аналізу національно-культурного компонента фразеологічної парадигми, наявність якого може бути зумовлена вибірковістю мислення народу, його культурним та духовним досвідом, особливістю реалії, що позначається, тощо.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розгляді особливостей вербалізації концепту *дощ* у турецькомовному різножанровому дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Краткий словарь когнитивных терминов / ред. Е.С. Кубрякова. Москва, 1997. 245 с.
2. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Москва : Академический Проект, 2001. 990 с.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава. Довкілля. Київ, 2006. 716 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 477 с.
5. Türkçe Sözlük. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfiyar. Dokuzuncu baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998. 2523 s.
6. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. Изд. 3-е, стер. Москва : КомКнига, 2006. 128 с.
7. Пимонова М.В. Введение в когнитивную лингвистику. Кемерово, 2004. 208 с.
8. Folklor Postası Dergisi. Cilt II, Sayı 17. Haziran, 1946.
9. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Языки русской культуры, 1996. 288 с.
10. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики. Ленинград : Наука, 1990. 262с.
11. Телия В.Н. Основные постулаты лингвокультурологии. *Филология и культура*. В 3 ч. Ч. III / отв. ред. Н.Н. Болдырев. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 1999. С. 14–15.

РОЗДІЛ 4

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 811.621.251. 373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.33>

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СКЛАД ІНДОНЕЗІЙСЬКОЇ МОВИ

PHRASEOLOGICAL COMPOSITION OF INDONESIAN LANGUAGE

Ларченко Д.І.,

*orcid.org/0000-0002-6118-8372**асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті розкривається поняття фразеологізмів відповідно до досліджень різних лінгвістів індонезійського та українського мовознавства та їх значення і використання в сучасній індонезійській мові. Згадані основні вітчизняні та зарубіжні дослідники цієї теми та їхні основні праці з влучними прикладами. Стаття висвітлює найбільш популярні класифікації фразеологічних одиниць у міжнародному та власне індонезійському мовознавстві, які допомагають детальніше вивчити та проаналізувати тему в різних сферах суспільства. Розглянуто особливості вживання фразеологізмів у сучасній індонезійській мові та проблеми, які виникають у вітчизняних перекладачів під час роботи з ними, а також наведено приклади найбільш влучних перекладів та тлумачень для полегшення розуміння мовної специфіки індонезійського народу. Проаналізовано різні сфери вживання фразеологічних одиниць індонезійської мови, а також наведено найбільш популярні одиниці в сучасному житті індонезійського народу відповідно до розвитку культури та релігійних чинників. Здійснений пошук найбільш влучних перекладів вітчизняною мовою найуживаніших фразеологічних одиниць індонезійської мови, а у разі відсутності відповідників проаналізовано вживання певних фразеологічних зворотів та наведено приклади можливого використання у вітчизняних реаліях. Досліджені класифікації фразеологічних одиниць, надані різними дослідниками цієї теми, висвітлені найбільш влучні класифікації відповідно до україномовних реалій, проаналізована варіативність таких класифікацій. Стаття розкриває поняття ідіоми та ідіоматичних конструкцій у сучасній індонезійській мові та особливості їх використання і перекладу. Розглянуто такі фразеологічні одиниці, як прислів'я та приказки, також знайдені влучні відповідники у вітчизняній мові та сфери їх використання. Проаналізовано пемео як одну з фразеологічних одиниць, що зустрічається в сучасній індонезійській мові. Висвітлено поняття метафори та вислову як фразеологізмів із влучними перекладами українською мовою.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, прислів'я, приказка, ідіома, вислів, повчання, метафора, фразеологічний вираз, класифікація.

The article deals with the concept of phraseologisms in accordance with the studies of different linguists of Indonesian and Ukrainian linguistics and their meaning and use in modern Indonesian. The main domestic and foreign researchers of this topic and their main works with good examples are given. The article highlights the most popular classifications of phraseological units in international and Indonesian linguistics, which help them to study and analyze the topic in various areas of society. The features of the use of phraseologisms in modern Indonesian language and the problems encountered by native translators in dealing with them are considered, as well as examples of the most accurate translations and interpretations to facilitate the understanding of the linguistic specificity of the Indonesian people. Different fields of application of phraseological units of Indonesian are analyzed, as well as the most popular units in the modern life of Indonesian people according to the development of culture and religious factors. The most accurate translations in the native language of the most used phraseological units of the Indonesian language were searched, and in the absence of correspondences, the use of certain phraseological references was analyzed and examples of possible use in domestic realities were given. The research of the classification of phraseological units by different researchers of this topic and the most accurate classifications according to the Ukrainian-language realities are highlighted and the variability of such classifications is analyzed. The article introduces the concepts of idioms and idiomatic constructions in modern Indonesian and the features of their use and translation. Phraseological units such as proverbs and proverbs, as well as the corresponding phrases in the native language and their scope are examined. Pemoo is analyzed as one of the phraseological units found in modern Indonesian. The concept of metaphor and expression as phraseologisms with accurate translations in Ukrainian is covered.

Key words: phraseology unit, proverbs, proverb, idiom, utterance, teaching, metaphor, phraseology, classification.

Постановка проблеми. Фразеологія – здатний концентровано висловити не тільки особливості цієї мови, але і його носіїв, їх світовідчуття, склад розуму, менталітет, національний характер і стиль мислення. Без сумніву, фразеоло-

гія додає мові яскравість, неповторність і національний колорит, що відрізняє мови одну від одної.

Кожен фразеологізм сприймається як невід'ємний складник буття, що є ключем до пізнання будь-якої культури світу. Як свідчить аналіз лінгвістичної літератури, фразеологічний базис індонезійської мови залишається малодослідженим. Тому набуває особливої актуальності вивчення фразеологічної скарбниці сучасної індонезійської мови з лінгвістичної та структурно-семантичної точки зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вже майже протягом століття фразеологія досліджується як українськими, так і зарубіжними вченими, про що свідчить велика кількість праць, що присвячені порушеному питанню.

З одного боку, цей розділ мови досліджений досить добре і глибоко. Незважаючи на різноманіття і різнобічність теоретичних напрямів, вчені намагаються проаналізувати дані з метою уточнення деяких властивостей фразеологічних одиниць, визначення їх ролі та функцій у мові.

У контексті дослідження необхідно сказати, що є незначна кількість наукових робіт, що присвячені дослідженню фразеологізмів індонезійської мови. У 80–90-х ХХ ст. у науці були спроби систематизувати фразеологічний матеріал. Дослідники Пуспітосапутро, Аббас, Чаніаго та Пратама уклали книгу фразеологічних одиниць індонезійської мови [18, с. 10]. Однак ця книга не є певною глибокою теоретичною розвідкою з питань дослідження фразеології, а суто зібранням сталих виразів з описом їхнього значення та наведеними прикладами їх вживання в реченні. Хоча, безумовно, не варто применшувати значення цієї збірки, адже це був перший крок і спроба збору фразеологічного запасу індонезійської мови.

Досліджуючи національну базу фразеології, індонезійські вчені-мовознавці беруть за основу західноєвропейську наукову думку. Досить часто в підручниках індонезійської мови ми зустрічаємо визначення чи класифікацію фразеологізмів класиків мовознавчої дисципліни (Ф. де Соссюр, Ф. Пальмер, М. Вуд та ін.). Зокрема, лінгвісти Індонезії для поділу фразеологічної бази на групи використовують класифікацію М. Вуда.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі та характеристиці власне структури та семантики фразеологізмів індонезійської мови. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- вивчити фахову літературу з проблеми;
- відібрати практичний матеріал для опрацювання й аналізу;

- побудувати структурно-семантичну типологізацію фразеологічного фонду сучасної індонезійської мови.

Виклад основного матеріалу. М. Вуд [6, с. 2] запропонував три концепти, за якими він поділяє фразеологічні одиниці: принцип континууму (*kontinuum*), композиційності (*kekompasionalan*) та продуктивності (*keproduktifan*).

На думку науковців, фразеологізм – це вислів, значення компонентів якого стає єдиним цілим; його семантичне значення неможливо розтлумачити через значення його складників (як лексично, так і граматично) [2, с. 11]. Фразеологічні вислови іноді також називають “*bahasa langgam*” – усталена мова – мова, яка часто використовується певними групами, у певних діалектах, до них важко знайти відповідник під час перекладу певною мовою.

Науковець Крідалаксана стверджує, що, як правило, фразеологічна одиниця належить до художнього стилю мови. Фразеологізм – це конструкція, комплексне семантичне значення якої відрізняється від значення її складників [5, с. 62]. Наприклад, фразеологізм “*kambinghitam*” («цап-відбувайло») відтворюється в мові як готова значеннєва одиниця. Спільне значення частин цього фразеологізму відрізняється від їх окремого значення: “*kambing*” – «коза, вівця», “*hitam*” – «чорний».

Фразеологічною конструкцією також називають будь-який вислів, складений зі сполучення слів, що відтворює нове, переносне значення, в якому відсутній семантичний зв'язок із компонентами, що входять до складу цієї ідіоми. Це – висловлювання чи фразеологізм у вигляді терміна або ж фрази, значення якої зазвичай досить важко зрозуміти з дослівного значення компонентів чи порядку їх розташування (в межах фразеологізму). Це – незмінний сталий вираз, що утворює нове (переносне) значення та відтворюється в мові за традицією.

Ідіоми також з'являються у процесі використання мови в повсякденному житті, наприклад: (1) у разі використання вислову якоїсь людини як ідіоми, (2) у разі використання висловів, що відтворюють загальнолюдські цінності. Ідіоми, що відтворюють ці цінності, поділяються на три групи: (а) прислів'я, (б) притча, (с) пемео (гасло) [5, с. 89].

Ідіоми – це форма вираження мови. А мовне вираження, своєю чергою, базується на багатомовному досвіді її носіїв. Тому ідіоми є одним із проявів життєвих та культурних особливостей тієї чи іншої спільноти.

На думку дослідника Арвасіла [1, с. 147], фразеологізм – це семантично ізольована група слів, значення якої не збігається зі значенням слів цієї

групи. Фразеологічну одиницю неможливо перекласти дослівно іншою мовою.

На думку дослідника А. Шаєр [2, с. 13], ідіома – це лінгвістична одиниця, яка може бути виражена як словом, фразою, так і реченням; значення ідіоми неможливо пояснити через граматичні правила мови та через лексичне значення елементів, що сформували цю ідіому. Однак завдяки історичній компаративістиці та пошуку етимології фразеологізмів можна віднайти зв'язок між значенням цілого та лексичним значенням його складників. Звісно, семантичне значення деяких ідіом ще може бути пояснене через значення компонентів, що його утворюють, наприклад, *“laparmata”* – «скупий», «ненаситний», *“dadaayam”* – «груди колесом». Але також є велика кількість ідіом, які вже повністю втратили зв'язок зі своїм прямим значенням, наприклад, фразеологізм *“pantatkuning”* («жовтий зад») має значення «скупий», «скнара», а фразеологізм *“pergikenegericacing”* («піти до долини глистів») – «померти». Отже, значення наведених фразеологізмів є невмотивованим, тобто їх сутнісне значення не впливає з лексичного та граматичного значення складників.

Дослідник Бадуду акцентує на семантичному значенні ідіом та їхньому відхиленні від норм літературної мови. Він стверджує: «Ідіома може мати в собі необмежену кількість об'єднаних між собою компонентів, утворюючи нове значення, на яке лексичне значення складників цієї ідіоми не впливає. Ідіома – це особлива лінгвістична форма, що має характерне стале значення. Ми не можемо пояснити значення цілої ідіоми через лексичне значення кожної її частини та через правила граматики, що існують у цій мові. Щодо ідіом ми не можемо ставити наступні запитання: Чому ця фразеологічна одиниця має саме таку форму? Чому воно має таке значення? Чому в цьому фразеологізмі використовується саме цей компонент, а не інший? <...> Ідіома відтворюється в мовленні традиційно, за звичкою, і є узвичаєною, погодженою лінгвістичною та стилістичною формою» [3, с. 154].

Класифікація ФО за Судраджатом

В індонезійській мові дослідник Судраджат визначає два види ФО, а саме: фразеологічний вираз і прислів'я [5, с. 89].

Фразеологічний вираз – це одна з форм ФО, виражена у формі групи слів, що мають переносне значення, яке не є таким самим, як сукупний сенс його компонентів [5, с. 89]:

- *tinggi hati* «зарозумілий»;
- *panjang tangan* «не чистий на руку».

Прислів'я – речення або фрагмент речення, яке має усталену форму, сенс та особливу функцію в суспільстві; прислів'я передаються із покоління в покоління та використовуються для оздоблення мови, мають повчальний сенс та керівні принципи життя [5, с. 189].

Вчений поділяє прислів'я на повчання, притчу та пемео (гасло).

Повчання – це особливий вид прислів'я, який містить поради або настанови від старших:

- *“Hancur badan dikandung tanah, budi baik terkenang jua”* – «Добру справу два століття пам'ятають»;

- *“Kasih Ibu sepanjang jalan, kasih anak sepanjang penggala”* – «Материнська любов і ласка кінця не зна»;

- *Rambut sama hitam, hati masing-masing* – «На любов і смак товариш не вояк».

Притча – це вид прислів'я, який в основному має порівняльний характер. Головна особливість притчі – це наявність таких слів, як *“bak”*, *“bagai”*, *“laksana”*, *“seperti”* та *“sebagainya”* [7, с. 91]:

- *“Laksana burung dalam sangkar”* – «як птах у клітці»;

- *“Seperti punggung merindukan bulan”* – «коли рак на горі свисне»;

- *“Seperti api dalam sekam”* (досл. «як вогонь у лущинні») – «таємні підступні дії».

Пемео – це одна з форм ФО, що утворилася з виразу або прислів'я і яка використовується як девіз життя [7, с. 91]:

- *“Bersatu kita teguh, bercerai kita runtuh”* – «Разом ми сила»;

- *“Daripada berputih mata, lebih baik berputih tulang”* – «Краще білих очей вибілена кістка».

Класифікація ФО за А. Шаєром

Говорячи про ідіоми, необхідно звернути увагу на класифікації цих одиниць. Досить часто в індонезійській науковій літературі ми зустрічаємо класифікацію А. Шаєра [2, с. 17]. В основу цієї класифікації А. Шаєр поклав різні критерії:

- 1) «модальність» компонентів, тобто їхня здатність впливати на значення ідіоми;

- 2) форма вираження ідіоми;

- 3) семантичне значення головного компонента ідіоми.

Отже, за модальністю компонентів Шаєр поділяє ідіоми на *повні* та *часткові*.

Повна ідіома – це ідіома, компоненти якої становлять єдність значення. Кожен складник такої ідіоми вже втратив своє лексичне значення, саме тому повні ідіоми сприймаються як єдине ціле. Ідіома *“buah tangan”* – «сувенір», «витвір» – є прикладом повної ідіоми. Слова *“buah”* і *“tangan”*

ми не можемо окремо використовувати для позначення ідіоми “*buah tangan*”, оскільки компоненти повної ідіоми набувають переносного значення, якщо вони злилися воедино, стали єдністю. У повних ідіомах відсутня змога вставляти або ж замінювати будь-який компонент ідіоми іншим, або ж виключати їх зі складу. Також прикладами повної ФО є ідіоми “*membanting tulang*” – «наполегливо вчитися», “*makankawat*” – «бідувати», “*kepala angin*” – «дурний».

У часткових ідіомах один із складників ідіоми зберігає своє лексичне значення. Наприклад, частковим є сталий вираз “*bekerjakeras*” – «працювати старанно, докладючи зусилля». Як ми бачимо, один із компонентів (у цьому випадку дієслово *bekerja* – працювати) залишає своє лексичне значення. Однак інший компонент набуває нового змісту. Значення другого складника фразеологічної одиниці “*bekerjakeras*” – “*keras*”, тобто «твердий», «сильний» – у сполученні з дієсловом “*bekerja*” змінюється на «старанно», «наполегливо». Прикладами часткової ФО є ідіоми “*salahair*” – «невихований», “*tidur-tidurayam*” – «дрімати».

Залежно від форми вираження фразеологічні одиниці поділяються на такі категорії: *вислів*, *метафора* та *ФО*, значення якої не пояснюється через значення її компонентів, – *ідіома*.

Вислів – це конструкція зі сталою формою, складники якої виражають єдність змісту [2, с. 19]. Наприклад, ідіома “*anginlalu*” (дослівно «вітер, що минає») має форму вислову і перекладається українською як “щось тимчасове”. Цей вислів пояснюється тим, що вітер, якщо минає щось, не повертається назад. Прикладом вислову також є фразеологізм “*berminyakair*” (дослівно перекладається як «перемішувати масло з водою») – «підлещувати». Оскільки масло не можна перемішати з водою, цей вислів означає, що те, що було висловлено мовцем, відрізняється від того, що він дійсно мав на думці.

Говорячи про основну структуру *метафори*, варто сказати, що це є перенесенням властивості одного предмета на інший. Отже, два предмети, що порівнюються, мають спільну властивість. Наприклад, ідіома індонезійської мови “*tulisansepertikarayam*” («як курка лапою», «каракулі») є метафорою. Сліди курячих лап не сприймаються як щось естетичне або ж граційне, саме тому їх порівнюють із письмом людини, яке є неохайним чи досить незрозумілим для інших.

Прикладом сталого виразу, компоненти якого вживаються в переносному значенні, є ідіома “*kumiskucing*” (дослівно «кошачі вуха») – лікар-

ська рослина *Orthosiphongrandiflorus*. За подібністю до котячих вух цієї рослині надали саме таку назву, і її переносне значення зовсім не пов’язане зі згаданою твариною.

Отже, ідіома, метафора та вислів фактично охоплюють один і той самий об’єкт, але форма зображення в них відрізняється. *Ідіома*, наприклад, зберігає лексичне і граматичне значення компонентів, що входять до складу ідіоми. *Фразеологічний вислів* є засобом мовної виразності, влучним та ефективним способом передачі відчуттів та емоцій. Водночас *метафора* – це засіб порівняння або ж перенесення властивостей одного предмета на інший.

За семантичним значенням головного компонента А. Шаер [2, с. 23] поділяє фразеологізми на такі *семантичні групи*:

- 1) семантика «частини тіла»: “*rendahhati*” – «скромний»;
- 2) семантика «відчуття»: “*berdarahdingin*” – «холоднокровний»;
- 3) «колір»: “*merahmuka*” – «злий»;
- 4) природна семантика: “*bulanterang*” – «місячна ніч»;
- 5) семантика «назви тварин»: “*ularberkepala-dua*” – «лукава людина»;
- 6) семантика «рослини»: “*lidahbercabang*” – «брехливий», «двоєдушний»;
- 7) фразеологізм, основним компонентом якого є:
  - іменник: “*kepalabatu*” – «уперта особа»;
  - прикметник: *hitammanis* – 1. «коричневий», 2. «малайський танець»;
  - дієслово: *mencarimuka* – «підлабузнюватися»;
  - прислівник: “*hendakmenggaruk, belumberkuku*” – «хоче поцарапати, але не має кігтів»;
  - числівник: “*menduahati*” – «коливатися», «лицемір».

Висновки. Фразеологія – це наука про фразеологічні одиниці (ФО), тобто про стійкі поєднання слів з ускладненою семантикою, які не утворюються за породженими структурно-семантичними моделями змінних сполучень.

Фразеологізм – стійке поєднання лексем із повністю або частково переосмисленим значенням. Основними й універсальними ознаками ФО є стійкість, ідіоматичність, окремооформленість.

Фразеологічна стійкість – це обсяг інваріантності, властивий різним аспектам ФО, який зумовлює їхню відтворюваність у готовому вигляді і тотожність при всіх узуальних і оказіональних змінах.

Ідіоматичність – це неможливість вивести значення ФО зі значень його конститuentів.

Віддільність – це особливість будови синтаксичної єдності, яка полягає в тому, що його складники є окремими словами.

Існують різні підходи до класифікації ФО: за ступенем мотивованості і спаяності елементів ФО (В.В. Виноградов), за структурою і стилістичним критерієм (А.І. Смирницький), за ступенем самостійності і залежності від контексту (М.М. Амосова) та ін.

Фразеологія в індонезійському контексті є порівняно молодю дисципліною і в осно-

вному базується на європейській науковій думці. Незважаючи на це, значна кількість провідних лінгвістів Індонезії вже виробила власні підходи до аналізу та класифікації ФО, серед них: Крідалаксана, Арвасіла, А. Шаер та Судраджат.

У лінгвістиці є різні методи і прийоми для дослідження фразеологічного матеріалу (метод фразеологічного аналізу, метод фразеологічної ідентифікації, метод фразеологічного опису, метод фразеологічної аплікації).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Русско-индонезийский учебный словарь: 10000 слов / авт.-укл. Лордкипанидзе А.Г., Павленко А.П. Москва : 1963. 708 с.
2. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика : підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. Київ : Знання, 2010. 270 с.
3. Сучасна українська літературна мова : Підручник / [М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.]; за ред. М.Я. Плющ. 3-тє вид., стер. Київ : Вища школа, 2001. 430 с.
4. Badudu J. Sakrawala Bahasa Indonesia. Jakarta : Gamedia Pustaka Utama, 1992. 180 с.
5. Badudu J. Membina Bahasa Indonesia Baku. Seri 1. Bandung : Pustaka Prima, 1980. 101 с.
6. Badudu J. Peribahasa, Salah Satu Segi Bahasa yang Masih Perlu Diberi Perhatian. Jakarta : Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa, 1988. 201 с.
7. Brataatmadja H. Kamus 2000 Peribahasa. Yogyakarta : Kanisius, 1982. 143 с.

РОЗДІЛ 5 КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.124'06' 373. 72

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.34>

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛАТИНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЯК НОСІВ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ЛЮБОВ»

PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF LATIN IDIOMS WITH THE NOTION OF “LOVE”

Бенькевич Г.А.,

orcid.org/0000-0002-7496-0077

*викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*

У статті проаналізовано поняття «любов» у латинській фразеології, його змістове наповнення. Розглянуто тлумачення поняття «любов» у античності та інших епохах: любов у трактаті «Про град Божий» Августина; розвиток стосунків у філософії Демокрита; любов як «вище благо» у Плотіна; любов як сенс життя у Сократа; любов як пристрасть у Джордано Бруно; любов як універсальна надприродна сила у Марсіліо Фічіно; прояви любові у Рене Декарта; любов у «філософії серця»; любов у Клода Гельвеція. Розглянуті фразеологізми структуровано за тлумаченням поняття «любов» у контексті асоціативного ряду, що передає вагомий для людини зміст та відображає життєві історії. Показано, як фразеологізм створює образ через експресивність, емоційність, оцінність, є повчальним, має питому пізнавальну вагу. Акцентовано увагу на пізнавальності фразеологізмів для людини, що забезпечується їхньою простою, зрозумілою формою, дає людині змогу говорити просто про складні явища, зв'язки та взаємини. Підтверджено, що фразеологізм має здатність узагальнювати, резюмувати думки. Зосереджено увагу на тому, що латинські фразеологізми дають змістову характеристику почуттю любові, містять набутий досвід, підносять це почуття. Наголошено, що завдяки любові світ стає одним цілим, сприяє духовному розвитку особистості. Любов проявляється у чесних, порядних і безкорисливих людей. Вона є найбільшим стимулом діяльності, наділена повагою. Почуття любові виникає в серці. По-справжньому любить той, хто любить себе. Віком любові є молодість. Любляча людина – ніжна, довірлива, турботлива, смілива, не помічає життєвих труднощів та недоліків партнера. Відвертість у стосунках зміцнює люблячу пару. Почуття любові неможливо приховати. Гармонійні стосунки люблячих сердець потребують зусиль та перебувають у мирі. У любові немає зверхності та удаваності почуттів.

Ключові слова: фразеологізми, людина, поняття, любов, взаємини.

The article analyzes the concept “Love” in Latin phraseology, its semantic content. The interpretation of the concept “love” in classical antiquity and other periods: love in the treatise “About the City of God” by Augustine; the development of relations in Democritus philosophy; love as the “highest good” by Plotin; love as the meaning of life by Socrates; love is a passion with Giordano Bruno; love as a universal supernatural power in Marsilio Ficino stories; love shown by Rene Descartes; the love of “philosophy of heart”; love in Claude Helvetius’ works have been studied. The studied phraseological units are structured according their interpretations of the concept of love in the context of association, that shows a significant meaning for human being and reflects life history. It has been shown how idiom creates the image through expression, emotion, value and is instructive also has a specific cognitive weight. The cognition of idioms for a person that is provided in a simple, understandable way, gives man the ability to speak simply about complex phenomena, connections and relationships have been emphasized. It is confirmed that the idiom has the ability to generalize, to summarize thoughts. It is emphasized that Latin phraseologisms provide a meaningful characteristic of the feeling of love, contain the experience gained, exacerbate this feeling. It is pointed out that through love, the world becomes unity, promotes the spiritual development of the individual. Love is manifested in honest, decent and selfless people. It is the greatest inspiration for activities. A feeling of love appears in hearts. Truly loved is the one who loves himself. The age of love is youth. A loving person is gentle, trusting, caring, courageous, does not notice the life difficulties and shortcomings of a partner. Honesty in relationships strengthens a loving couple. The feeling of love cannot be hidden. Harmonious relationships of loving hearts need effort and are at peace. In love there is no superiority and delusion of feelings. The focus is on the fact that Latin phraseologisms provide a meaningful characteristic of feelings of love, contain experience, uplift that feeling. It is emphasized that through love, the world becomes one, promotes the spiritual development of the individual. Honesty in relationships strengthens a loving couple. The feeling of love cannot be hidden. Harmonious relationships of loving hearts need effort and are at peace. In love there is no superiority and delusion of feelings.

Key words: idioms, human, concept, love, relationships.

Постановка проблеми. У соціумі особистість набуває ті соціальні характеристики, які допомагають їй розуміти своє призначення і діяти. У цих процесах мотивують до розвитку цінності, які відомі з античності. Вони збереглися у мовно-фразеологічній спадщині Стародавніх Греції та Риму. Знайомлячись із фразеологізмами латинської мови, доповнюємо ними національну лінгвістику. У фразеологізмах переплітаються історії народів, своєрідність їхньої культури, побуту, традицій.

Фразеологічна одиниця не тільки зручна у відтворенні, вона є частиною асоціативного ряду. Іманентні ознаки фразеологічних одиниць – експресивність, емоційність, оцінність – роблять їх провідними засобами художнього зображення лінгвістичними та естетичними елементами. Нації послуговуються власним набором зрозумілих без тлумачення символів, знаків. Використовуючи їх, носії мови створюють доступні й водночас стислі образи, в які вміщується глибокий зміст фразеологізмів. Фразеологізми суттєво доповнюють виражальні засоби, оскільки експресивно-оцінні конотації у сфері фразеології ширші, ніж у сфері лексикології. Більшість фразеологічних зворотів багаті стилістично і використовуються в образному мовленні. Фразеологізми прості й зрозумілі за формою, за взірцем легко відтворюють складні явища, зв'язки та взаємини.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. лінгвістика приймає філософську концепцію антропоцентризму. Її знаково-текстова природа розкриває антропологічний зміст. У центрі уваги лінгвістичних досліджень ставлять людину [6, с. 9], для її вивчення застосовують концептуалізацію – визначення понять та взаємодії процесів.

У латинських фразеологізмах описується зміст почуття любові та набутий досвід поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Репрезентації лексичних одиниць на позначення любові в українській мові проводила С.В. Форманова; у російській мові – Т.В. Соловйова, О.В. Лобкова, Н.М. Дмитрієва, С.Г. Воркачов, Л.М. Салімова, Л.В. Русінова; в англійській мові – Є.О. Деміна, Н.В. Кузнецова; в німецькій мові – Т.В. Калинюк; у латинській мові – М.Г. Войціцька; у російській, китайській мовах – А.В. Аськова; у російській, турецькій мовах – А.А. Ахмет; у російській, англійській мовах – Т.І. Некрашевич. Вчені досліджували поняття «любов» на прикладі художніх творів, поезії, фразеологізмів, пісень тощо. У латинській мові – на прикладі казок. У латинській фразеології репрезентацію поняття «любов» не досліджували.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Через поглиблення соціальних криз однією з провідних тем у сучасному суспільстві постало виховання емоційно-чутливої поведінки, пошуку шляхів розуміння почуття любові і соціальної природи людини.

Метою нашого дослідження є упорядкування латинських фразеологізмів, що описують поняття «любов».

Для досягнення мети поставлено такі завдання: 1. Визначити поняття «любов». 2. Проаналізувати змістове наповнення поняття «любов» у латинській фразеології. 3. Розглянути тлумачення вчених про любов.

Виклад основного матеріалу. Зміст фразеологізмів стосується поняття «любов» у людських взаєминах.

Емоційний стан любові виникає у людини із задатками духовності. Любов не здатна на негативні вчинки, не проявляє деструктивної поведінки. Любляча людина займається саморозвитком.

За визначенням Великого тлумачного словника сучасної української мови, любов – це: 1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; кохання. // Стосунки між чоловіком і жінкою, викликані сердечною прихильністю. // Інтимні стосунки з особою іншої статі. 2. Почуття глибокої сердечної прив'язаності до когось, чогось. // Глибока повага, шанобливе ставлення до людини // Глибока приязнь, викликана родинними зв'язками. 3. Інтерес до чогось. // Внутрішній, духовний потяг до чогось. // Пристрасть до чогось [2].

Поняттям «любов» позначають загальну гармонію у Всесвіті. Сократ вважає, що душа людини через любов знаходить сенс буття. Демокрит розуміє істину речей у притяганні атомів. Тобто все у світі притягується одне до одного або відштовхується. Тому у любові притягання людини до людини має таку ж природу, як і загальні закони буття речей. Плотін говорить про вище благо, завдяки якому існує Всесвіт. Джерело цього блага знаходиться в душі людини, коли у ній зароджується любов.

Ознаки справжньої любові знаходимо у Першому посланні апостола Павла до Коринтян 13:4-14:5:

⁴ Любов – довготерпелива, любов – лагідна, вона не заздрить, любов не чваниться, не надимається, ⁵ не бешкетує, не шукає свого, не поривається до гніву, не задумує зла; ⁶ не тішиться, коли хтось чинить кривду, радіє правдою; ⁷ все зносить, в усе вірить, усього надіється, все пере-

терпить.⁸ Любов ніколи не переминає. Пророцтва зникнуть, мови замовкнуть, знання зникне.

⁹ Бо знаємо частинно й частинно пророкуємо.

¹⁰ Коли настане досконале, недосконале зникне.

¹¹ Тепер же застаються: віра, надія, любов – цих трое; але найбільша з них – любов.¹ Змагайте до любові, але бажайте гаряче духовних дарів...

Августин у трактаті «Про град Божий» описує два типи любові: 1) любов до себе і нехтування Богом та 2) любов до Бога і нехтування собою. Любов до себе і нехтування Богом створює земний град, любов до Бога і нехтування собою – небесний град. Перший шукає власної слави, другий – прославляє Бога [Civ. Dei, XIV, 28]. Цю думку передає фразеологізм: Duo sunt amores, mundi et Dei: si mundi amor habitet, non est qua intret amor Dei: recedat amor mundi et habitet Dei; melior accipiat locum (Homil. II, 8) – Є дві любові, до світу та до Бога; якщо є любов до світу, не може увійти любов до Бога, нехай любов до світу звільнить, відійде і буде любов до Бога; нехай краще займе місце. Августин, відповідно до уявлень епохи, цілковито відкидав природу людини. Тобто не настільки важливими для його уявлення були: людина, її доля, її особистий успіх, її щастя як первинна цінність, від якої залежить добробут і розвиток держави. Але такий світогляд диктувала епоха.

Тома Аквінський розглядає поняття «дружня любов» і наділяє її такими проявами: 1) любов-пристрасть, яка прагне до вигоди; 2) справжня любов, у якій єднається пара і не потребує вигоди з цього.

Джордано Бруно стверджує, що любов – це пристрасть, яка допомагає людині пізнати світ. Любов у нього має надприродне походження.

Італійський філософ Марсіліо Фічіно говорить про любов як про універсальну надприродну силу, що єднає душу і тіло, матерію і дух, людину і природу. Любов надає хаосу форму і єднає світ в одне ціле. Він розрізняє дві Венери: Венеру Небесну (Venus Coelestis) і Венеру Земну, або Народну (Venus Vulgaris). Перша передбачає любов до душі, друга – до тіла. Хоча любов у Фічіно є надприродною силою, він надає значення і людській любові (Venus Humanitas). У природі любові Фічіно показує єдність народження і смерті. Феномен любові має потужний біоенергетичний заряд і потенціал. Ціннісно значущий ідеал любові самоорганізовує особистість.

У любові душі обмінюються енергіями, любляча людина посвячує свою душу тому, кого любить, немов помирає і відроджується в цій душі. Таким чином, любов у розумінні Фічіно – одночасно смуток і радість, народження і смерть, насолода і страждання.

Декарт називає три прояви любові: прихильність, дружбу і повагу. Вони відрізняються мірою отриманих цінностей. Людина цінує себе менше – це прихильність; більше – це повага; однаково цінує – дружба.

Українські філософи та вчені Г. Сковорода, П. Юркевич, В. Сухомлинський тлумачать любов з позиції «філософії серця». Серце, на їхню думку, є джерелом любові та почуттів. Як ось у фразеологізмі: amor, ut lacrima, ab oculo oritur, in rectus cadit – любов, як сльоза: народжується в оці, западає в серце. Через любов і віру людина пізнає себе (Г. Сковорода). «Любов виникає з любові; коли я хочу, щоб мене любили, я перший люблю» (Г. Сковорода). Це ми бачимо у фразеологізмі: si vis amari – ama – якщо хочеш, щоб тебе любили, люби. Любов у Г. Сковороди є найсолодшим і найприємнішим почуттям. Людина без любові немов позбавлена сонця та напівмертва. Справжня любов виникає у єдності чесних і порядних душ. Поки людина діє чесно і справедливо, без очікувань, її любов міцнішає.

На думку К. Гельвеція, любов стимулює до активності, розгортання діяльності. Це спостерігаємо у фразеологізмі: omnia vincit amor, [et nos cedamus amori] – все підкорює любов, [і ми підкоряємося любові] (Verg., Ecl., X, 69). Л. Фейєрбах вважає, що любов як почуття єднає людей.

Любляча людина є гармонійною особистістю, активна і креативна; неегоїстична, не знає, що таке жадібність, заздрість та агресивність.

М. Бердяєв розглядає небесну і земну любов. Небесну любов (ідеальну любов) символізує Афродіта-Уранія. Така любов духовно розвиває особистість. Земна любов виникає в сім'ї, вона стосується дітонародження. Цю любов представляє Афродіта-Пандемос (всенародна).

У любові присутні ерос-духовність і ерос-краса, що надихає до пошуку, до прекрасного, до творчості, до креативності, до внутрішньої життєвої мотивації. Традиції сімейних стосунків діють у всіх поколіннях. Сучасна філософія відроджує традиції з історії філософії щодо культури любові та культу сім'ї.

С. Франк вважає, що любов долає егоїзм, вона надає сенс і повноцінність життю [7, с. 86–87], наприклад: magna res est amor – велика справа – любов.

Латинські фразеологізми описують різні змістові наповнення почуття любові.

Почуття любові виникає з мотивації: cras amet, qui nunqu(am) amavit, [quiqu(e) amavit, cras amet] – нехай завтра полюбить той, хто ніколи не любив, [а той, хто любив, нехай і завтра любить].

Почуття любові масштабується і набуває високих якісних характеристик: *magna res est amor* – велика справа – любов; *amor magister optimus* – любов – найкращий вчитель.

Почуття любові виникає в серці: *amor, ut lacrima, ab oculo oritur, in pectus cadit* – любов, як сльоза: народжується в оці, западає в серце; *corde amare* – любити серцем.

Почуття любові проявляється через турботу: *et si nullus erit/pulvis, tamen excute nullum* – і якщо не буде жодної пилинки, то все рівно струси її.

Ніжні слова викликають любов: *blanditia, non imperio fit dulcis venus* – любов можна здобути ласкою, а не силою.

Істинна любов має довіру: *credula res amor est* – любов довірлива; *caritas omnia credit* – любов усьому вірить.

По-справжньому любить той, хто любить себе: *prima caritas ad me* – передусім любов до себе.

Справжня любов не підвладна часу: *vetus amor non sentit rubiginem* – стара любов не ржавіє; *antiquus amor cancer est* – стара любов (подібна) до рака (міцна).

Любов толерантна до смаків та інтересів: *qui amat me, amat et canem meum* – хто любить мене, любить і мого собаку.

Люблячий знаходить подібне: *verum est, ut bonos boni diligant* – правда, що хороші люблять хороших.

Люблячі дотримуються миру: *pacis amor deus est; pacem veneramur amantes* – любов – бог миру; люблячі шанують мир.

Любляча людина є сміливою: *amor misceri cum timore non potest* – любов не поєднується зі страхом.

Для того щоб мати повагу від когось, слід поважати самому: *a nullo diligitur, qui neminem diligit* – ніхто не отримає поваги, хто сам не поважатиме.

Прагнучи любові – люби сам: *si vis amari, ama* – якщо хочеш, щоб тебе любили, люби; *ut amaris, amabilis esto* – щоб тебе любили, будь достойним любові.

Віком любові є молодість: *amare iuveni fructus est, crimen seni* – любов – насолода для юнака, а для старого – ганьба.

Сміливим сприяють обставини: *audentem Forsque Venusque iuvat* – сміливому допомагає і щасливий випадок, і Венера. Овідій у творі «Наука кохання» радить закоханому скористатися вдалим моментом, щоб заговорити про свої почуття.

Відвертість у стосунках зміцнює люблячу пару: *gratior est solito post maxima nubila Phoebus, post inimicitias clarior est et amor* – сонце (досл.: Феб) після негоди (досл.: темних хмар) найсвітліше; і любов після незгоди світліша.

Почуття неможливо приховати: *amor tussisque non celantur* – любов і кашель не приховаєш; *quis bene celat amorem?* – хто може вдало приховати любов?

Любов проявляє себе у скруті: *sorte patet misera, quae sit dilectio vera* – у нещасті розкривається справжня любов.

У любові нема перешкод: *levis est labor omnis amanti* – люблячому будь-яка праця легка.

Любовні почуття не знають зверхності: *non bene conveniunt, nec in una sede morantur amor et maiestas* – не поєднуються і не залишаються поруч любов і зверхність.

Любов потребує зусиль: *Amor odit inertes* – Амур ненавидить лінивих.

У латинських фразеологізмах є порада – не відмовлятися від любові: *vinci in amore turpissimum est* – соромно відмовитися від любові.

Любові не уникнути: *non oculus vitat, sibi quod cor amore maritat* – від ока не втече, що серце собі любов'ю обере.

Час нейтралізує негативні емоційні відчуття: *tempora lentescunt curam* – час лікує любовну тугу (Овідій).

Поряд із поняттям «любов» вживають поняття «кохання» як синонімічне. Кохання, яке, на перший погляд, має багато спільного із почуттям любові, так само має і відмінності.

Почуття кохання, за результатами досліджень китайських й американських учених, функціонально змінює мозок. У закоханих на момент дослідження більш активно працювали ділянки мозку, які відповідають за систему винагороди, мотивацію та управління емоціями. Показники були суттєво занижені у щойно розлучених і тривалий час одиноких.

Закохана людина обирає об'єкт своєї любові: *eligas, quem diligas* – вибирай, кого будеш кохати; та має єдиний об'єкт уподобання: *tu mihi sola places (tu mihi solus places)* – ти одна мені подобаєшся (ти один мені подобаєшся).

На тривалість стосунків впливає фізичний контакт закоханих: *ir petit angorem, cor gazas, visus amorem* – рука спрямовується до болю, серце – до скарбів, зір – до любові.

Кохання виникає через привабливу зовнішність партнера: *in amore forma plus valet, quam auctoritas* – у коханні краса має більше значення, ніж влада.

Закоханість виникає у момент емоційної кульмінації особистості, починає проявлятися і діяти в організмі людини. Зауважимо, що закоханість є одностороннім процесом, а кохання є взаємним почуттям обох – чоловіка і жінки. Закохані мають сильну пристрасть: *Dido caeco carpitur igni* – таємна пристрасть поїдає Дідону.

Закохана людина проявляє ласку: *blanditia, non imperio fit dulcis venus* – любов можна здобути ласкою, а не силою.

Кохаючий є толерантним до партнера: *quae minime sunt pulchra, ea pulchra videntur amanti* – навіть щось негарне є прекрасним для тих, хто кохає.

У латинській мові є фразеологізми на позначення палкого кохання, що є найвищим проявом справжньої любові: *in oculis alicujus esse* – бути палко коханим; *in oculis ferre aliquem* – палко кохати.

Від кохання немає ліків: *nullis amor est sanabilis herbi* – немає ліків від кохання; *Me miseram, quod amor non est medicabilis herbis* – о, яка я нещасна, адже немає (цілющого) зілля від кохання.

Фразеологізми показують кохання, яке має страждання: *amor et melle et felle est fecundissimus* – любов наповнена і медом, і жовчю; *madeant pocula Baccho* – хай наповняться чаші Вакхом (вином). У цьому фразеологізмі поет Тібулл закликає Вакха (тобто Діоніса – бога виноградарства і виноробства) зцілити його від любовної рани; *pallet: aut amat, aut studet* – блідий: від науки, або – любовної муки. Вергілій говорить про страждання Дідони від кохання до Енея; *amor dolor (est)* – любов – страждання.

У коханні людина необдуманно чинить: *ah, Corydon, Corydon, / [quae te dementia cepit]!* – ах, Корідон, Корідон, [здоровий глузд тебе покинув]!; *febris erotica* – любовна лихоманка; *amantes amantes* – закохані – божевільні.

Негідно вдавати закоханого: *peior odio amoris simulatio* – любов напоказ перевищує ненависть.

Закохана людина є ревнивою: *qui non zelat, non amat* – хто не ревнує, той не кохає.

Отже, поняття «кохання» має додаткові до поняття «любов» цінності і є предметом окремого дослідження.

Висновки: Підсумовуючи змістове наповнення поняття «любов» у латинській фразеології, ствердним є те, що завдяки любові світ стає одним цілим, сприяє духовному розвитку особистості. Любов проявляється у чесних, порядних і безкорисливих людей. Вона є найбільшим стимулом діяльності, наділена повагою. Почуття любові виникає в серці. По-справжньому любить той, хто любить себе. Віком любові є молодість. Любляча людина – ніжна, довірлива, турботлива, смілива, не помічає життєвих труднощів та недоліків партнера. Відвертість у стосунках зміцнює люблячу пару. Почуття любові неможливо приховати. Гармонійні стосунки люблячих сердець потребують зусиль та перебувають у мирі. У любові немає зверхності та удаваності почуттів.

Отже, латинські фразеологізми надають змістову характеристику почуттю любові, містять набутий досвід, підносять це почуття. Через любов людина пізнає себе і світ.

Дослідження змісту поняття «любов» має перспективи розвитку і значний матеріал для опрацювання та глибинного аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Августин Аврелий, блаженный. О граде Божиим. Москва, 1994. Т. 1. 394 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В.Т. Бусел Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
3. Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Из скарбниці античної мудрості: Словник / Худож. оформл. П.Т. Вишняка. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ : Вища шк., 1994. 351 с.: іл.
4. Крылатые латинские выражения / Авт.-сост. Ю.С. Цыбульник; худож.-оформ.: Б.Ф. Бублик, В.А. Мурлыкин. Харьков : Фолио; Москва : Эксмо, 2008. 992 с.
5. Спринчак Я.О. Етимологічний аналіз фразеологічних виразів. *Українська мова і література в школі*. 1976. № 5. С. 33–38.
6. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.
7. Франк С.Л. Религия любви. Русский Эрос, или Философия любви в России / сост. В.П. Шестаков. Москва : Прогресс, 1991. С. 401–415.

ALTERNATIVE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES AT HIGHER EDUCATION ESTABLISHMENTS WITH SPECIFIC TRAINING CONDITIONS

АЛЬТЕРНАТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВИЩИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Zapotichna R.A.,

orcid.org/0000-0002-5588-171X

*Lecturer of the Department of Foreign Languages and Culture of Professional Speech
Lviv State University of Internal Affairs*

Romanyuk O.M.,

orcid.org/0000-0002-7053-4011

*Lecturer of the Department of Foreign Languages and Culture of Professional Speech
Lviv State University of Internal Affairs*

Advantages and disadvantages of two foreign language teaching methods – traditional and alternative, has been portrayed in the article. The article deals with the peculiarities of the use of alternative methods of teaching foreign languages at higher education establishments with specific training conditions. Particular emphasis on modern information technology and actual trends in teaching foreign languages has been made. It has been highlighted, that such methods of teaching help students of higher education establishments with specific training conditions to upgrade their basic language skills, increase interest in educational material, allow to make educational process more effective and individualized. Some of the modern methods are not applied in traditional education, although their positive effect on students has been proved. The classification of the alternative methods of teaching foreign languages has been provided. These methods, among others, include: interactive games, multimedia presentations and internet communication technologies. The main advantages of such methods in overcoming of communicative obstacles, that often occur when students study a foreign language, has been studied. Criterion which should be taken into account during selection of innovative methods are analyzed. The importance of using games which improve speaking skills and enhance student's motivation in teaching foreign languages is emphasized. An attempt to determine the role of interactive games on teaching foreign languages, and to compare games with more traditional practices, which include case studies, group quizzes, lectures, collaborative teaching, homework, use of blackboard, has been made. It has been concluded that student's academic performance and learning abilities, as well as, their motivation to study need to be taken into consideration for the selection of the most suitable teaching method and combination of teaching applications.

Key words: alternative methods, communicative ability, foreign language, interactive games, motivation, speaking skills, teaching methods.

У статті розглянуто переваги та недоліки двох методів навчання іноземної мови – традиційного та альтернативного. Досліджено особливості використання альтернативних методів навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання. Особливий акцент зроблено на сучасних інформаційних технологіях та актуальних тенденціях викладання іноземних мов. Підкреслено, що такі методи навчання допомагають здобувачам вищої освіти, які навчаються у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, засвоїти та удосконалити основні мовні навички, підвищують інтерес до навчального матеріалу, дозволяють зробити навчальний процес більш ефективним та індивідуалізованим. Деякі із сучасних методів не застосовуються в традиційній освіті, хоча доведено їх позитивний вплив на засвоєння здобувачами вищої освіти навчального матеріалу. Здійснено класифікацію альтернативних методів навчання іноземних мов. Ці методи включають інтерактивні ігри, мультимедійні презентації та інтернет-комунікаційні технології. Вивчено основні переваги таких методів у подоланні комунікативних перешкод, які часто виникають, коли здобувачі вищої освіти вивчають іноземну мову у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання. Проаналізовано критерії, які слід враховувати під час вибору інноваційних методів навчання. Наголошено на важливості використання ігор, які покращують мовленнєві навички та підвищують мотивацію здобувачів вищої освіти у вивченні іноземних мов. Зроблено спробу визначити роль інтерактивних ігор у навчанні іноземних мов та порівняти ігри з більш традиційними методами, до яких, зокрема, належать групові вікторини, лекції, спільне навчання, домашні завдання. Зроблено висновок, що для вибору найбільш підходящої методики навчання та комбінації навчальних програм необхідно враховувати показники успішності та вміння здобувачів вищої освіти, а також їхню мотивацію навчатись.

Ключові слова: альтернативні методи, іноземна мова, інтерактивні ігри, комунікативна здатність, методи навчання, мотивація, навички говоріння.

Introduction. The relevance of the present issue is caused by the strong need in alternative methods of learning foreign language and the need in lan-

guage training and retraining for the modern professionals. The teaching of foreign languages has been done, mostly, by traditional or slightly sophis-

ticated teacher-centered methods rather than modern student-oriented applications and techniques while the transmission of knowledge and information has been realized with the usual form of lectures or discussions requiring physical presence of both student and the teacher. The overarching research problem of the article can be formulated as follows: What are the set of effective alternative methods for learning and teaching the foreign languages?

The article is aimed at analyzing traditional and alternative methods for teaching and learning foreign languages, as well as to reveal and prove a set of effective pedagogical conditions for learning languages. The object of the study is the specificity of using alternative methods in teaching foreign language to the students getting higher education at the establishments with specific training conditions. The relevance of the present issue is caused by the strong need in alternative methods of learning foreign language and the need in language training and retraining for the modern professionals. The article is a general description of alternative methods of learning a foreign language

Short review of the latest publications. Many researches have shown that using alternative methods of teaching foreign languages at higher education establishments is one of the effective methods in teaching languages. Our views have been strongly influenced by the writings of M. Abdyhalykova [1], B. Frydrychov [2], N. Hodovanets, and V. Lehan [3], D. Kamalja, S. Khatik, and T. Hitesh [4], M. Mubaslat [5], all of whom have proposed models for integrating alternative and traditional language teaching culture. These works share a common conceptual core and set of intricately related assumptions regarding the teaching and learning of culture. Given the diversity of the topics, the range of literature that we have surveyed in this report is very broad. We have consulted academic journals, books, conference proceedings, technical reports and online materials.

Results and discussion. Traditional teaching methods including case studies, group quizzes, lectures and –more recently – collaborative teaching, homework, use of blackboard and – even more recently – computer programs and other techniques like the pause method, allow student participation in lectures while providing them with the opportunity to select their own learning process. Modern teaching methods, on the other hand, including contemporary software programs, distance-learning for the same end.

Alternative teaching methods include a method of complete physical reactions, suggestive method, drama-pedagogical teaching, silent and group method. Suggestive method of learning a foreign

language is based on the selective lexical material commonly used in basic vocabulary. The main idea of drama-pedagogical method is that a foreign language teacher can borrow much for his professional practice from the art and actors. The method of complete physical reaction is based on concerted action and speech, speech training through physical (motor) activity. The main advantage of “silent” method is to improve oral communication skills, overcoming fear of linguistic accuracy and correctness of teaching ideas. “Group method” – basic principles of training were borrowed from the field of customer relations with consultant. It focuses on a combination of cognitive and emotional learning processes [3].

Modern stage is characterized by careful selection of methods of foreign languages teaching. Particular emphasis today is made on modern information technology and actual trends. There is a sort of selection of the most effective methods, techniques and tools during the preparation of specialists in various fields^{4–6}. The most important goal, according to scientists is the formation of a secondary language personality. Students must take a new language to a fundamentally new level. To do this, it is important to separate it from the mother tongue, in order to avoid errors in perception. During selection of innovative methods following criteria taken into account:

- Creating a comfortable and supportive atmosphere for student, promotion of natural interest and desire to learn a new foreign language;
- Involvement of emotions, feelings, experiences in the educational process to stimulate verbal, written and creative abilities;
- Use of the cognitive approach in the educational process;
- Call to work with the language on their own at the level of emotional and physical capabilities [1, p. 2].

The process of English communication learning will be more student-centered but less time consuming. Therefore, it promises that the teaching quality will be improved and students’ applied English communication can be effectively cultivated, meaning that students’ communicative competence will be further developed. Language in education would ideally and ordinarily build on such naturally acquired language ability, enriching it through the development of literacy into an instrument for abstract thought and the acquisition of academic knowledge. Teachers use a range of local texts or English translation of literature in the classroom. The use of language as well as the use of a variety of accents in listening activities or tests is encouraged in the English language classroom. With the proliferation of tablets and smart

phones, it is believed that textbooks will disappear in a few years. Furthermore, the access to knowledge in terms of flexibility and mobility has changed drastically. Teaching in English language classes focuses on fostering the students thinking as well as language content, outcomes and learning activities. There are significant and complex student-teacher interactions inside and outside the classroom. In a knowledge based society and to remain competitive and employable, teachers are expected to engage in a continuous professional development or the professional learning activities from the beginning to the end of their careers. As with any other profession, teachers are also expected to assume a greater responsibility for their own professional learning, continually developing their knowledge and skills.

New trends in English language teaching like interactive approach of teaching English is developing as a result of sustain research by the central board of secondary education (CBSE New Delhi). This approach also recommended by the Indian Council of School Education (ICSE New Delhi). To interact means to communicate which each other during interaction. Its means give the information, thoughts unknown to receiver. So interactive teaching styles are Brain Storming, Think pair and share, Buzz session, incident process, Q and A session. In Interactive approach some ideas are follow the leader, Total Physical Response (TPR), One word, Opposite Arguments, Test Tournaments, YouTube Videos Quizzes, Electronic Role Playing, Puzzle pieces. Communicative language teaching (CLT) emphasize on the process of communication rather than the mastery of language. Sometime the term functional approach is use for communicative approach or communicative method. In is article on communicative competence published in, «New origins in Linguistics» in 1971. The communicative approach emphasizes real meaningful communication rather than the activity, topic and situation which are artificial and remote from student's lives. Communicative approach includes three principles:

- 1) Which involve real communication;
- 2) Which involves various activities;
- 3) Which emphasize that language is meaningful to the learners [4, p. 6].

We made an attempt to determine the role of educational games on learning a foreign language, and to compare games with more traditional practices as effective learning tools for students of higher educational establishments with special training conditions.

Language learning is a hard work. Effort is required at every moment and must be maintained over a long period of time. As we need meaningfulness in lan-

guage learning, and authentic use of the language it is useful to follow and create many different techniques and procedures. That through creative procedure we can have an interactive environment which may lead to an improvement in learning a foreign language.

Games and especially educational games are one of the techniques and procedures that the teacher may use in teaching a foreign language. Games are often used as short warm-up activities or when there is some time left at the end of a lesson. A game should not be regarded as a marginal activity filling in odd moments when the teacher and group have nothing better to do. In our opinion, games ought to be at the heart of teaching foreign languages, games should be used at all the stages of the lesson, provided that they are suitable and carefully chosen. Games also lend themselves well to revision exercises helping learners recall material in a pleasant, entertaining way.

There is a widespread agreement that even if games resulted only in noise and entertained students, they are still worth paying attention to and implementing in the classroom, since they motivate learners, promote communicative competence and generate fluency and may have a significant role in improving a foreign language acquisition [5, p. 3–4].

There are a number of reasons that games deserve a place in the language classroom. First of all, they are fun, which is extremely important, because they can help activate students who may have been inactive before, due to lack of interest. Keeping students active is vital because teachers will never be able to actually teach students anything unless they can get them to participate in their own learning process.

Second, games also play a big part in helping participants build relationships, and to feel equal. Playing games in the classroom can also help create a friendly and positive atmosphere where seat arrangement can differ from game to game, and thus cause diversity from the norm which can be extremely helpful in keeping an exciting learning environment.

Third, the reason most people want to learn a language is to be able to use it in real situations, for example when travelling. Games can be a very good way to practice this skill because they can easily be used to reenact various situations from real life and provide students with practice in their fluency. Also, by using games in the classroom the teacher is giving his students a bigger role, and he himself is stepping out of the frontline which is a positive thing because it allows students to take on more responsibility. Also that allows students to do more on their own, and that can very well result in an increase in their confidence level.

Fourth, language students need to be emotionally involved, meaning they need to feel something while they are exposed to the language. Strong emotions, such as happiness, excitement, amusement and suspense allow students to feel positively about their learning situation and are therefore likely to have a positive effect on language learning.

Fifth, games are good for shy students and students with low confidence, and that applies specifically when playing takes place in smaller groups because then they get a chance to speak in front of fewer audience instead of having to express themselves in front of the whole class. Also it is sometimes easier to open up and forget the shyness when playing a game because the atmosphere is not as serious and more emphasis is put on fluency rather than grammatical correctness [6, p. 8].

The language games can be divided according to different principles. These games are as follows:

- Sorting, ordering, or arranging games. For example, students have a set of cards with different products on them, and they sort the cards into products found at a grocery store and products found at a department store;

- Information gap games. In such games, one or more people have information that other people need to complete a task. For instance, one person might have a drawing and their partner needs to create a similar drawing by listening to the information given by the person with the drawing;

- Guessing games. These are a variation on information gap games. One of the best known examples of a guessing game is 20 questions, in which one person thinks of a famous person, place, or thing. The other participants can ask 20 yes/no questions to find clues in order to guess who or what the person is thinking of;

- Search games. These games are yet another variant on two-way information gap games, with everyone giving and seeking information. Find Someone Who is a well-known example. Students are given

a grid. The task is to fill in all the cells in the grid with the name of a classmate who fits that cell, e.g. someone who is a vegetarian. Students circulate, asking and answering questions to complete their own grid and help classmates complete theirs;

- Matching games. As the name implies, participants need to find a match for a word, picture, or card. For example, students place 30 word cards, composed of 15 pairs, face down in random order. Each person turns over two cards at a time, with the goal of turning over a matching pair, by using their memory;

- Labelling games. These are a form of matching, in that participants match labels and pictures;

- Exchanging games. In these games, students barter cards, other objects, or ideas;

- Board games. Scrabble is one of the most popular board games that specifically highlights language;

- Role play games/dramas. Role play can involve students playing roles that they do not play in real life, such as dentist, while simulations can involve students performing roles that they already play in real life or might be likely to play, such as customer at a restaurant. Dramas are normally scripted performances, whereas in role plays and simulations, students come up with their own words, although preparation is often useful [2, p. 1157–1158].

Conclusions. It should be noted however that, students' background knowledge, academic performance and learning abilities need to be taken into consideration for the selection of the most suitable teaching method and combination of teaching applications. It should be also mentioned that, learning a foreign language is largely determined by the motivation of the students of higher education establishments with specific training conditions. In order to improve the process of teaching and learning as well as the understanding of the subject, specific strategies and educational techniques should be developed that take into account also, what motivates students and how these motivators can be strengthened.

REFERENCES:

1. Abdyhalykova M. Innovative Methods of Foreign Languages Teaching. *Indian Journal of Science and Technology*. 2016. Vol. 9 (22). P. 1–7.
2. Frydrychov B. Games in the Teaching of English. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. Vol. 191. P. 1157–1160
3. Hodovanets N., and Lehan V. To the Summary of Alternative Methods of Teaching Foreign Languages. *International Scientific and Practical Conference "WORLD SCIENCE"*. 2016. Vol. 3(7). P. 29–31.
4. Kamalja D., Khatik S., and Hitesh T. Modern Approaches and Methods in Teaching English Language. *International Journal of Research & Innovation. International Journal of Research & Innovation*. 2014. Vol. 2(3). P. 8–12.
5. Mubaslat M. The Effect of Using Educational Games on the Students' Achievement in English Language for the Primary Stage. *International review of social sciences and humanities*. 2012. Vol. 4 (2). P. 1–14.
6. Sigurðardóttir S. The use of games in the language classroom. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*. 2010. Vol. 7 (2). P. 6–25.

ФУНКЦІЇ ТОПОНІМА ЯК КОМПОНЕНТА ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

FUNCTIONS OF TOPONYMS AS A COMPONENT OF TERMINOLOGICAL COLLOCATION

Телеки М.М.,

orcid.org/0000-0003-4161-4386

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

ВДНЗУ «Буковинський державний медичний університет»

Синиця В.Г.,

orcid.org/0000-0002-5717-7267

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

ВДНЗУ «Буковинський державний медичний університет»

Мета статті – вивчення під кутом когнітивної лінгвістики топонімів як компонентів термінологічних одиниць на матеріалі англійської та латинської мов. Об'єкт – медична термінологічна підсистема «Інфектологія». Предмет дослідження – інформаційна та ідентифікуюча ролі топонімів на позначення спеціальних понять в інфектології. Матеріал дослідження – довідники та кількамовні медичні енциклопедичні словники. Методи дослідження: метод вибірки, описовий, аналізу, соціолінгвістичний. Топоніми відображають соціально закріплені уявлення про локальні розміщення певного розряду денотатів дійсності. Найменування віддзеркалюють зафіксоване в лексичній одиниці сприймання людиною фрагменту дійсності, формування моделі частини світу як результат її когнітивної і практичної діяльності. Як компонент термінологічного словосполучення, топонімійна назва вказує на місце виявлення інфекційного захворювання і містить різні відомості про: джерело інфекції (фактори навколишнього середовища, тварини, антропонози, що властиві певній місцевості, певному середовищу); механізм розвитку та прояв хвороби на цій території. Висновки: топоніми у складі термінологічного словосполучення виконують інформаційну роль, висвітлюють соціально-пізнавальний досвід, накопичений людиною у процесі еволюції наукових і суспільних знань. Окрім того, топоніми виконують уточнювальну функцію; виділяють захворювання, носія інфекції за більш або менш суттєвими ознаками з низки йому подібних і покликані ідентифікувати та індивідуалізувати позначуване поняття. Практична значимість дослідження полягає в поглибленому вивченні специфіки формування сучасної термінологічної підсистеми латинської та англійської фахової мов галузі «Інфектологія».

Ключові слова: топонім, термінологічне словосполучення, інформаційний, ідентифікуючий, інфектологія, інфекційний процес, інфекційна хвороба.

The purpose of the article is to study the role of toponyms as components of terminological units based on the material of English and Latin languages. The object of the article is medical clinical terminological subsystem of "Infectology". The subject of the research is the informational and identifying role of toponyms for designating special concepts in medical clinical subsystem of "Infectology". The research material were reference books and multilingual medical encyclopaedic dictionaries. The used research methods were: the sampling method, the descriptive method, the method of analysis and sociolinguistic method. Toponyms reflect socially fixed ideas about the local placements of a certain category of reality denotations. The names reflect a fragment of reality fixed in the lexical unit of perception by a person, the formation of a model of a part of the world as a result of its cognitive and practical activities. As a component of terminological collocation, the toponymic name indicates the place of detection of the infectious disease and contains various information about: the source of the infection (environmental factors, animals, anthroponoses that are inherent in a particular area, a certain environment); the mechanism of development and manifestation of the disease in this territory. Finding: Toponyms in the composition of terminological collocations play an informational role, light up the social and cognitive experience, accumulated by a person in the process of scientific and public knowledge evolution. In addition, toponyms perform a clarifying function; they isolate the disease, the carrier of infection with more or less significant features from a number of similar ones and are designed to identify and individualize the designated concept.

The practical significance of the research lies in the in-depth study of the modern terminological subsystem formation specifics of Latin and English professional language of "Infectology". Practical value can be applied for writing educational and methodical literature in Latin and English for future specialists in the medical field of knowledge.

Key words: toponym, terminological collocation, information, identifying, Infectology, infectious process, infectious disease.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Когнітивний напрям лінгвістичних досліджень у термінознавстві

розглядає термін як вербалізоване позначення результату пізнавальної діяльності людини. Він уможливує аналіз виникнення і розвиток спеціального знання, встановлення причин і механізмів

мів динамічних процесів термінологічної номінації з урахуванням комунікативних потреб у сфері науково-професійних медичних знань. Актуальним досі залишається вивчення когнітивних, семантико-структурних особливостей термінів, пов'язаних з їхнім практичним використанням, а також проблеми синонімії, полісемії, топонімії, специфіки номінації в галузевих термінологічних підсистемах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Термінологічними одиницями (переважно термінологічними словосполученнями) з топонімійним компонентом у галузі медицини найчастіше послуговуються фахівці: науковці, описуючи хвороби у працях, наприклад, про епідемічний процес *гарячки Західного Нілу*, циркуляцію вірусу якого виявлено у всіх ландшафтно-кліматичних зонах Закарпаття (У. А. Шуль «Епідеміологічні особливості гарячки Західного Нілу та оптимізація системи епідеміологічного нагляду на ендемічних територіях». Львів, 2017. 164 с.), або медичні працівники – у практичній діяльності. Трапляються окремі лінгвістичні описи, в яких згадуються медичні (фармацевтичні) терміни з топонімійним компонентом: Džuganová Vožena [10, с. 66], Починок Л., Маковська О. [11, с. 60] – в англійській клінічній термінології; І.Л. Кучешева – в англійській та німецькій мовах [4, с. 60]; Лехніцька С.І. – у фармацевтичній термінології і номенклатурі; Коваль Р.С. – у термінології фізичної й медичної реабілітації на матеріалі французької та української мов.

Названі праці торкаються проблем лексико-семантичного аналізу власних імен для позначення медичних термінів, окремих способів словотворення з натиском на маргінальні процедури, укладання енциклопедичного словника медичних термінів із пропріальним компонентом, опис основних моделей творення топонімійних словосполучень. Детальний аналіз термінологічних одиниць із топонімом, використовуваних у клінічній термінології у випадку інфекційних хвороб, залишається поза увагою дослідників.

Наше дослідження спрямоване на вивчення під кутом когнітивної лінгвістики інформаційної та ідентифікаційної ролі топонімійних назв у термінологічних одиницях, що функціонують в інфектології на матеріалі англійської та латинської мов.

Досягнення мети забезпечує виконання таких завдань: здійснення вибірки термінів із топонімійними назвами; короткий опис теоретичних засад лінгвістичного трактування поняття «топо-

нім»; опис факторів, що висвітлюють інформаційне та ідентифікаційне призначення топонімійних назв у термінологічних одиницях.

Об'єктом дослідження є топонімійний простір медичної клінічної термінологічної підсистеми «Інфектологія».

Предметом дослідження є інформаційне та ідентифікаційне призначення топонімів у термінологічних словосполученнях, що функціонують в інфектології.

Методи дослідження: методи вибірки, описовий, аналізу, соціолінгвістичний.

Джерельною базою роботи слугували термінологічні словосполучення з топонімійними назвами, дібрані з довідника «Симптоми і синдроми при інфекційних хворобах», 1998 [9] та зі словників: «Ілюстрований медичний словник Дорланда: Англо-український ілюстрований словник у 2-х т.», 2002 [2], «Українсько-російсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: А-Я», 2015 [6].

Виклад основного матеріалу. Когнітивна діяльність людини пов'язана з поняттям концепту. Для позначення нового знання індивідуум відштовхується від відомого йому концепту, існуючої класифікації понять із метою визначення місця для нового явища. Таким об'єктом дійсності є концепт простору. Філософія розглядає простір поряд із часом як загальну форму буття всіх матеріальних систем і процесів, оскільки не існує об'єкта поза простором і часом. Людина пізнає та виділяє в будь-якому об'єкті його складові частини, їх взаємне розміщення (місце, форму, величину об'єктів, тобто їхні просторові та метричні властивості). Мисленнєвий процес отримує мовне вираження результатів пізнання і завершується назвою об'єкта спостереження.

Вивчення найменувань просторових об'єктів вивчає наука топоніміка. Опорним поняттям топоніміки є топонімія – сукупність назв (топонімів) на певній території. Топоніміка належить до інтегральних наукових дисциплін і торкається, в першу чергу, трьох галузей знань: географії, історії та лінгвістики. Основне призначення географічної назви – необхідність орієнтації у просторі та розрізнення об'єктів у процесі пізнавальної і трудової діяльності. На думку Л.Ф. Ельцова, Б.І. Рєпіна, «індивідуальний просторовий досвід взаємодії людини зі світом задає концептуальну картину цього світу, фіксуючи властивості простору» [1, с. 107]. У пізнанні навколишнього середовища людина часто насамперед зауважує ті аспекти, які в певний період часу є важливими для неї, її діяльності та існування [8, с. 21].

Мовознавчі розвідки розглядають топонім як власну географічну назву (грец. τόπος – місце; місцевість, область, країна, простір й ὄνομα, ὄνομα – ім'я, назва). Топоніміка аналізується в розділі ономастики, який вивчає топонімію, походження, значення, а також правопис власних географічних назв [7, с. 198], походження топонімічних систем (ландшафтів) [8]. У кембриджському словнику англійської мови топонім тлумачиться як *a word that is the name of a place* (слово, що є ім'ям місця) (<https://dictionary.cambridge.org/ru/>). Вважається, що термін «топоніміка» з'явився в англійській мові в 1876 році, і з того часу його використовують замість слова «топонім», особливо серед географів або у професійному дискурсі [13]. Дослідник топонімії в мовознавстві В. Никонов відзначав, що топоніміка вказує не тільки на географічне середовище, а й ставлення суспільства до нього (Славянский топонимический тип. Вопросы географии, 1962. № 58: Географические названия). Крім мовознавства, топонімікою цікавляться такі науки, як ботаніка, зоологія, археологія, народознавство, етнографія та ін.

Топонімічні назви знаходять своє відображення в медичних термінах, особливо яскраво віддзеркалених у найменуваннях інфекційних хвороб. Інфекційні захворювання й досі залишаються однією з основних загроз для здоров'я людини. У зв'язку із цим протягом багатьох століть продовжують вивчати фактори, що впливають на виникнення епідемічних процесів під час інфекційних хвороб. До нашого часу збереглися окремі описи натуральної віспи – у старовинних китайських манускриптах (XII ст. до н. е.), та чуми, поліомієліту, малярії – у давньогрецьких рукописах (IV-II ст. до н. е.); тифу, дизентерії, правця, бешихи – у працях Гіппократа (460-377 рр. до н. е.). Із часом виникла наука про епідемії (грец. ἐπιδημία – який має всенародне поширення; λόγος – вчення), термін, що визначав наростання або появу великої кількості захворювань, які раніше не траплялися на певній території.

Вивчення інфекційних процесів протягом століть закріплювали у спеціальних поняттях, термінологічних номінаціях із топонімічною назвою, які зберігали інформацію про інфекційні хвороби на певній території.

Топонім, приєднаний до терміна, що позначає хворобу, вказує на її локалізацію. Найменуванні місцевості, де відбувається спалах хвороби, може повідомити про різні сторони людського буття, які впливають на перебіг хвороби: локальні мовно-історичні явища, кліматичні умови; тваринний світ; географічні, природні та соціально-

економічні особливості окремої країни, регіону; випадки із соціального життя людей, їхнього побуту; міграційні рухи населення; економічні та культурні контакти тощо. Саме такі відомості дають можливість охарактеризувати причини виникнення інфекції, ступінь розвитку інфекційного процесу та застосувати відповідний спосіб лікування. Зазвичай збудниками хвороб стають віруси різних класів, а частим джерелом інфекції є тварини, в тому числі клас птахів та комах.

Незважаючи на панівний у світі статус англійської як міжнародної, англійська медична термінологія в найменуваннях хвороб переважно зберігає корені латинського / грецького походження, що ще раз підтверджує факт інтернаціонального походження медичної термінології [12, с. 64]. Так, топонім *Сент-Луїс* у термінологічному словосполученні лат. *encephalitis St. Louis* – англ. *encephalitis St. Louis* (syn. *encephalitis American*) – *енцефаліт Сент-Луїс* (син. *енцефаліт американський*) зберігає інформацію про важку епідемію 1933 року в США у місті Сент-Луїс (англ. St. Louis, фр. Saint-Louis), штат Міссурі. Ознаками хвороби є загальна інтоксикація й ураження центральної нервової системи. Встановлення збудника захворювання, переносниками якого є комарі роду *Culex pipiens*, симптомів, дослідження крові та ліквору уможливило призначення адекватного лікування захворювання.

Найбільша тематична група інфекційних захворювань із топонімічними назвами – гарячки. Так, у терміні *гарячка* (син. *лихоманка*, *пірексія* ← лат. *pyrexia*, грец. корінь *-pyr-* жар), лат. *febris*, англ. *Fever*; закладено поняття: підвищення температури тіла, жар; хвороба, що супроводжується високою температурою тіла; пристосувальна реакція організму, що підвищує імунологічний захист [6, с. 141]. Топонім *Bunyavera* уточнює локалізацію хвороби, передбачає опис особливостей перебігу інфекційного захворювання на вказаній території. Для фахівців-інфекціоністів термін із топонімічною назвою містить інформацію про гостре інфекційне захворювання, спричинене однойменним арбовірусом, і належить до групи тропічних комариних гарячок; має доброякісний перебіг: лат. *febris Bunyawera* — англ. *Bunyawera fever* – *гарячка Буньяверера* (місто в Уганді). Вірусологи під цим термінологічним сполученням одразу розуміють, що збудником хвороби є виділені у 2016 р. віруси, які дістали міжнародну наукову назву *Bunyavirales*.

Інше інфекційне захворювання лат. *febris marseillensis*, англ. – *Marseilles fever* (англ. *Spotted fever due to*) – *марсельська гарячка* – інформує про

інші ознаки: це гостре захворювання, спричинене *Rickettsia conorii*, передається через укуси іксодових кліщів; характеризується появою чорних плям на місці укусу, плямисто-папульозною або петехіальною висипкою, болем голови, артралгією, міалгією, ознобом, гарячкою, фотофобією. У назві приховані історичні відомості про походження та розповсюдження хвороби. Важливе значення в розпізнаванні хвороби мав багаторічний досвід науковців. Уперше її описали в Тунісі у 1910 році А. Конор та А. Брюш під назвою «туніська плямиста гарячка». Пізніше в Марселі у 1923 році спостерігали декілька випадків хвороби, що мала подібні ознаки до туніської, однак вчені Д. Ольмер та Ж. Омер не ризикнули їх об'єднати. Лише в 1927 році Ж. П'єрі виявив властивий для хвороби первинний афект та дав їй назву «Марсельська гарячка». У 1930 році підтвердилася гіпотеза про передачу названої хвороби через собачих кліщів. [5]. Топонім *Marseilles* у термінологічному словосполученні виконує не тільки інформаційну роль, але й слугує ідентифікатором, що розпізнає захворювання з низки йому подібних. Прикладом ідентифікуючої ролі топонімійного найменування у складі термінологічного словосполучення є назви збудників інфекційних хвороб – вірусів, як-от: 1) лат. *virus silvae Kyasanur* – англ. *Kyasanur Forest disease virus* – вірус хвороби кісанурського лісу; 2) лат. *virus Machupe* – *Machupe virus* (ін. назва *Bolivian hemorrhagic fever virus*) – вірус Мачупо; 3) лат. *virus Mayaro* – англ. *Mayaro virus* – вірус Маяро. Завдяки топонімійній назві розрізняють віруси різних класів, що спричиняють інфекційний процес: 1) вірус хвороби кісанурського лісу – вірус роду *Flavivirus*, що передається кліщами з роду *Haemaphysalis*, зокрема *H. spinigera*. Уперше виділений під час епідемії геморагічної гарячки серед лісових працівників і мавп у кі-

санурському лісі в штаті Майсур, Індія; 2) *virus Machupe* – аренавірус такарибського комплексу, який є етіологічним агентом болівійської геморагічної гарячки і передається під час контакту з інфікованими гризунами виду *Calomyscallosus*. 3) вірус Маяро – арбовірус роду *Alphavirus*, передається комарами роду *Haemagogus*; уперше виділений в окрузі Маяро, Тринідад. Спричиняє подібну до гарячки денге хворобу в Центральній і Південній Америці.

Володіння фахівцем інформацією, яка закладена в термінологічному словосполученні з топонімійним компонентом, дає можливість визначити джерело інфекції; за симптомокомплексом призначити специфічну діагностику; вибрати необхідне для кожної хвороби лікування; вжити профілактичних заходів в ендемічних зонах.

Висновки з даного дослідження. Топонімійні назви віддзеркалюють номінативну діяльність людини, яка здійснює найменування через суб'єктивно-об'єктивне сприймання найбільш характерної ознаки об'єкта. Суспільний і пізнавальний досвід із вивчення інфекцій, інфекційних процесів і хвороб, що траплялися на різних територіях, зафіксований у термінологічних одиницях і є джерелом термінологічної інформації. Топонімійні назви, виступаючи компонентом термінологічного словосполучення, в якому апелятив відображає об'єкт або явище, виконують інформаційну та ідентифікуючу функцію.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Інфектологія – одна з небагатьох підсистем медичної клінічної термінології, в якій широко репрезентовані топонімійні назви. Дослідження лексико-семантичних і структурних особливостей термінологічних словосполучень із топонімійним компонентом – перспективний напрям вивчення когнітивної та ономастичної природи латинських та англійських термінів інфектології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ельцова Л.Ф., Рєпин Б.И. О когнитивном подходе к анализу медицинской терминологии. *Филологические исследования: Филология и медицина*. Вып. 11. 2014. (2011). С. 105–109.
2. Ілюстрований медичний словник Дорланда: Англ.-укр. іл. слов. : (Більш 2 300 000 сл.) : у 2-х т. Пер. з англ. / гол. ред.: П. Джуль, Б. Зіменковський. 2-е укр. вид. Львів : Наутілус, 2003. Т. 1: А-Л. 1354 с. Т. 2: М-З. 2688 с.
3. Коваль Р.С. Топоніми в термінології фізичної й медичної реабілітації. *Наук. вісник Міжн. гум. ун-ту. Сер.: Філологія*. 2015. № 15. Том 2. С. 60–62.
4. Кучешева І.Л. Анализ имен собственных для обозначения медицинских терминов (на материале английского и немецкого языков) Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика». 2017. Т. 14, № 3. С. 59–61.
5. Марсельська_гарячка. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Марсельська_гарячка (дата звернення: 01.08.19).
6. Петрух Л.І., Головка І.М. Українсько-російсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: А-Я. Київ : ВСВ «Медицина». 2015. 968 с.
7. Словник української мови: в 11 т. Т. 10. 1979. С. 198. URL : <http://sum.in.ua/s/toponimija> (дата звернення: 01.08.19).

8. Таранова Н. Основні етапи розвитку топонімії як науки. *Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка. Серія: Географія*. Вип. 2. 2006. С. 19–26.
9. Тітов М.В., Гуль І.Р., Тітов В.М. Симптоми і синдроми при інфекційних хворобах. Київ : РВЦ «Ескулап», 1998. 172 с.
10. Džuganová B. English medical terminology – different ways of forming medical terms. *JAHHR*. Vol. 4. No. 7. 2013. P. 55–69. URL : <http://www.jahr-bioethics-journal.com/index.php/JAHR/issue/view/6>.
11. Pochynok L., Makovska O. Principles of compiling dictionary of medical terms with onymic component. *АПСНІМ*. 2014. № 3(3). P. 59–63.
12. Synytsia V.G., Myronyk O.V., Teleky M.M. Key terms of the field of medicine «Infectology»: lexicosemantic and etimological aspects / Modern engineering and innovative technologies. *Heutiges Ingenieurwesen und innovative Technologie*. Issue № 7. Part 5. March 2019. Karlsruhe, Germany. P. 59–64.
13. What is a toponym? URL : <https://www.worldatlas.com/what-is-a-toponym.html>. (available at: 01.08.2019).

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 13
Том 1

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 21,62. Замов. № 0320/85. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефон +38 (0552) 39-95-80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.